

**ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ**

**УДК 94(477.8):26/28**

**Пилипів Ігор Васильович**

**ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ  
ЖИТТІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ  
(1918-1939 рр.)**

**Дисертація на здобуття наукового ступеня  
доктора історичних наук  
(спеціальність 07.00.01 – історія України)**

**Науковий консультант:  
доктор історичних наук, професор  
Лисенко Олександр Євгенович**

**Івано-Франківськ**

**2011**

## ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АНА – Архів нових актів у Варшаві

ВР ЛННБ НАН – відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В.Стефаника Національної академії наук України

ГКЦ – Греко-католицька церква

ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області

ДАЛО – Державний архів Львівської області

ДАТО – Державний архів Тернопільської області

ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка

РО – релігійне об'єднання

РКЦ – Римо-католицька церква

УНР – Українська Народна Республіка

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів у Львові

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА ТА МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	18
1.1. Історіографія проблеми.....	18
1.2. Огляд джерел.....	34
1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження.....	46
РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ ГКЦ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ЗУНР В 1918–1923 рр. ....	66
2.1. Участь ГКЦ у державотворчих процесах 1918–1919 рр.....	66
2.2. Духовенство ГКЦ в польсько-польській війні (1918–1920 рр.).....	86
2.3. Участь духовенства ГКЦ у вирішенні питання про статус Східної Галичини (1919–1923 рр.) ....	103
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ В МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ.....	114
3.1. Етноконфесійна ситуація в Польщі в 20–30-х рр. ХХ ст.....	114
3.2. Церковно-релігійна і національна політика польського уряду.....	135
3.3. Організаційна структура ГКЦ .....	159
РОЗДІЛ 4. ГКЦ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТА РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСАХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ .....	175
4.1. Утвердження ГКЦ як стабілізуючої і консолідуючої національної сили .....	175
4.2. Вплив ГКЦ на суспільно-політичні процеси Східної Галичини .....	194
4.3. Взаємини греко-католицького духовенства з українськими політичними партіями та організаціями.....	219

РОЗДІЛ 5. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ І ДОБРОЧИННА	
ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ.....	238
5.1. Протидія ГКЦ політиці полонізації	
українського шкільництва .....	238
5.2. Добročинна діяльність ГКЦ у сфері освіти та соціального	
захисту дітей і молоді.....	256
5.3. Підготовка священничих кадрів.....	269
РОЗДІЛ 6. ВИХОВНИЙ ВПЛИВ ГКЦ НА УКРАЇНСЬКУ	
МОЛОДЬ.....	287
6.1. Теоретичні підходи до виховання молоді на християнських	
засадах.....	287
6.2. Участь греко-католицького духовенства у підготовці	
та проведенні «Католицької акції».....	295
6.3. Створення та діяльність товариства «Орли»-АУМ.....	304
6.4. Діяльність релігійно-просвітницького товариства «Скала»...	312
РОЗДІЛ 7. МІЖНАРОДНІ КОНТАКТИ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ	
ЦЕРКВИ.....	330
7.1. Взаємини з Ватиканом.....	330
7. 2. Зв'язки ГКЦ з українською діаспорою Америки.....	350
7.3. Співпраця з українськими греко-католицькими громадами	
Європи.....	360
ВИСНОВКИ.....	374
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ .....	386
ДОДАТКИ.....	475

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Релігія і церква на всіх етапах історичного розвитку України відігравали важливу роль у житті українського народу, виконуючи функції духовної інституції з виховання особистості та суспільства на християнсько-моральних цінностях. Серед діючих в минулому й нині в Україні християнських церков чи не найбільш складний шлях становлення і розвитку, гонінь, переслідувань та заборон в умовах різних політичних режимів пройшла Греко-католицька церква. Особливість її духовно-виховної та суспільно-політичної місії впродовж останніх століть існування полягає в тому, що вона була єдиною Церквою, яка, незважаючи на різні державно-політичні режими, залишалася на позиціях відродження української державності, пробуджувала національну свідомість, виступала захисницею національних звичаїв, традицій, мови, історії, духовних і культурних цінностей. Відповідно її роль у суспільно-політичному житті українського народу заслуговує на глибоке вивчення й осмислення.

З огляду на сказане особливого значення набуває всебічне дослідження політики держави та діяльності її органів влади щодо ГКЦ у різні історичні періоди, зокрема в міжвоєнний період (1918–1939 рр.), коли Східна Галичина внаслідок низки міжнародних угод опинилися в складі Польщі. Впродовж майже двадцяти років ГКЦ відіграла важливу роль у суспільно-політичному житті Другої Речі Посполитої не лише як консолідуючий чинник у пошуках шляхів щодо українсько-польського порозуміння, а й як стримуючий фактор асиміляторської політики польських властей, як виховний чинник українського населення. Це достатньо повно проявилось через участь ГКЦ у політичному житті, взаєминах з українськими політичними партіями й організаціями, в реорганізації соціальної доктрини та в благодійних заходах і культурно-

просвітницьких акціях, які проводилися під егідою греко-католицьких ієрархів й духовенства.

Однак, незважаючи на наявний нині значний пласт літератури з історії діяльності ГКЦ у різні періоди та окремих її ієрархів, питання суспільно-політичної діяльності ГКЦ в умовах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) ще не стало предметом комплексного дослідження. Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлена як науковими, так і суспільно-політичними і релігієзнавчими чинниками, покликаними необхідністю усвідомлення ролі й значення ГКЦ у досліджуваній період, а також її впливом як суспільної інституції на подальший розвиток в умовах незалежності України. Саме протяжний у часі ретроспективний аналіз діяльності ГКЦ у зазначений хронологічний період дозволить відтворити у динаміці та діалектиці її взаємовідносини з владними структурами, показати роль ієрархів і духовенства в суспільно-політичних, культурно-освітніх та релігійних процесах, що відбувалися на теренах краю.

Важливим в суспільному сенсі є й те, що сучасна Україна – багатоконфесійна держава, де діє значна кількість релігійних організацій, які представляють різні конфесії, напрями й течії. Відповідно релігія як різновид суспільної свідомості та церква як інститут громадянського суспільства виступають важливими чинниками, що впливають на сучасні суспільно-політичні процеси. Особливість сучасної релігійної ситуації полягає і в тому, що її формування відбувається не лише завдяки традиційним для України церквам і конфесіям, а й під цілеспрямованим впливом закордонної релігійної експансії та активної діяльності місцевих представництв новітніх нетрадиційних культів. Саме тому Україні в сучасних умовах, за словами В.Липинського, потрібні не така релігія й церква, що будуть найбільш «національними» чи «українськими» й намагатимуться поєднати в собі елементи світського й духовного, релігійного й політичного, а такі, що «найкраще навчать своїх вірних в їх

світській боротьбі за Українську державу виконувати вічні і загальнолюдські закони творчої громадської моралі», в тому числі навчать і «політичних провідників», щоб вони через власний егоїзм «вічними бунтами не губили української справи» [768, с.227-228]. У цьому плані, на фоні екуменічного руху за створення української помісної церкви важливий крок зробила ГКЦ. Адже чи не вперше в історії українських церков її колишній найвищий достойник – Любомир Гузар – добровільно подав у відставку. Новобраний митрополит Святослав Шевчук у своїй промові під час інтронізації проголосив курс на оновлення й омолодження ГКЦ, пошук діалогу й тісної співпраці з іншими, діючими нині в Україні, християнськими церквами, що певною мірою вселяє надію на створення в перспективі помісної української церкви. Саме в цій події спостерігається як наступність екуменічної політики, яку проповідував митрополит Андрей Шептицький, так і національний підхід ГКЦ щодо вирішення життєво важливих питань державницької політики.

Державно-церковні відносини в умовах міжвоєнної Польщі були зумовлені складною діалектикою внутрішніх і зовнішніх чинників, спричинених як урядовою політикою в сфері релігії, зокрема щодо національних меншин, так і суттю самої ГКЦ з її історико-традиційними особливостями, в особі якої найбільш суттєво віддзеркалювалися процеси суспільно-політичного та релігійного життя регіону. Тому при розгляді досліджуваної проблеми нами бралися до уваги два взаємопов'язані аспекти – історичний і правовий. Перший полягає в тому, що в історичній науці відсутнє комплексне дослідження стосовно цілісної картини суспільно-політичної діяльності ГКЦ на території Східної Галичини в умовах Польщі. Дослідження останніх років здебільшого були присвячені окремим напрямкам діяльності ГКЦ та персоналіям із числа її ієрархів і духовенства. Водночас поза увагою науковців залишалися інші важливі питання, такі як правовий статус ГКЦ порівняно з іншими релігійними

об'єднаннями, зв'язки ГКЦ із греко-католицькими громадами Західної Європи й Америки, питання внутріцерковного життя організаційно-структурного й канонічного характеру тощо.

Правовий аспект зумовлений необхідністю поглибленого, неупередженого аналізу державно-церковних відносин, забезпечення польською владою конституційних прав свободи совісті й віросповідань.

Таким чином, комплексний підхід дає можливість: 1) повно й об'єктивно відтворити картину діяльності ГКЦ на теренах Східної Галичини в умовах Другої Речі Посполитої; 2) використовуючи неопубліковані й опубліковані архівні матеріали, існуючі історіографічні напрацювання, встановити механізми і методи політики польської влади у сфері релігії та шляхи її практичної реалізації як загалом, так і стосовно ГКЦ; 3) показати роль і вплив ГКЦ на духовне життя громадянства краю, формування й утвердження національного менталітету, обрядів, традицій та звичаїв, розвиток культурної спадщини; 4) простежити специфіку державно-церковних відносин у контексті національної безпеки України на сучасному етапі її розвитку, оскільки останнім часом ця сфера суспільного життя перетворилася на арену жорсткого протистояння не тільки політичних, а й церковних сил різної орієнтації. Ця обставина вимагає зваженого моделювання й наукової експертизи будь-яких політичних рішень у релігійній сфері, що мають базуватися на врахуванні уроків минулого.

Актуальність теми дослідження зумовлена науковим та суспільно-політичними чинниками, зорієнтована як на історичний, так і правовий аспект діяльності ГКЦ в умовах міжвоєнної Польщі. **роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційна робота виконана в рамках наукових тем відділу історії України періоду періоду 20-30-х років ХХ століття Інституту історії України НАН України «Українське суспільство 30-х років ХХ століття: нариси повсякденного життя» (номер державної



реєстрації 0108U000149 /2008-2010 роки/) та кафедри історії України ВДНЗ «Прикарпатський національного університету імені Василя Стефаника» «Історія Галичини. Український національний рух у Галичині: політичний, економічний, духовно-культурний аспекти» (номер державної реєстрації 0109U005847).

**Об'єктом дослідження** виступають суспільно-політичні та релігійні процеси в умовах міжвоєнної Польщі.

**Предметом дослідження** є зміст, особливості, механізми та методи участі Греко-католицької церкви в суспільно-політичному житті Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.).

**Хронологічні рамки** дослідження охоплюють період із листопада 1918 р. до середини 1939 р. Нижня межа окреслена проголошенням ЗУНР та початком українсько-польської війни, з якої розпочалася інкорпорація Східної Галичини Польщею; верхня – обмежена кінцем вересня 1939 р., коли західноукраїнські землі були анексовані Червоною армією і встановлено більшовицький режим.

**Територіальні рамки** дослідження визначаються територіальними межами трьох єпархій Галицької митрополії Греко-католицької церкви – Львівської, Перемишльської та Станіславівської, які загалом збігалися з адміністративно-територіальними кордонами тодішніх східногалицьких воєводств – Львівського, Станіславівського і Тернопільського.

**Мета дослідження** полягає в тому, щоб на основі широкого спектру джерел, теоретичних напрацювань та здобутків сучасної історіографії здійснити комплексне вивчення участі Греко-католицької церкви в суспільно-політичному та релігійному житті Другої Речі Посполитої крізь призму її відносин з урядовими інституціями, політичними партіями та товариствами, греко-католицькими релігійними громадами, а також з'ясувати основні тенденції та еволюційні наслідки цих взаємин і їх вплив на суспільно-політичне життя Східної Галичини.

Досягнення поставленої мети передбачало розв'язання низки науково-дослідницьких завдань:

- здійснити аналіз та з'ясувати сучасний стан наукового вивчення обраної проблеми, віднайти, систематизувати і класифікувати джерельну базу, проаналізувати основні концептуально-теоретичні засади та базовий поняттєво-категорійний інструментарій, на основі яких різні науково-історичні школи здійснювали дослідження сутності суспільно-політичного життя в Другій Речі Посполитій, реалізації державної політики в сфері релігії та правового становища національних меншин і релігійних громад;
- розкрити особливості етноконфесійної ситуації в Польщі в 20–30-х роках ХХ ст. через призму реалізації урядової церковно-конфесійної політики;
- проаналізувати правове становище ГКЦ у контексті порівняльного аналізу з іншими етнорелігійними громадами Польської держави;
- окреслити основні напрями, динаміку та еволюцію пошуку шляхів ієрархами ГКЦ у питанні українсько-польського порозуміння;
- проаналізувати організаційну структуру ГКЦ та особливості її внутріцерковного життя;
- з'ясувати роль і місце ГКЦ в єкуменічній діяльності;
- дослідити участь ГКЦ у державотворчих процесах доби Української революції та ЗУНР;
- проаналізувати роль і місце ГКЦ у національно-визвольному русі 1923–1939 рр.;
- розкрити взаємини греко-католицького духовенства з українськими політичними партіями та організаціями;
- з'ясувати суть соціально-благодійницької доктрини ГКЦ;
- проаналізувати суспільно-політичне і виховне значення культурно-просвітницьких та меценатських акцій інституцій ГКЦ;

- визначити роль ГКЦ у міжнародній діяльності в контексті боротьби за самовизначення українців Галичини;
- простежити палітру взаємин ГКЦ із Ватиканом та з українськими греко-католицькими громадами світу;
- здійснити узагальнення ролі й значення участі ГКЦ у суспільно-політичному житті Другої Речі Посполитої.

**Робочою гіпотезою** дисертації виступає ідея про те, що релігія і церква завжди були в Україні важливою складовою суспільно-політичного життя й невід’ємною частиною людської свідомості. Намагання окремих політичних режимів обмежити їх правове поле, підпорядкувати світській владі або знищити призводило до глибоких деформацій у суспільній та особистісній сферах життя.

**Теоретична база** дослідження ґрунтується на положеннях, сформульованих у працях радянських, вітчизняних та зарубіжних учених історико-релігієзнавчої та правової тематики. Особливістю дисертаційної роботи є використання в ній історико-правового та порівняльного аналізу для оцінки суспільно-політичних подій та державно-церковних відносин через призму національно-історичних і релігійних традицій регіону та існуючих на той час конституційно-правових гарантій свободи совісті.

**Методи дослідження.** Розкриття специфіки предмета стало можливим завдяки загальним принципам наукового пізнання: системності (дозволив розглянути кожне з конфесійних об’єднань як окрему структуру, простежити внутрішні і зовнішні зв’язки), об’єктивності (дав можливість критично осмислити окремі упереджені положення та штампи радянської історіографії стосовно релігії, свободи совісті та конфесійної діяльності), історизму (дозволив простежити історію релігійного життя в умовах Другої Речі Посполитої у часовому проміжку та в багатогранності), комплексності (допоміг дослідити й проаналізувати різні об’єктивні й суб’єктивні

фактори, які впливали на діяльність ГКЦ і віруючих в умовах правового поля Польщі).

Дослідницький інструментарій включає сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Із загальнонаукових методів найбільш вживані – дедуктивний, індуктивний, аналізу і синтезу, моделювання.

Серед спеціальних методів використовувалися: історико-функціональний (встановлення взаємозв'язків між рівнем розвитку релігійності і політичних процесів та їх сприйняттям), історико-генетичний (відображення еволюції у діяльності релігійних громад, у державно-церковних взаємовідносинах на конкретному історичному етапі), історико-порівняльний (визначення етапів, аналогів і детермінант розвитку державно-церковних відносин як динамічного соціального явища), історико-системний (для теоретичних конструкцій, зокрема, стосовно релігії як різновиду суспільної свідомості), проблемно-хронологічний (структурування тексту дослідження, діяльності релігійних конфесій, державно-церковних відносин), психологічний (виявлення у масовій свідомості релігійних стереотипів), емпіричного аналізу (упорядкування історичних фактів). Крім того, використовувалися: метод математичної статистики (обробка цифрового матеріалу), узагальнення (визначення конкретних результатів дослідження, логічного підсумування фактів), історіографічний (встановлення суперечливих точок зору дослідників із досліджуваної проблеми), біографічний (використання інформації безпосередніх учасників подій). Джерелознавча методика створила можливості для виявлення, обробки й використання емпіричного матеріалу.

Названі принципи й методи дозволили ґрунтовно осмислити досліджувані явища та процеси, уникнути тенденційності й упередженості, розкрити еволюцію урядової політики у сфері релігії та роль ГКЦ у суспільно-політичному житті міжвоєнної Польщі.

**Наукова новизна одержаних результатів зумовлена** сукупністю поставлених завдань та засобами їх розв'язання. У роботі

***вперше:***

– здійснено комплексний історико-правовий аналіз ролі й місця ГКЦ у суспільно-політичному житті Східної Галичини в умовах Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.);

– проаналізовано й класифіковано джерелознавчий та історіографічний матеріал із висвітлення участі ГКЦ у суспільно-політичному житті міжвоєнної Польщі; в науковий обіг введено значну кількість неопублікованих архівних документів;

– проаналізовано нормативно-правову базу, на якій ґрунтувалися взаємини ГКЦ з Польською державою, а також Ватиканом;

– охарактеризовано етноконфесійну ситуацію в Польській державі та особливості церковно-конфесійної політики стосовно ГКЦ порівняно з іншими конфесіями;

– розкрито суть соціальної доктрини ГКЦ та її роль і значення в культурно-просвітницькій і меценатській діяльності;

– висвітлено міжнародну діяльність ГКЦ у контексті боротьби за самовизначення українців Галичини, її співпрацю з українськими греко-католицькими громадами світу;

***удосконалено:***

– характеристику джерельних комплексів і стан наукового опрацювання теми в зарубіжній та вітчизняній історіографії;

– біографічні дані ієрархів та духовенства ГКЦ у державотворчих і релігійних процесах доби Української революції, у боротьбі за соціальні й національні права, у міжнародній діяльності та у відносинах із польськими й українськими політичними партіями й організаціями;

***одержали подальший розвиток:***

– положення про те, що ГКЦ та її ієрархи були носіями національно-державницької ідеології, обстоювали права й свободи українського населення Східної Галичини; релігійна і національна політика Польської держави розвивалася відповідно до політичної ситуації, виходячи з державницьких інтересів, і була спрямована на обмеження як ролі ГКЦ у суспільно-політичних процесах, так і прав і свобод українського населення;

– твердження, що активна участь ієрархів ГКЦ у пошуку шляхів для українсько-польського порозуміння, а також підписання Конкордату в 1925 р. між Польщею і Ватиканом стабілізувало релігійну і суспільно-політичну ситуацію в Польській державі та запобігло можливим соціальним потрясінням.

**Науково-практичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що матеріали дослідження сприятимуть глибшому осмисленню й оцінці подій минулого і можуть бути використаними в теоретичних та практичних сферах, а саме:

– *у науково-дослідній* – для здійснення подальших теоретичних, компаративних, галузевих та прикладних досліджень стосовно ролі й місця ГКЦ у суспільно-політичному житті міжвоєнної Польщі;

– *у державотворчій* – для ефективного провадження релігійної політики в Україні та примирення християнських церков на основі глибокого знання історичного минулого;

*у навчально-методичній* – для читання лекцій із новітньої історії, релігієзнавства, історії держава і права України, політології з метою підготовки фахівців-істориків, релігієзнавців, юристів, політологів, а також підготовки навчальних програм з окремих нормативних курсів і спецкурсів.

**Особистий внесок здобувача.** Наведені в дисертації наукові результати та висновки отримані автором особисто. Наукові статті здобувача, опубліковані у фахових виданнях, є одноосібними.

**Апробація, публікація і реалізація результатів дослідження.**

Дисертацію підготовлено у відділі історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України Національної академії наук України, де її текст обговорено й рекомендовано до захисту.

Окремі результати дослідження апробовано на 24 міжнародних, всеукраїнських, обласних науково-теоретичних і практичних конференціях. Це, зокрема: Міжвузівська наукова конференція «Історик, етнограф, педагог», присвячена 150-річчю від дня народження Юліана Целевича (Івано-Франківськ, 1993 р.); Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки (Івано-Франківськ, 1993 р.); Наукова конференція Всеукраїнського братства вояків УПА «Організація Українських націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність» (Івано-Франківськ, 1993 р.); Українсько-польська наукова конференція «Львів: історія-населення-культура» (Львів, 1998 р.); Міжнародна ювілейна наукова конференція, присвячена 1100-річчю м. Галича «Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України» (Івано-Франківськ, Галич, 1998 р.); Міжнародна наукова конференція «Західно-Українська Народна Республіка: до 80-річчя утворення» (Львів – Івано-Франківськ, 1998 р.); Науково-теоретична конференція до 55-ї річниці ліквідації ГКЦ радянським режимом «Розстріляна і відроджена Церква» (Івано-Франківськ, 2001 р.); Науково-практична конференція «Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи» (Львів, 2001 р.); Наукова конференція «Християнство в Україні на порозі третього тисячоліття» (Івано-Франківськ, 2001 р.); Третій міжнародний симпозіум «Проблеми інтеграції науково-освітнього потенціалу в державотворчому процесі» (Севастополь, 2002 р.); Друга наукова краєзнавча конференція «Історичні пам'ятки Галичини» (Львів, 2002 р.); Четвертий міжнародний симпозіум «Проблеми інтеграції науково-освітнього потенціалу в державотворчому процесі» (Севастополь, 2003 р.);

Науково-теоретична конференція «Бойківщина: історична та духовна скарбниця українського народу» (Рожнятів, 2004 р.); Обласна науково-практична конференція «Берестейська церковна унія: історія, задум, реалізація. Погляд через 410 років» (Івано-Франківськ, 2006 р.); Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 100-річчю від дня народження головнокомандувача Української повстанської армії, генерал-хорунжого Романа Шухевича (Івано-Франківськ, 2007 р.); Міжнародна наукова конференція, присвячена 100-річчю від дня народження Провідника ОУН Степана Бандери «Степан Бандера в українському національно-визвольному русі ХХ століття» (Івано-Франківськ, 2008 р.); Міжнародна наукова конференція «Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. До 90-річчя утворення» (Львів – Івано-Франківськ – Чернівці, 2008 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін» (Тернопіль, 2009 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Ринок аудиторських послуг в Україні: стан і перспективи розвитку» (Івано-Франківськ, 2010 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Глобальні світоцивілізаційні процеси та економічна політика європейських країн, що розвиваються» (Пафос, Кіпр, 2010 р.); Міжнародна наукова конференція «Україна – Ватикан: державно-церковні відносини в контексті досвіду об'єднаної Європи» (Галич, 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Гуцульщина в гомоні віків» (Львів, 2011 р.); Міжобласна науково-теоретична конференція «Іван Вагилевич: життя і творчість» (Рожнятів, 2011 р.); П'яті Гуржіївські історичні читання (Черкаси, 2011 р.).

**Публікації.** Основні положення та найважливіші результати дисертаційного дослідження опубліковані автором у 46 наукових працях. Зокрема, опубліковано 7 монографій, з них одна одноосібна, 24 статті у



наукових фахових журналах, 22 в інших виданнях. Публікації повною мірою відображають основні результати дисертації.

**Структура дисертації.** Праця побудована за хронологічно-проблемним принципом. Її структура зумовлена логікою історичного дослідження, що випливає з його мети і основних завдань. Дисертація складається зі вступу, 7 розділів (22 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (918 найменувань) та трьох додатків.

## Розділ I

# СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ, ДжЕРЕЛЬНА ТА МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

### 1. 1. Історіографія проблеми

Наявний пласт літератури, в якій досліджується суспільно-політична діяльність ГКЦ на теренах Галичини в умовах міжвоєнного періоду, можна поділити на три умовні хронологічні періоди: 1) міжвоєнний період і час війни (1920 – 1945); 2) повоєнний (1946 – 1989), 3) сучасний (від 1990 р.), в яких зазначена проблема опрацьовувалася радянськими, вітчизняними та зарубіжними науковцями.

До праць першого періоду, в яких висвітлюються ситуація за доби Української революції та ЗУНР (1918–1923 рр.), передусім необхідно віднести доробки відомого політичного діяча Галичини К.Левицького, зокрема «Історію визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 рр.» [583] та «Історію політичної думки галицьких українців» [584]. У них, крім загальнополітичних питань, автор побіжно торкається і питань ролі ГКЦ у боротьбі галичан за свою культурно-політичну автономію, а також участі у цих процесах владик Андрія Шептицького, Григорія Хомишина та окремих священників.

Питання становлення інституту військового капеланства в УГА, участі капеланів у польсько-українській війні частково висвітлено в статтях отців О.Гайдукевича [518] та П.Пашевського [518]. Про дипломатичні контакти духовних осіб із вирішення питання про статус Східної Галичини в 1919–1923 рр. відображено в статтях безпосередніх учасників та очевидців тих подій – В.Кучабського [399, с.194], отців Б.Ліськевича, М.Глібовицького, В.Лаби, Г.Костельника та інших. Так, відомі богослови й церковні діячі Г.Костельник і В.Лаба висловлюють критичну думку стосовно рішення Й.Коциловського та Г.Хомишина запровадити

примусовий celibat для духовенства Перемиської та Станіславівської єпархій [395]. Необхідно зазначити, що, критикуючи Г.Хомишина, автори не лише висловлювали власну думку, а й певною мірою митрополита та більшості духовенства ГКЦ. Крім того, важливість цих праць і в тому, що вони писалися «по гарячих слідах», а тому містять не лише цінний фактологічний матеріал, а й передають напружену атмосферу, що мала місце у взаєминах між прихильниками митрополита Андрея Шептицького та Г.Хомишина.

Безперечно, що достатньо широкі висвітлення ситуації міжвоєнного періоду, зокрема державно-церковних відносин, аналізу суспільно-політичних процесів, ролі культури й моралі в суспільстві знайшли відображення в працях та пастирських листах самих ієрархів ГКЦ.

Великим творчим доробком стали майже півтори сотні Пастирських листів та послань митрополита А.Шептицького, які торкалися не лише внутріцерковного життя, а й різних сфер суспільно-політичного життя: церковної єдності, християнської етики, захисту українців від репресій польських властей, голодомору в Радянській Україні, відродження української державності, виховних процесів у молодіжному середовищі, міжнародних відносин тощо. Серед них можна назвати такі його листи, як «Пастирський лист до духовенства Галицької провінції про обрядові справи» [36, арк.25-42], «Дар П'ятдесятниці: про учительський уряд Церкви і дар непомильності» [330, с.1-5], «Про покаєння» [263, с.108-115], «Слово до молоді» [486], «Про переслідування християнської віри в Радянській Україні, Білорусі й Росії» [ 330,1930 р., т.43, с.14-16], «Відозва до вірних Єпископату Галицької Церковної Провінції» та інші [334,1933 р., т.28, ч.8, с.281-282]. Значна частина пастирських листів і промов митрополита видана за кордоном та в незалежній Україні і становлять значний науковий інтерес [312; 259; 260- 262;258].

Значний інтерес становлять і пастирські листи Станіславівського єпископа Г.Хомишина, зокрема: «Про політичне положення українського народу в польській державі» [463], «Українська проблема» [477], «Про большевицьке переслідування релігії» [469], «Про грозачі небезпеки» [466], «Пекучі справи сучасносте» [470], «О пресі, як дуже важній збруї нинішної доби» [458], «В переломову добу історії українського народу з нагоди торжества Йорданського» [474] та ін. Вони не лише розкривають власне бачення владикою суспільно-політичних та релігійних процесів, що склалися в Галичині в 20–30-х рр., але і його власне бачення вирішення цих проблем на благо українського народу та ГКЦ.

Значну групу літературних джерел першого періоду становлять як окремі статті, так і ґрунтовні доробки польських громадсько-політичних та релігійних діячів. Із цього пласту можна виокремити колективну монографію відомих польських діячів 20–30-х рр. А.Бохенського, С.Лося та В.Бачковського «Problem polsko-ukrainski w ziemi Czerwienskiej», в якій не лише зроблено аналіз суспільно-політичної ситуації в Галичині та шляхів пошуку українсько-польського порозуміння, а й побіжно охарактеризовано діяльність А.Шептицького та Г.Хомишина. Стосовно останнього, то дається оцінка створеної ним організації «Українська народна обнова». Зокрема, автори відзначають, що для ефективного ведення «уновцями» переговорів із польською стороною про нормалізацію взаємин необхідно було припинити контакти з «гетьманцями» Павла Скоропадського [662, s.83].

Серед інших можна відзначити також праці Е.Косібовича [860, s.128-141], А.Красінського [673], Г.Лубенського [865, s.7], Я.Урбана [894, s.77-80], в яких розглядаються українсько-польські стосунки, в тому числі автори побіжно торкаються питань ролі в цих процесах ГКЦ.

Таким чином, праці першого періоду (1920–1945 рр.) представлені здебільшого очевидцями та учасниками тих подій, які стосуються таких

питань, як становлення і діяльність ЗУНР, боротьба за збереження державницького статусу Східної Галичини, пошук шляхів українсько-польського порозуміння, роль владик ГКЦ у цих процесах, бачення проблем релігійно-суспільного характеру самими владиками ГКЦ. Незважаючи на те що праці цього періоду здебільшого мають публіцистично-мемуарний характер, їх цінність полягає не лише у наявності в них значного фактологічного матеріалу, а й у тому, що писалися по «гарячих слідах» і передають атмосферу того часу.

Праці другого періоду (1946–1990 рр.) представлені як радянськими, так і зарубіжними науковцями, думки яких стосовно ГКЦ діаметрально протилежні. Зокрема, радянська історіографія, зважаючи на відомі причини, розглядала діяльність ГКЦ та її владик винятково в негативному плані. Серед таких типових представників радянської історичної школи можна назвати П.Петлякова, який у своїх публікаціях звинувачував архієреїв ГКЦ у «зраді народу на користь польських окупантів», політику Української католицької народної партії, створеної Г.Хомишиним, вважав «відкрито угодовською», а Пастирський лист владыки «Про політичне положення українського народу в польській державі» – «найбільш яскравим виявом зрадницької антинародної політики уніатських клерикалів» [622, с.90]. Подібні висловлювання знаходимо і в інших творах цього автора [556].

У критичному, «антинародному» плані подає діяльність митрополита Андрея Шептицького радянський дослідник В.Добричев [556, с.79-80]. Але особливо заідеологізованими та тенденційними були праці К.Дмитрука, в яких автор звинувачує митрополита у співпраці з «українськими буржуазними націоналістами», вважаючи його «прислужником Польщі» [554, с.116], який працював «для польської держави можливо й краще як сам Пілсудський» [553, с.37].

Така ж позиція стосовно ГКЦ чітко простежується в узагальнюючих працях «Уніатство і український буржуазний націоналізм» та «Уніатство і клерикальний антикомунізм» [647]. Спотворено трактуючи праці митрополита та єпископів, їх автори доходять до висновку, що діяльність церковників була «ворожою щодо інтересів українського народу», а створені та патровані ними просвітницько-релігійні товариства й суспільно-політичні об'єднання діяли «відвертими терористичними методами» і «проводили політику людиноненависті й антикомунізму» [556, с.82-83] . За аналогічними підходами «досліджували» діяльність ГКЦ, ієрархів та духовенства й такі науковці, як А.Шиш [838; 837], Ю.Сливка [634; 633] та інші. Однак, незважаючи на ідеологічну заангажованість, праці радянських науковців є важливими як з погляду наявності в них значної фактологічної бази, так і загального розуміння суспільно-політичних процесів досліджуваного періоду в Галичині.

У працях польських науковців 1946–1990 рр. головна увага акцентується на проблемах канонічної обрядовості, взаєминах між митрополитом А.Шептицьким та та єпископами Г.Хомишиним і Й.Коциловським, на ролі греко- і римо-католицького духовенства для пошуку шляхів українсько-польського порозуміння. Зокрема, у працях Т.Сліви [887, s.156, 157, 161], А.Ходкевича [848, s.25], С.Стемпня [889, s.211, 213-214] розглядаються питання запровадження примусового celibату; проаналізовано причини та роль у цьому процесі Г.Хомишина та Й.Коциловського, відображено реакцію релігійних кіл і громадськості Східної Галичини щодо цієї проблеми.

На взаємовідносинах митрополита Андрія Шептицького з єпископами акцентує увагу у своїй праці А.Фрішке, наголошуючи, що ієрархи займали різні позиції у деяких питаннях. Так, автор вважає, що Г.Хомишин та Й.Коциловський виступали за зближення ГКЦ з Римо-католицькою церквою, а митрополит був прихильником збереження

східних традицій у Греко-католицькій церкві [851, s.77]. Дослідниця М.Папежинська-Турек, аналізуючи суспільно-політичні погляди галицьких владик, указує, що, зокрема Г.Хомишин, у 20-х рр. перебував в опозиції до Польської держави, а в 30-х рр., зважаючи на тогочасну політичну ситуацію, схилився до угодовства. Водночас митрополита Андрея Шептицького вона характеризує як поміркованого і виваженого духовного та певною мірою політичного лідера [691, s.95-96]. Заслуговують на увагу й праці провідного польського фахівця з української проблематики Р.Тожецького [893; 892; 700], в яких автор аналізує становище ГКЦ в умовах Другої Речі Посполитої, характеризує діяльність митрополита А.Шептицького та єпископа Г.Хомишина в питаннях внутріцерковного життя, а також у пошуках шляхів для українсько-польського порозуміння.

Серед інших польських дослідників, у роботах яких висвітлюються питання діяльності ГКЦ міжвоєнного періоду на теренах Галичини, Холмщини й Підляшшя, можна також відзначити доробки В.Мислека [870; 871; 872], Є.Пруса [883], А.Хойновського [664], З.Добржанського [666], З.Запоровського [708], Ф.Зейка [897], М.Куновської-Порембни [862], І.Мотилевича [684], В.Осадчого [874; 686] та ін.

Багато публікацій польських істориків торкалися проблемних питань українсько-польських взаємин у міжвоєнний період. Так, Анна Крохмаль, висвітлюючи міжконфесійні взаємини між греко-католицьким та римо-католицьким духовенством в Перемишльській єпархії, відзначає, що ці відносини не були простими і часто відчувався прихований конфлікт між духовенством РКЦ і ГКЦ [675]. Михайло Лесів, досліджуючи питання самобутності та культурологічної ролі ГКЦ, вказував на її великий позитивний вплив на українське суспільство [679]. Яна Страдомскі [698] й Тадеуш Карабовіч [671] у своїх дослідженнях звернули увагу на конфесійні та літургічні особливості Греко-католицької церкви. Діяльність РКЦ у

Другій Речі Посполитій та її контакти з ГКЦ досліджували Анджей Красовські [674] та Мацей Мроз [685].

У ретроспективному аналізі польсько-українських взаємин Кароль Грінберг та Болеслав Шпенгель виділили окремий параграф взаєминам ГКЦ із католицькими інституціями Польщі [669]. Дослідженням національних меншин у Польщі присвятили свою працю Генріх Халупчак, Томаш Броварек [663] та Чеслав Броз [316]. К.Банк у своїй праці «Польсько-українські дослідження релігії» проаналізував вплив ГКЦ на українське суспільство та протидію цьому процесу з боку Католицької церкви й польського населення [877].

Заслуговує на увагу з досліджуваної проблеми і діяльність Південно-Східного наукового інституту у Перемишлі під керівництвом Станіслава Стемпня. Колектив інституту видав п'ятитомну працю «Польща – Україна. 1000 років сусідства», авторами якої є польські та українські провідні вчені. В наукових збірниках на основі великої кількості джерел показано ГКЦ не лише як церковно-духовну інституцію, а й як національно-суспільну консолідуючу силу, завдяки якій в умовах політичного і релігійного гніту українське населення Галичини зберегло свою мову, історію, звичаї, традиції [882].

Загалом варто визнати ґрунтовний, науково об'єктивний підхід більшості польських дослідників до інтерпретації етноконфесійних україно-польських проблем, діяльності ГКЦ, її ієрархів та духовенства. На відміну від радянської історіографії у працях польських дослідників немає таких різких випадів і фальсифікацій.

Однак, незважаючи на те що польські історики приділяли значну увагу важливим релігійно-ідеологічним питанням першої половини ХХ ст., цілісної реконструкції участі ГКЦ у суспільно-політичному житті Другої Речі Посполитої ними не здійснено. Крім того, значна частина цих праць не



відзначається багатством джерельної бази та має здебільшого публіцистичний характер.

Українська діаспорна історіографія другого періоду головним чином представлена працями синтетичного жанру, що поєднує в собі ознаки полемічної літератури, історіописання та мемуарів. Їх авторами в основному є безпосередні очевидці та учасники тих подій. Серед них можна відзначити С.Барана [534], М.Ковальського [506, с.270], о.В.Колодницького [515, с.860], о.І.Сохацького [516, с.114], І.Ставничного [531, с.134] та ін. У цих працях передано хід подій, пов'язаних із діяльністю ЗУНР, а також висвітлюється і життя мешканців окремих населених пунктів за часів Другої Речі Посполитої. Цінність цих досліджень в тому, що в них наводяться «живі» факти, очевидцями яких вони були. Цінною в цьому плані є, зокрема, праця С.Барана, відомого в Галичині адвоката, колишнього посла польського сейму, який був добре знайомий із митрополитом А.Шептицьким, життя і діяльність якого й відобразив у своїй праці «Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність».

Серед монографічної літератури 50–80-х рр. варто відзначити праці В.Кудрика [578], Г.Лужицького [598], Ю.Федоріва [649; 650], о. д-ра І.Нагаєвського [615], о.І.Хоми [652] та інших, присвячених історії ГКЦ, в яких знайшло висвітлення й її становище в умовах міжвоєнної Польщі. Так, В.Кудрик висвітлює роль ГКЦ як національно-духовного чинника в протидії асиміляторській політиці польського уряду.

Г.Лужицький та Ю.Федорів розкривають історію розвитку української Церкви від часів Київської Русі до подій Львівського собору 1946 р. Доктор богослов'я отець-професор д-р І.Нагаєвський простежує історію розвитку патріархатів від часів офіційного визнання християнства, розкриваючи частково і становище ГКЦ в умовах Польщі. Отець І.Хома висвітлює взаємовідносини між Ватиканом і ГКЦ у період вирішення долі

Східної Галичини країнами Антанти на Паризькій мирній конференції. Події доби Української революцій та ЗУНР (1918–1923 рр.), а також становлення військового капеланства в УГА знайшли своє відображення у працях Н.Гірняка [496], о.В.Лаби [508], о.І.Лебедовича [581], о.В.Новака [514], Л.Шанковського [832], о.С.Ярославина [658], а також в окремих збірниках [495; 277].

Важливо відзначити і той факт, що в діаспорній літературі низка праць була присвячена суспільно-політичній, культурно-просвітницькій та релігійно-місіонерській діяльності ієрархів ГКЦ. Зокрема, понад десяток праць було присвячено особі Андрея Шептицького [548; 580]. Життю і діяльності владики Г.Хомишина була присвячена праця його колишнього підлеглого П.Мельничука [605]. Спираючись на власні спогади та свідчення сучасників подій, автор намагався спростувати надумані твердження про нібито «антинародну» діяльність ієрарха. Головним її недоліком є надмірна суб'єктивність автора, оскільки висвітлюються лише позитивні сторони діяльності єпископа, водночас події та явища, які не вписувалися в концепцію дослідника, замовчуються. У Львові в 1997 р. вийшла нова редакція праці П.Мельничука про Г.Хомишина, де вміщено матеріали з архіву КДБ, зокрема витяги з кримінальної справи 1945 р. [605].

Антиподом роботі П.Мельничука є праця В.Кудрика, для якої автор використав статті з періодичних видань 20–30-х рр., звертаючи головну увагу на окцидентальні релігійні переконання Г.Хомишина, висловлює своє ставлення до його суспільно-політичних поглядів. Однак в цілому дослідник підійшов до проблеми суб'єктивно, називаючи діяльність владики «шкідливою» для українського народу [578, с. 71, 114]. Окремі праці діаспорних дослідників присвячені перемишльському єпископу Йосафату Коциловському. Серед них можна відзначити доробки І.Назарка

[613], С. Шаха [523] та інших, в яких у загальних рисах висвітлюється його пастирська та громадська діяльність.

Важливою подією в житті України та української діаспори в цілому мало святкування 1000-ліття хрещення Руси-України. На противагу привласненню Московським православним патріархатом виняткового права на святкування цієї події у Москві, українська діаспора провела ювілейні конгреси та величні святкування, які знайшли свій логічний вираз у збірнику «Ювілейний збірник праць наукового конгресу у 1000-ліття хрещення Руси-України» [840]. Однак більшість із вміщених у збірнику статей не мають достатньої джерельної бази і, відповідно, носять публіцистичний характер.

Узагальнюючи внесок українських діаспорних дослідників в історіографію цієї тематичної ніші, все ж зазначимо, що конфесійна заангажованість, а також політична зорієнтованість завадила частині з них об'єктивно висвітлити релігійно-політичні відносини в Галичині.

Широко і різнопланово представлена література третього періоду, що розпочався з проголошенням державної незалежності України. Цьому сприяло як відхід від раніше існуючих ідеологічних «каркасів», так і широкий доступ до архівних документів.

У працях вітчизняних науковців розглядаються різнопланові питання діяльності ГКЦ у міжвоєнний період, зокрема: участі в проголошенні та становленні ЗУНР, військового капеланства, репресій польських властей проти греко-католицького духовенства, пошуків шляхів українсько-польського порозуміння, зв'язків з українськими діаспорами в Америці і Європі, міжнародних стосунків, релігійного життя окремих єпархій, діяльності ієрархів, чернечих чинів, участі духовенства у добродійній та культурно-просвітній роботі, діяльності релігійних організацій та ін. Окремі наукові проблеми знайшли своє відображення і в низці дисертаційних досліджень В.Марчука [912], А.Васьківа [901], Л.Гентоша

[904], М.Москалюка [913], В.Перевезія [914], О.Сурмач [917], С.Гнот [906], О.Вітвицького [902], Я.Вовк [903], Л.Тиміш [918].

Зокрема, із досліджень про діяльність ЗУНР та участь у державотворчих процесах представників греко-католицького духовенства, становлення військового капеланства в УГА можна відзначити ґрунтовні праці М.Литвина та К.Науменка [595; 594; 593]. Взаємовідносини ієрархів та духовенства ГКЦ з українськими політичними партіями, зокрема з УНДО, висвітлено в працях М.Кугутяка [764; 765; 766; 575], Б.Хрулова [830]. У наукових розвідках М.Москалюка висвітлено історію християнсько-суспільного руху в Східній Галичині міжвоєнного періоду. Автор акцентував увагу на розвитку галицьких політичних партій та об'єднань консервативного спрямування, зазначивши, що неформальним лідером Української християнської організації був Г.Хомишин [608, с.41, 42, 53, 54], який безпосередньо займався політичною діяльністю [779, с.222]. Окремі праці М.Москалюка торкаються і питання celibату [778].

Проблема польсько-українських стосунків, у тому числі й міжцерковних відносин, знайшла своє відображення у працях О.Красівського [571; 572; 573], М.Швагуляка [835; 836], В.Комара [757; 758; 759], в яких автори не лише розкривають причини та особливості польсько-українських взаємин першої чверті ХХ ст., а й містять чимало фактологічного матеріалу з історії суспільно-політичного та релігійного життя Галичини, а також дають уявлення про плани і намагання владик ГКЦ врегулювати відносини між двома народами та церквами.

Роль ГКЦ та її владик у суспільно-політичному та релігійному житті Східної Галичини в 20–30-х рр. ХХ ст. проаналізовано в працях О.Лисенка, В.Марчука, М.Гайковського, А.Васьківа [721; 722], А.Кравчука, Б.Крив'яка, О.Недавної, В.Перевезія [620], О.Турія, В.Ленцика [588] та інших.

Зокрема, О.Лисенко у своїх працях розглядає питання ставлення ієрархів ГКЦ до українських націоналістів у 30-х рр., на прикладі розвитку церковно-релігійних відносин у період Другої світової війни простежує особливості розвитку ГКЦ у міжвоєнний період [769].

Відомий дослідник культурно-освітніх процесів у радянській Україні у 20-30 роки ХХ століття О.Рубльов простежує вплив ГКЦ на західноукраїнську інтелігенцію та реакцію вищого церковного кліру з приводу репресивної політики радянської влади щодо української культурної еліти, в тому числі і проти визначних діячів науки та культури Галичини, які, повіривши брехливій більшовицькій пропаганді, емігрували в УРСР [626; 627; 723;807].

В.Марчук торкається питання ролі ГКЦ в суспільному житті України, зокрема й Східної Галичини міжвоєнного періоду. Автор у своїх працях глибоко проаналізував специфіку діяльності ГКЦ у складних умовах різних суспільно-політичних режимів, що змінювали один одного на теренах України, особливо в західних областях; показав роль ГКЦ у національно-культурному та духовному житті, формуванні національної свідомості та морально-етичних цінностей; з'ясував її роль та місце у гармонізації міжконфесійних та міжнаціональних стосунків на сучасному етапі державотворення. На думку автора, український греко-католицизм органічно синтезував східну і західну християнські традиції та досить рельєфно проявив свою національно-культурну індивідуальність у Центрально-Східній Європі. На сучасному етапі розвитку української державності ГКЦ, спираючись на вивірені століттями християнські цінності та моральні засади, здатна виховати не лише багату духовно, а й національно свідому особистість шляхом формування системи ідей і цінностей, що можуть бути прийняті суспільством як засадничі умови його віровчення [775; 603; 604].

Дослідник Буковини О.Добржанський проводить паралель у суспільно-політичних процесах Галичини та Буковини, звертає увагу на значний унесок греко-католицького духовенства в формування національної самосвідомості українців регіону, жертвний вклад місцевого духовенства у захист українського населення, яке однаково знемагало від польського та румунського гніту [492; 555].

Характеризуючи постать Станіславівського владика Г.Хомишина, Б.Крив'як робить спробу розкрити його індивідуальність через призму ролі заснованого ним часопису «Нова зоря» в релігійному та національно-патріотичному вихованні українського суспільства Галичини [763]. А.Кравчук уперше ввів у науковий обіг протоколи конференцій ієрархів ГКЦ 1902–1937 рр., що дало змогу цілісно проаналізувати різні аспекти діяльності єпархій та їхніх владик, та зробив історіографічний аналіз української католицької періодики Галичини [250; 249].

М.Гайковський показав взаємини між А.Шептицьким та Г.Хомишином на фоні відносин між «восточниками» (А.Шептицький, Й.Сліпий, Г.Костельник) і «західниками» (Й.Коциловський, Г.Хомишин), вважаючи, що ці протиріччя використали сповна на свою користь чекістські спецслужби для організації Львівського псевдособору та ліквідації ГКЦ [727; 728]. О.Недавніа заперечує твердження, що явище окциденталізації у Греко-католицькій церкві потрібно розглядати лише в негативному плані, вважаючи, що воно мало й певні позитивні аспекти [614]. О.Турій дослідив роль ГКЦ у процесах формування національної свідомості та ідентичності українського населення Галичини [822].

Дослідженням ідентичності українського католицизму присвячена монографічна робота С.Кияка, в якій із системно-комплексних позицій аналізуються його генезис, становлення та сучасний стан [567]. У монографіях Б.Савчука з історії українських громадських організацій Галичини останньої третини ХІХ ст. – 1939 р. міститься інформація про

діяльність релігійних товариств, що дає можливість ширше побачити роль ГКЦ у суспільно-політичних процесах, що відбувалися в період Другої Речі Посполитої [628, 629, 630].

За роки державної незалежності України з'явилося й чимало праць, присвячених безпосередньо владикам Андрею Шептицькому, Григорію Хомишину, Й.Коциловському. Серед них монографічні праці й дисертаційні роботи Я.Заборовського [559], А.Кравчука [761], В.Бадяка [714], І.Біласа [712], С.Стемпня [878-882, 889, 890], Д.Іванечка [749], Г.Гладкої [905], О.Єгрешія [557] та інших. В окремих із них, крім життєпису діяльності владик, зроблено аналіз суспільно-політичної ситуації у Другій Речі Посполитій, висвітлено спроби владики нормалізувати українсько-польські взаємовідносини, з'ясовано передумови створення та діяльність створених ними клерикальних партій та товариств.

Серед розвідок історико-публіцистичного характеру можна відзначити статті про Г.Хомишина отців ГКЦ О.Соколовського та І.Пелехатого, які, описуючи життєвий шлях владики, спираються на невідомі матеріали з архіву СБУ [811, 619].

Значну групу становлять дослідження, присвячені історії окремих єпархій. Серед таких можна відзначити праці І.Андрухива [529], М.Вуянко [544], В.Грабовецького [546], о.І.Луцького [599], П.Кам'янського [754, 753], Р.Делятинського [550], І.Пилипіва [799, 800, 801], В.Полека [802] та інших, які стосуються Станіславівської єпархії ГКЦ.

Так, у дослідженні І.Андрухива вперше комплексно проаналізовано історію релігійного життя в Галичині й на Прикарпатті, зокрема у міжвоєнній Польщі. В.Полек у «Шематизмі Івано-Франківської Української Греко-Католицької Церкви станом на 10 листопада 1995 року Божого» вперше подав короткий аналіз історії Галицької митрополії та Станіславівської єпархії. В.Грабовецький уперше ґрунтовно висвітлив історію центральної катедри у Станіславові – Святого Воскресіння. Доктор

богослов'я о. І.Луцький першим із науковців дав короткий історичний нарис виникнення та діяльності Станіславівської єпархії. Аналіз діяльності перших трьох єпископів Станіславівської єпархії стали предметом дослідження краєзнавця Р.Делятинського, а діяльність чернечих чинів та згромаджень у Станіславові – М.Вуянко.

Окремі аспекти релігійного життя знайшли своє відображення в збірниках наукових праць [752], матеріалах міжнародних і всеукраїнських конференцій [738, 827, 739].

Упродовж останнього десятиліття завдяки поступовому подоланню ідеологічних бар'єрів, колишніх упереджених методологічних підходів, вільному доступу до втаємничених раніше джерел у вітчизняних гуманітарних дисциплінах – історії, філософії, релігієзнавстві та ін. – відбувається активний процес переосмислення усталених уявлень про сутність релігії і церкви, їхній вплив на духовно-культурний розвиток України. З'явилося чимало індивідуальних і колективних наукових праць, дисертаційних досліджень, у яких на основі поважної джерельної бази досліджується історія й особливості українських християнських церков, їхній зв'язок із духовно-культурним розвитком України в минулому та сучасними етнокультурними процесами. Серед них можна відзначити праці В.Климова [756], П.Панченка [616], О.Реєнта та О.Лисенка [623], С.Свистунова [809], Н.Стоколос [916], П.Яроцького [841] та ін.

Питання конфесійно-етнічних трансформацій, що їх зазнала Греко-католицька церкви впродовж XIX – XX ст., знайшли відображення в науковому доробку відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.Сковороди НАН України, зокрема, у колективній монографії «Українська церква між Сходом і Заходом» [645] та в томі 4 «Католицизм» за редакцією П. Яроцького 10-томного видання «Історія релігії в Україні» [564].

Українсько-польським політичним, соціально-економічним, міжконфесійним відносинам за роки державної незалежності України



присвячено й чимало міжнародних наукових конференцій, зокрема: «Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість» (Кам'янець-Подільський, 1992 р.) [826], «Українсько-польські відносини у Галичині у ХХ ст.», (Івано-Франківськ, 21-22 листопада 1997 р.) [825], «Україна і Польща в ХХ ст.: проблеми і перспективи взаємовідносин» (Київ, 16-18 травня 2002 р.) [824] та інші, а також міжнародні семінари істориків, що були проведені у Варшаві й Луцьку «Україна-Польща. Важкі питання. Матеріали другого міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918-1947 рр.” (Варшава, 1998 р.) [823]. Ці міжнародні представницькі зібрання науковців продемонстрували генетичну спорідненість польсько-української конфронтації, що мала місце в першій половині ХХ ст., спільність історичного минулого, яка проявилася у підлеглому становищі обох народів наприкінці Першої світової війни, спробах політичного, військового союзу, спорідненість підходів до вирішення багатьох проблем державного будівництва й засвідчили потребу консолідації історико-політологічного фахово-ресурсного потенціалу для спільного розв'язання проблем, пов'язаних із подоланням упередженого ставлення до конфліктів.

Серед сучасних польських дослідників значний інтерес представляють роботи, присвячені деяким аспектам внутрішньої і зовнішньої урядової політики, польсько-українським взаєминам, релігійній та культурно-освітній сферам, в яких тією чи іншою мірою згадується діяльність ГКЦ та її ієрархів. Найбільш цінними у цьому плані є праці Т.Ольшанського [687], З.Ландау та Ю.Томашевського [891], С.Стемпня [889, 890], В.Матешка [681], В.Міха [682], А.Новака [873], В.Паруха [692], Р.Потоцького [696], Ю.Пісулінського [695] та інших, а також окремі колективні праці [448, 683]. Причому позитивною характеристикою робіт польських дослідників є те, що вони детально розкривають окремі події з історії українсько-польського співжиття в Східній Галичині.

Таким чином, віддаючи належне напрацюванням зарубіжних та вітчизняних науковців, у яких розкривається чимало аспектів з історії діяльності ГКЦ у Другій Речі Посполитій, варто водночас констатувати, що в них відсутній комплексний аналіз власне суспільно-політичної діяльності ГКЦ, еволюції її організаційних форм та особливостей функціонування.

## 1.2. Огляд джерел

Основу джерельної бази дослідження становлять неопубліковані архівні документи, збірники матеріалів і документів, періодична преса, спогади учасників і очевидців тих подій, статистичні матеріали.

У дисертації використано значний пласт неопублікованих матеріалів із центральних та обласних державних архівів України, зокрема: Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ), Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІАУЛ), Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО), Державного архіву Львівської області (ДАЛО), Державного архіву Тернопільської області (ДАТО), із відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника (ВР ЛННБ НАН України), а також архівів Республіки Польща – Архіву нових актів у Варшаві (AAN), Перемишльського державного архіву (APPz),

Джерельний матеріал про участь греко-католицького духовенства в становленні та захисті ЗУНР знаходимо у фонді 3505 «Матеріали УНР і ЗУНР, зібрані польським урядом», допомогу православним емігрантам з України митрополитом А. Шептицьким у фонді 3566, взаємини ГКЦ з українськими політичними партіями та організаціями у фондах 3569 та 3833 ЦДАВОВ України. Питання політики окремих політичних партій, які діяли

в Галичині, щодо ГКЦ знаходимо у фонді 6 «Центральний комітет КПЗУ» у ЦДАГО України.

Важливим джерелом вивчення стану і тенденцій розвитку структур Греко-католицької церкви в Австро-Угорщині в ХІХ і в міжвоєнній Польщі (20–30-ті рр. ХХ ст.), трансформаційних процесів, що були притаманні цій церкві, стали матеріали Центрального історичного архіву України у місті Львові (ЦДІАУЛ), виявлені у фондах 201, 358, 406 та 408, 409, 491, 509, 571, 572, 684, що дозволило реконструювати цілісне уявлення про релігійне життя в Галичині, її владик та духовенства та участь їх в суспільно-політичному житті краю. Зокрема, у фонді 201 (Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. 1806–1945 рр.) нами виявлено й проаналізовано документи про діяльність Греко-католицької адміністрації у міжвоєнний період, реєстр парафій і священників, їх підпорядкованість деканатним урядам, листи А.Шептицького до духовних осіб та політичних діячів, в яких йдеться про політичну ситуацію в Галичині, а також стосуються окремих суспільно-політичних та господарських питань. Чимало матеріалів висвітлюють меценатську та просвітницьку спрямованість митрополичої консисторії, участь церковної влади в благодійних акціях, а також питання викладання священниками релігії в школах тощо.

У фонді 358 (Шептицький Андрей – Олександр, граф, митрополит Греко-католицької церкви. 1865 – 1944 рр.) виявлено матеріали про переписку та особисті зустрічі митрополита з провідними діячами Української центральної ради, Гетьманату та Директорії, ЗУНР, які дали змогу проаналізувати державницькі погляди А.Шептицького.

На основі аналізу листування А. Шептицького з єпископами Г.Хомишиним та Й.Коциловським вдалося реконструювати церковно-релігійну ситуацію в єпархіях та в ГКЦ загалом. Листи Г.Хомишина до А.Шептицького [46; 47; 49; 50] засвідчують, що взаємини між двома

владиками у 20–30 рр. були напруженими, особливо в питанні запровадження Григоріанського календаря та celibату [72; 87].

Матеріали кореспонденції з українськими та польськими громадськими організаціями дали можливість побачити ту різнопланову працю, яку проводив митрополит для зміцнення українських організацій, а також відродження української державності, меценатства тощо.

Листування митрополита з папською нунціатурою у Варшаві, Східною конгрегацією в Римі та вищими чиновниками дало можливість проаналізувати політику польської влади стосовно українського населення та ГКЦ.

Низка матеріалів присвячена подіям на Холмщині, із яких можна побачити позицію митрополита та його участь щодо захисту українського населення цього регіону. Окремі листи від релігійних діячів Ватикану, Америки і Європи розкривають міжнародні стосунки ГКЦ, її зв'язки із греко-католицькими громадами у США, Канаді, Аргентині, Бразилії, Франції, Німеччині та Бельгії.

Окрему групу документів становлять матеріали, що стосуються діяльності релігійних товариств і об'єдань (статути, програми, звіти), що дають можливість проаналізувати їх співпрацю з греко-католицьким духовенством, побачити вплив ГКЦ на їх діяльність. Крім того, виявлено й чимало цікавих документів, які відображають радянські репресії, а також хід і наслідки польської пацифікації в 1930–1931 рр. у Галичині; звернення галицьких суспільно-політичних, наукових, просвітніх та інших товариств із закликом до більш тісного об'єднання з Греко-католицькою церквою у боротьбі проти польського терору та більшовизму.

Важливу інформацію про діяльність митрополита, єпископів, життя єпархій, суспільно-політичну діяльність духовенства нами почерпнуто з фондів 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів, 1863–1945 рр.) і 408 (Греко-католицький митрополичий капітул, м. Львів, 1746–

1945 рр.). Питання фінансової діяльності митрополії, матеріального та соціального статусу священиків нами вивчено на основі фонду 409 «Центральна адміністрація столових маєтків Греко-католицької митрополії, м.Львів».( кінець XIX ст. – 1945 рр.).

У фонді «Товариство Просвіта, м. Львів 1868–1939 рр.» знаходяться матеріали, що відображають участь духовенства в культурно-просвітницькому русі та їх співпрацю з товариством [35].

Чимало важливої інформації стосовно вивчення суспільно-політичної діяльності Г.Хомишина знаходиться у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки (ЛННБ) ім. В.Стефаника. Зокрема, у фонді «Назарук Осип Тадейович – адвокат, письменник, громадський і політичний діяч, 1883–1940 рр.», який у 1928 – 1939 рр. був головним редактором релігійного часопису «Нова зоря», заснованого Г.Хомишиним, виявлено документи, що стосуються суспільно-політичної та культурно-просвітницької діяльності владики [57, 58, 62, 63].

Справи з цього фонду містять також інформацію про роль митрополита А.Шептицького та єпископів Й.Коциловського й Г.Хомишина у вирішенні питання українсько-польського порозуміння в 30-х рр., їх взаємини з політичними та громадськими діячами Галичини й української діаспори, участь у культурно-просвітницькому та політичному житті краю, зокрема, створення Української католицької народної партії (УКНП) та Української народної обнови (УНО) та інше [66].

У фонді «Барвінський Олександр 1847–1927 – педагог, історик, громадський і політичний діяч» міститься переписка А.Шептицького та Г.Хомишина з О.Барвінським, з якої дізнаємося про роль владик у створенні Християнсько-суспільної партії, їх ставлення до москвофілів, розуміння причин поразки національно-визвольних змагань 1918–1923 рр. [193].

Значний масив матеріалів з історії Станіславівської єпархії до 1939 р. виявлено в Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО). Матеріали про державно-церковні відносини у польський період почерпнуто з фонду «Станіславівське воєводське управління, м.Станіславів 1921–1939 рр.», зокрема, стосовно громадсько-політичної діяльності Г.Хомишина та створених ним Української християнської організації [119], Української народної обнови (УНО) [123, 124], культурно-просвітницького товариства «Скала» [116, 126], релігійно-просвітницького товариства ім. Івана Милостивого [126, 127], а також кроків владики щодо українсько-польського порозуміння [122].

У фонді «Управління державної поліції Станіславівського округу, м.Станіславів 1921–1939 рр.» виявлено документи про ставлення греко-католицького духовенства єпархії до окремих розпоряджень Г.Хомишина [132], які свідчать, що частина священників не поділяла суспільно-політичних та релігійних поглядів свого владики.

У фонді «Станіславівське повітове управління державної поліції, 1921–1939 рр.» нами використано доноси секретних агентів поліції про діяльність духовенства та єпископа [135, 139]. Деякі з матеріалів засвідчують позитивне ставлення Г.Хомишина до проголошеної 1935 р. політики «нормалізації» українсько-польських взаємин [139]. В інших архівних справах відображено неоднозначне ставлення інтелігенції міста Станіславіва до суспільно-політичної діяльності Г.Хомишина [140], зокрема, реакцію духовенства на розпорядження єпископа від 30 серпня 1937 р. про заборону священникам уходити до складу світських установ і організацій [138].

Релігійне життя Станіславівської єпархії в широкому аспекті репрезентоване в документах фонду «Станіславівська консисторія, 1788–1939» у вигляді протоколів засідань єпископської консисторії [145].

Документи з фондів ДАІФО – уповноваженого Ради у справах РПЦ при Раді міністрів СРСР по Станіславівській (Івано-Франківській) області (ф. Р-389, оп. 1, 1944–1962; оп. 2, 1944–1966) й уповноваженого Ради у справах релігійних культів (із 1965 р. – уповноваженого Ради у справах релігій) при Раді міністрів СРСР по Станіславівській (Івано-Франківській) області (ф. Р-388, оп. 1, 1944–1966; оп. 2, 1944–1987) – дозволили простежити історію парафій Станіславівської єпархії, їх кількісний склад. А також отримати дані про священників.

Велика кількість матеріалів, пов'язаних із суспільно-політичною діяльністю у Східній Галичині, міститься в Державному архіві Львівської області (ДАЛО). У фонді 1 (Львівське воєводське управління), оп. 14 (Відділ по справах віросповідань) зібрано матеріали про фінансову та господарську діяльність окремих церковних парафій, статистичні дані про кількість майна та землі, які перебували у користуванні церкви, матеріали про дозволи на утворення греко-католицьких парафій, переписка воєводських чиновників із Міністерством віросповідань із приводу діяльності церковних громад. У описі 3 (Організаційний відділ Львівського воєводського управління) опрацьовано донесення повітових староств із питань політичної діяльності священників, невиконання ними вимог конкордату про обов'язкове спеціальне богослужіння на честь Польської держави та її президента.

Діяльність греко-католицького духовенства на Тернопільщині представлено в матеріалах Державного архіву Тернопільської області (ДАТО). Зокрема, у ф.231 (Тернопільське воєводське управління, м.Тернопіль, 1921–1939 рр.), ф.5 (Скалатське повітове староство, м.Скалат Тернопільського воєводства, 1919–1939 рр.), ф.8 (Бучацьке повітове староство, м.Бучач Тернопільського воєводства, 1918–1939 рр.), ф.13 (Копичинське повітове староство, м.Копичинці Тернопільського воєводства, 1919–1939 рр.), ф.317 (Теребовельське повітове староство,

м.Теребовля Тернопільського воєводства,1920–1939 рр.), ф.487 (Греко-католицькі парафіяльні управління Галицького намісництва) нами проаналізовано діяльність греко-католицьких товариств, розпорядження воєводського управління і листування з постерунками поліції про політичні погляди греко-католицького духовенства та його ставлення до влади, конфіскацію періодичних видань з антиурядовим змістом, у яких були й матеріали про ГКЦ, циркуляри й розпорядження Міністерства внутрішніх справ із питань надання відстрочок і звільнень від військової служби представників греко-католицького духовенства, свідoctва моральності окремих осіб та духовенства, донесення повітових староств про участь і відзначення українських релігійних свят, про діяльність у повітах товариства «Скала» і листування з органами поліції про його діяльність, фінансове становище греко-католицького духовенства та дяків в окремих повітах, метричні книги та інші документи.

Значний масив документів і матеріалів міститься в Архіві нових актів у Варшаві. Зокрема, у протоколах засідань політичного комітету Ради міністрів містяться офіційні документи – циркуляри, постанови, обіжники – стосовно політики держави до ГКЦ, українських клерикальних партій та організацій. Важливе місце займають документи сейму, на яких розглядалися різні питання стосовно українського населення Галичини.

У фонді Міністерства віросповідань виявлено велику групу матеріалів, що стосуються Греко-католицької церкви. Серед них донесення воєвод про суспільно-політичну діяльність греко-католицького кліру, матеріальне становище священиків, участь останніх у політичних та громадських заходах, виконання чи невиконання ними всіх положень конкордату між Польською державою та Ватиканом. Проаналізовано справи, які стосуються митрополита А.Шептицького, єпископів Г.Хомишина та Й.Коциловського. У багатьох матеріалах прослідковується позиція держави та окремих провладних груп до ГКЦ та українського



населення. Це матеріали про заборону окремим священикам через їх політичну діяльність надавати парафії, аналітичні матеріали про політичну лояльність до влади митрополита, єпископів та священиків. Серед масиву матеріалів цінними є документи українських клерикальних партій, організацій та церковних товариств, у тому числі й статутів.

У фонді Міністерства внутрішніх справ знаходяться помісячні звіти воєвод польському уряду про соціально-економічну й політичну ситуацію у Станіславівському, Тернопільському, Львівському і Перемишському воєводствах, переписка Міністерства з аналогічними воєводськими структурами, щомісячні аналітичні звіти про політичну ситуацію у всіх воєводствах, в яких зроблено детальний підбір матеріалів про усі українські політичні організації, зокрема й клерикальні. Серед них – донесення таємної поліції про політичні настрої греко-католицького духовенства, його участь у різноманітних політичних та релігійних заходах, ступінь лояльності до влади тощо.

У фонді Міністерства закордонних справ Польщі значний науковий інтерес становлять справи про діяльність польських дипломатичних представництв у Ватикані, Вашингтоні, Торонто, Парижі та Лондоні, в яких знаходимо повідомлення про закордонну поїздку митрополита в країни Європи та Ватикан на початку 20-х років ХХ ст. Важливими є інструкції МЗС своїм представникам з вимогою перешкоджати закордонній діяльності митрополита. Особливо цікавими в цьому плані є справи, в яких відображено заходи польського представництва у Ватикані з метою не допустити присвоєння митрополиту А.Шептицькому титулу кардинала, висвячення на єпископа брата митрополита Климента Шептицького, питання обмеження конфесійної території ГКЦ в період підписання конкордату Ватикану з Річчю Посполитою в 1925 р., вилучення Лемківщини зі складу Перемишльської греко-католицької єпархії.

Унікальні матеріали про діяльність Перемишльської греко-католицької єпархії містяться в Перемишльському державному архіві, розміщені в трьох фондах – «Архів єпархії греко-католицької», «Апостольська Адміністрація Лемківщини (1934–1945)» та «Товариство “Єпархіальна поміч” » у Перемишлі.

У першому фонді згруповано основний масив матеріалів за весь період діяльності Перемишльської греко-католицької єпархії. Тут наявні матеріали про територію, кількість деканатів, діяльність єпископа та консисторії, структурні підрозділи єпархії, духовні семінарії, інститут вдів і сиріт по священниках, протоколи засідань консисторії, деканальних зборів (сеймиків), акти різних візитацій парафій, фінансові звіти парохів та деканатів про матеріальне становище священників, фінансовий стан окремих парафій і церковних організацій, податкові звіти, кількість земель та стан церков і господарських споруд. Детальне вивчення матеріалів фонду дало можливість зробити висновок, що керівництво єпархії особливо велику увагу приділяло моральному вихованні дітей. Свідченням цього є постійна увага до вивчення у школах під керівництвом священників Закону Божого. З метою підвищення методики викладання проводилися регулярні візитації спеціально уповноважених на це священників у всі школи єпархії. За наслідками візитацій складався відповідний звіт, у якому відображалися всі дані про школу, кількісний склад учнів, якість вивчення ними релігії тощо.

Суспільно-політична діяльність єпископа Й.Коциловського та окремих священників відображена у великій збірці офіційної кореспонденції митрополита та консисторії з українськими громадсько-політичними, культурно-освітніми організаціями і товариствами та фінансово-виробничими структурами. Цікавими є листи від українських громадських організацій та товариств з проханням дати дозвіл в окремі дні провести святкування визначних подій для молоді даних організацій, так як вони

припадають на піст. Переписка засвідчує, що авторитет єпископа й ГКЦ серед українського населення єпархії був дуже високий.

У фонді «Апостольська Адміністрація Лемківщини (1934–1945)» зібрані матеріали про організацію, правовий статус, кількісний та якісний склад парафій, листування з Ватиканом, українськими організаціями в Перемишлі та Львові, діяльність греко-католицького кліру, зібрання друкованих матеріалів та періодичної преси про Лемківщину.

У фонді товариства «Єпархіальна поміч» зібрано матеріали діяльності товариства, створеного в Перемишлі в 1918 р., яке займалося наданням матеріальної допомоги священикам та їх сім'ям. Товариство було своєрідним поєднанням пенсійного, страхового і соціального захисту.

Розвиток католицьких парафій у Східній Галичині та їх вплив на українство відображено в матеріалах архіву Львівської римо-католицької капітули у м. Кракові.

Таким чином, опрацьовані архівні матеріали дозволяють проаналізувати та висвітлити складні процеси з історії діяльності ГКЦ у 20–30-х рр. ХХ ст.

Другу групу джерел становлять опубліковані збірники документів і матеріалів. Серед них можна виділити п'ятитомне видання «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали» [235], збірник документів «Національні відносини в Україні» за загальною редакцією М.І. Панчука [266], п'ятитомне видання «Історичні шематизми...», підготовлене Д.Блажейовським [223, 225, 224], «Джерела і бібліографія історії української церкви» І.Патрила [617], «Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали...» (у 4-х томах), підготовлене співробітниками ЦДІАУ у м. Львові [259, 260, 261, 262], «Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.)», підготовлене співробітниками архіву СБУ України [258], Пастирські листи митрополита [467] та інші. Поміщені

у них документи й матеріали висвітлюють суспільно-політичну ситуацію, в якій доводилося діяти ГКЦ, життя і діяльність ієрархів Церкви, адміністративно-територіальний поділ Галицької митрополії, єпархій та парафій та інші питання, що в комплексі дали змогу реконструювати минулі події.

Значну цінність для дослідження становить мемуарна література, що відзначається багатим фактажем, особистісним баченням подій суспільного, церковного, духовно-культурного життя. Саме такі публікації дають змогу не тільки перевірити, а й уточнити цілий ряд історичних фактів, роль окремих церковних і громадських діячів у різних сферах життя Галичини міжвоєнного періоду. Серед них можна відзначити збірник спогадів про Г.Хомишина [494], А.Шептицького [498], Й.Коциловського [524], Ф.Бонна [507] та інших представників духовенства.

Важливим джерелом інформації з історії ГКЦ є преса. Згідно зі статистичними даними, у Другій Речі Посполитій в 1923 р. виходило 35 різних українських часописів, а в 1937 р. – вже 125, з яких 12 видавала ГКЦ [609, s.345, 359]. Серед них – «Нива», «Богословія», «Записки ЧСВВ», «Добрий пастир», «Бескид», «Український Бескид», «Мета», «Перемиські єпархіальні відомості», «Вістник Станиславівської єпархії», «Дзвони», «Нова Зоря», «Католицька акція» [323; 329; 330; 331; 335], та неперіодичні видання, що висвітлювали релігійне життя ГКЦ та окремих єпархій у міжвоєнний період. Досить популярним був заснований Г.Хомишином часопис «Нова Зоря» [335], в якому, крім церковно-релігійного життя, висвітлювалися й суспільно-політичні проблеми краю, а також світові події. Часто на сторінках часопису йшла полеміка Г.Хомишина з галицьким політикумом, подавалася інформація про діяльність патронуваних владикою організацій – Української католицької народної партії (УКНП), Української народної обнови (УНО). Цінними є також статті та полеміка щодо питання нормалізації українсько-польських взаємин у 1931–1937 рр.,

ініціатором яких був Г.Хомишин. Чимало місця на сторінках цього видання відводиться культурно-просвітницькій діяльності владики, особливо організаційному розвитку очолюваного ним товариства «Скала», Католицькій акції – «Українська молодь Христові» з нагоди відзначення 1900-річчя Голгофської Жертви Сина Божого, яка започаткувала створення релігійно-молодіжних товариств КАУМ (Католицька акція української молоді), що в 1937 р. реорганізувалися в товариство «Орли»-КАУМ, яке діяло під патронатом митрополита Андрея Шептицького.

Крім того, діяльність ГКЦ, її владик, релігійне життя висвітлювалась і на сторінках таких світських часописів, як «Діло», «Громадський голос», «Новий час», «Републіка», «Товмацькі вісти», «Станіславівський голос», «Станіславівські вісти», «Дяківські відомості», «Gazeta Lwowska», «Gazeta poranna», «Kurier Lwowski», «Słowo Polskie та інших.

У праці використано матеріали зі звітних та статистичних праць, які містять цінні відомості про функціонування релігійних громад і храмів краю. Серед них великий інтерес становлять матеріали переписів населення 1921 та 1931 років у Польщі. Особливий інтерес становлять шематизми духовенства Львівської архієпархії, Перемиської та Станіславівської єпархій та адміністрації Лемківщини цього періоду, в яких міститься унікальна статистична інформація про кількість парафій та церков, священників, персональний склад адміністративних церковних інституцій, монаші згромадження, освітні церковні заклади, переміщення священників та інше [290; 294; 293; 292].

Отже, серед основних видів джерел, залучених до висвітлення теми дослідження, переважають архівні матеріали та опубліковані документи. За видами вони поділяються на законодавчі, нормативні акти, які визначали завдання, форми, методи проведення державної релігійної політики в масштабах країни, роль при цьому різноманітних партійних і державних структур; документи, що висвітлюють державно-церковні відносини в

умовах різних політичних режимів, форми, діяльність органів радянської влади з ліквідації ГКЦ; церковні (конфесійні) документи, через які розкриваються реакції священнослужителів та віруючих на дії влади, внутрішнє життя конфесій.

Таким чином, репрезентативна джерельна база дослідження дозволяє комплексно розкрити історію ГКЦ в умовах міжвоєнного періоду.

### **1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження**

Будь-який суспільний організм функціонує завдяки взаємодії державних органів, громадських інституцій, професійних, виробничих, релігійних, культурних, спортивних та інших об'єднань. Незважаючи на те що домінуючі позиції у ХХ ст. практично скрізь посідала держава, релігійні організації у багатьох країнах відігравали доволі помітну роль у життєдіяльності соціуму.

На відміну від інших недержавних інституцій церковна ієрархія є досить закритою структурою, натомість віруючі тієї чи іншої конфесії набувають свого конфесійного статусу практично без будь-яких формальних обмежень. У зв'язку з цим існують особливості у відносинах між «великими» церквами і державою, що незрідка регулюються спеціальними нормативно-правовими актами. Здебільшого їх поява зумовлюється необхідністю захисту інтересів церкви та віруючих, законодавчого закріплення їх майнових та інших прав, повноцінної легітимації як юридичної особи.

Церковні деномінації виконують надзвичайно важливі функції, хоча деякі з них дублюють функції інших недержавних і державних інституцій. Найважливішим серед них є світоглядна, компенсаторна, комунікативна, інтегративна, культуротрансляюча, легітиміуюча функції.

У теоретичному плані досліджувана тема має дві основні складові: політичну й етноконфесійну. Оскільки основним контрагентом релігійних об'єднань є держава, саме цей вектор виступає на чільне місце в їх практичній діяльності. Існує кілька визначень державно-церковних відносин. Так, В. Войналович зазначає, що «в політологічній науці політика держави щодо церкви (християнських релігійних організацій) розглядається здебільшого (хоча й не виключно) як система дій держави, що включає у себе постановку мети і цілей, котра (постановка) у свою чергу супроводжується відповідним правовим забезпеченням та реалізацією комплексу організаційно-практичних заходів» [543, с.47]. О. Білоус запропонував визначення державно-церковних відносин «як сукупності форм суспільно-політичних, правових, економічних та морально-етнічних норм і зв'язків між інститутами держави та церкви, релігійними центрами, управліннями, об'єднаннями, рухами, братствами тощо, діяльність яких регламентується і регулюється конституційними та іншими нормативними актами, а також загальнолюдськими моральними принципами, традиційно усталеними для даної країни чи народу звичаями» [900, с.6].

Обмежуючи аналіз проблеми лише християнськими конфесіями, варто наголосити, що їх контакти з державними структурами у всі часи (й у ХХ ст. зокрема) були непростими. Християнство єдиним джерелом влади вважає Провидіння («Будь-яка влада – від Бога»), тоді як апологети демократії – волю народу. Та особливою складністю позначені відносини між релігійними інституціями і державою в тих країнах, де існують авторитарні і тоталітарні режими. За таких умов утисків та всіяких обмежень (аж до повної заборони) зазнають усі чи деякі деномінації (інколи влада створює сприятливі умови лише для однієї з них, прагнучи сформувати «державну» церкву).

Вчені, котрі вивчають питання стосунків церкви і держави в демократичних країнах, часто поділяються на два табори. Так, Альфред Степан у своїй класичній роботі на тему релігії і толерантності вважає, що: «...демократичні інститути мають мати свободу в межах Конституції і прав людини, діяти в межах держави. Релігійні інститути не можуть мати конституційно захищених привілеїв та прерогатив, що дозволяють їм мати окремі права, які не надаються іншим інститутам і державі. Але в той же час громадяни та релігійні общини мають мати свободу віросповідань» [890, s.39-40]. Цю точку зору підтримує Джон Равлес, констатуючи, що «немає місця релігійним віросповіданням в політиці держави» [885].

Науковці, які презентують іншу наукову школу, мають діаметрально протилежну точку зору. Так, американський соціолог Г.Фрадкін, посилаючись на відомого автора класичних праць про американську демократію першої половини ХІХ століття, французького філософа, історика та соціолога Алексіса де Токвіля, порівнює його з Д.Равлесом із аргументом, що є місце для релігії в будь-якій демократії. Він підтримує думку, що «в успішній політичній демократії завжди мають бути моральні підґрунтя, засновані на вірі» [852, s.90-91]. Підтримуючи А.Токвіля, Вайт Бадер аргументує, що обмеження релігії в публічному житті порушує особисті права. Наприклад, чому тільки нерелігійні організації можуть отримувати контракти від держави щодо надання послуг? [843] Окремі вчені підтримують цю точку зору, аргументуючи, що агресивна нерелігійність може стати несприятливою до релігійних свобод, що порушує особисті права [850, s.19]. Велика кількість американських науковців, серед яких Д.Казанова, Д.Фок, А.Степан, Д.Мілл, Д. Горовіч та інші, вважають, що на практиці існує багато аргументів, що відокремлення держави і релігії у окремих християнських демократичних державах не відповідає дійсності [847, s.1056; 853, s.236]. Є багато прикладів демократичних держав, що підтримують певні держані релігії [853, s.10;



890, s.41-43]. Деякі прагнуть довести, що демократія є неможлива в релігійно плюралістичних суспільствах, які підтримують свою демократію тільки через комплексний поділ влади [855, s.85-86].

За наявності особливих рис у контактах між державними органами й релігійними організаціями все ж існують схожі ознаки, що дало дослідникам підстави для типологізації та класифікації моделей державно-церковних відносин [863, с.77-89].

На думку В. Войналовича, «найбільш адекватною класифікацією політики щодо релігії, релігійних організацій, віруючих для новочасних суспільств може бути така, яка враховує: комплекс історико-культурних, політичних та, з іншого боку, релігійних і церковних факторів, котрі викликали до життя відповідну політичну лінію; наявність (відсутність) державної ідеології та характеру залучення (відкинення) релігійного чинника для її легітимації, політико-правовий інструментарій, за допомогою якого ця політика здійснюється; ригідність або гнучкість політичної лінії» [543, с.51-52]. Посилаючись на теоретичні узагальнення вітчизняних і зарубіжних фахівців [850; 868], учений наводить 6 типів державної політики щодо релігії: 1) теократична політика; 2) політика ототожнення держави лише з однією релігією; 3) політика формування «державної» церкви; 4) політика виокремлення кількох релігійних об'єднань, що одержують політичне визнання та відповідне законодавче закріплення; 5) коопераційна (спрямована на співпрацю з релігійними організаціями); 6) сепараційна модель (відокремлення церкви від держави) [543, с.50-51].

Звичайно, ця класифікація не є універсальною і абсолютною, оскільки ситуація постійно змінюється, що відображається і на характері відносин між церквою та державою в тій чи іншій країні на певних часових відрізках.

Що стосується міжвоєнної Польщі, то їй, за визначенням К.Дюрема, була притаманна п'ята модель (хоча і з деякою часткою умовності) [850, р.21]. Водночас польський уряд закріпив свої відносини з Греко-католицькою церквою та іншими деномінаціями спеціальним конкордатом, що є характерним для четвертого типу наведеної класифікації. Це дає підстави вважати політику Другої Речі Посполитої щодо релігійних конфесій синтетичною, такою, що важко вкладається у жорсткі рамки наявних схем.

Релігієзнавча та етноконфесійна складова дослідження охоплює комплекс проблем, пов'язаних із феноменологією релігійної і національної самосвідомості, колективної самоідентифікації, взаємодією релігійних і етнічних компонентів суспільного життя.

Представники різних шкіл та релігійні філософи по-різному трактують цей комплекс питань. Так, релігійно-філософське визначення нації, народу виходить із принципових положень віросповідання. Буття етносів співвідноситься з сім'єю, а обов'язковим елементом сім'ї етносу вважається релігія, що трактується теологами як провідна природна ознака етносу й метаетносу. Нація виступає в якості релігійно оформленого звичайного права та релігії. Світськи зорієнтовані концепції етноцентризму (наприклад, панславізм, пантюркізм та ін.) включають в себе релігійну складову, але на відміну від теологічних версій визнають пріоритети етнічного й метаетнічного.

За словами П.Діка, «теологічний варіант дуалізму людини переноситься на етнос: у кожній нації основою, джерелом визнається дух народу – ідеальна субстанція, що забезпечує буття етносу незалежно від зовнішніх обставин. Релігійні філософи відносять дух народу до сфери культури чи психології етнічної спільноти. Народ є духовна й культурна характеристика (І.Месснер). Отже, ні територія, ні етнічне і расове походження, ні державна влада не є вирішальними факторами існування

нації (С.Яроцький). Етносу дається духовно-моральна характеристика. Відповідно визнається наявність «добрих» і «злих» націй – (Августин)».

П.Дік зазначає, що «у зв'язку з переплетенням етнічних, соціальних та конфесійних інтересів релігія може виявитися впливовою стороною етнічних рухів. Історична інтеграція етносів у християнстві та ісламі пояснюється реалізацією надприродного задуму з об'єднання людей передусім через релігійні інститути. Космополітизм християнства та ісламу, а також представництво релігій на всіх континентах планети є основою для твердження, що релігійно-конфесійне розв'язання міжетнічних проблем є найбільшим ефективним та перевіреним часом засобом. Ідея рівності всіх перед Богом видається універсальною моделлю міжетнічної інтеграції. Концептуально релігійний космополітизм підпорядковує національну культуру релігійним, тобто наднаціональним цінностям. На практиці ж будь-яка світова релігія набуває національні форми народів, що сповідують іслам, християнство, буддизм». При цьому, вказує автор, «роль тієї чи іншої релігії в національному житті народу абсолютизується й ідеалізується. Релігія, релігійні організації та їхні лідери уявляються джерелами, носіями і хранителями етнічних консолідації, культури, мови, письменності, духовно-моральних основ».

П.Дік звертає увагу на те, що «поряд з етноконфесійною специфікацією релігії складається етноконфесійна спільнота як форма спільності людей. Провідною умовою формування етноконфесійної спільноти є тривале відокремлене існування групи людей. Найважливішими передумовами його формування називають міграційні процеси; інтеграційний вплив релігії; внутрішні шлюби (ендогамія); локальний спосіб поселення в іншомовному, іншоконфесійному чи іноетнічному середовищі. Спільність історичного буття відображається у самосвідомості та самоназві соціуму. Етноконфесійна спільнота є широко розповсюдженим явищем. Її правомірно розглядали як яскраву ілюстрацію

реального співбуття таких феноменів, як етнос, релігія, культура» [551, с.72-75].

Критичний аналіз сучасного категоріального апарату й уявлень про етногенез і основні чинники консолідації великих людських спільнот підвів А.П'ятигорського до висновку, що релігійна самосвідомість не може визначатися його етнічною компонентою: «В умовах багатоманітності та динамічної нестійкості конкретних релігій етнос виступає – і це незважаючи на всі національні й міжнаціональні катаклізми двадцятого століття – як найбільш виявлена форма колективної ідентичності» [805].

Учений вказує на «феноменологічно двоїсту, ексклюзивно-інклюзивну роль релігії щодо етносу і нації. Саме така роль релігії нерідко (хоча історично далеко не завжди) дає можливість ідентифікації (повної або часткової) даного етносу ззовні, що і робить релігію свого роду «метаознакою» етносу або нації з погляду держави» [804].

Одним із методологічних «ключів» для осягнення місця і ролі Греко-католицької церкви у ЗУНР та Польщі 20–30-х років є з'ясування принципів, на яких функціонує поліконфесійне й поліетнічне суспільство. Британський теолог Дж.Скотт для характеристики соціуму, що складається з різних етнічних і релігійних груп вживає термін «плюралізм» [632, с.80]. Інтерпретуючи це поняття, М.Сіверцев вказує на те, що при цьому «за іншою віросповідною і культурною системою визнається не тільки «громадянське» і юридичне право на існування, а й право на володіння духовною істиною й культурною практикою, традиціями, «своєю» правдою» [810, с.85].

Розвиваючи цю думку, А.Колодний, Л.Філіпович та П.Яроцький наголошують, що при всіх своїх віросповідних, догматичних, культових відмінностях конфесії, церкви, релігійні рухи перебувають «не лише в перманентному протистоянні, протиборстві, а що дуже важливо, ще й певним чином пов'язані одні з одними. Їхні віросповідні «інакшості», як не

дивно, постають своєю умовою їхніх взаємовідносин, взаємозв'язків і взаємодії в рамках єдиного соціального цілого, яким є суспільство. ...Ці взаємовідносини в практичному сенсі творять у певних формах вияву як релігійну ситуацію, так і стан та характер етнонаціональних відносин». Разом з тим дослідники вказують на ту обставину, що наявність «легітимізованого релігійного плюралізму в соціумі постає важливою умовою конкуренції релігійних суб'єктів, посилення їхнього взаємовпливу, сприяє певним чином їхньому розвитку й суспільній адаптації» [624, с.208-217].

Від часу запровадження християнства як державної релігії на Русі церква стала відігравати роль інтегруючого фактора українського етносу, який, за словами М.Грушевського, був «одним з найрелігійніших у світі» [547, с.50]. З того часу суспільно-політичне життя в Україні, незважаючи на довгий період відсутності власної державності, перебувало під постійним впливом церковно-релігійних чинників [596]. Навіть в умовах окремих політичних режимів за приналежністю до релігійної конфесії визначалася приналежність до певної нації. Тому розглядаючи роль і значення церкви й релігії в історії української нації, варто насамперед відзначити, що значна частина богословів вважають релігію основною ознакою етносу, «яка забезпечує народам самобутній етнонаціональний та етнокультурний розвиток». А етнічні спільноти відрізняються одна від одної «передусім конфесійною належністю» [657, с.21]. Інші ж, в основному представники світського наукового світу, вважали, що ідентифікація будь-якої національності за релігійною приналежністю є абсурдом [380, с.188]. Особливо це шкідливо для нації, яка поневолена іншою і змушена виконувати її волю, в тому числі й у питаннях релігії. Саме такий національний і релігійний тиск відчували українці Правобережної України з боку російського царизму та Російської православної церкви, а українське населення Галичини – від Польщі та польської Римо-католицької церкви.

Зауважимо, що ототожнення понять етносу і конфесійної приналежності, зокрема в Росії, було більш правомірним, ніж в Україні, яка ніколи не була моноконфесійною. Наслідки цього завжди призводили до гострих міжконфесійних конфліктів, як у короткі періоди відродження української державності в минулому, так і на сучасному етапі.

Окремі вчені вважають, що релігія – це передусім один із найдавніших проявів людської культури, яка, безсумнівно, під час формування нації сприяла її формуванню [715, с.90]. У той же час представники марксистської науки вважали, що релігія є породженням психологічного стану людини, перш за все страху, через обмеженість своїх знань, що, відповідно, відноситься до категорії культури.

На думку вітчизняного науковця О.Шуби, «етнонаціональна специфіка релігії найбільшою мірою проявляється у культовій сфері». Саме в релігійному культі, на відміну від інших елементів релігійного комплексу, відбиток етнічних ознак є найпомітнішим, оскільки в ньому віддзеркалюються особливості національної культури, традицій, фольклорних надбань [657, с.27]. Тому попри однакову догматичну основу християнські церкви й різняться між собою через помітні впливи національних культур і традицій. Не є винятком і Греко-католицька церква, особливість якої полягає в тому, що її релігійна догматика формувалася на основі українського етносу, який розвивався в умовах окупаційних політичних режимів, а також на релігійних догматах православної та католицької церков. Залежно від того, на якій території роз'єднаних українських земель був меншим чи більшим політичний і релігійний тиск пануючої нації, чи мала хоча б більш-менш вільні можливості для розвитку духовно-культурна сфера, на відповідному рівні формувалася і національна свідомість. Звідси цілком закономірно, що Галичина в XIX – XX ст. завжди була більш національно свідомою, ніж Підросійська Україна, оскільки вона втратила свою національну церкву після приєднання в 1686 р. Київської

митрополії до Московського патріархату і підміни її Російською православною церквою. У Галичині ж національна церква, хоча дещо й у видозміненому вигляді від первісного, все ж таки збереглася у формі Греко-католицької, якій удалося вижити в умовах різних політичних режимів, у тому числі й найбільш жорстокого щодо неї – більшовицького. Більше того, УГКЦ виконувала свою місію не тільки в духовно-релігійній сфері, а й політичній, залишаючись єдиною консолідуючою національною силою, «будителькою» національної свідомості та організатором культурно-просвітницького життя. Внаслідок тісної взаємодії релігії й етносу і сформувалася самобутня українська духовність у Галичині. Це особливо знайшло свій відбиток у збереженні традицій, обрядів, історичної пам'яті, відзначенні релігійних свят.

Крім того, варто відзначити, що у поліетнічній і поліконфесійній Російській імперії православ'я було державним, а РПЦ обслуговувала імперську владу. За словами відомого російського богослова і філософа М.Бердяєва, «московський шовінізм у московській церкві – це... суто московська національна її прикмета. Московська церква насичена московським шовінізмом від гори до низу і в минулому, і в сучасному» [536, с.7]. Тому закономірно, що цей церковний шовінізм знищив національні релігійно-церковні особливості на Наддніпрянській Україні, приєднаної до Російської імперії. А оскільки в Росії церква була невіддільною від держави, то церковний шовінізм мав характер і великодержавного політичного шовінізму [564, с.223].

Прагнучи утворити суцільний геополітичний простір і єдину національну церкву, російський уряд і підлегла йому православна церква уніфікували церковну службу, витіснили українську мову із богослужебної практики, церковної культури, звичаїв і традицій. Велася цілеспрямована русифікація населення України та української Церкви. Зауважимо, що ця послідовна державно-релігійна політика Росії протягом трьох століть

негативно відбилася на національній свідомості населення, а згодом і в Українській РСР, що особливо проявилось у період відновлення незалежності України на початку 90-х рр. ХХ ст.

Таким чином, в умовах наступу московського православ'я зі Сходу і польського католицизму із Заходу частина української Церкви знайшла свій порятунок у союзі з Апостольським Престолом, а Берестейська унія започаткувала новий період у релігійному житті українства та створеної Греко-католицької церкви, яка зберегла свою етнонаціональну окремішність, насамперед обряд, мову, традиції, а головне – свою незалежність від Москви і Варшави. Це забезпечило їй плідне трьохсотрічне існування та, за висловами вітчизняного науковця С.Головаценка, «збереження національно-культурної ідентичності української людності в умовах панування іноземної та іновірної влади» [545, с.252]. Інша ж частина української Церкви була приєднана до Московського патріархату, де була зрусифікована, зденаціоналізована й розчинилася в лоні російської державної Церкви, що позначилося й на етнокультурі населення цієї частини України. Крім того, розкол української Церкви призвів і до зародження взаємної релігійної ворожнечі, що певною мірою проявляється й нині.

Необхідно зазначити, що греко-католицизм як самостійна конфесійна течія піддавалася постійному утиску з боку польської римо-католицької ієрархії і світської влади, які намагалися асимілювати греко-католицьке духовенство. Значно кращі були умови для її розвитку за часів Австро-Угорщини, коли вона зуміла цілком інтегруватися в українське суспільство і сприймалася ним як національна Церква впродовж другої половини ХІХ і в ХХ ст., коли повністю злилися у один потік прагнення етносу і релігії. Зауважимо, що велику роль у цьому процесі зіграли видатні представники вищого греко-католицького духовенства, які завжди поєднували церковні інтереси з національними.



Отже, національні риси релігій формуються в результаті взаємовпливу конкретних умов життя народів, їх національної духовності. Конкретна релігія підпорядкована етнічним процесам і обов'язково проявляється у національній формі. Релігійні явища і особливості завжди набирали етнічного забарвлення. Водночас, включаючись в процес етногенезу, релігія зумовлює формування національної ідентичності. Кожна нація, кожен етнос мають неповторні самобутні риси релігійності. Релігійний чинник часто був визначальним у процесі етноутворення і етноінтеграції, хоча для України характерні певні особливості внаслідок її поліконфесійності, коли пріоритетною була національна ідея.

Водночас було б великою помилкою ігнорувати релігію як одну із важливих атрибутних ознак нації. Тому варто погодитися з вченими, які вважають релігію невід'ємним елементом ознаки етносу. «Соціум стає етносом, – наголошує сучасний український науковець Е.Геллер, – якщо інтегрується на основі таких чинників, як ... мова, звичаї, фольклор, релігія» [730, с.124]. Такої ж думки дотримується і етнолог О.Бочковський, який відзначав, що «релігія як один із найдавніший проявів людської культури, ...безсумнівно, й особливо під час етногенезу, сприяла формуванню народів» [657, с.90]. Попри вікову бездержавність, національне, культурне та духовне нищення з боку царського, згодом комуністичного режимів, українська нація виявила унікальну здатність зберегти етнічну ідентичність. Вирішальним чинником, визнає широкий загал учених, була опора нації на духовні вартості, з яких найважливішим стала релігія. Увесь історичний процес розвитку українського етносу засвідчив вплив релігії практично на всі сфери життя. Тому релігійність українців – це результат багатовікового історичного процесу взаємодії релігії, суспільства і етносу. Зважаючи на тривалу бездержавність України, належність частин її території до різних держав-сусідів в умовах колонії або напівколонії, цей державно-соборний процес мав свої регіональні

особливості. Через ці обставини церква та релігія на теренах Наддніпрянської України так і не стали визначальним чинником національного відродження і етноінтеграції, оскільки вона обслуговувала політичні цілі російського самодержавства. У Галичині ж навпаки. Відтак Україна на нині є поліконфесійною і національної єдності може досягти лише за умов дотримання принципу світоглядного і релігійного плюралізму.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що серед українських і зарубіжних науковців немає єдності у визначенні релігії в етнотворчому процесі, в оцінці релігії у суспільному житті нації. Головною причиною такого явища є те, що у різних народів етнотворча роль релігії та церкви була неадекватною: в одних – головним етнонаціональним інтегратором, в інших – не мала суттєвого значення, ще в інших – відігравала деструктивну роль в етнополітичних процесах. Зокрема, за радянських часів її роль повністю ігнорувалася більшістю науковців, чимало релігієзнавців західного регіону, навпаки, перебільшують її значення. Глибоке вивчення проблеми взаємозв'язку етносу, суспільства і релігії в історичному плані, розвитку і еволюції різноманітних комбінацій співвідношення, взаємозв'язку та взаємодії етносу і релігії, впливу цих процесів на релігійну і суспільно-політичну ситуацію в Україні у третьому тисячолітті – важливе завдання сучасних українських істориків, політологів, богословів, культурологів.

Вище ми вже торкалися окремих аспектів поняттєво-категоріального апарату цього дослідження. До цього варто додати ще кілька зауважень, оскільки деякі з них мають принциповий характер.

У руслі інтерпретації етнічного й загальнолюдського набули актуальності концепції «релігійних націй». У багатьох країнах світу, де пануючі релігії спираються на потужне історичне й етнокультурне коріння, стосовно їх народів уживається термін «релігійна нація». «Конкретна

релігія уявляється основою єдності цього етносу, носієм його культури, тобто позаісторичним способом його етнічного буття. Так пояснюється і пропагується ідентифікація етнічної та конфесійної приналежності, формується модель обітованої землі, згідно з якою належність до релігійної громади ототожнюється з етнічною приналежністю і навпаки. У «теології нації» конкретна релігія сприяє консолідації етносу, формуванню держави» [551, с.87]. У публікаціях сучасних політологів, істориків, етнологів, релігієзнавців досить часто зустрічаються поняття «національна релігія» і «національна церква». На переконання С.Здіорука, попри те, що вони є широко вживаними, донині не існує їх уніфікованого смислового наповнення, тому ці терміни вирізняються різноманітним спектром семантичних значень. Тому ще в 1990 р. дослідник увів у науковий обіг дефініцію поняття «національна церква»: «Національною Церквою є Церква будь-якої конфесії, яка функціонує в певний історичний період, спираючись на свою традицію, на означеній території; сприяє, набувши етноконфесійної специфіки, поступу етнокультури, самосвідомості й державницького менталітету даної нації та має значний рівень поширення серед населення країни чи у середовищі конкретної нації» [561, с.12].

Коментуючи це визначення щодо Греко-католицької церкви, треба зазначити, що дослідники мають враховувати існуючий тоді баланс між релігійним та етнічним компонентом, уникати штучної гіперболізації останнього чи цілковито ігнорувати його.

В останніх теоретичних напрацюваннях набувають нової конотації такі традиційні категорії, як «народ», «народність», «нація». За словами А.П'ятигорського, постала нагальна необхідність «перетворення цих чи будь-яких інших термінів у терміни самосвідомості даної групи населення... Однак, ведучи мову про етнос у його кореляції з релігією, необхідно весь час мати на увазі, що етнос – це перш за все концепт, запроваджений для визначення феномену самосвідомості чи

самоідентифікації, доволі абстрактного за самою своєю функціональною сутністю» [805].

Обрані дисертантом методологічні підходи визначили вибір оперативного інструментарію для вирішення сформульованих завдань. Їх характер зумовив застосування загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних дослідницьких методик.

Завдяки джерелознавчим прийомам удалося систематизувати й стратифікувати фактологічний матеріал за походження, жанрами, інформативною насиченістю, ступенем вірогідності, повнотою розкриття тих чи інших аспектів теми.

Методи формальної логіки (діалектики, аналізу, синтезу, індукції та дедукції) лягли в основу теоретичних інтерпретацій та композиційного оформлення кожного з фрагментів та праці в цілому, формулювання узагальнень і висновків, а також розгляду історичних явищ у динаміці та розвитку.

Системний підхід передбачав виявлення всіх складових того чи іншого історичного явища, спосіб їх взаємодії, встановлення основних векторів впливу Греко-католицької церкви на суспільно-політичні процеси у регіоні, а також зворотного зв'язку: «знизу», від численної пастви, мирян, парохів – до архієрейської та громадської еліти. Крім того, такі операції дали можливість належним чином скомпонувати і систематизувати матеріал, збалансувати різні сюжетні лінії дослідження й відповідним чином вибудувати текст.

Структурний метод застосовувався для аналізу ієрархічно-субординаційних аспектів теми, зокрема засад, на яких функціонувала Греко-католицька церква і т.ін.

Політологічні методики використовувалися задля реконструкції масштабного історичного полотна, в контексті якого розглядалася життєдіяльність Греко-католицької церкви, правознавчі – з метою

встановлення правового поля, в якому функціонували релігійні інституції, а також юридичного статусу ГКЦ та її духовенства.

Значний сегмент дисертації присвячений соціогуманітарним питанням, у зв'язку з чим здобувач звернувся до соціологічних та історико-антропологічних інструментів пізнання. У такий спосіб здійснювалося студіювання таких проблем, як місце Греко-католицької церкви в системі суспільних координат і соціальних відносин, її роль у реалізації різноманітних соціальних (зокрема добродійних) програм і проектів.

Культурологічні методики виявилися в нагоді, коли йшлося про культурно-освітню місію греко-католицьких організацій.

Релігієзнавчі підходи застосовувалися в ході висвітлення внутрішньоконфесійного життя ГКЦ та її взаємовідносин з іншими деномінаціями.

Методи етнології залучено з метою характеристики ролі Греко-католицької церкви в складному процесі формування ідентичності українців у Польщі, вироблення аксіологічних орієнтирів, довкола яких відбувалась консолідація українського соціуму, визначення співвідношення етнічного й релігійного компонентів цих явищ.

Для обробки і використання цифрового матеріалу автором використано прийоми статистики.

Архітектоніка дисертаційного дослідження заснована на проблемно-хронологічному підході та прагненні вибудувати матеріал у хронологічній послідовності, окреслити основні проблеми, вийти на їх розв'язання та розставити відповідні акценти.

Метод компаративістики використовувався здобувачем у тих випадках, коли виникала потреба зіставлення політичної лінії керівництва Польської держави щодо різних конфесій, суспільного кредо ГКЦ та інших деномінацій, її становища в ЗУНР і Другій Речі Посполитій тощо.

Розкриття ролі відомих історичних персонажів – архієреїв, рядового кліру, державних діячів, політиків, учених, громадських активістів, меценатів та інших – диктувало необхідність залучення просопографічних методів.

Трактування текстів листів, звернень, пастирських послань, інших документів церкви, епістолярію здійснювалося із застосуванням прийомів герменевтики.

Синергетичні підходи до організації пізнавально-дослідницького процесу створили підґрунтя для комплексного висвітлення теми дисертаційного проекту.

Таким чином, історія Греко-католицької церкви загалом і в період 1918–1939 рр. зокрема стала об'єктом наукового інтересу багатьох дослідників України та інших країн. Історіографічна ситуація в цій тематичній ніші складалася під впливом суперечливих суспільно-політичних процесів у Галичині після Першої світової війни, а також у 40–80-ті роки та після падіння соціалістичної системи й розпаду Радянського Союзу.

Періодизація наукового доробку дає підстави виокремити три етапи опрацювання цієї тематики: 1) міжвоєнний час і період Другої світової війни (1920–1945 рр.); 2) повоєнний (1946–1989 рр.); 3) сучасний (від 1990 р.). Кожен з них має свої особливості, викликані зміною державно-політичних режимів, ідеологічних орієнтирів, правового статусу Греко-католицької церкви, а також геополітичними трансформаціями.

Перший період освоєння вказаної проблематики позначений, так би мовити, миттєвими рефлексіями на тогочасні події, які ще «не відстоялися», не віддалилися настільки, аби досягнути їх широкий історичний контекст, всебічну взаємозумовленість і вплив на майбутні явища. Та обставина, що перші праці створювалися очевидцями й безпосередніми учасниками подій, накладала на них відбиток суб'єктивних

вражень, симпатій чи антипатій, політичної, конфесійної, етнічної заангажованості, партійності. Водночас їм притаманна внутрішня експресія, тонке відчуття епохи, гострота сприйняття деталей, на які вчені другої половини ХХ – початку ХХІ ст., можливо, не звернули б належної уваги.

Більшість публікацій цього періоду виконані в публіцистичному ключі та мемуарному жанрі. Разом з тим саме в них знайшли відображення такі складні сторінки минулого, як становлення та діяльність ЗУНР; боротьба за державний статус Східної Галичини; українсько-польські відносини і спроби міжнаціонального порозуміння; роль провідних архієреїв Греко-католицької церкви в суспільному житті українства та інші питання.

Специфічними ознаками другого періоду слід вважати: 1) оформлення різних методологічних підходів до опрацювання теми у вітчизняній та зарубіжній науці; 2) освоєння нових джерельних масивів та впровадження їх до наукового обігу; 3) надмірна ідеологізація науково-публіцистичних текстів, викликана періодом «холодної війни». На відміну від радянських публікацій, наскрізь пронизаних атеїстичними й антиуніатськими мотивами, праці польських учених дедалі більше свідчили про прагнення до комплексного вивчення проблем польсько-українського порубіжжя, хоча й вони не були позбавлені тенденційності.

На якісно новий рівень польсько-українські студії вийшли після того, як зник цензурний диктат комуністичного ідеологічного апарату. Найбільш виразною іманентною рисою цього історіографічного періоду стало вивільнення текстів від апологетики одіозних режимів, оприлюднення втаємничених до того часу документів (у тому числі з архівів спецслужб), поява ґрунтовних спеціальних та узагальнюючих праць у Польщі й Україні. Найбільш продуктивно працювали в цьому тематичному сегменті історики обох цих країн та діаспори, яким і належить основний доробок.

Віддаючи належне попередникам, необхідно визнати, що залишається чимало питань, пов'язаних із життєдіяльністю Греко-католицької церкви у Галичині, що потребують поглибленого дослідження. Виконання цього дисертаційного проекту мало б стати ще одним кроком до відтворення комплексної картини, в центрі якої перебувала Греко-католицька церква.

Джерельну базу дисертаційної праці становлять документи з центральних та обласних архівосховищ України (ЦДАГОУ, ЦДАВОУ, ЦДАУЛ, ДАІФО, ДАЛО, ДАТО), Республіки Польща (AAN, APPz, AALK), Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, епістолярії, мемуарна література, щоденники та інші джерела особистого походження.

Важливим й інформативно насиченим джерелом інформації є періодична преса: греко-католицька («Нива», «Богословія», «Записки ЧСВВ», «Добрий пастир», «Бескид», «Мета», «Перемиські єпархіальні відомості», «Вісник Станіславської єпархії» «Нова зоря») та світська («Діло», «Громадський голос», «Новий час», «Станіславські вісти», «Gazeta Lwowska», «Gazeta poranna», «Kurier Lwowski», «Słowo Polskie» та ін.).

Інформативним джерелом виявилися шематизми духовенства діючих єпархій та адміністрації Лемківщини, звіти і статистичні зведення, що дають уявленні про кількісні параметри діяльності ГКЦ.

У цілому джерельну базу можна вважати репрезентованою і здатною забезпечити необхідний рівень емпіричного наповнення тексту й аргументувати теоретичні положення та міркування.

Методологічною основою дисертаційного дослідження стали теоретичні напрацювання провідних вітчизняних і зарубіжних учених: М.Грушевського, М.Драгоманова, В.Липинського, Г.Геллера, П.Діка, А.П'ятигорського, О.Реєнта, О.Лисенка, О.Шуби, В.Марчука, М.Кугутяка, в яких викладено концептуальні підходи до трактування державно-



церковних відносин, суспільної місії релігії в цілому та Греко-католицької церкви зокрема, особливостей самоідентифікації українців за умов роз'єднаності національного організму й гострої соціальної, економічної, політичної та конфесійної конкуренції й інших складних проблем.

Характер поставлених завдань визначив підбір відповідного пошукового й дослідницького інструментарію. Для їх розв'язання дисертант синтетично використовував комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних методів дослідження.

Загалом це мало забезпечити належний рівень теоретичного осмислення фактологічного матеріалу та вихід на обґрунтовані асоціації, порівняння, узагальнення та висновки.

## Розділ 2

### ДІЯЛЬНІСТЬ ГКЦ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ЗУНР У 1918–1923 РОКАХ

#### 2.1. Участь ГКЦ у державотворчих процесах 1918–1919 рр.

Поразка Четвертного союзу у Першій світовій війні та піднесення національно-визвольного руху започаткували процес розвалу Австро-Угорської імперії. Щоб її врятувати, цісар 16 жовтня 1918 р. видав маніфест про федеративний устрій держави, в якій «кожне плем'я на території, яку воно заселює, творить свій власний державний організм...». А «доки не переведеться сеї перебудови законним шляхом, остають в силі без ніякої зміни урядження, які існують для береження загальних інтересів» [235, с.174-175].

Перед українськими політиками й послами, за словами К.Левицького, постало питання якнайшвидше підготуватися до «перебудови монархії законним шляхом». Першочерговим було питання «уконститувати Українську Національну Раду як одинокє легальне представництво нашого народу, а також проголосити Українську державу на територіях Східної Галичини, Буковини і Угорської України» [582, с.112].

З цією метою 18 жовтня у Львові відбулася нарада «намічених членів української Константуанти, щоби підготувати вирішення для всенародного збору українських нотаблів, який мав відбутися дня 19 жовтня у великій салі Народного дому». В нараді взяли участь депутати-українці від Галичини й Буковини до парламенту й галицького сейму, уповноважені представники від українських політичних партій, а також ієрархи ГКЦ – митрополит Андрей Шептицький та Станиславівський єпископ Григорій Хомишин. Після довгих дискусій було ухвалено резолюцію про проголошення на українських землях, що входили до Австро-Угорської імперії, національно-автономного державного об'єднання в складі Австро-

Угорщини. Крім того, члени наради прийняли «Статут Української Національної Ради», згідно з яким вона визнавалася головним законодавчим і виконавчим органом, що мав право представляти інтереси «українського народу Австро-Угорської монархії» і від його імені «рішити про державну долю всіх областей, заселених тим народом» [582, с.113].

19 жовтня 1918 р. нарада «українських нотаблів» переросла у «велике народне віче», для учасників якого голова УНРади Є.Петрушевич (син греко-католицького священика з Буська) зачитав декларацію про створення на українських землях Австро-Угорської імперії Української держави [582, с.118].

Увечері того ж дня члени УНРади зібрались на закриту нараду, на якій було ухвалено рішення про створення із членів Ради трьох груп: галицької у Львові, буковинської у Чернівцях і екзекутивної (головної) у Відні, які мали забезпечити перехід влади до рук українців. Віденську (головну) групу очолив Є.Петрушевич, львівську – К.Левицький, а буковинську – О.Попович [582, с.119].

Наступного дня в обідню пору у Львові відбулася політична маніфестація на площі св. Юра, після якої зібралися на нараду члени львівської групи УНРади. Вони обговорили питання про можливість збройного виступу поляків і захоплення ними влади у Львові. Наступного дня К.Левицький мав розмову з намісником Галичини графом Гуйном, який запевнив, що в нього є достатньо сил, щоб придушити будь-які виступи як поляків, так і українців [582, с.125].

Тим часом віденська група УНРади вимагала від уряду передати Східну Галичину в управління львівської групи [582, с.122]. Зокрема, за словами К.Левицького, 23 жовтня члени віденської групи зустрілися з прем'єр-міністром Гусареком і ознайомили його з подіями у Львові та проголошенням ЗУНР. Однак 24 жовтня кабінет міністрів на чолі з Гусареком пішов у відставку, а 25 жовтня прийшов новий уряд, який

очолив Ламмаш. Новий прем'єр-міністр хоча й визнавав справедливими вимоги українців, проте зволікав із «виданням розпорядків до намісника у Львові» [400].

У неділю, 27 жовтня, відбулося чергове засідання львівської групи УНРади під головуванням віце-президента австрійського парламенту Ю.Романчука, на якій було обрано Виконавчий комітет, до якого ввійшли К.Левицький (голова), І.Кивелюк (заступник), І.Макух (заступник), І.Курівець (скарбник), О.Барвінський (контролер), В.Бачинський (секретар), О.Назарук (секретар). Учасники наради обговорили питання про створення тимчасових повітових і сільських рад на місцях, проведення 1 листопада наради у Львові з повітовими комісарами, а також всі члени наради одноголосно ухвалили рішення, що за спроби поляками насильного захоплення влади в Галичині «всіма силами спротивитися їм» [235, с.215-216].

Водночас активно готувалися до захоплення влади й поляки. Зокрема, 28 жовтня у Кракові відбулася нарада польських послів і представників політичних партій, на якій було утворено Ліквідаційну комісію для захоплення влади у Східній Галичині. Це змусило керівництво львівської групи УНРади провести ввечері 28 жовтня нараду, на якій було затверджено план збройного повстання, яким передбачалося залучити до збройного виступу солдатів-українців із австрійських військових частин, що дислокувалися у Львові. Наступного дня стало відомо, що польська Ліквідаційна комісія має намір перебрати владу у свої руки 1 листопада [1, арк.6].

Оскільки ситуація загострювалася, а контакти львівської групи з головною віденською групою поляки могли в будь-який момент припинити, то Виконавчий комітет УНРади у Відні на своєму засіданні 29 жовтня доручив львівській групі діяти самостійно в питанні захоплення влади [235, с.229].

Того ж дня львівська група УНРади затвердила статут та інструкції для повітових, сільських і міських організацій УНРади, а також створили Центральне бюро УНРади у Львові під керівництвом д-ра Романа Перфецького, до якого мали звертатися «українські організації УНРади і весь український загаль у всіх справах» [235, с.229].

30 жовтня львівська група провела спільну нараду із членами Військового таємного комітету на чолі із сотником Д.Вітовським. Було ухвалено рішення «перейняти на себе права і обов'язки цілої Української Національної Ради», а також «вислати востаннє дня 31 жовтня своїх представників до австрійського намісника Галичини графа Гуйна з вимогою передати адміністрацію Східної Галичини Українській Національній Раді у Львові» [582, с.129-130].

Опівдні 31 жовтня делегація на чолі з К.Левицьким прибула до резиденції намісника Гуйна «зі запитом, чи має він з Відня приказ віддати державну адміністрацію Східної Галичини по мисли цісарського маніфесту з 16 ц. м. в руки Української Національної Ради чи він готов се зробити». Оскільки такого наказу із Відня у намісника не було, то члени УНРади знову зібралися на нараду, на якій обговорили питання про готовність до збройного повстання [400]. Як відзначає у своїх спогадах К.Левицький, учасники наради «дійшли висновку, що як негайно не візьмемо Львова, то поляки нас випередять і справа пропаде». У зв'язку з цим і було віддано наказ Д.Вітовському «виконати акт перевороту заняттям міста Львова зі всіма державними установами – досвіта 1 листопада» [582, с.130-131].

Захоплення влади відбулося «спокійно, без проливу крові» і «до години шостої рано був скінчений акт заняття столиці князя Льва» [400].

Після обіду 1 листопада делегація на чолі з К.Левицьким прибула до резиденції галицького намісника і офіційно прийняла зречення від влади графа Гуйна. Варто зазначити, що при церемонії перейняття влади було дотримано не лише морально-етичних норм, а й юридичних. Зокрема,

К.Левицький заявив наміснику, що «залишають йому повну свободу, дякують за все добре, що він міг зробити українському народові та бажають всього найкращого, і з тим словом розпрощалися з останнім австрійським намісником у Львові». Після чого були підписані відповідні протоколи про зречення і перейняття влади, який підписали Володимир Децикевич, Кость Левицький, Олександр Барвінський, Ізидор Голубович та Льонгин Цегельський [235, с.246-247].

А 3 листопада аналогічно припинив свої повноваження і військовий комендант Львова генерал Ф. Пфедфер. Під час церемонії він заявив, що «офіцери і жовніри, особливо лікарі, можуть вступити в місцеві українські полки, а прочим буде дана можливість вернути до своєї отчини». Однак, за словами К.Левицького, «лиш кілька офіцерів заявило готовність послужити нашій справі» [235, с.260].

Оцінюючи значення національно-демократичної революції, К.Левицький, зокрема, відзначав, що «день 1 листопада 1918 р. не прийшов нам з ласки сильних побідників, а прийшов з вашої постанови і організації. Ми самі піднялися силою нашого національного духа та права на життя української нації. Цей день побіди українства ми підготовлювали десятками років, освідомлюючи і піднімаючи наш нарід, та маємо право сказати: ми не лукавила з ніким, а просто йшли!» [ 582, с.149].

Таким чином, національно-демократична революція 1 листопада 1918 р. не була «збігом політичних обставин» чи наслідком «підступної змови», а результатом довготривалої клопіткої роботи, в підготовці й проведенні якої важливу роль відіграв Народний комітет УНДП та львівська група УНРади, очолювані К.Левицьким.

Зранку 1 листопада до Львова почали прибувати делегати з повітів, «щоби безпосередньо взяти інструкції та легітимації як комісари Української Національної Ради для перейняття влади в повітах», а також

проведення виборів «комісарів повітових (старостів) і громадських (війтів) і їх прибічних рад, та й взагалі устроїти певний лад в краю» [582, с.137].

За спогадами о. Олександра Стефановича, 1–2 листопада (п'ятницю і суботу) у Львові було спокійно. Лише «польська преса, користаючи з виданої нашою владою свободи слова, накинулася від першої хвилі на нас з найбільшою бішеністю, а разом з тим підняли гарячкову агітацію всі польські організації в місті». А вже надвечір 2 листопада польські військові, які знаходилися у Львові, переодягнуті в цивільний одяг, та члени з польських організацій «обступили площу ім. Сінкевича і костел св. Анни і підняли там з нашими бої на вулицях». Оскільки «нашого війська було не багато та й те мусіло ще розділюватись на численні патрулі по вулицях і на стражі при всяких урядах», а січові стрільці ще не прибули з Чернівців, то «наше військо не годно було спинити творення хоча й невеликих польських відділів». Більше того, групи поляків «кинулися з Городецького передмістя і сусідніх присілків на австрійські військові магазини головного львівського дворця і забрали там провіяти і всякі склади, та рабували їх, загрожуючи навіть приїздові потягів» [235, с.177-179]. У місті фактично розпочалася польсько-українська війна.

Водночас на периферії ще було спокійно і там тривав процес перебрання влади та створення тимчасових органів самоврядування, загонів самооборони та народної міліції. Активну участь у цьому процесі брало і греко-католицьке духовенство, оскільки, за спогадами о. Василя Лаби, «український священник не міг стояти осторонь в ту вирішну хвилю, на яку підготовляв свій народ». Тому «майже у всіх галицьких містах і містечках, знані з їхньої громадянської діяльності, духовники були учасниками перебирання в українські руки влади і членами створення місцевих українських урядів. Сміло можна сказати, що у цей час історичної проби наше духовенство збитою лавою стануло поруч світської інтелігенції

й селянства під прапором власної державности й усіма можливими засобами її розбудовувало» [508, с.310].

Важливу роль для активної участі духовенства в державотворенні відіграв і пастирський лист митрополита Андрея Шептицького з нагоди проголошення ЗУНР, в якому він закликав віруючих жертвувати всім, навіть життям, для захисту і будівництва української держави. Митрополит закликав священників до «єдності і лучності з народом. Будемо домагатись, щоби... не ставляв ніхто ніякої перепони у всестороннім розвитку національного життя і культури українського народу, а, навпаки, служив йому і зичливо відносився до всіх його справ...» [2, арк. 524; 727, с.40].

Активними організаторами на Львівщині були отці-декани А.Долинський (Броди), М.Герасимович (Лешнів), О.Левицький (Олесько), В.Пелліх (Радехів), Д.Лепкий (Старий Самбір), С.Онишкевич (Рудки), М.Мосора (Сколе), Ю.Присташ, (Турківщина), М.Боберський, А.Мельник, Ю.Татомир, Ф.Рябій (Самбірщина), І.Волосянський (Сокаль), І.Ясеницький, А.Калужняцький (Дрогобиччина) та інші. Не менш активну участь у державотворенні брали священники Тернопільщини, Станіславщини, Буковини, Лемківщини та східних повітів Засяння [235, с.311, 315].

Як повідомляла газета «Станіславівський голос», у Станіславові повітова УНРада перебрала владу надвечір 1 листопада «в найбільшій ладі і порядку». Без найменшого опору було перебрано владу і в інших повітових містах Станіславщини [343].

Особливу активність проявило в перші листопадові дні й духовенство Миколаївщини, зокрема, отці Андрій Стадник (м. Миколаїв), Іван Продзевич (с. Веринь), Василь Телешевський (с. Велика Воля), Петро Луцький (с. Поляна), Роман Каратницький (с. Добряни) та інші. Тому не випадково після окупації Миколаївщини поляки вивезли до концтаборів 20 священників повіту [251, с.271].



З нагоди проголошення державності у неділю та інші дні в церквах відбувалися урочисті богослужіння, під час яких новопризначені урядовці та члени самооборони заприсягалися перед громадою «вірою і правдою служити Українській державі».

До складу місцевих органів влади було обрано й чимало священиків. Так, до Станіславівської повітової УНРади увійшов отець Й.Раковський, який відповідав за «господарські справи міста й цілого повіту». Міським комісаром Городка було призначено о. В.Стебельського, а членами повітової УНРади – отців В.Лиска (голова харчового уряду) та О.Чернецького (куратор війська). До Буцацької повітової УНРади увійшли парохі сіл Сороки, Язлівче, Новосілки та Зубрець [235, с.325, 327, 353-354].

Таким чином, як слушно зауважив з цього приводу у своїх мемуарах отець Іван Лебедович, «не лише у провіді нашої новозорганізованої держави стояли представники нашого найвищого духовенства, але теж і львину частину організування Листопадового зриву на низах в дні 1-го листопада 1918 р. перевело українське греко-католицьке духовенство» [581, с.206].

Важливе значення мало не лише взяття влади, а й підтримання правопорядку. В процесі зламу старого державного апарату у багатьох повітах і населених пунктах комендатури та постерунки колишньої австрійської жандармерії були стихійно ліквідовані новими органами самоуправління. Це було значною мірою закономірним явищем, оскільки в жандармерії українців служило дуже мало. Замість розформованих жандармських відділів місцеві комісари з власної ініціативи почали створювати на добровільних засадах народну міліцію, в ряди якої обирали осіб на народних вічах. Щоб надати цьому процесу організованого характеру, УНРада 6 листопада видала розпорядження про створення «Корпусу Української державної жандармерії» на чолі з головним

комендантом, а на місцях – окружних і повітових команд жандармерії, до складу яких входили сільські й міські станиці жандармерії. Особовий склад і комендантів доручалося підбирати повітовим комісарам спільно з військовими комендантами [ 641, с.39].

9 листопада було завершено формування тимчасового уряду – Державного секретаріату, членів якого було урочисто приведено до присяги наступного дня. Присягу приймав ветеран народницького та політичного руху Галичини – Юліан Романчук. За спогадами очевидців, «шеф президіального бюро др. Вітвицький відчитав текст приречення (*присяги. – І.П.*), котре кожний секретар зокрема повторив і по податю руки провідникові (*Ю.Романчуку. – І.П.*) підписався на письмі. Відтак промовляв голова Ради Держ. Секретаріату др. Кость Левицький, що вони всі свідомі свого великого обов'язку, вказав на важніші задачі, які сповнити мають, і завірив, що будуть старатися якнайліпше їх завершити для добра українського народу. Вкінці уділив о. О.Стефанович іменем церкви всему ділу благословення». До складу Тимчасового уряду, який очолив К.Левицький, ввійшло 14 міністрів (Державних секретаріатів), а саме: внутрішніх справ – Льонгін Цегельський, зовнішніх справ – Василь Панейко, фінансів – Кость Левицький, військових справ – Дмитро Вітовський, юстиції – Сидір Голубович, торгівлі і промислу – Ярослав Литвинович, земельних справ – Степан Баран, шляхів – Іван Мирон, пошти і телеграфу – Олександр Пісецький, праці і суспільної опіки – Антін Чернецький, суспільного здоров'я – Іван Куровець, освіти і віросповідань – Олександр Барвінський, публічних робіт – Іван Макух. Крім того, було створено харчовий відділ, що прирівнювався до міністерства, який очолив Степан Федак [641, с.24; 3, арк. 115- 156].

Після присяги відбулося перше засідання Державного секретаріату, на якому було розглянуто питання про направлення делегації до Києва і столиць країн Європи «для нотифікування Західно-Української Держави»,

а також призначено надзвичайним представником у Києві Григорія Микитку, а у Відні – Євгена Петрушевича [235, с.226].

12 листопада було розширено склад УНРади, до якої ввійшли і представники від повітів та міст. До її складу, крім ієрархів ГКЦ – митрополита Андрея Шептицького, Перемишльського та Станіславівського єпископів Й.Коциловського й Г.Хомишина, ввійшли також священники С.Височанський, Ю.Дзерович, І.Капустянський, С.Кархут, П.Карпінський, Е.Качмарський, С.Матковський, С.Метеля, С.Онишкевич, С.Петрушевич, О.Погорецький, О.Стефанович, І.Федевич, П.Філяс, М.Цегельський, Т.Чайковський, С.Юрик, І.Яворський [593, с.83-88].

13 листопада УНРада схвалила «Тимчасовий Основний державний закон про Західно-Українську Народну Республіку», в якому, зокрема, говорилося, що влада в ЗУНР має належати всьому її народові, який вибере своїх представників на основі загального, рівного, таємного, безпосереднього і пропорційного голосування. Для ухвалення основних законів Рада оголошувала про скликання в найближчий час Установчих зборів [343].

Того ж дня були також прийняті закони про створення жандармерії та регулярної армії.

У законі про жандармерію наголошувалося, що «бувши австрійська жандармерія» розпускається, а замість неї створюється «українська сільська міліція» з використанням її матеріальної бази та спорядження. В «Інструкції про організацію сільської міліції» Державного секретаріату внутрішніх справ, якому підпорядковувалась міліція, зокрема, відзначалося, що головні завдання сільської міліції полягають у тому, щоб, по-перше, «допомагати війтови в доставленню людей до перегляду та стягненню дезертирів», і, по-друге, «берегти лад і порядок в громаді, щоб не діялись грабежі, підпали та інші проступки». Тому, як відзначалось в «Інструкції», кожен громадянин «повинен бути гордим, що він є сторожем

порядку в нашій молодій Українській державі». До сільської міліції приймали чоловіків, які не підлягали призову в армію. Постерунок налічував 5–10 чоловік, озброєних крісами, й діяв під керівництвом коменданта [346]. Тут зазначимо, що станом на березень 1919 р. у рядах жандармерії налічувалося понад 4 тис. осіб, а народної міліції – понад 3 тисячі [641, с.40].

16 листопада УНРада ухвалила «Тимчасовий закон про адміністрацію Західно-Української Народної Республіки», згідно з яким на території ЗУНР дієвим залишалось все австрійське законодавство, якщо воно не суперечило інтересам, суті і цілям Української держави. Всі державні службовці колишньої австрійської держави, які бажали чесно служити ЗУНР, мали скласти письмове «приречення» (клятву) і залишатися на своїх місцях. Всі органи влади на місцях підпорядковувалися Державному секретаріатові. У повіті представником і основним органом державної адміністрації був повітовий комісар, якого призначав і звільняв Державний секретар внутрішніх справ. Йому підпорядковувалися повітовий військовий комендант і комендант жандармерії [327].

На цьому львівський період державотворення уряду ЗУНР фактично завершився, оскільки 16 листопада поляки зайняли Перемишль, що, за спогадами отця О.Стефановича, сталося через «вузькозорість верховної військової команди», яка зосередила свою увагу «на вуличну бійку у Львові» [235, с.271]. Відповідно втрата Перемишля стало «вступом до упадку Львова і до дальших тяжких наслідків для української справи» [235, с.271].

21 листопада після обіду стало очевидним, що «польські відділи стараються оточити Львів зі всіх сторін». Члени уряду та майже всі члени УНРади змушені були залишити Львів і виїхати до Тернополя [235, с.279]. Серед кількох членів УНРади, які залишилися з різних причин у Львові, був і митрополит Андрей Шептицький.

У Тернополі уряд пробув до кінця грудня 1918 р. Серед головних досягнень уряду в його тернопільський період можна хіба що віднести підписання у Фастові 1 грудня угоди про наміри об'єднання УНР і ЗУНР в одну державу.

У перші дні нового 1919 р. Станіславів стає новим місцем осідку уряду [519, с.140]. Необхідно зазначити, що Станіславівський період діяльності уряду й УНРади тривав майже до кінця червня 1919 р. і характеризується як певними успіхами, так і невдачами в розбудові ЗУНР. До беззаперечних успіхів варто віднести ратифікацію УНРадою 3 січня Фастівської угоди та ухвалення рішення «Про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою», що відбулася 22 січня в Києві. Делегацію від ЗУНР очолював доктор Л.Бачинський [320, с.1].

4 січня УНРада прийняла кілька важливих законів, у тому числі «Закон, доповняючий статут Української Національної Ради», згідно з яким утворювалася постійно діюча Президія УНРади в складі голови (президента) і чотирьох його заступників. У міжсесійний період діяв «Виділ Української Національної Ради», який обирався УНРадою і складався з президента (голови Ради) та 9 членів. Виділ виконував функції колегіального глави держави [4, арк.55; 235, с.178,]. Таке колективне керівництво, на думку окремих тогочасних скептиків, свідчило про те, що «місце одиничної відповідальності за політику й події й цілу будучу судьбу народу займила колективна безвідповідальність, бо принцип публічної відповідальності громадян був серед цієї суспільності взагалі ослабий» [579, с.194]. Крім того, було сформовано і новий склад уряду, який очолив д-р Сидір Голубович, оскільки всередині грудня К.Левицький з невідомих причин подав у відставку.

Необхідно відзначити, що в Станіславівський період активну участь в роботі УНРади та органів влади брало греко-католицьке духовенство,

особливо єпископ Г.Хомишин. Незважаючи на те що митрополит був фактично під домашнім арештом у своїй Святоюрській резиденції, він проводив значну роботу в питанні припинення польсько-української війни, ведучи переговори з представниками польської влади та польської Римо-католицької церкви, а також із представниками антантівських місій, що відвідували Львів. Зокрема, від часу окупації Львова відбулося за його ініціативи 12 спільних засідань українсько-польських миротворчих комісій [667, s.17-48]. Майже на кожному із засідань він вимагав від коменданта польського гарнізону Львова М.Токаржевського та представника Міністерства закордонних справ Р.Кполя не порушувати прав українського населення та припинити репресії, не пюндрувати церкви та принижувати гідність греко-католицьких священників.

Митрополит намагався залучити до миротворчої місії і представників інших Церков, зокрема, Львівського архієпископа Римо-католицької церкви Ю.Більчевського та Львівського архієпископа Вірменогригоріанської церкви Ю.Теодоровича. Однак Ю.Теодорович не відгукнувся на пропозицію митрополита. А в одній зі своїх промов навіть звинуватив українську сторону в польсько-українській війні, сумнівався в можливості існування незалежної Української держави, оскільки українці для цього «...історично не були підготовлені», бо «ніколи не мали власної державності» [867, s.138]. Тому вважав, що Східна Галичина має бути в складі Польщі.

Аналогічної думки був й архієпископ Ю.Більчевський, проте, на відміну від Ю.Теодоровича, відгукнувся на лист митрополита від 28 листопада, в якому А.Шептицький закликав його стати на захист скривджених галичан [573, с.228-229]. Наслідком їх зустрічей стала спільна відозва до командування української та польської армій від 14 грудня з проханням продовжити обмін заручників.

На католицьке Різдво, 27 грудня 1918 р., до обох владик звернувся апостольський візитатор А.Ратті (майбутній папа Римський Пій XI), який передав прохання папи Бенедикта XV розпочати спільну акцію з метою припинення братовбивчої війни [199, s.119-120]. А під час спільних зустрічей 30 грудня 1918 р. та 18 січня 1919 р. владика продовжували обмін думками стосовно припинення воєнних дій, обмін військовополоненими та створення офіційної делегації, яка розпочала б акцію українсько-польського примирення [312, s.122-124]. Однак на пропозицію Ю.Більчевського звернутися з відозвою до українського духовенства й населення щодо лояльного ставлення до польської влади митрополит відповів, що не може цього зробити, «бо використаєте її проти нас на мирному конгресі» (тобто на Паризькій мирній конференції) [353].

Через апостольського візитатора А.Ратті митрополит постійно контактував із Папою Римським. Відповідаючи на його звернення, папа Бенедикт XV у листі від 27 грудня 1918 р., зокрема, писав: «Цей збройний конфлікт не піде на користь ані полякам, ані вашим русинам, а тим більше – нам. Я не вважаю цей конфлікт явищем невідворотним. Вживайте ви, вживатиму і я всіх заходів для того, щоб цей конфлікт якнайшвидше ліквідувати. Про це подбають також і міжнародні чинники. Вся увага мусить бути звернена на Схід, у цьому разі – на Україну» [199, s.120].

Андрей Шептицький мав кілька зустрічей із представниками антантівських місій, які відвідували Львів, намагаючись через них вплинути на уряди Франції, Великобританії та США щодо припинення війни та справедливого вирішення питання подальшої долі Східної Галичини.

Якщо митрополит Андрей Шептицький, ізольований у Львові, проводив значну миротворчу діяльність, то Станіславівський єпископ Г.Хомишин спрямовував свої знання й енергію на державотворчі справи. Він, як і все населення краю, палко вітав «злуку» УНР і ЗУНР, а після

повернення делегації до Станіслава провів урочисте богослужіння у кафедральному соборі Святого Воскресіння [802, с.136]. У своєму пастирському посланні «В переломову добу історії українського народу з нагоди торжества Йорданського» владика наголошував, що «без примінення прав і правд Божих» навіть найкрасивіші заклики стають лише «нічим іншим, як тільки пустим звуком». А тому ці «правди повинен мати перед очима і український народ, котрий також змагає статись самостійним народом і оснувати свою державу». Єпископ звертався до священників з вимогою згадувати у молитвах під час літургій президента ЗУНР, український уряд та військо [474, с.8].

У наступному пастирському посланні «О грозі нещастя для українського народу» (березень 1919 р.) з нагоди активізації політичних партій та страйків, які були незадоволені ходом підготовки урядом земельної реформи, єпископ закликав духовенство консолідувати вірних на засадах християнських цінностей, особливо взаємотерпимості та любові, оскільки, крім тих нещастя і жертв, які принесла війна, тепер «зависла над ним ще страшніша гроза... внутрішнього лиха між самим народом» [323, с.2].

Однак мали й місце певні протиріччя між урядом ЗУНР та Г.Хомишиним стосовно вирішення певних питань. Одними з таких була земельна реформа та статус ГКЦ у державі. Зокрема, 14 квітня 1919 р. уряд ухвалив закон про земельну реформу, яким передбачалася націоналізація церковних і монастирських земель, що були матеріальною основою ГКЦ. Ще під час підготовки закону Г.Хомишин полемізував з одним із співавторів – соціал-демократом С.Вітиком. За спогадами очевидців, ці полеміки часто закінчувалися тим, що опонент навіть «накидався з лайкою на владика» [235, с.231-232]. Не задовольняло владика в земельному законі те, що нічого не говорилося про механізм націоналізації землі, про компенсацію власникам за конфісковану землю, за яким принципом буде



роздаватися земля тощо. Зокрема, згідно із законом (п. 19), розподіл землі між безземельними відкладався до закінчення війни. Таке половинчасте рішення, на думку Г.Хомишина, «лише зворохобить народ», оскільки починалися весняно-польові роботи і багато хто надіявся отримати землю. Крім того, з огляду на ситуацію, в якій опинилася ЗУНР, це був не найкращий час для вирішення цього важливого і водночас складного питання. І все ж, незважаючи на його недосконалість, уряд ухвалив закон про земельну реформу [601, с.73].

Незадоволення Г.Хомишина проявлялося і в тому, що, на його думку, уряд й УНРада мало приділяли уваги питанням релігії та ролі ГКЦ у структурі держави як важливого соціального інституту. Оскільки уряд проголошував широкі демократичні свободи, то, відповідно, не надав жодній із традиційних християнських релігій будь-яких переваг. У той же час Г.Хомишин вважав, що ГКЦ, яка впродовж століть була єдиною національно-духовною інституцією для українців-галичан, повинна отримати особливий статус. Тому у своєму пастирському листі з нагоди Йорданських свят із боєм відчаю запитував представників влади, чи для того ГКЦ «поділяла гірку судьбу народу, щоби тепер бути копненою і позбавленою прав горожанських? ...Чи на се священники народом за весь час опікувались, коли не було ще ніяких інших опікунів, чи на се вони в боротьбі за добро народне наражувались на різні пониження і зневаги..., щоб тепер бути викиненими і зневаженими і то від своїх, і то в хвилі, коли зачала світати свобода?!» Тому рішуче протестував «проти сего недоречного клича, що священники досі служили Римові, а відтепер мають служити державі українській. Ні! ...Ми служили, служимо і будемо служити Римові, а через Рим і народові. Ніяка сила не сміє нас відірвати від Церкви католицької» [474, с.11-14].

Необхідно відзначити і той факт, що Г.Хомишин був упередженим противником Російської православної церкви (РПЦ), вважаючи її суто

державною структурою. На його думку, демократичність уряду ЗУНР в питанні церковно-релігійних об'єднань неодмінно з часом призведе до поширення православ'я і на терени Галичини. Тому з метою збереження самобутності ГКЦ та недопущення поширення впливу РПЦ вважав за необхідне запровадження Григоріанського календаря та celibату для духовенства. Такі заходи в однобічному порядку він намагався запровадити на теренах Станіславівської єпархії ще в 1916–1917 рр. Однак ні тоді, ні в умовах ЗУНР його ідеї, зокрема й щодо особливого статусу ГКЦ, не знайшли широкої підтримки як серед духовенства й вірних, так і серед членів уряду та УНРади.

Крім Г.Хомишина, активну участь у державотворчих процесах брало й духовенство – члени УНРади, які на трьох її сесіях (2–4 січня, 4–15 лютого, 25 березня – 15 квітня 1919 р.) ухвалювали такі важливі для громадянства краю закони, як: про мови, громадянство, національну валюту, торгівлю основними продуктами харчування та ін.

Зокрема, як член УНРади і земельного підкомітету о. П.Філяс брав участь у розробці проекту закону «Основи земельної реформи» [235, с.272-274]. Отці С.Матковський та С.Юрик як члени адміністративної комісії працювали над законопроектами «в області адміністрації» [235, с.210].

Але найбільш плідною була співпраця духовенства з Державним секретаріатом освіти й віросповідань. Референтом із релігійних питань при другому уряді (держсекретар – Агенор Бурачинський) був професор Станіславівської греко-католицької семінарії, доктор богослов'я отець Іван Лятишевський (згодом – єпископ-помічник Станіславівської єпархії) [322, с.34]. Чимало було зроблено цим міністерством для вирішення питань щодо виплати священикам заробітної плати, пенсій, матеріальних допомог, компенсацій тощо [111, арк.22, 132, 136].

Уряд ЗУНР йшов назустріч і тим священикам, які втратили під час Першої світової війни нерухомість не лише в Галичині, а й на Буковині у

зв'язку з румунською окупацією в листопаді 1918 р. [111, арк.141]. Із проханнями про надання матеріальної допомоги окремим духовним особам єпархій зверталися до Державного секретаріату освіти й віросповідань як єпископ Г.Хомишин, так і безпосередньо декани. Так, владики навесні 1919 р. звертався з проською надати матеріальну допомогу професорам Станіславівської духовної семінарії о. Якову Медвецькому та о. Петру Затворнику [111, арк.36-37]. Підгаєцький декан клопотав про виплату заборгованої пенсії від 1 листопада 1917 р. до 31 жовтня 1918 р. пароху Підгаєць Юліану Фіціловичу, якого характеризував як «кревного священика й ідеального українця» [111, арк.146].

Зазначимо, що уряд виплачував зарплатню з державної казни і місцевим римо-католицьким священикам. Про це, зокрема, свідчить лист українською мовою «сотрудника парохії латинського обряду в Бурштині» отця Едварда Станкевича до держсекретаря освіти і віросповідань від 12 березня 1919 р. Ухвалою міністерства священику з Бурштина було призначено річну платню в сумі 1300 корон [111, арк.157].

На прохання єпископа Григорія Хомишина від 26 березня 1919 р. було запроваджено з 1 квітня щомісячну «налогову дотацію» (по 100 корон) для «кандидатів стану духовного», які закінчили богословські студії й готувалися до священичої діяльності [111, арк.40-41].

Державний секретаріат освіти й віросповідань своєю ухвалою з березня 1919 р. запровадив надання в оренду («під виглядом винайму») землі за «помірну плату» (фіксовану ціну) для священичих вдів. Про це, зокрема, повідомляв єпископ Г.Хомишин деканальні уряди листом від 8 квітня 1919 р. [111, арк.42]. Крім того, ухвалою від 25 квітня 1919 р. уряд запровадив матеріальну підтримку для неповнолітніх дітей-сиріт греко-католицьких священиків, а також і для дітей-інвалідів [110, арк.4].

Позитивно вирішував Державний секретаріат освіти й віросповідань і питання стосовно відкриття приватних духовних навчальних закладів.

Зокрема, розпорядженням від 18 лютого 1919 р. було дозволено ігуменату Чину сестер-василіянок (ЧСВВ) відкрити в Станіславові приватну жіночу семінарію, трикласну виділову і чотирикласну народну школи, які після перевірки їхньої діяльності могли сподіватися на дотацію з державної казни [111, арк.54]. Як свідчить лист ігумені Магдалини Гуменюк, названі навчальні заклади використовували в навчальному процесі світські навчальні плани й підручники, а також визнавали «верховну шкільну власть Української Народної Республіки» [111, арк.53].

Водночас Державний секретаріат заохочував священників до праці у державних школах, де вони як учителі релігії (катехити) щомісячно отримували в середньому 150-200 корон [111, арк.10-14, 42, 89], а також і до організації фахової (професійної) освіти. Зокрема, 25 березня 1919 р. секретаріат звернувся до священників «скерувати до 1 травня талановитих дітей на підготовчі курси для навчання у народних, фахових і середніх школах» [322, с.33]. Відповідно греко-католицьких священників Й. Раковського (тимчасового управителя учительської семінарії в Станіславові) та В.Навроцького (повітового шкільного комісара) було призначено директорами іспитових кваліфікаційних комісій «для учителів народних шкіл на рік 1919» [235, с.244].

Важливою подією в житті ГКЦ був з'їзд греко-католицького духовенства, який за дорученням митрополита А.Шептицького провів 7–8 травня 1919 р. у Станіславові єпископ Г.Хомишин. У ньому взяло участь понад 200 священників, військових капеланів, мирян. Заслухавши доповідь і виступи більш як тридцяти делегатів, учасники з'їзду ухвалили резолюцію, в якій було відзначено важливу роль галицького духовенства у становленні та розбудові ЗУНР, українського війська. Закінчувалася резолюція закликом до українського народу згуртуватися разом із ГКЦ для зміцнення державності на християнських засадах. Учасники з'їзду ухвалили й спеціальну вітальну телеграму для вояків УГА, в якій, зокрема,

відзначалося, що «українське греко-католицьке духовенство шле щирий привіт і слова глибокої пошани для наших геройських військ, цілим серцем жертвує їм всі свої сили для допомоги і молить Всевишнього Бога о благословенні справедливого святого діла, кріпкої сили і перемоги для звільнення цілої дорогої Вітчизни від пихатих ворогів» [344].

Однак активна співпраця духовенства ГКЦ з урядом ЗУНР була перервана новим наступом польської армії, внаслідок чого наприкінці червня уряд та УГА змушені були покинути Галичину й відійти за Збруч.

Таким чином, діяльність ГКЦ в умовах державотворення ЗУНР була спрямована на підтримку молодої держави. Активну участь у державотворчих процесах брали як її владика на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким, так і духовенство й віруючі. Ця участь була виражена у формуванні органів влади на місцях та «народної міліції» для підтримання правопорядку, особливо в масовому вступі населення до рядів УГА, зборі коштів та добровільних пожертв для потреб армії.

Єпископи та духовенство як члени УНРади брали активну участь у її засіданнях та обговоренні доленосних питань, ухваленні законів та розпоряджень. Відзначаючи значення релігії в житті людини та особливо роль ГКЦ в національному житті краю впродовж століть, владика й духовенство все ж вважали, що ГКЦ повинна мати в ЗУНР особливий статус. Незадоволене було духовенство й законом про земельну реформу, оскільки конфіскації підлягали церковні та монастирські землі, що були матеріальною основою існування ГКЦ. І все ж, незважаючи на деякі розбіжності з окремих питань, владика й духовенство залишалися палкими патріотами ЗУНР і намагалися в міру своїх сил і можливостей докластися до її розбудови та захисту від зовнішніх і внутрішніх ворогів.

## 2.2. Духовенство ГКЦ в українсько-польській війні (1918–1920 рр.)

Розпорядженням уряду ЗУНР від 13 листопада було започатковано процес створення Української галицької армії (УГА), основу якої склав полк Українських січових стрільців, що прибув до Львова 5 листопада із Чернівців. Відповідно до розпорядження територія ЗУНР поділялася на три військові області з центрами у Львові (область «А»), Тернополі (область «Б») і Станіславові (область «В»). Кожна військова область, у свою чергу, складалася із чотирьох військових округ, які склалися з повітів. Зокрема, до області «А» входило 19 повітів, до області «Б» – 19, і до області «В» – 21 повіт. Наприклад, Станіславівська військова область складалась із військових округів: Станіславівського (5 повітів), Стрийського (5 повітів), Коломийського (4 повіти) і Чортківського (7 повітів) [344].

Мобілізації до армії підлягало чоловіче населення 1883 – 1900 рр. народження. Всі інші повинні були стати на військовий облік, а священники, які вели книги реєстру про народжених і померлих, мали подати списки чоловіків призовного віку до повітових військових команд. Звільнялись від військової служби лише учні середніх шкіл, службовці, вчителі, особи за сімейним станом та хворі, а також представники інших національностей [346].

Необхідно зазначити, що вже в перші дні після Листопадового зриву в окремих населених пунктах з ініціативи священників формувалися загони самооборони, бійці яких готові були пожертвувати життям за Українську державу. Так, ігумен Жовківського деканату отець-василіян Платонід Філяс у зверненні до населення повіту закликав всіх «...станути кріпко і непохитно вокруг нашої Національної Ради, яка наш нарід заступає перед цілим світом, захищати свою землю від ворогів». Священники Жовківщини організували урочисте складання присяги сформованих загонів і відправки їх на фронт, який уже наближався до Жовкви [493, с.113].

4 листопада 1918 р. після урочистого богослужіння в Кам'янці Струмиловій із нагоди проголошення ЗУНР «при великім здвизі народу» зложили присягу обрані до місцевих органів влади урядовці, а також «новобранці числом около 200» [327].

Про масовий патріотизм свідчить той факт, що, незважаючи на труднощі з озброєнням, обмундируванням, харчуванням, у рядах УГА на початок весни 1919 р. налічувалося близько 125 тис. осіб [658, с.139].

Феномен УГА полягав не лише в прояві масового патріотизму та формування її на добровільній основі, а й у тому, що вона формувалася без будь-якої фінансової допомоги ззовні. Для забезпечення армії уряд ЗУНР запровадив обов'язковий податок у розмірі однієї крони з «кожної дорослої душі» [346]. Крім того, з ініціативи населення створювалися різні благодійницькі фонди та комітети, які збирали добровільні пожертви: гроші, коштовності, одяг, продукти харчування тощо. Наприклад, населення Тлумацького повіту лише за період від 22 січня до 4 лютого 1919 р. перерахувало у фонд УГА понад 3000 крон. Серед жертводавців були: аматорський гурток під керівництвом Бориса Грінченка з Тисмениці, який передав у фонд 318 крон, громада с. Клубівці – 182 крони, отець Бачинський із с. Миловання – 356 крон, громада с. Торговиця – 83 крони, товариство «Січ» із с. Підпечари – 156 крон, громада с. Пшеничники – 200 крон та інші [346]. Такі ж пожертви складали громади та поодинокі особи і в інших повітах Галичини.

Отже, УГА була істинно народним творінням, через що й донині пам'ять про неї збережено в піснях, віршах, переказах, легендах тощо.

Феномен УГА полягав і в тому, що в її структурі виник і сформувався такий важливий підрозділ, як військово-капеланство. Уже з перших днів польсько-української війни добровільно капеланами стали десятки греко-католицьких священників. Серед них був о. Теодор Чайківський з Яворова, який прийшов до новоствореного загону поручника Івана Клея, а згодом

став капеланом 6-ї Равської бригади. До бойової групи «Угнів» зголосився о. Михайло Твердохліб, парох із с. Вербиці біля Угнева. Капеланом групи отамана К. Гофмана став о. Іван Косонога, а групи «Летовисько» – о. Іван Колтонюк та інші.

До часу створення при Державному секретаріаті військових справ (ДСВС) Преподобництва – центрального органу, який відав військовими капеланами, добровольці-капелани керувалися досвідом, накопиченим в австрійській армії. За словами о. Василя Лаби, «в державі, яка щойно організувалася, в розгарі війни, у відрізанні від церковного центру – Львівського митрополичого престолу, ініціативні і досвідчені духовники робили все те, що наказували хвиля й потреба» [508, с.311].

ДСВС на чолі з полковником Д. Вітовським усвідомлювали значущість духовної опіки вояків, але офіційний наказ – «Організація духовництва Українського Війська» – був виданий військовим міністром лише 1 січня 1919 р. У наказі, зокрема, зазначалося, що «всі духовники Українського Війська підлягають Зарядчому Преподобництву Державного Секретаріату Військових Справ, при боєвих формаціях посередно, в кошах і окружних лічницях безпосередно. Духівників військових покликуює Зарядче Преподобництво. Тих, які не були резервними духовниками австрійської армії, перекладає до іменування Державному Секретаріатові Військових Справ. У цей самий спосіб може наступити і звільнення від військової служби, якщо Зарядче Преподобництво узнає особу духовника за невідповідну. Звільнення по причині хвороби духовника уділює Зарядче Преподобництво на підставі оречення висудної комісії. Перенесення духовників з боєвих формацій до кошів або лічниць, якщо воно не слідує із-за хвороби або нездатности до полевої служби, довершує Зарядче Преподобництво» [321, с.6].



Зарядче (Головне) преподобництво очолив 34-літній священник, уродженець Рогатинщини, недавній польовий духівник Легіону УСС о. Микола Їжак.

Водночас при Начальній команді УГА (штабі) функціонувало Польове преподобництво, яке очолив колишній капелан австрійської армії 36-літній о. Андрій Калята. Польове преподобництво постійно перебувало при Ставці армії, що дислокувалася на залізничній станції в Ходорові. Йому підлягали безпосередньо всі польові духівники – капелани бойових частин і з'єднань від полку до корпусу, а на першому етапі військового будівництва – бойових груп та інших формувань.

Оскільки наприкінці січня 1919 р. структуру УГА було реформовано, зокрема, створено три корпуси, до яких входили бригади [595, с.159], то, відповідно, змінилася й структура польового духівництва. Наказами й розпорядженнями ДСВС і Зарядчого преподобництва від 4, 24, 28 лютого, 1, 18 березня та 22 квітня 1919 р. було визначено (врегульовано) компетенції й обов'язки всіх структур польового духівництва і безпосередньо капеланів.

Зокрема, наказом від 4 лютого 1919 р. Зарядчому преподобництву було підпорядковано Польове преподобництво Начальної команди УГА, служби капеланів окружних військових команд, старшинських піхотних і артилерійських шкіл, кошів (запасних частин), вишколів і шпиталів, тобто всіх військових частин, закладів і установ запілля [321, с.6-7].

Таким чином, Зарядче преподобництво при ДСВС здійснювало загальне керівництво діяльністю служби військового духівництва, їх матеріальним забезпеченням, а також вирішенням кадрових питань – прийом на службу і звільнення, переведення до інших частин, присвоєння звань, надання відпусток, термін яких перевищував два тижні.

У зв'язку з реорганізацією, за поданням преподобника о. М.Їжака, заступник військового міністра отаман П. Бубела видав 28 лютого 1919 р.

наказ для військових командирів корпусів, бригад, полків та інших військових частин і закладів, в якому зазначалося, що «всі богослови, в першій мірі укінчені, визнані при переглядах здібними до військової служби без оружжя, підлягають Зарядчому Преподобництву Державного Секретаріату Військових Справ. Окружні команди надішлють негайно спис відобраних до війська богословів... Укінчені богослови зголосяться 20 марта с. р. в Зарядче Преподобництво... в цілі одержання духовних свячень» [321, с.6].

Ті ж капелани, які з різних причин не закінчили навчання в духовних семінаріях, розпорядженням ДСВС від 18 березня 1919 р., відкликалися з військових частин у відпустку до Станиславова для завершення навчання в духовній семінарії та висвячення на капелана [109, арк.18].

Розпорядженням ДСВС від 22 квітня 1919 р. для капеланів було запроваджено спеціальні однострої. Вони мали носити «духовний жупан по коліна, в часі війни зі сукна полевой краски, в часи мира з чорного сукна, шапка, сподні і плащ, так як у старшин. Відзнаки ступеня як у старшин з узглядненням сукна фіолетної краски» [521, с.181].

Військових священників було зрівняно в правах із старшинами, відповідно забезпечено матеріально. Для них було запроваджено два ступені найменувань – польовий духівник і преподобник, причому останній мав кілька рангів. Надавала ці звання Рада державних секретарів на підставі спільних представлень військового міністра та Зарядчого преподобника. Списки іменованих цими званнями публікувалися у «Вістнику Державного Секретаріату Військових Справ». Наприклад, за розпорядженням уряду ЗУНР від 1 березня 1919 р. було іменовано преподобником VII рангу о. Івана Озімкевича, преподобником VIII рангу – о. Дмитра Панасовича, духівника 2-го корпусу Галицької армії, а капеланами військових бригад було призначено 16 священників – Осипа Балу (1-ша Гірська), Володимира Галайчука (3-тя Бережанська), Івана

Косоногу (8-ма Самбірська), Василя Опарівського (11-та Стрийська), Михайла Твердохліба (9-та Белзька) та інших [521, с.322].

До кола обов'язків корпусного духівника входили керівництво, контроль і допомога відділам духівництва стрілецьких бригад і частин корпусного підпорядкування: шпиталів, кошів (вишколів), допоміжних технічних частин. Вони готували подання щодо вирішення кадрових проблем, матеріального забезпечення польового духовенства. Зазвичай у референтурі корпусного капелана служили ще 2-3 священика, які виконували доручення здебільшого організаційного характеру (водночас були резервом для поповнення рядів капеланства). Зокрема, у 1-му корпусі головним капеланом спочатку був о. Петро Кашуба, а після його смерті – о. Яким Фещак (38-літній уродженець Бучаччини, висвячений 1907 р., редактор релігійного журналу «Місіонер» та Жовківської повітової газети «Україна»). Крім о.Я.Фещака, у 1-му корпусі, який мав чотири бригади, за час із листопада 1918 р. до липня 1919 р. проходили службу як капелани 12 священиків [595, с.148].

Капеланом 3-го корпусу було призначено 50-літнього уродженця Самбірщини о. Михайла Юзв'яка, який закінчив гімназію, Духовну семінарію, теологічні студії Львівського університету, а в роки Першої світової війни був капеланом в австрійській армії на Італійському фронті [581, с.61-63].

Польові духівники вели облік убитих стрільців, організовували їх поховання та влаштування стрілецьких цвинтарів практично у всіх галицьких повітових містах і багатьох селах. Цей ритуал було успадковано від легіону УСС, в якому впродовж Першої світової війни традиція поховань полеглих здійснювалася за обов'язковою участю священика, військових підрозділів і стрілецького оркестру. На кожній могилі ставили дерев'яний (згодом металевий) хрест із таблицями і написами, у місцях колективних поховань створювали військові цвинтарі, насипали кургани

(могили), увінчані стрілецькими хрестами. Більшість із них за роки державної незалежності України знову відновлено.

Організацію поховань регламентував наказ отамана П. Бубели від 24 лютого 1919 р. «Духовникам і військовим командам», в якому говорилося, що «Вітчизна і ми мусимо сплатити свій довг – повинність супроти наших борців-героїв! Убитих, оскільки відносини на фронті дозволять, хоронити на спеціальному Козацькому кладбищі, заложенім чи то в полі, чи на сільських та міських кладбищах, вибравши для цього найгарніше місце. Хоронити кожного убитого осібно. Могила мусить бути зазначена хрестом з таблицею, на котрій подано має бути ім'я і прізвище, місце, рік уродження і день смерті... Ні одна козацька могила не сміє залишатися без хреста і написі... Щоб духовники могли сповнити свою задачу, мусять всі команди помоч їм у всім, пам'ятаючи, що ми, всі живучі, зобов'язані сплатити наш довг супроти погибших товаришів наших, зв'язаних з нами нерозривною, непоборимою силою – любов'ю України» [321, с.5].

Наказом преподобника о. М.Їжака від 4 лютого 1919 р. було запроваджено порядок обліку полеглих вояків польовими духівниками військових частин і шпиталів. У ньому, зокрема, говорилося: «Всі духовники Українського Війська мусять якнайсовісніше вести метрики смерті упавших в бою вояків так галицьких, як і наддніпрянських (*у складі Галицької у той час діяли частини і підрозділи армії УНР – І.П.*), а також членів ворожої армії». Метрики (посвідчення) про смерть вояка мали підтверджуватися двома свідками смерті або похоронів, а також лікарем частини. Капелани мусили надсилати їх Польовому преподобництву, яке представляло метрики Преподобництву Державного секретаріату військових справ. До метрик рекомендували додавати схему місця поховання та ім'я й прізвище священика, який брав участь у похованні. Преподобництво надсилало посвідки про смерть родинам полеглих, вело загальний список втрат [321, с.6]. Враховуючи вплив цих ритуалів і

традицій на морально-психологічний стан бійців, 13 квітня 1919 р. Начальна команда видала наказ за підписом головнокомандувача УГА генерала М. Омеляновича-Павленка стосовно самої церемонії поховання загиблих стрільців. Зокрема, у похоронах вояків, крім польового духівника, були зобов'язані брати участь безпосередні командири загиблих. Крім того, наказувалося під час поховання виставляти почесну варту: для старшин (офіцерів) в кількості 50 бійців, а для рядових стрільців – чоту (10 бійців) зі зброєю для здійснення триразового залпу в момент поховання. Наказ вимагав надсилати повідомлення родинам про загибель і місце поховання. Дані про це заносити також у місцеві церковні книги.

Згодом було визнано день 7 червня як поминальний день пам'яті про всіх полеглих вояків держави, в ході якого влаштовували панахиди на військових цвинтарях та інші масові заходи [344].

Варто відзначити і такий важливий момент, що, на відміну від більшовицького керівництва, яке вважало полонених червоноармійців зрадниками батьківщини й ігнорувало міжнародні конвенції стосовно полонених, уряд ЗУНР 1 лютого 1919 р. на переговорах з польською делегацією у Львові підписав угоду про дотримання Женевської та Гаазької конвенцій про умови утримання полонених та інтернованих вояків, цивільних громадян. У спеціальних пунктах угоди, зокрема, відзначалося, що «раненим і хворим полоненим має бути запевнена належна опіка лікарська та релігійна по обряду ранених... Інтернованим треба забезпечити відповідну опіку лікарську та релігійну по їх обряду» [321, с.7].

Преподобництво Начальної команди УГА та капелани корпусів постійно дбали про укомплектування польовими духівниками насамперед бойових формацій – стрілецьких бригад і полків, гарматних полків, а також бригадних кошів і шпиталів. Як відзначав із цього приводу преподобник Начальної команди УГА (призначений у грудні 1919 р.) о. Василь Лаба, «в чужих арміях український польовий духовник, окрім своїх званевих,

службових обов'язків, не мав змоги вести яку-небудь народну роботу між українськими жовнірами... В рідній українській армії позиція польового духовника була куди інакша. Він найшовся в чисто українському середовищу... не чув на совісті тягару роздвоєння і знав, що ніхто його про те не посудить. Він втішався беззастережним довір'ям так команди, як і стрільців. Коли він закликав під прапор і до вірності прапорові, коли говорив, що краще в рідній землі голову зложити, чим на ній рабом жити, то його слово звучало так, як проповідуване ним Господа слово.

Багато польових духовників УГА вкрилися славою справжніх героїв, що разом зі стрільцями стояли на самих передових боєвих позиціях, разом з ними запускалися на стежі, наражували себе однаково, як і стрільці. Багатьох, около 40, покрила рідна земля, за яку вони віддали своє життя» [521, с.312].

У своїй повсякденній діяльності польові духівники керувалися насамперед вказівками Преподобництва ДСВС, яке діяло відповідно до розпоряджень і пропозицій митрополита Андрея Шептицького та Папи Римського. Зокрема, Митрополіча консисторія вимагала від українських капеланів «користуватися духовними повноваженнями, уділеними на час війни Апостольським Престолом усьому воєнному духовенству» [514, с.124-126]. Варто зазначити, що законодавчі акти та ініціативи Преподобництва, накази й розпорядження щодо організації та діяльності військового духовенства у Галицькій армії базувалися на постановах Риму і митрополита ГКЦ. Зокрема, в наказі о. М. Їжака від 24 лютого 1919 р. наголошувалося, що у Великодній сповіді стрільців капеланам необхідно керуватися вказівками Папи Римського від 4 вересня 1914 р. і 6 лютого 1915 р., які встановлювали її порядок для вояків, що йшли безпосередньо у бій. Преподобник нагадував, що «повноваження, дані св. Отцем для духовників усіх воюючих національностей – не держав, існують аж до цілковитого закінчення війни» [321, с.5].

Ветерани УГА неодноразово згадували, яке велике враження на вояків справляли урочисті богослужіння на фронті. Колишній поручник залоги прифронтового Сокаля на Львівщині, згодом історик Степан Шах, так описував Великоднє богослужіння 1919 р.: «Ми влаштували перед церквою, при гарній погоді, військову параду під час обходу. При першому співі отця “Христос Воскрес” віддали обі сотні трикратну почесну салву вистрелів, а з тисячної групи сокальських парафіян і наших бійців понеслась могутнім хором радісна воскресна пісня “Христос воскрес із мертвих”, і була це найсвітліша хвиля з нашої служби при УГА» [581, с.19].

Ефективна душпастирська праця капеланів Галицької армії визначалася також їх особистими якостями, високою національною свідомістю, патріотизмом і готовністю для самопожертви. Не випадково частка полеглих капеланів була значною. Майже третина їх загинула у ході бойових дій та страшної епідемії тифу на Поділлі восени 1919 р. і взимку 1920 р., коли вони, незважаючи на велику небезпеку для власного життя, перебували поряд із важкохворими стрільцями і старшинами. Про це свідчать спогади колишніх вояків УГА, опубліковані після війни. Так, капеланом 5-ї Сокальської бригади (1-й корпус) був о. Омелян Баранський, який добровільно вступив у ряди УГА. Його фронтовий побратим о. В.Пашковський у своїх спогадах, зокрема, відзначив, що о. Баранський «...ділив гірку долю нашої УГАрмії. Він, добряга, з правдивою посвятою помагав стрільцям, де лише міг. Від них заразився плямистим тифом і довгий час боровся зі смертю» [581, с.92]. Після війни повернувся додому, привіз і здав польову каплицю бригади в Національний музей Львова, отримав парафію й деканат у Великих Мостах, помер у 1929 р. [581, с.93].

Від першого дня утворення 6-ї Равської бригади її капеланом був о. Теодор Чайківський. Як згадував про нього о. Лебедович, він належав «до найбільш відважних полевих духовників УГАрмії і активних священиків 6-ї бригади 1-го корпусу УГА» [581, с.203]. Отець

Т.Чайківський походив із повіту Рудки на Львівщині, отримав освіту в Перемиській духовній семінарії, Львівському університеті, на священника висвячений в 1911 р. єпископом К.Чеховичем, служив катехитом у Яворові. Саме населення Яворівського повіту обрало його депутатом Української національної ради. Восени 1918 р. священник взяв активну участь у формуванні перших військових частин українського війська і зголосився капеланом бригади [581, с.204]. Загинув у бою з більшовицькою кіннотою 2 травня 1920 р. під Жмеринкою.

Капелан 9-ї Белзької бригади 35-літній уродженець Підгаєччини о. Остап Гайдукевич після війни видав у Львові спогади про важке фронтове життя під назвою «Було колись» (1937) [491, с.23].

Теплими словами згадували колишні вояки УГА і священника 10-ї Янівської бригади о. Володимира Демчика, який «гарно розумів справу священника в армії», а його самого завжди бачили «серед війська на найбільше висунених позиціях проти ворога... з хрестом в руках» [317].

Самовіддано працювали капелани польових шпиталів 1-го корпусу у Жовкві, Радехові, Кам'янці Струмиловій отці С.Дякович, П.Боднар та інші. За спогадами о. Перфирія Боднара, коли Жовкву у травні 1919 р. зайняли польські війська генерала Ю.Галлера, його хворого взяли в полон і кинули до львівської тюрми «Бригідки», де вже на той час перебувало 42 галицьких священників. Адміністрація тюрми дозволила отцю надавати духовні послуги українцям, які перебували в тюрмах Львова, а згодом і військовополоненим у різних таборах Галичини. За його словами, впродовж 1914–1920 рр. ним було висповідано понад 74 тисячі військових і цивільних осіб [581, с.94-100].

Відповідально виконували свої обов'язки і капелани 2-го галицького корпусу, командувачем якого був полковник Мирон Тарнавський. Як виходець із священницької родини с. Барилів на Радехівщині та досвідчений фронтовик, який пройшов світову війну, він добре розумів, яку важливу



справу роблять польові капелани, а тому вимагав від командирів своїх частин всіляко їм у цьому сприяти [594, с.248-260].

Зразково була організована праця капеланів 1-ї бригади УСС отамана О.Букшованого, основу якої становили стрільці, які пройшли горнило Першої світової війни. На відміну від інших бригад, 1-ша бригада складалася з полків, кожний із них мав свого капелана. Зокрема, капеланом 1-го полку був о. Михайло Кравчук, 28-літній священник із Калущини, висвячений митрополитом А.Шептицьким у вересні 1918 р. Полк майже не виходив із боїв, брав участь у знаменитій Вовчухівській операції під Львовом у лютому–березні 1919 р., а також у наступальній Чортківській операції, за яку його полк неодноразово відзначало командування. Священник товаришував із письменником Мирославом Ірчаном (А.Баб'юком) та відомим стрілецьким поетом-піснярем Романом Купчинським, співпрацював із Пресовою квартирою бригади.

У цій бригаді капеланами також були о. І.Яворський, о. І.Лушпинський, о. А.Базилевич, о. Макарій Каровець. Останній після війни написав чотиритомну працю «Велика реформа ЧСВВ» [518, с.125-126].

В інших військових частинах УГА капеланами були отці Євген Гаврилюк [581, с.106], Еміліян Ковч [496, с.17], Іван Лучинський, Микола Хмільовський, Василь Пелех, Михайло Юзв'як, Іван Орловський, Михайло Юзв'як [581, с.187-189, 207-208], Василь Ганицький, Василь Чарнецький [581, с.207], Микола Романюк, Іван Косонога, Василь Опарівський, о. Теофіль Гайдукевич [581, с.207-208], Михайло Кушакевич [581, с.156], Й.Бала, Л.Вань [351, с.16-17], Іван Баричко, Володимир Галайчук, Володимир Ганицький, Теофіль Гординський, Микола Романюк і Василь Чернецький [581, с.91], В.Гинилевич, Т.Горникевич, А.Їшак, І.Яворський, І.Лебедович, А.Баядера, М.Кривуцький, М.Яросевич, О.Баранський, І.Горняткевич та інші. Чи не найстаршим і найбільш досвідченим із них

був о. Володимир Гинилевич, 1863 р. народження, висвячений у Львові 1888 р. До початку польсько-української війни він був парохом на Перемишльщині. В листопаді 1918 р. 55-літній священник із чотирма синами вступив до Галицької армії. Як згадував його син Ярослав, «на заувагу, що війна приносить багато невигод і небезпек, які в тому віці не так легко переносити, він заявив: “Там, де мій народ і мої чотири сини, там і я” і не дався відмовити від своєї постанови» [581, с.122].

Значну роботу проводили як серед військових, так особливо серед місцевого населення польові капелани УГА і на Наддніпрянській Україні після її відходу наприкінці червня 1919 р. за р. Збруч. Тут їм довелося зустрітися з дещо відмінним у соціальному, ідеологічному та релігійному плані менталітетом місцевого населення, оскільки давалися ознаки майже трьохсотлітнє перебування в складі Російської імперії та під впливом Російської православної церкви. Тому галицькі капелани насамперед намагалися налагодити дружні відносини з місцевими священниками, часто домовлялися про проведення Служби Божої у православних храмах. Зокрема, польові духовники 1-ї бригади УСС о. М.Карівець та о. М.Кравчук вже за кілька днів після відступу за Збруч у районі Кам'янця-Подільського організували Службу Божу для січовиків у православній церкві за згодою місцевого священника. Місцеві жителі з великим інтересом спостерігали за службою, яку правили капелани українською мовою та ще й у супроводі гарного стрілецького хору [581, с.145]. А в окремих селах, де не було священників, галицьких капеланів навіть просили залишитися в парафії [581, с.119].

Між тим, російські православні ієрархи застерігали духовенство і вірних від контактів з греко-католиками капеланами. Кам'янецький єпископ Пімен надіслав священникам спеціальне послання, яким вимагав не вступати у контакти з греко-католицькими капеланами Галицької армії, не дозволяв надавати їм православні храми для проведення релігійних

відправ. Особливо попереджав про недопустимість стосунків із ченцями-василіанами, яких щоправда в УГА було лише кілька [501, с.126]. Проте завдяки наполегливій праці капеланів стосунки з місцевим населенням і православним духовенством міцніли й невдовзі здебільшого переросли в дружні [581, с.120].

У результаті спілкування з галицькими капеланами та під впливом їх високої національної свідомості деякі місцеві священики навіть переймалися ідеями екуменізму. Зокрема, настоятель православного собору у Вінниці у розмові з о. О.Гайдукевичем заявляв, що «православна Церква у тих обставинах, які назрівають (*йшлося про зайняття об'єднаними українськими арміями Києва у серпні 1919 р. й відновлення влади УНР на всіх етнічних землях. – І.П.*), не вдержиться. Одиноке спасіння – це злука обох українських Церков, православної та уніятської. Пора вже нам покінчити цей роздор та з'єднатись не тільки національно, але й релігійно». На що польовий духівник слушно зауважував, що «коли між православним духовенством буде більше одиниць з такими переконаннями, то в недалекій майбутності прийде час, коли з'єднаний національно і релігійно нарід, під проводом Великого нашого Владика (*митрополита А.Шептицького – І.П.*), зуміє зайняти належне місце в світі» [491, с.119].

Чи не найяскравіше проявилася самовідданість польового духовенства у трагічні часи масової епідемії тифу, від якого померло більше бійців, ніж загинуло в боях. А в листопаді 1919 р., коли епідемія охопила близько 15 тис. стрільців і старшин, УГА фактично повністю втратила боєздатність, що змусило її командувача генерала М.Тарнавського, а згодом О.Микитку укласти перемир'я з командуванням Одеської групи денікінського генерала Шіллінга. Це виявилось єдиним виходом, щоб не втратити залишків армії, які зберегли автономію, свою організацію, зокрема інститут польових духівників [497, с.165-166].

Наспих облаштовані польові шпиталі, розкидані по всьому півдні Правобережної України, були переповнені важкохворими. Не вистачало лікарів, медикаментів, харчів. Смертність набрала жахливих масштабів. За цих умов Преподобництво ДСВС та Начальна команда УГА направили майже всіх капеланів до праці у військовій шпиталі. Чимало з них теж заразилися тифом і померли. Серед них і преподобник о. М.Їжак, замість якого в грудні 1919 р. Преподобництво очолив о. В.Лаба.

На початку лютого 1920 р. у ситуації, коли Червона армія завдала денікінцям на півдні України поразки, командування УГА змушене було піти на угоду з більшовиками. Умови в цілому були пристойними: УГА зберігала свою структуру, хворі й поранені отримували медичну допомогу. Натомість її збройні формування мали використовуватися винятково на польському фронті. Армія отримала більш як двомісячний перепочинок, а хворі вояки – кваліфіковане лікування. Невдовзі Червону українську галицьку армію (ЧУГА) очолив галичанин, який пройшов російський полон, Василь Порайко (згодом Генеральний прокурор і нарком юстиції УССР 1927–1930 рр.) [626, с.346]. Командування радянської 12-ї армії, до складу якої увійшла ЧУГА, особливо її політичний провід на чолі з В.Затонським, вимагало негайно ліквідувати інститут капеланства. У зв'язку з реорганізацією армії було розформовано Головне і Польове преподобництва, Начальна команда, а також референтури корпусів. У цій ситуації польові духівники залишилися без посад. Але з війська ніхто не пішов. Як відзначає у своїх спогадах о. І.Лебедович, духівники 1-го корпусу на нараді ухвалили одностайне рішення, що «наших стрільців і старшин в ніяких обставинах ми не лишимо. Разом з ними ми вийшли з дому і з ними останемо аж до кінця» [652, с.173].

Враховуючи суцільну релігійність особового складу Галицької армії та прагнення втримати на неї вплив, нове командування змушене було діяти у сфері релігійної політики обережно. Наказом від 3 березня 1920 р. у

ЧУГА було скасовано військові звання, національні відзнаки (жовто-блакитний прапор, тризуб на кашкетах та інше), а капеланів переведено на посади вчителів [594, с.225]. Командування не заперечувало факту, що майже всі капелани залишалися на місці під найменуваннями «учителі моралі» або як вчителі для неграмотних вояків. Але фактично вони продовжували виконувати свої духовні обов'язки [594, с.235]. Стрільці й старшини майже без перешкод відвідували богослужіння в місцевих храмах, в яких відправу проводили капелани. Зокрема, урочисто було відзначено Великдень 1920 р. За спогадами о. І.Лебедовича, «на Великдень прибули ми у велике село Багринівці. По середині села велика площа, а на ній гарна мурована церква. Я пішов до місцевого священика і попросив дозволити відправити в церкві співану Службу Божу. “Служіть і для моїх і своїх”, – сказав місцевий священик. Зібрався хор зі старшин. В 10-тій рано почалася Богослужба. Прийшли стрільці і старшини полку, але більшу частину церкви заповнило місцеве населення. Вони з великою увагою сліdkували за цілим ходом богослуження. Коли почалась проповідь, ціла хвиля посунулася в сторону престола і ловила кожне слово науки, голошене українською мовою. З великими похвалами стрічались відтак наші стрільці, що “галичани” гарно співають. Це мало великий вплив на відношення населення до нашої армії. Старшини і стрільці почувались наче серед своїх родин. Місцеве населення гостило їх і обдаровувало крашанками» [581, с.175].

Однак більшовицьких комісарів релігійність галицьких вояків не влаштувала, оскільки це перечило лінії партії. Тому наказом командувача ЧУГА від 20 квітня 1920 р. інститут польових духовників було остаточно ліквідовано, а капеланів наказувалося звільнити із числа особового складу військових частин і направити в розпорядження штабу ЧУГА, що знаходився в Києві. Це викликало обурення з боку стрілецтва, що і стало однією з головних причин антибільшовицького виступу 2-ї бригади ЧУГА

24 квітня 1920 р. У відозві до бійців ініціатора бунту, командира 2-ї бригади отамана Ю.Головінського, зокрема, були такі слова: «Що ж дали нам большевики? Розділили нашу Армію між поодинокі советсько-московські дивізії, старшин наших частин вимордували, частию вивезли в далекі московські лягри, наслали хмару комісарів і всякої іншої сволоти в наші частини, знищили духовенство» [783, с.177].

Виступ галицьких бригад, який мав на меті об'єднатися із армією УНР, закінчився невдачею. Кинуті проти галичан більшовицькі війська витиснули їх за лінію польського фронту, де стрільців полонено польськими військами та інтерновано. Серед них було й чимало польових духовників. На території, зайнятій більшовицькими військами, залишилося близько трьох тисяч вояків, здебільшого колишньої 1-ї бригади УСС УГА, яка не підтримала бунт. Стільки ж галичан перебувало на лікуванні в шпиталях Одеси. Близько 600 старшин і стрільців лікувалося у армійському шпиталі, розміщеному у Свято-Михайлівському монастирі Києва. Значну частину вояків репресували органи Надзвичайної комісії (ВЧК) і помістили в концтаборах у Кожухові та Казані [783, с.179].

Таким чином, у квітні–травні 1920 р. Галицька армія припинила своє існування, а разом із нею й інститут польових духівників. За даними о. І.Лебедовича, в рядах УГА служило 96 священників, з яких майже третина загинула під час боїв або померла від тифу [655, с.320]. Серед них отці В.Ванчицький, В.Галайчук, В.Ганицький, В.Гинилевич, Т.Гординський, М.Їжак, П.Кашуба, Д.Колтун, Г.Микитюк, Л.Палажій, М.Романюк, Я.Фещак, Т.Чайківський, І.Яворський та інші.

Перебули польський полон у концтаборі Ялівець отці О.Гайдукевич, Д.Лебедович, І.Лучинський, В.Пелех, Т.Чайківський, М.Юзв'язк.

У період реорганізації ЧУГА та польсько-радянської війни втекли до Галичини і продовжували душпастирство у своїх парафіях отці А.Бандера,

О.Баранський, І.Брикович, Є.Гаврилюк, М.Каровець, О.Ковч, В.Лаба, Д.Панасович, Г.Рибчак та інші [581, с.81-86].

Емігрували на Захід та в Америку отці Й.Бала, Ф.Бонн, О.Гайдукевич, Т.Горникевич, Й.Жан, М.Каровець, М.Кравчук, Є.Кушлик, І.Лебедович, М.Ріпецький [255, с.5-56].

Про всіх військових капеланів УГА можна сказати словами Лева Шанковського: «Це були справжні герої, вірні друзі своїх стрільців, які з'являлися всюди там, де треба було подати добре слово чи навіть особистий приклад. Стрільці любили своїх польових духовників і беззастережно вірили їм» [655, с.320].

Таким чином, інститут капеланства в УГА відіграв помітну роль у підтримці високого морально-бойового духу особового складу та виховання його в дусі патріотизму й високої дисципліни в умовах польсько-української війни. Цьому сприяли особисті якості капеланів, висока освіченість, національна свідомість і самопожертва в ході кровопролитних битв за українську державність, вірність церковним ідеалам.

### **2.3. Участь духовенства ГКЦ у вирішенні питання про статус Східної Галичини (1919–1923 рр.)**

Польсько-українська війна закінчилася поразкою для українців. Постановою Ради послів Антанти від 25 червня 1919 р. територію Східної Галичини було передано Польщі, яка до часу ухвалення спеціального міжнародного договору визнавалася лише фактичним мілітарним окупантом Східної Галичини, сувереном якої були держави Антанти [103, арк.8]. Це означало не що інше, як передачу Східної Галичини під управління сил, які переслідували мету створення однонаціональної

польської держави шляхом примусового ополячення українського населення.

Перед ієрархами ГКЦ постали дві важливі проблеми: захистити Церкву, духовенство й віруючих від репресій та знайти можливі дипломатичні шляхи для впливу на послів Ради країн Антанти, які в Парижі вирішували подальшу долю Східної Галичини.

Ця напружена дипломатична боротьба як уряду ЗУНР, який з 15 листопада 1919 р. переїхав до Відня, так й ієрархів ГКЦ тривала до березня 1923 р. Зокрема, митрополит А.Шептицький вбачав свою місію у вирішенні українського питання на Паризькій мирній конференції через залучення до цього Апостольського Престолу, урядових кіл Західної Європи та Америки, а також української діаспори. Крім того, митрополит надіявся зібрати кошти для вирішення питання з-понад 20 тисячами дітей-сиріт, що залишилися без засобів існування внаслідок Першої світової та польсько-української війни [602, с.9-10].

Необхідно відзначити, що в роки визвольних змагань розпочалися активні контакти Апостольського Престолу з політичним керівництвом Наддніпрянської України.

У лютому 1919 р. першим українським послом у Ватикані від уряду УНР було призначено графа Михайла Тишкевича. Український дипломат діяв від імені та в інтересах об'єднаної України. Зокрема, коли стало відомо, що польські військові у Східній Галичині арештували та вивезли в концтабори понад 200 греко-католицьких священиків, на прийомі у папи Бенедикта XV і кардинала Гаспарі, тодішнього Ватиканського міністра закордонних справ, граф. М.Тишкевич передав їм письмовий протест проти безправних арештів українського духовенства та насильств проти цивільного населення, яке практикувала польська армія [790, с.34-35]. Внаслідок такої заяви українського дипломата папа через кардинала



Гаспарі запротестував проти переслідування українських священників [417, с.31].

Після того як Головний отаман призначив графа М.Тишкевича головою Української дипломатичної місії на Паризькій мирній конференції, послом УНР при Апостольській столиці став священник ГКЦ о. Франц Ксаверій Бонн [507, с.544]. Бельгієць за походженням, чернець чину отців-редемптористів (священник із 1908 р.), після приїзду в 1911 р. до Галичини був призначений Генеральним вікарієм Львівської архієпархії ГКЦ, а в період польсько-української війни деякий час виконував функції капелана УГА. Отець Ф.Бонн допомагав уряду ЗУНР у налагодженні міжнародних стосунків, переговорював з делегаціями місій, що прибували з миротворчою метою до Станіслава. У квітні 1919 р. о.Бонн супроводжував у поїздках по українському запіллю французького журналіста, кореспондента газети «Матен» пана Дібоше [507, с.545-546].

17 листопада 1919 р. о. Ф.Бонн прибув до Рима й очолив місію УНР з титулом радника, а секретарем українського посольства став відомий галицький педагог, поет, член УНРади ЗУНР Петро Карманський. З українських дипломатів найвищого рангу о.Бонн був єдиним представником духовенства [500, с.3]. У своїх спогадах Євген Онацький писав, що о. Ф.Бонн був дуже цікавою людиною. «Опинившись в Галичині за часів війни, він добре вивчив українську мову і цілком включився в українське організаційне життя, ставши палким оборонцем українських національних ідеалів. Людина дуже культурна й освічена, він привіз з собою до Риму чималеньку бібліотеку. Проте це не була людина студій. Це в повному розумінні цього слова була людина чину. Незвичайно енергійний, тактовний, розумний, він був, за словами В.Липинського, «найкращим українським дипломатом». З перших днів свого перебування в Римі він почав робити дипломатичні візити, нав'язувати зв'язки, і незабаром був прийнятий у кардинала Гаспарі, який дуже тоді цікавився

українською справою. Головним завданням о. Бонна було домогтися призначення від Ватикану Апостольського візитатора на Україну» [790, с.44].

Отець Ф.Бонн шукав усіляких нагод зустрічі зі світовими політиками, популяризуючи серед них справу української державності. Зрештою восени 1919 р. він домогся призначення в Україну Апостольського візитатора, яким 13 лютого 1920 р. папа Бенедикт XV призначив о. Йозефа Шрайверса, редемпториста, який здійснював у Східній Галичині місійну діяльність у візантійському обряді [507, с.546].

22 лютого 1920 р. о. Ф.Бонн був прийнятий папою Бенедиктом XV, якому подякував за призначення візитатора й грошову допомогу для хворих українців [507, с.546-547]. 30 березня 1920 р. він разом з іншими членами української дипломатичної місії ще раз був прийнятий Папою, якому вручив меморіал про українські справи та про переслідування українців Галичини польською владою [731, с.177]. У досить розлогому за змістом меморіалі, зокрема, говорилося: «Коли сильні світу цього позатикали вуха, щоб не чути цього голосу, український народ падає у стіп вашої Святості як останнього свого захисту, молить Вас із глибини свого серця прийняти його під свою покрову і спасти його від нещастя, що грозить йому фактом переслідування такого страшного, що йому подібного не приходилося жодному народові на всій земній кулі переживати. Те, що Ваша Святість зволила вже змягшити безчисленні терпіння цього народу, наприклад, призначенням Апостольського Візитатора й уділенням щедрої матеріальної допомоги, дає ще раз нашому благанню ще більше віри, – дає нам запоруку, що наші уклінні прохання будуть задоволені» [790, с.49].

З приводу позиції Апостольського Престолу стосовно Галичини, то, за словами о. П.Карманського, «перепон ми не зустрічали ніяких. Навпаки, і державний секретар кард. Гаспарі і папа Бенедикт XV ставилися до

української держави як не з ентузіазмом, то певно без застережень» [500, с.3].

Внаслідок активних дипломатичних контактів Папа Римський особисто, а також Конгрегація надали як для українського населення Галичини, так і для духовенства ГКЦ серйозну благодійницьку допомогу [732, с.21]. А в листі до митрополита А.Шептицького від 21 лютого 1921 р. Папа Римський, зокрема, писав, що «хоч незалежні від нас обставини не дозволяли папському візитаторові дістатись між українців, все-таки з його звідомлень, що їх нам посилав, крім болючого підтвердження мучеництва цього великодушного народу, ми одержали бажану і приємну втіху і запевнення, що у війні проти його (народу), віри і приготованих засідок на його духовенство мало було тих, що жалюгідно відступили» [636, с.65].

Однак цей лист уже не застав митрополита у Львові, оскільки той наприкінці листопада 1920 р. виїхав у тривалу подорож за кордон, «щоб у дипломатичній місії послужити і моїй церкві, і народові». Митрополит ще надіявся, що зможе через світову громадськість вплинути на учасників Паризької мирної конференції стосовно подальшої долі Східної Галичини.

Спочатку митрополит поїхав до Відня, де зустрівся з членами екзильного уряду ЗУНР. Із Відня приїхав до Ватикану. Необхідно відзначити, що перед приїздом митрополита на аудієнції у Папи Римського побували два досить впливові польські діячі – князь Сапіга й архієпископ Теодорович, «які представляли польсько-українську справу в кривому дзеркалі» [500, с.12].

Упродовж тримісячного перебування у Римі митрополиту вдалося тричі зустрітись з Папою Римським, який при останній аудієнції 24 лютого 1921 р. передав йому Пастирське послання, в якому співчував знедоленому українському народові й засвідчив передачу ста тисяч лір жертвам війни у Східній Галичині. Однак надаючи моральну та матеріальну підтримку

українцям, Ватикан змушений був брати до уваги й позицію країн Антанти, що надавали значні преференції Польщі [732, с.21-22].

У Римі митрополит мав також зустрічі з акредитованими там дипломатами інших країн. За спогадами П. Карманського, «в часі свого побуту у Римі митрополит Шептицький увійшов у контакт з маркізом Франческіні, італійцем, що, мабуть, для заспокоєння своєї амбіції зголосив свою охоту заступати ЗУНР перед Св. Престолом безкорисно, ба навіть відступав свою палату на осідок нашої амбасади і домагався тільки назначення секретаря українця, якого утримання пішло би на рахунок Уряду» [500, с.4].

Сам митрополит у листі до Є.Петрушевича від 21 січня 1921 р. повідомляв, що у Римі «розповів про переслідування уніатської церкви, про зловживання польської адміністрації. Маю пообіцяну підтримку Риму в нашому питанні» [579, с.91]. Із Рима митрополит виїхав до Франції, а після короткого перебування в Парижі – до Женеві, де проходила нарада Міжнародного Червоного Хреста, щоб добитися матеріальної допомоги українським сиротам.

Із Женеві митрополит переїхав до Бельгії й Голландії, де мав понад 40 зустрічей із представниками різних гуманітарних товариств, які теж пообіцяли надати гуманітарну допомогу для сиріт і студентів Духовної семінарії у Львові. Прибувши до Англії, митрополит теж мав низку зустрічей, зокрема із прем'єром Лойд Джорджем, в особі якого знайшов багато більше розуміння східногалицької проблеми, ніж серед високопоставлених урядовців Франції.

1 серпня 1921 р. митрополит прибув до Канади, де, як повідомляла газета «Трібюн», намагався «переконати українців Канади і канадійців про велику потребу в помочі для Галичини, головно для сиріт» [732, с.21]. У своїх виступах митрополит уникав відкритих випадів проти польської влади, але при цьому підкреслював, що український народ таки доб'ється

своїх прав на своїй землі. Необхідно зазначити, що після перемовин із митрополитом канадійський уряд офіційно звернувся до Ліги Націй із конкретними пропозиціями щодо вирішення політичного статусу Східної Галичини [ 579, с.91].

17 листопада 1921 р. митрополит прибув до США, а вже 23 листопада був прийнятий президентом В.Г. Гардінгом, міністром торгівлі Г.Гувером та державним секретарем В.Гюзом. Наслідком цієї зустрічі було не лише надання суттєвої гуманітарної допомоги для дітей-сиріт Галичини [908, с.15]. У Вашингтоні чи не вперше серйозно заговорили на урядовому рівні про вирішення українського питання в Східній Галичині [579, с.91].

А під час зустрічі з представниками української діаспори митрополит заявив: «Як довго служать мені сили, я вважаю своїм обов'язком помагати нашому народові і церкві. Коли б сталося таке, що Рада амбасадорів віддала б Галичину Польщі, я почував би за собою вину, що, будучи в європейських столицях і Вашингтоні, не робив усього можливого, щоб заступитись і оборонити нашу справу» [908, с.30].

У квітні-серпні 1922 р. митрополит відвідав Бразилію та Аргентину, а в серпні знову повернувся до США, де знову зустрівся із В.Гюзом [908, с.23-28]. Необхідно відзначити, що польська преса Львова уважно слідкувала за поїздкою митрополита і постійно наголошувала, що його акція за кордоном спрямована на те, щоб допомогти урядові ЗУНР. Зокрема, «Газета Варшавська» відзначала, що «політичний характер останньої подорожі митрополита не підлягає сумніву» [781, с.450].

На початку березня 1923 р. митрополит із США прибуває до Парижа, де невдовзі Рада амбасадорів Антанти мала остаточно вирішити питання Східної Галичини. У листі від 14 березня (саме напередодні рішення Ради амбасадорів) до о. Л.Березовського (ЧСВВ) – ректора Української папської семінарії у Римі [781, с.449-453], він повідомляв йому, що 14 березня мав зустріч із президентом Р.Пуанкаре, під час якої «сказав про утиск,

безправ'я, колонізацію, сказав, що нарід не прийме ніколи панування поляків, що се буде зародком вічного несупокою». Але під час цих бесід «виразно виходило, що Франція не змінить свого ставлення до східногалицької проблеми» [781, с.453]. І, як відомо, 15 березня 1923 р. Рада амбасадорів у Парижі визнала польську окупацію Східної Галичини.

Згідно із твердженнями львівського історика М.Швагуляка, митрополит під час своєї подорожі щораз більше дистанціювався від оптимістичних поглядів Є.Петрушевича та його оточення стосовно можливого вирішення державами Антанти східногалицької справи на користь українців [833, с.131].

Пробувши ще кілька місяців у Парижі та Відні, митрополит виїхав 22 серпня 1923 р. із Відня до Львова. На станції Дзядоловце в Познані його спальний вагон відчепили від потягу й оточили поліцією. Майже два місяці польська влада протримала митрополита під домашнім арештом у Познані, пояснюючи свої дії тим, що він дестабілізує політичне й релігійне життя, є непримиренним ворогом відродженої Польщі, сприяє посиленню «шовіністичного українського націоналізму» й загострення стосунків між українцями і поляками [604, с.170]. Віденський часопис «Український прапор» присвятив митрополитові цілий номер від 1 вересня 1923 р. У ньому були опубліковані протести проти арешту митрополита, який викликав широкий резонанс як в Україні, так і в усьому світі [71, арк.13]. Лише втручання Папи Римського та протести громадськості змусили уряд дозволити митрополиту повернутися до Львова.

Необхідно зазначити, що, крім А.Шептицького, у вирішенні долі Східної Галичини брали участь й інші представники ГКЦ. Так, на прохання Є. Петрушевича й секретаря закордонних справ Степана Вітвицького, 30 травня 1919 р. у секретаріаті закордонних справ приступив до служби о. Йосафат Жан. У вересні 1919 р. він виїхав із дипломатичною місією до Варшави, де перебував до 15 серпня 1920 р. Опісля побував із

дипломатичними місіями у Відні й Ризі. У Відні 30 серпня 1920 р. секретар закордонних справ ЗУНР за розпорядженням Є. Петрушевича призначив отця керівником секції секретаріату [854, s.59]. У складі делегації ЗУНР (К.Левицький, О.Назарук, Л.Мишуга) о. Й.Жан брав участь у Ризькій мирній конференції (березень 1921 р.). У 1920–1923 рр. він був уповноваженим представником ЗУНР до Ліги Націй та європейських держав [581, с.131].

Протягом 1918–1923 рр. мали місце контакти між еміграційним урядом Є.Петрушевича та польським урядом щодо вирішення питання Східної Галичини. Як до посередників польські урядовці зверталися й до духовенства ГКЦ, зокрема, до о. Тита Войнаровського. Він пізніше згадував: «Не зважаючи на те, що справа порозуміння з українською стороною не пішла по думці пропозицій польського уряду, польський уряд не зірвав зі мною зносин, але удержував між мною й міністерством закордонних справ контакт в той спосіб, що граф Лось (польський вчений, політичний діяч. – І.П.), який мав у Галичині близьких свояків, при нагоді відвідин у них завсіди заходив до мене й ми обговорювали бодай коротко політичну ситуацію... Я був також у контакті з польськими міністерствами з тієї нагоди, що часто їздив до Варшави на ватиканські конференції та мусив стикатися з урядовими колами на офіціальних прийняттях» [490, с.69]. Контакти о. Т.Войнаровського з графом Станіславом Лосем щодо пошуку шляхів порозуміння між українцями й поляками відбувалися до початку 30-х рр. ХХ ст. [806, с.406].

Таким чином, дипломатична зовнішньополітична діяльність ієрархів та духовенства ГКЦ у 1919–1923 рр. була спрямована на пошук підтримки національно-визвольних змагань галицьких українців, визнання української державності, припинення зловживань польської окупаційної влади. Ключову роль у вирішенні цих питань відіграв глава ГКЦ митрополит

А.Шептицький, а також окремі священики, такі як Ф.Бонн, Й.Жан, Т.Войнаровський та інші.

Греко-католицька церква відіграла важливу роль у процесах державотворення ЗУНР, захисту її в умовах польсько-української війни, у пошуку шляхів дипломатичного впливу щодо вирішення долі Східної Галичини у повоєнні роки. Події першого листопада 1918 р. у Львові та проголошення української державності стало переломною віхою у формуванні національної свідомості українського населення. Львівські події поклали початок створенню нових органів влади на місцях, що ознаменувало творення української державності. Державотворчі процеси активно підтримали представники греко-католицького духовенства. В організації Листопадового зриву велику роль відіграло греко-католицьке духовенство. Священики брали участь у створенні органів самоврядування на місцях, створенні загонів самооборони та народної міліції.

Важливу роль для активної участі духовенства в державотворенні відіграв пастирський лист митрополита Андрея Шептицького з нагоди проголошення ЗУНР, в якому він закликав віруючих жертвувати всім, навіть життям, задля захисту і будівництва Української держави. ГКЦ духовенство взяло активну участь у діяльності Української національної ради, встановленні української влади на місцях після Листопадового зриву, в місцевих та центральних органах самоврядування.

Активними організаторами Української держави на місцях стали отці-декани Львівської, Перемишльської та Станіславівської єпархій, яких підтримало духовенство. Представники духовенства взяли участь у формуванні тимчасового уряду ЗУНР – Державного секретаріату. На пропозицію митрополита А.Шептицького було створено посаду Державний секретаря освіти і віросповідань, яке очолив Олександр Барвінський. Про авторитет Церкви свідчить і те, що до розширеного складу УНРади, крім ієрархів ГКЦ – митрополита А.Шептицького, Перемишльського та



Станіславівського єпископів Й.Коциловського й Г.Хомишина, увійшли також біля двох десятків священників.

Ця участь виражалася у формуванні органів влади на місцях, «народної міліції» для підтримання правопорядку, формуванні УГА й зборі добровільних пожертв для підтримки армії, організації релігійного й культурно-просвітницького життя в парафіях.

Митрополит Андрей Шептицький та греко-католицький єпископат доклали чимало зусиль для українсько-польського примирення. Церква відіграла велику роль у формуванні інституту греко-католицького капеланства в структурі УГА. Інститут капеланства в УГА відіграв значну роль у підтримці високого морально-бойового духу особового складу та вихованні його в дусі патріотизму й високої дисципліни в умовах польсько-української війни. Цьому сприяли особисті якості капеланів, висока освіченість, національна свідомість і самопожертва у ході кровопролитних битв за українську державність, вірність церковним ідеалам.

Митрополит та представники ГКЦ здійснили системні заходи з метою впливу на послів Ради країн Антанти, які в Парижі вирішували подальшу долю Східної Галичини. Важливу роль у цьому плані відіграли поїздки А.Шептицького у Європу та Америку з метою знайти можливі дипломатичні шляхи для вирішення долі Галичини. Зокрема, митрополит вбачав свою місію у вирішенні українського питання на Паризькій мирній конференції через залучення до цього Апостольського Престолу, урядових кіл Західної Європи та Америки, а також української діаспори. Крім того, митрополит зібрав кошти для надання допомоги понад 20 тисячами дітям-сиротам, що залишилися без засобів існування внаслідок Першої світової та польсько-української війн. Ці поїздки мали великий міжнародний резонанс, сприяли поширенню інформації про українців Галичини, авторитету ГКЦ. Необхідно зазначити, що, крім А.Шептицького, у вирішенні долі Східної Галичини брали участь й інші представники ГКЦ.

### РОЗДІЛ 3

## ОСОБЛИВОСТІ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ В МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ

### 3.1. Етноконфесійна ситуація в Польщі у 20–30-х рр. ХХ ст.

Відроджена Польська держава складалася із земель, які до Першої світової війни належали Росії, Австро-Угорщині та Німеччині, а тому являла собою складний конгломерат населення, який різнився за національним та релігійним складом. На сході переважало литовське, білоруське й українське населення, а на заході й частково в Східній Галичині було чимало німців. Згідно із переписом населення 1921 р. у Польщі проживало понад 27 млн. громадян [315, s.VII], із яких третину (приблизно 9 млн) становили представники національних меншостей. У процентному відношенні демографічна ситуація в країні виглядала так: поляки становили 69,2% (приблизно 18,8 млн) усієї кількості, українці – 14,3 (приблизно 3,9 млн), білоруси – 3,9% (трохи більше 1 млн). Українці та білоруси проживали переважно в східних областях, де склали більшість тамтешнього населення. Євреї (9,8%, або 2,8 млн) мешкали в містах, головним чином у центральних, південних і східних воєводствах [316, s.131-135]. Німці (3,9%, або трохи більше 1 млн) зосереджувалися в Помор'ї, у т. зв. Великій Польщі, в Силезії і деяких областях центральної частини країни. У західній частині Віленщини проживало близько 175 тис. литовців (приблизно 0,6%). Інші національності становили 0,9% (245 тис.).

Як у 1921 р., так і станом на 9 грудня 1931 р. (другий всепольський перепис населення) у Другій Речі Посполитій найбільшою конфесією залишалася РКЦ, до якої належали як поляки, так і представники інших етносів. Якщо за даними перепису 1921 р. римо-католиками вважали себе

приблизно 17,4 млн осіб (63,9% від усього населення Польщі) [415, s.XV], то станом на грудень 1931 р. – уже 20,7 млн (64,8%) [304]. Більшість із них проживали у західних та Краківському воєводствах (89–94% місцевого населення) [313, s.26]. Частка римо-католиків у центральних воєводствах становила 68–86%, у південних і південно-східних – значно менше [313, s.26]. Такий демографічний ріст польського населення пояснюється недосконалістю польської статистики, яка до польського населення зараховувала інші національності за належністю до Католицької церкви.

Греко-католиків (в основному українців) у Польщі станом на 1921 р. налічувалося 3,1 млн осіб (11,2% від усього населення країни) [415, s.XVI], а станом на грудень 1931 р. – лише 10,4% [304]. Таким чином, бачимо незначне збільшення за десятиліття як римо-католиків, так і зменшення греко-католиків, що, на нашу думку, відбулося як через природні причини (народжуваність, смертність, еміграція, реміграція), так і через зміну віросповідання.

Відомий український учений В.Кубійович, всебічно опрацювавши проблему на основі церковної статистики, зробив висновок, що дійсна кількість українського населення у міжвоєнній Польщі наприкінці тридцятих років ХХ ст. становила 5 млн 902 тис. осіб, що складало 64,1% усього населення Західної України [591, с.22-26].

За підрахунками львівського історика С.Макарчука, за переписом 1921 р. греко-католики становили більшість у трьох східногалицьких воєводствах, зокрема: у Станіславівському – 74,28 %, у Тернопільському – 59,28 %, у Львівському – 54,3 % від загальної кількості віруючих [600, с.146-147]. ГКЦ була другою за чисельністю віруючих серед національних меншин після Польської православної церкви.

Водночас майже 25% населення різних національностей, здебільшого національних меншин, належали до православних, протестантських, іудейських, лютеранських та інших віросповідань. Конституцією 1921 р.

всім громадянам Польщі гарантувалися демократичні права й свободи, а національним меншинам – українцям, євреям, білорусам, німцям, литовцям – ще й національно-культурні права. Однак стосовно релігійних конфесій, то в ст.114 відзначалося, що «Римо-католицька релігія, як релігія переважної більшості народу, посідає у державі перше місце серед рівноправних віросповідань» [310, s.46]. Проте необхідно зазначити, що більшість у коаліційному уряді, за винятком хіба що християнських демократів та представників від Польської народної партії «П'яст», не надавали ролі РКЦ у житті держави особливого значення. Теоретично ця «особливість» РКЦ могла би більш значною мірою проявитись, якщо б до урядової коаліції увійшли націонал-демократи, очолювані Романом Дмовським. Однак останні так ніколи й не здобували влади.

Значну роль у взаємовідносинах між РКЦ і державою відіграв конкордат від 10 лютого 1925 р., підписаний між Ватиканом і Польщею, яким РКЦ та її римо-католицьким «віткам» – Греко-католицькій та Вірмено-католицькій церквам – надавалися певні привілеї. Зокрема, духовенство цих церков звільнялося від військової служби, від переслідувань у судах, від сплати особистого прибуткового податку, їм надавалося право контролю над вивченням релігії в державних школах, у яких було запроваджено посади катехитів, а при деканатах – відповідальних за релігійну освіту. Церковна власність, що колись була конфіскована за часів Австро-Угорщини та підтверджувалась урядом ЗУНР, а з відродженням Польщі належала державі, мала забезпечувати виплату зарплатні церковникам. І все ж конфлікт держави й церкви з приводу шлюбного права так і не був розв'язаний, зберегли чинність регуляторні принципи, які існували до 1918 р. Розлучення існувало тільки на території колишньої пруської частини Польщі [549, с.759].

Активним був громадський католицький рух. Організація «Католицька акція», створена в Польщі в 1930 р. під проводом графа

А.Бнінського, мала філії в кожній парафії країни. Підпорядковані їй організації – Католицька чоловіча ліга, Католицька жіноча ліга й Католицька ліга молоді – налічували 750 тис. осіб, тобто мали більше членів, ніж будь-яка політична партія. Пленарна конференція єпископату в 1936 р. у Ченстохові вперше за триста років і Міжнародний конгрес короля Христа в Познані в 1937 р. підтвердили новий наступ РКЦ на атеїзм, який сповідували представники лівих партій і частина молоді. Щораз тіснішому зв'язку між церквою і створеним після смерті Ю.Пілсудського Табором національної єдності, натхненому їхнім спільним страхом перед невдоволеними некатолицькими меншинами, сприяв кінець Другої світової війни [552, с.134].

Таким чином, вищий клір і духовенство РКЦ був не лише вільним від державно-політичного контролю, а й користувався підтримкою влади. Саме тому католицькі громади швидко росли чисельно й структурно-територіально. Зокрема, якщо в 1925 р. Львівська римо-католицька дієцезія мала 373 парафії, то вже в 1937 р. – 408. Відповідно, Перемишльська дієцезія РКЦ зросла із 343 парафій у 1934 р. до 394 у 1937 р., а Луцька дієцезія – із 120 до 133 парафій [314, s.5].

Важливим центром римо-католицизму залишився Львів (1939 р. – 318 тис. населення), що був осідком митрополії (включала Львівську архієпископію, Перемишльську й Луцьку дієцезії), яку очолював архієпископ Юзеф Більчевський, а з 1923 р. – Болеслав Твардовський. У 30-ті роки в місті, де кожен другий був римо-католиком, діяло 32 костели, в яких, крім релігійних свят, проходили урочистості з нагоди свят Незалежності (11 листопада 1918 р.), річниць оборони Львова (22 листопада 1918 р.) та Січневого повстання 1863 р. Влада виділила чимало земельних ділянок для будівництва нових костелів і каплиць (Матері Божої Остробрамської, Кармелітів Босих на Персенківці, Ісуса Христа в Козельниках, св.Вінцентія

на Сигнівці на Знесенню). Більше костельне будівництво велося лише в столичній Варшаві [503, с.74-75].

Упередженим, зокрема на початку 20-х рр., було ставлення влади до Греко-католицької церкви. Причинами були як її конкуренція за вірних із РКЦ на східногалицьких теренах, так і участь її ієрархів та духовенства в Українській революції 1918–1923 рр. Спроби митрополита Андрія Шептицького та архієпископа Юзефа Більчевського зупинити кровопролиття під час польсько-української війни, як відомо, не увінчалися успіхом [799, с.90-94].

І все ж, незважаючи на певні політичні утиски, в міжвоєнний період ГКЦ зміцнювала своє становище як в організаційному, так і національно-духовному поступі. Вона складалася із трьох єпархій та Апостольської адміністрації Лемківщини. За двадцять років перебування в складі Польщі кількість парафій у Львівській архієпархії зросла із 1106 (станом на 1918 р.) до 1267 (на 1939 р.), у Станіславівській єпархії – із 415 до 425 парафій, а в Перемишльській архієпархії їх кількість зменшилася із 687 до 577 парафій. Зменшення було зумовлено тим, що в 1934 р. Конгрегація східних церков у Римі відокремила від неї дев'ять деканатів (111 парафій, 127 тис. вірних, 203 храми й каплиці), з яких було створено Апостольську адміністрацію Лемківщини. Згідно з офіційними польськими документами, це зроблено задля запобігання москвофільсько-православній пропаганді на Лемківщині. Центром адміністрації спершу визнано Риманів, потім Сянік [587, с.181-183].

Декілька греко-католицьких парафій функціонувало й в інших регіонах, наприклад св. Норберта в Кракові, яка об'єднувала кількасот місцевих українців, а також студентів вищих навчальних закладів із різних галицьких міст і сіл [770].

Нечисленні неоунійні парафії з'явилися в міжвоєнний період на Підляшші, Люблінщині, Волині та Поліссі. Однак влада ставилася до них

упереджено, недовіряла прибулим зі Східної Галичини священикам, а тому перешкоджала відкриттю єпископства неоуніатів [552, с.134-135].

Діяльність митрополита Андрея Шептицького, греко-католицького духовенства сприяла поглибленню впливу церкви на громадсько-політичне й культурно-освітнє життя краю. Напружена суспільно-політична ситуація в країні вимагала від ГКЦ співпрацювати з національно-демократичним політикумом – Українським національно-демократичним об'єднанням, а також творити свої політичні структури – Українську християнську організацію (УХО, 1925–1929 рр.), Українську католицьку народну партію (1930 р., у 1932–1939 рр. – Українська народна обнова), Український католицький союз (1931), які виступали з ідеєю польсько-української угоди на засадах національно-територіальної автономії українських земель, виховання народу на релігійно-моральних основах [608].

У 1930 р. ієрархи ГКЦ засудили як саботажні акції Організації українських націоналістів, так і репресії влади проти українських діячів, зокрема й патріотично налаштованих священиків, а також нищення і закриття владою українських церков на Холмщині.

За участю митрополита й духовенства ГКЦ та підтримки папи Пія XI понад 60 тисяч молодих галичан узяли участь у Католицькій акції, що відбулася 7 травня 1933 р. у Львові.

24 липня 1933 р. владики ГКЦ оприлюднили звернення «В справі подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі», в якому засудили голодомор в УРСР та підтримали створення Громадського комітету рятунку України.

За сприяння духовенства активно діяли марійські товариства, КАУМ (з травня 1936 р. – «Орли»-КАУМ), чимало читалень «Просвіти», «Рідної школи», «Скали», а також «Захист ім. митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові», Народна лікарня, Український фонд воєнних вдів і сиріт, Українська захоронка (8 захоронок, де виховувалося

близько 500 юних галичан), Українське крайове товариство опіки над інвалідами, протиалкогольне й протинікотинове товариство «Відродження». Крім того, ГКЦ була співзасновником і чималої кількості кооперативних та фінансово-кредитних структур.

Щорічно проводилися греко-католицьким духовенством і такі національно-патріотичні заходи, як першолистопадові панахиди та зеленосвяточні походи на могили воїнів УСС–УГА на Янівський і Личаківський цвинтарі, а також урочистості з відзначення важливих релігійно-церковних та історичних подій.

У Греко-католицькій богословській академії (відкрита 1929 р. на базі духовної семінарії; ректор Йосиф Сліпий) викладали відомі діячі НТШ: археолог Ярослав Пастернак, історики Іван Крип'якевич і Микола Чубатий. Створене в 1923 р. у Львові Українське богословське товариство впорядковувало джерела з церковної історії, видавало збірник «Богословія». Археографічну діяльність мав координувати «Архів історії унії», який у 1928 р. заснував Андрей Шептицький. Досвідчений митрополит прагнув, щоб ГКЦ не лише консолідувала політичне й національно-культурне життя краю, поглиблювала єдність у лоні Вселенської церкви, а й відновлювала східні обрядові традиції, сприяла екуменічному зближенню українських церков [604, с.168-195, 299; 630, с.45, 56, 63-64, 77, 79, 81].

На думку відомого польського історика С.Стемпня, Греко-католицька церква в міжвоєнний період обрала власний шлях еклезіяльного розвитку. Зокрема, тенденції до надання греко-католицькому обрядові візантійського характеру не суперечили його окцидентальним духовним цінностям. Візантинізація розумілася лише як збагачення змісту релігійного життя. А окциденталізація та латинізація ГКЦ були природним шляхом пошуків власного місця в західній цивілізації і свідомим прагненням віднайти свою обрядову ідентичність, яка відрізняла б ГКЦ від Православної церкви.



Відповідно, ієрархи ГКЦ вважали, що обрядова реформа може реалізовуватися винятково канонічним шляхом, а саме: постановами соборів і рішеннями владик. Натомість парохам рішуче заборонялося самовільно впроваджувати будь-які зміни в обряді. Єпископи підтримували легітимність обрядових змін, привнесених у Церкву рішеннями Замойського (1720 р.) і Львівського (1891 р.) провінційних соборів, а також ухвалами єпархіальних соборів. Тому владика постійно наголошували, що прийняті в той час постанови можуть бути змінені лише правочинним способом, після детального аналізу та зіставлення їх із тогочасною релігійною практикою у Вселенській церкві [812].

Як стверджує С.Степень (на відміну від окремих українських істориків), у міжвоєнний період не простежуються тенденції до подальшої латинізації греко-католицького обряду, а спроби Г.Хомишина та Й.Коциловського запровадити целібат для духовенства не можна трактувати як вияв цього процесу. Їх ініціатори були не так прихильниками подальших запозичень від Римо-католицької церкви, як, радше, намагалися зберегти вже існуючі практики або їхню еволюційну заміну іншими, згідними з духом Східної церкви. Водночас варто погодитися з думкою польського історика, що латинізовані форми греко-католицького обряду були приречені на повільне «відмирання», оскільки прихильники візантинізації покликувалися на глибшу традицію та історико-культурні цінності, що особливо яскраво виявлялося в церковному мистецтві – духовній музиці, іконописі львівських малярів, архітектурі галицьких церков. Апостольська столиця, наголошує С. Степень, підтримувала тенденції до відродження візантійського характеру Східних церков, намагаючись одночасно їх уніфікувати. Це не означає, однак, що всі запозичення від Західної церкви були відкинуті греко-католиками й деякі з них збереглися в нинішньому літургійно-обрядовому житті [812, с.98-99].

Позицію митрополита Андрея Шептицького щодо обрядовості на Четвертій унійній конференції в Пінську 1933 р. представив о. Йосиф Сліпий, наголосивши, що греко-католики прагнуть виконувати роль містка, відкриваючи перед усією Католицькою церквою ті надбання, що своїм корінням сягали культурної скарбниці античної Греції та розвинулися у візантійській традиції першого тисячоліття [886, s.57-78].

Загалом у міжвоєнний період існувало два підходи щодо збереження ідентичності греко-католицького обряду. Перший репрезентував А.Шептицький. Це була універсальна концепція, надлокальна й наднаціональна, хоча, що може видатися парадоксальним, власне вона спиралася на давню українську історико-культурну традицію. А.Шептицький відстоював її з огляду на глибоке переконання, що саме ГКЦ відіграє вагомую роль у наверненні російського православ'я до унії з Римом. Принаймні двічі, після революції в Росії та на початковому етапі Другої світової війни, він міг утвердитися в думці, що ця справа є цілком реальною та близькою до здійснення. А.Шептицький намагався активно залучати Греко-католицьку церкву до неоунійної праці поза Галичиною. Деякі його оцінки феномену латинізації спричинені усвідомленням тієї місії, яку мала відіграти ГКЦ на Сході, а також закидами цій Церкві з боку православних. Утім дещо наївними видаються сподівання А.Шептицького на те, що достатньо очистити греко-католицький обряд від латинізмів і він отримає визнання православної спільноти на Наддніпрянщині й у Росії [812, с.98-99; 101-114].

Натомість перемишльський і станіславівський єпископи Йосафат Коциловський і Григорій Хомишин ідентичність греко-католицького обряду вбачали в збереженні його місцевого українського характеру та розвитку в рамках обрядового «статусу кво». Можливе запровадження певних змін, що зачіпали зовнішні обрядові форми (елементи літургійного одягу, стиль іконописання, побудову храмів, особливості церковного

співу), повинно було, на думку обох ієрархів, відбуватися еволюційним шляхом і то за умови, що новації стануть зрозумілими для вірних, не будуть викликати конфліктів і не спричинять падіння побожності серед галицьких українців [557, с.41-126].

Православна церква була другою в міжвоєнній Польщі за чисельністю прихожан після Римо-католицької церкви. Найбільшими були її впливи на Волині, Холмщині та Підляшші, де православ'я вважалося традиційною ознакою українського національно-культурного життя, як загалом проживаючих там українців, так і частини росіян. Особливо посилювалися суспільно-культурні впливи православ'я на початку 20-х років, коли в Польщі знайшли притулок державно-політичний провід УНР на чолі із С.Петлюрою та 40-тисячна Українська армія, а ще десятки тисяч біженців, полонених та інтернованих наддніпрянців, які з політичних мотивів змушені були покинути Батьківщину [569, с.3-7]. Більшість із них у 1921–1924 рр. перебувала майже у двох десятках спеціальних таборів – Олександрів Куявський, Каліш, Стшалків, Щипйорно, Вадовиці, Ланцут та інші [5, арк.14] В їхньому середовищі діяли православні капелани, церковні братства та хори, видавалися і поширювалися серед місцевого населення церковні календарі, «Релігійно-науковий вісник» (1922–1923 рр., Каліш) [569, с.55-134]. Справжніми центрами духовного життя стали козацькі церкви – св. Покрови (настоятель отець П. Білон, критор генерал-хорунжий М.Янчевський) і шпитальна св. Пантелеймона (настоятель отець Д.Залізняк) у Щипйорно, баракові церкви і каплички в інших місцевостях. Під особливою опікою капеланів і церковних братств знаходилися українські військові цвинтарі, де знайшли вічний спочинок тисячі українських емігрантів [6, арк. 23-27].

Промотором церковно-релігійного життя інтернованих козаків і старшин був отець Павло Пашевський, головний капелан Армії УНР. Це він за згодою міністра віровизнання Державного центру УНР професора

Івана Огієнка й православного варшавського митрополита Георгія організував у Каліському таборі курси військових капеланів, керував Радою братств Кирила і Methodія та св. Покрови. Після розпуску таборів він працював священиком парафії в Луцьку, опікувався бурсою дітей-емігрантів ім. С.Петлюри в Перемишлі, групами емігрантів у Здолбунові, Рівному, Кременці та інших містах Волині, а з 1942 р. служив у кафедральній православній церкві св. Марії і Магдалени у Варшаві. Помер він у 1944 р. і похований на генеральській частині православного цвинтаря Варшава–Воля [568, s.330–331, 456, 597].

Польська влада теж приділяла велику увагу Православній церкві, яку прагнула відокремити від московського церковного центру. Це ще раз засвідчив проведений за сприяння польської влади Почаївський церковний з'їзд 1921 р., який продемонстрував антимосковські наміри. Тоді ж Міністерство віросповідань запропонувало Кременецькому єпископу Діонісію підготувати проект організації Вищого управління Православної церкви в Польщі. У 1923 р., після вбивства митрополита Юрія, провладного владику Діонісія переміщено до Варшави. Робився й тиск на окремі неблагонадійні православні громади, від яких реквізували землю. І, нарешті, не без впливу Варшави 13 листопада 1924 р. Вселенський патріарх Григорій VII затвердив незалежність в управлінні Православної церкви в Польщі. Так канонічно оформлено автокефалію цієї церкви [257, с.610-612]. До її складу увійшло п'ять єпархій: Волинська, Поліська, Гродненська, Віленська й Варшавсько-Холмська. Зрозуміло, що головною була українська Волинська єпархія, кількість парафій якої (760) перевищувала всі парафії (651) інших чотирьох єпархій [729, с.290-291].

Новий статус Церкви не зняв за давнини непорозуміння щодо її власності на місцях. Як відомо, в роки Першої світової війни Холмщина, Підляшшя, Волинь і Полісся зазнали великих демографічних і культурних втрат. З цих теренів улітку 1915 р. насильно депортовано в 37 російських

губерній майже 300 тис. православних українців, вивезено церковний інвентар, книги, дзвони, більшість з яких так і не було повернуто. Зруйновані або ж закриті церкви польська влада почала переробляти на костели. Лише на Холмщині й Підляшші із 389 довоєнних церков 150 було «переведено» в римо-католицизм [760, с.292].

У 30-ті роки ліквідовано Волинську духовну семінарію, натомість у Варшаві створено Православний митрополичий інтернат, який давав середню богословську освіту майбутнім студентам православного відділу Варшавського університету, що, на думку дослідників, полонізувало майбутніх православних священників [718, с.387].

Особливо ж катастрофічних утрат зазнала Православна церква влітку 1938 р., коли представники польських шовіністичних сил при потуранні влади на Підляшші й Холмщині знищили 112 церков [818, с.15]. Це викликало протестаційні дії не лише Священного синоду й митрополита Діонісія, а й українських послів у сеймі. Урешті-решт після президентського декрету й урядового розпорядження в січні 1939 р. на розгляд сейму було винесено урядовий законопроект із питань державно-церковних взаємин, згідно з яким планувалося відшкодування Православній церкві за втрачені землі й будівлі. Однак Міністерство віровизнань домоглося від єпископів згоди на резигнацію [729, с.297].

Із XVII ст. у Польщі діяла Вірменська католицька церква, яка в досліджуваній нами хронологічний період об'єднувала 5–5,5 тис. галицьких вірмен, насамперед у Львові, Снятинському, Косівському, Коломийському, Городенківському, Станіславівському повітах. Найбільші парафії цієї Церкви були в Львові (1200 осіб, 1927 р.) і Кутах (понад 500 осіб). Поза галицьким тереном діяли також вірменські парафії у Луцьку, де в 1926 р. відкрито відновлений храм, а також у Варшаві, де після революції 1917 р. замешкало понад сто емігрантських родин григоріанського визнання у Вірменії. Загалом у 30-ті роки Церква мала в Польщі 8

парафіяльних церков і 19 каплиць [354, s.75]. Особливо ж доглянутою була будівля Вірменської церкви XIV–XVI ст. на Вірменській вулиці у Львові, яку разом із трьома іншими такими ж давніми храмами, було знесено в 1784 р. [590, с.102-102].

Львів був також і центром Львівської архідієцезії Вірменської римо-католицької церкви, в складі якої наприкінці 30-х рр. XX ст. було три деканати й вісім парафій [314, s.5].

З ініціативи архієпископа (митрополита) Юзефа Теодоровича в 1925–1928 рр. було відновлено роботу, розпочату перед Першою світовою війною, з реставрації та реконструкції вірменського кафедрального собору, до оздоблення якого залучено талановитого краківського маляра Я.Г. Розена. Сам Ю.Теодорович був відомий не лише як релігійний, а й громадсько-політичний діяч польсько-патріотичного напрямку [563, с.76].

Значно меншим порівняно з іншими конфесіями був суспільний вплив семи протестантських релігійних об'єднань, діяльність яких здебільшого координувалася закордонними, насамперед німецькими й австрійськими центрами. Протестантські церкви й релігійні союзи виникли в Польщі ще в XVI ст., під час Реформації, коли усталилися їхні релігійно-територіальні відмінності. За релігійною формою, характером і змістом діяльності ці конфесії поділялися на Аугсбурзьке (лютерани) та Гельвеційське (або Реформаторське, кальвіністи) віровизнання. Деякі релігійні об'єднання інтегрували згадані релігійні ідеології в єдине ціле [725, с.168-169]. Згідно з переписом 1921 р., протестанти становили більше мільйона (3,9%) населення Польщі. Найбільше їх було в Тешинській Сілезії, Помор'ї, Великопольщі й Віленщині, тобто в районах компактного проживання німців [315, s.VII].

Стосовно Східної Галичини, то поширення релігійних об'єднань протестантського спрямування (реформістів і кальвіністів) припадає на початок 20-х рр. Зокрема, американські місіонери з Українського

євангеліського об'єднання в Північній Америці на своєму першому соборі в американському місті Рочестер 14–16 березня 1922 р. ухвалили рішення «понести світло святої Євангелії між рідний народ на Україну». Головною їх метою було створення національної Української реформаційної церкви у Східній Галичині. Вони й розпочали місійну роботу на східногалицьких теренах у другій половині 1925 р., започаткувавши для пропагандистської роботи видання часопису «Віра і наука». Його перший номер вийшов у друкарні Данкевича в серпні 1925 р. тиражем 2 тисячі екземплярів [194, к.72-73].

Щоб мати певні церковні права, місіонери, які прибули із-за океану, налагодили контакти з керівництвом німецької Євангеліської церкви у Східній Галичині, що мала назву Євангеліська церква Авґсбурзького і Гельвецького визнання в Польщі. Управа цієї Церкви знаходилася в Станіславові і нею керував суперінтендант Т.Цьоклер. 12 серпня 1925 р. Т.Цьоклер і місіонери зібралися разом і обговорили умови співпраці. Це, по суті, була перша конференція так званої Народної церкви, репрезентованої Українською церковною радою, перейменованої пізніше в Українську місійну раду, яку, на думку А.Крохмаль, створено при фінансовій допомозі американських протестантських общин. Тоді ж було вирішено легалізувати протестантів с. Молодятина на Станіславщині, надати їм статус окремої релігійної громади і підпорядкувати Багінберзькій кальвіністській парафії, яка на досліджуваних теренах стала першим офіційним об'єднанням українських реформаторів [194, к.69; 842, s.160]. У часі роботи конференції найбільше уваги приділено підготовці кадрів, тобто навчанню українських пасторів. Суперінтендант Т.Цьоклер зобов'язався організувати безплатне навчання українців у Віденському і Бломфеельському університетах та у проповідницькій семінарії німецького міста Нойдетельсау з обов'язковим цільовим направленням до рідного краю. Одночасно розпочато справу

відкриття у Східній Галичині окремої української євангельської духовної семінарії [198, к.30].

Українська молодь здобувала реформаторську теологічну освіту також і в місійних школах у Варшаві, на Познаньщині, в самій Німеччині та Чехії. Так, виходець з села Камінна на Надвірнянщині Михайло Тимчук вчився в місійній школі на Помор'ю, а Теодор Довганюк – у німецькому місті Ванцбурзі. М.Геник з Березова на Гуцульщині здобував теологічну освіту в Варшаві, а Й.Гуцуляк з Покуття в Оломоуці [668, s.256].

З цього часу український лютеранський і кальвіністських рух у Східній Галичині став розвиватися швидкими темпами. У містах і селах краю виникають перші громади Євангельсько-Аугсбурзької та Гельвецької церкви: у Воскресінцях, Підгайчиках, Молодятині, Крехівцях, Коломиї і Станіславові на Покутті [319, с.13-15]. За твердженнями Станіславівського воєводства, виникнення перших релігійних громад цієї Церкви відбулося за рахунок доларових вливань із-за океану. Зокрема, Станіславівський воєвода у листі до Міністерства освіти і віросповідань від 26 січня 1926 р. писав, що весь українсько-євангельський рух більше опертий на доларові вливання, ніж на ідею [198, к.60].

Доцільно зазначити, що проти поширення цього віровчення на Покутті різко виступав єпископ Станіславівської греко-католицької єпархії Григорій Хомишин. Зокрема, відомо, що він 2 листопада 1925 р. звертався до президії Станіславівського воєводства вжити всіх засобів, щоб український протестантський рух не поширювався у воєводстві. Як виявилось пізніше, Польська держава підтримала цей церковний рух. Більше того, вона йому надавала фінансову підтримку. Відомо, що 7 грудня 1932 р. на підтримку Української Євангельсько-Аугсбурзької церкви польський уряд виділив 3.500 злотих. 21 січня 1933-го їй виділено 1.000, а 22 вересня 1933 р. – 2.400 злотих. У першому кварталі 1934 р. ця Церква знову від Польської держави отримала 1.000 злотих і т. д. [198, к.76, 220,



236]. Такі грошові вливання з боку польського уряду були зумовлені намірами послабити роль ГКЦ за рахунок відпливу віруючих-українців до інших релігійних об'єднань.

Оскільки у Східній Галичині серед українства були прихильники двох реформаторських віровчень: лютеранства і кальвінізму, то тут виникло два релігійні центри українських протестантів: Коломия і Станіславів. Перший, на східногалицьких теренах, коломийський опікувався кальвіністськими віруючими, а Станіславівський – лютеранами [431, с.8].

Підставою організації реформаційного руху українців у рамках Церкви Аугсбурзького і Гельвецького віровизнання становила засада, що українські протестантські громади становлять окрему національну цілісність. Українці створювали свої релігійні лютеранські громади навіть у тих місцевостях, де були німецькі лютеранські парафії. Так, у Коломій, Львові, Станіславові, Стрию, Тернополі діяли самостійні лютеранські і реформаторські громади українців, хоча в цих містах функціонували парафії Євангельсько-Аугсбурзької та Гельвецької церкви [348].

На перших порах існування української протестантської церкви у Східній Галичині її структура виглядала наступним чином: у тих населених пунктах, де було кілька віруючих, створювали місійну групу, а де багато – проповідницьку станицю. Місійна група підпорядковувалась проповідницькій станиці, а та – німецькій протестантській парафії, а парафія – суперінтенданту Церкви Аугсбурзького і Гельвецького віровизнання в Станіславові [348]. Зі інформації старости Тлумацького повіту Станіславівського воєводства довідуємося, що в 1934 році в Антонівці, Братишеві, Олеші, Озерянах, Палагичах і Чорнолізцях налічувалося 300 осіб українських лютеранів, які підпорядковувалися Станіславівській німецькій лютеранській парафії [197, к.64].

Суперінтендант цієї Церкви Т.Цьоклер більше підтримував українських прихильників лютеранства. Виділяв їм кошти на побудову церков, посилав здібну молодь на навчання за кордон. Це не сподобалось пасторам Леону Бучаку і Павлу Крату, які в 1927 році перейшли в опозицію до Т.Цьоклера і 28 січня 1928 р. створили свою самостійну церковну інституцію – Союз української євангельської реформованої старшини (СУЄРЦ), який очолив Іван Винничук. Його помічником був секретар СУЄРЦ Роман Діденко. В 1930 р. цю організацію реорганізовано в Союз українських євангельських реформованих християн. Таким чином, український протестантизм офіційно розділився на лютеран і кальвіністів.

Гельвецькі віруючі мали у своєму середовищі групу прихильників Євангельсько-Аугсбурзької і Гельвецької церкви. Після переговорів обидві групи 23 вересня 1931 р. на спільній конференції об'єдналися і утворили нову спільну церковну організацію – Союз українських євангельських реформованих громад. До цього Союзу приєдналися всі активні реформовані громади і їх проповідники. Віруючих українців цієї конфесії тоді налічувалося 1137 осіб [861, s.161].

Щоб бути легальним, СУЄРЦ встановив контакт із консисторією Євангельсько-реформованої церкви II Речі Посполитої у Варшаві. Та дала свою згоду, і 21 вересня 1932 р. в Воскресінцях на Коломийщині на конференції кальвіністських громад краю ухвалено приєднатися до неї [197, k.59]. Повну самостійність СУЄРГ синод Євангельсько-реформованої церкви в Польщі надав 12 червня 1933 р. Пастора Василя Кузіва було визнано суперінтендантом Української євангельської реформованої церкви Східної Галичини. Він був місіонером у Нью-Йорку, Техасі, пастором української протестантської громади в Райні канадської провінції Саскачеван. У 1925 р. приїхав до Східної Галичини і об'єднав розрізнені групи місцевих протестантів із числа українців в УЄРЦ [319, с.3].

Для кращої координації діяльності 70-ма релігійними громадами керівництво УЄРЦ 21 вересня 1932 р. поділило територію краю на 3 церковних округи: Коломийський, Львівський і Тернопільський, що підпорядковувались консисторії у Варшаві. Що стосується української Євангельсько-Аугсбурзької церкви, то вона надалі на правах автономії перебувала в складі німецької Церкви Євангельсько-Аугсбурзької і Гельвецького визнання і в територіальному плані мала два церковних округи: Станіславівський і Стрийський, які охоплювали 62 релігійні громади. На думку науковців Е.Алабрудзінської та Т.Артовського, у Східній Галичині нараховувалося 65 церков обох визнань, а кількість українських лютеран у 1932 р. становило 3 тис., а кальвіністів – близько 2 тис. віруючих. Натомість ще 5 тисяч прихильників тією чи іншою мірою були пов'язані з українським реформаторським рухом [842, s.141; 660, s.73].

Обидві течії українського протестантизму на східногалицьких теренах мали потужну видавничу базу. З вересня 1925 р. спочатку в Станіславові, а потім із липня 1926-го в Коломиї тиражем 2 тисячі примірників виходив часопис «Віра і Наука». Він був офіційним органом Української церкви євангельсько-реформаторського обряду. Редагували цей журнал пастори Леон Бучак та Микола Жураковський. З 1933 р. почав виходити додаток, призначений для дітей, – «Приятель дітей». Наклад цього періодичного видання щорічно зростав і в 1927 р. становив 4.000 екземплярів. Для молоді з 1934 р. «Віра і Наука» видавала додаток «На провесні». Вийшло всього 10 номерів видання [876, s.61].

У європейських реформаційних державах дуже цікавилися українським реформаційним рухом і всіляко підтримували його у Східній Галичині. Так, відомо, що в 1930 р. товариство ім. Мартіна Лютера створило спеціальний відділ «Лютеранський комітет допомоги для України». Він у 1933 р. звернувся до всіх лютеран світу зі зверненням

створити фундацію видання Біблії українською мовою і для підготовки українських пасторів. На його звернення першими відгукнулися реформісти Нідерландів, які на власні кошти українською мовою видали «Гайдельберський катехізіс». У 1933 і 1935 рр. проблемам українського реформаційного руху було присвячено дві європейські міжнародні конференції [341; 660, s.153].

Необхідно зазначити, що, крім духовного проповідництва, Українська реформаторська церква обох віровчень проводила значну роботу з патріотичного виховання своїх вірних. З цією метою проводили вечори із вшанування героїв Крут, Тараса Шевченка, Івана Франка, Симона Петлюри та ін. Наприклад, 11 березня 1934 р. пістинська громада гельвецького віросповідання урочисто відсвяткувала 120-ті роковини з дня народження генія України – Тараса Шевченка. 30 грудня 1934 р. українська лютеранська громада Львова влаштувала свято «Просвіти», приурочене пам'яті буковинського письменника Юрія Федьковича. 19 грудня 1934 р. косівська євангельська реформаційна громада провела поминальне богослужіння по блаженному покійному М.Грушевському. Спаська лютеранська громада в 1935 р. провела вечори з вшанування видатних діячів української культури: М.Грушевського, І.Франка і С.Петлюри. Влітку 1936 р. лютерани села Яблунів біля Тереховлі відправили заупокійне богослужіння по С.Петлюрі. В Делятині в 1938 р. місцевими лютеранами широко відзначено 950-річчя хрещення України з участю хору і мандолінового оркестру [319].

Кальвіністи українських громад практикували проведення нового свята, що впроваджувалось у селах і містах Східної Галичини, – «Дня Матері». Одними з перших його в скромній обстановці 14 травня 1933 р. провели віруючі гуцульського містечка Косів [341].

Велика робота серед віруючих велась щодо боротьби із п'янством і курінням. Після проведеної належним чином агітації багато місцевих

протестантів офіційно зарікались через газету «Стяг», що вони не будуть вживати алкоголю і курити цигарок. Такі оголошення зробили лютерани релігійних громад населених пунктів Богородчан, Камінної, Маняви, Олешкова, Чернолізців на Покутті. 14 лютого 1935 р. молодь місцевої косівської реформаційної громади організувала свято «Відродження», на якому, крім молоді, були і батьки. Присутнім розповіли про шкідливість алкоголю і куріння. Потім всі зійшлися на думці, що релігійна громада повинна заснувати осередок товариства «Відродження», до якого мають вписатися всі члени релігійної общини. В селі Перемилові на Тернопільщині завдяки роботі віруючих-євангелістів серед селян зменшилось число прихильників оковитої, а тому корчма в цьому селі ледве животіла [345].

Релігійні громади українських кальвіністів дбали і про підняття рівня економічної освіти своїх членів, щоб їхні господарства були зразковими для греко- і римо-католиків. З цією ціллю вони закладали в селах виноградники, овочеві шкілки, вирощували помідори тощо. Так, у селі Гуцулівці на півгектарній площі висадили виноградник. У них виноградну лозу закупували селяни з усієї Коломийщини. Віруючі протестантської громади села Спас, недалеко Коломиї, на присадибних ділянках вирощували редьку і помідори, а також спільно заклали шкілку овочевих дерев. Господарства спаських протестантів були рентабельними і мали естетичний вигляд. Уторопський протестант Д.Колодій у рідному селі займався селекційною роботою. Він схрестив місцевий і американський сорти кукурудзи і вивів новий, який давав врожай вдвічі більший, ніж місцевий. Д.Колодій теж мав добірний виноград, садив кавуни і земляну грушу [319]. Окремі українські кальвіністські релігійні громади мали свої кредитні кооперативи, навіть молочарні. Наприклад, у селі Спасі на Коломийщині був кооператив «Самопоміч», який надавав кредити бідним членам релігійної общини. Ощадна каса для надання допомоги незаможним

членам релігійної громади була в Перемилові на Тернопільщині. Тут добре розвивалися кооператив і молочарня, які для віруючих селян стали доброю підпорою [348].

Водночас необхідно зазначити, що загальна чисельність протестантських структур у Східній Галичині була порівняно незначною. Зокрема, Євангелістська церква Аугсбурзького й Гельвеційського віросповідання (суперінтендантура в Станіславові) нараховувала наприкінці 30-х р. близько 35 тис. віруючих [725, с.168]. Кількісний застій, незважаючи на лояльність уряду, був зумовлений відповідною роботою духовенства ГКЦ та релігійних громад, які зневажливо ставилися до «протестантських сект». І все ж їх наявність певною мірою ускладнювала консолідацію українського громадянства краю, до якого прагнули ієрархи ГКЦ.

Чисельною релігійною громадою була іудейська спільнота Польщі. За підрахунками сучасного польського дослідника Ч.Броза, у 1921 р. кількість єврейського населення у державі становила 2.771 тис. осіб, а у 1931 р. зросла до 3.113 тис. осіб [316, s.132-136]. Практично в кожному галицькому місті й містечку діяли синагоги. Єврейська інтелігенція міст була дуже полонізованою, а тому не такою ортодоксальною, як у ХІХ ст.

Нечисленні громади мусульман і караїмів теж мали загальнопольські релігійні спілки, визнані владою. Вони проводили немало освітню й добродійну діяльність серед своїх вірних.

Загалом політика офіційної Варшави, особливо після смерті Ю.Пілсудського, характеризувалася посиленням табору військових і клерикалів, що сприяло релігійно-культурній асиміляції національних меншин. Уряд насамперед фаворизував провладній Римо-католицькій церкві.

Таким чином, етноконфесійна палітра у Польщі міжвоєнного періоду була представлена різними релігійними конфесіями, серед яких домінуюче

становище посідала Римо-католицька церква. Це було зумовлено не лише визначеними їй місцем і роллю в Польській державі ст.111 конституції 1921 р., а й кількістю вірних, оскільки її прихильниками було майже 65% населення Польщі.

Із церков національних менших помітну роль, зокрема серед українців, відігравали ГКЦ та Православна церкви в Польщі, які мали вплив на населення, що проживали на етнічних українських територіях Волині, Полісся, Підляшшя, Східної Галичини.

### **3.2. Церковно-релігійна і національна політика польського уряду**

Певна стабілізація внутрішнього становища та успіхи на міжнародній арені дали можливість сейму 17 березня 1921 р. відмінити «Проект конституційної декларації» від 20 лютого 1919 р. і ухвалити основний закон Другої Речі Посполитої – конституцію.

Концептуально суспільний устрій Другої Речі Посполитої проголошувався як демократичний, а також максимально було враховано суспільно-політичні проблеми. Водночас, гарантуючи конституцією відповідні права й свободи для національних меншостей, польський уряд робив низку політичних та економічних заходів у плані їх асиміляції, передусім українського населення Східної Галичини. Зокрема, застосовуючи політику «доконаних фактів», польський уряд 1 вересня 1921 р. запровадив у Східній Галичині єдиний для всієї держави територіальний устрій, створивши Львівське, Станіславівське та Тернопільське воєводства. Щоб збільшити чисельність поляків у краю, до Львівського воєводства було приєднано західні повіти з переважно польським населенням: колишні західногалицькі – Кольбушовський, Кросненський, Ланцутський, Пшеворський, Жешувський, Стрижевський і Тарнобжеський повіти, та

східногалицький – Бжозовський. За переписом 1921 р., у них проживало 614484 поляків і 36480 – українців [600, с.119]. Західна межа воєводства охоплювала території аж по р. Віслок, східна – землі, розташовані за 20-30 км від Львова. Край був офіційно названий Східною Малопольщею [846, s.20-67].

На 30 вересня 1921 р. уряд призначив всепольський перепис населення, який мав засвідчити перед країнами Антанти «перевагу польського елемента в Галичині» і, відповідно, правомірність її приєднання до складу Польської держави [444, s. 38].

На початок листопада 1922 р. були призначені вибори до сейму та сенату, а також прийнято урядом розпорядження про призов українців-галичан 1900-1901 років народження на військову службу [670, s. 56].

На пропозицію конституційної комісії сейму доручалося до кінця своєї каденції розробити статут про воєводське самоврядування на територіях із змішаним населенням [676, с.308]. Допомогла в цьому і спеціальна комісія країн Антанти, яка в серпні 1922 р. на своєму засіданні розглянула й схвалила проект статуту для Східної Галичини, згідно з яким запроваджувався її територіальний поділ на Львівське, Тернопільське та Станіславівське воєводства з автономією для кожного, а також із поділом воєводських сеймиків на польську й українську палати, які обирались окремо і кожна приймала свій бюджет. Це мало означати, що обидві національності, незалежно від кількості населення у воєводстві, мали однакові права та можливості [677, s.311].

Цей проект було схвалено Радою міністрів Польщі та відправлено на сеймове обговорення. Але націонал-демократи, очолювані С.Гломбінським, запропонували свій проект статуту під назвою «Закон про принципи загального воєводського самоврядування, зокрема Львівського, Тернопільського та Станіславівського воєводств», який і був ухвалений сеймом 26 вересня 1922 р. [352].



Статут складався з трьох розділів. У першому – «Загальні постанови» – йшлося про основні принципи воєводського самоврядування загалом. Згідно зі ст.2 закону до компетенції воєводств належали питання культури, охорони здоров'я, комунікацій, правопорядку, місцевого самоуправління. За ст.3 воєводські сеймики мали право приймати в рамках державних законів і конституції свої закони, які набирали чинності після санкції президента, погодження з головою Ради міністрів і опублікування у воєводських відомостях. Виконавчою владою самоврядування був воєводський відділ, склад якого визначався окремим законом. На засіданні сеймиків воєвода представляв центральний уряд і користувався правом вето на постанови, які не підлягали санкції президента. Він міг заборонити дію постанови, яка, на його думку, суперечила чинним законам.

Другий розділ – «Окремі постанови» – стосувався безпосередньо Львівського, Тернопільського та Станіславівського воєводств і визначав принципи самоврядування у сферах віросповідання, освіти (крім вищої школи), благодійництва, загального будівництва, місцевої промисловості й торгівлі, воєводського бюджету. Сеймики галицьких воєводств мали складатися з двох палат – польської та української. Вони проводили окремі наради, і лише при розгляді важливих для обох національностей питань прийняття ухвал погоджувалися двома палатами. Ці загальні питання розглядалися на спільних засіданнях. Робочою мовою адміністрації і судочинства визнавалася польська. Мову викладання в школах, які підпорядковувались одній з палат сеймика, визначала сама палата. Усі воєводські закони й урядові оголошення мали бути надруковані у воєводських вісниках двома мовами. Закон про самоврядування набрав чинності протягом двох років з дня опублікування.

У третьому розділі йшлося про механізми реалізації закону, які покладалися на міністра внутрішніх справ. Закон про воєводську автономію набрав чинності з дня його проголошення [352].

Однак урядові чинники і не думали впроваджувати цей закон у життя, оскільки він не був достатньо конкретизований спеціальними виконавчими інструкціями й постановами, а тому залишався як «декларація намірів» польської сторони. Його ухвалили з тактичних міркувань і винятково з пропагандистською метою, щоб домогтися підтримки країнами Антанти остаточного визнання східних кордонів Польщі. Закон мав стати також засобом навернення «русинів» до виборчої кампанії, яка вже розпочиналася.

Сподіваючись провести виборчою акцією плебісцит і страхуючись від можливих негативних результатів, уряд створив два виборчі блоки – західний і східний. До східного належали всі округи Західної України, за винятком Львова, де переважало польське населення, Західної Білорусії і Литви. В округах цього блоку один посольський мандат припадав на 86 946 мешканців, тоді як в округах західного блоку – 69 797 жителів [302, s. 95].

Українські політичні сили закликали українське населення до бойкоту перепису, закону про військову службу та воєводську автономію і, звичайно, вибори до сейму й сенату, наголошуючи, що питання Східної Галичини ще не вирішене Радою послів країн Антанти, а тому будь-яка підтримка населенням заходів польського уряду означала б їх законність [446].

Однак, зважаючи на різні причини, ці бойкоти не вплинули ні на заходи польського уряду, ні на остаточне вирішення долі Східної Галичини Радою послів Антанти, ухваленого 15 березня 1923 р.

Таким чином, національну політику польських правлячих кіл у 1918–1923 рр. стосовно Східної Галичини можна охарактеризувати як великодержавну, що мала своєю кінцевою метою перетворення регіону в інтегровану частину Польщі. Ця політика реалізовувалась у таких напрямках: по-перше, влада намагалася розправитися з проявами українського національно-визвольного руху; по-друге, швидкими темпами

ліквідовувалися ознаки галицької автономії часів Австро-Угорської імперії та створювалося враження, що Галичина – інтегрована польська територія; по-третє, застосування так званої політики «доконаних фактів» забезпечувалося законодавчою базою, що мала створити видимість легітимності перед обличчям світового співтовариства, репрезентованого Лігою Націй.

Після ухвали Ради послів країн Антанти про приєднання Східної Галичини до Польщі правове становище населення регіону регулювалося конституцією та законом від 26 вересня 1922 р. Ідеологічне підґрунтя стосовно національних меншин було розроблено представниками табору націонал-демократів Станіславом Рабським і Романом Дмовським. Вони вважали, що оскільки українське населення є слабким і позбавленим національної свідомості, розпорошено проживає серед польського елемента, то, відповідно, є потенційним елементом для асиміляції шляхом природного впливу польської культури та зміни національної структури Східної Галичини [661, s.32]. Політика націонал-демократів ґрунтувалася на запереченні українців як нації. Тому пропонувалося на першому етапі проведення асиміляції досягти «витворення» з українців «політичного народу», в середовищі якого окремі «етнічні групи» досягли такого рівня, що відмовилися б від ідеї державності, а тільки спрямовували своє прагнення на збереження культури, звичаїв, релігії та мови. У національному розумінні представники цих груп ставали поляками, визнаючи вищість польської культури, а польський народ таким чином отримував перевагу своїх інтересів у державі [661, s.32].

С. Рабський, погоджуючись із принципами польського інтегрального націоналізму, пов'язував ставлення до національних меншин залежно від ступеня їх лояльності до Польської держави. Він підтримував полонізацію українського населення, підкреслюючи, що злиття східних воєводств із Річчю Посполитою в єдину національну територію було спрямоване не

проти українського народу, тому що він ще не існував, а тільки проти витворення з часом такого народу [445, s.2].

Націонал-демократи, які мали на меті зміцнити та об'єднати національну державу, боролися з усім, що не відповідало їхньому ідеалові як у політичній, так і ідейній площинах, схилившись до позбавлення прав і можливостей культурного розвитку національних меншин, особливо щодо українців, заперечуючи існування самого українського народу та його мови. Відповідно, головні акценти робилися на форсоване формування сконсолідованої польської нації, яка могла стати опорою польської державності. Спостерігався посилений тиск на етноніми «русин», «русинський», вилучення слова «український», запроваджувався термін «Східна Малополюща» замість «Східна Галичина» [570, с.46].

Першим кроком польського уряду щодо українців у національній політиці було звернення наприкінці березня 1923 р. прем'єра В.Сікорського до мешканців східних кресів із відозвою, в якій йшлося про те, що український і білоруський народи отримують у Польській державі можливість для всебічного національного та культурного розвитку, а співжиття в державі буде побудоване на засадах взаємної поваги [891, s.569].

Для реалізації цієї політики урядом В.Сікорського у квітні 1923 р. було розроблено проект програми стабілізації «східних кресів» під назвою «Загальні напрями політики на східних кресах». Її головна суть зводилася до того, щоб «привернути місцеве населення на користь держави» та домогтися «повного злиття кресів з державою». Відповідно, це вимагало, «з одного боку, конкретної, цілеспрямованої політики уряду щодо східних земель, а з іншого, – послідовних зусиль щодо стабілізації стосунків у регіоні, яка б базувалась на місцевих чинниках» [699].

Ці «заходи» стосувалися різних сфер життя національних меншин, у тому числі й у питанні національної та церковно-конфесійної політики, що,

як і всі інші, були підпорядковані основній меті – асиміляції українського населення. Зокрема, у національній політиці в Східній Галичині В.Сікорський висунув концепцію регіоналізації, надаючи важливого значення деяким політичним, культурним та релігійним відмінностям між Галичиною та Волинню, що склалися внаслідок історичного розвитку та соціально-політичного становища обох земель. Щоб «не допустити до об'єднання регіонів в єдину твердиню українського націоналізму», перед урядом ставилися завдання поглиблювати відмінності в соціально-економічному та суспільно-політичному розвитку цих теренів, а також використовувати традиції політики, яку проводили в цих краях Австро-Угорщина та Росія до 1918 р. Як, зокрема, наголошувалося у «Загальних напрямках...», «культивування автокефальної православної церкви на Волині та греко-католицької в Галичині, недопущення впливів греко-католицизму на Холмщину та Волинь залишатимуться важливим напрямом діяльності уряду» [699, s.28].

Таким чином, «Загальні напрями...» політики на «східних кресах» і заходи щодо їх реалізації В.Сікорський розглядав у руслі східної політики Польщі, які дещо суперечили конституції 1921 р., зокрема стосовно церковно-конфесійної політики. Так, у V розділі конституції – «Загальні права і обов'язки громадян» – декларувалося право громадян на свободу переконань і віросповідань, конфесійних зібрань та їхнє корпоративне самоуправління. Зокрема, громадянам гарантувалася свобода совісті й віросповідання, якщо це не порушувало громадський порядок, усталені традиції або державні закони, не провокувало прагнення особи усунутися від громадянських обов'язків [311, s.46]. Рівень же самоврядування та інших сфер діяльності певних конфесій детермінувався характером довіри і симпатії до них держави [311, s.46]. Водночас, ст.114 конституції єдиною конфесією, внутрішня політика якої не залежала від держави, визнавалася Римо-католицька церква, що діє «за своїми власними законами». Таким

«власним законом» мав стати конкордат польського уряду з Ватиканом, після ратифікації якого процесом його реалізації займатиметься сейм [311, s.46].

Конституція надавала право громадянам створювати релігійні об'єднання [311, s.46]. Основною передумовою вирішення цього права із загального громадянського права на об'єднання (спілки, товариства, організації) стало визнання релігійного чинника ціннісним аспектом суспільно-політичного життя. Релігія офіційно визнавалася духовно-моральною сферою суспільства [311, s.47] (іншими словами, вона не була відділена від держави). Тому представники політичних партій, що входили до державних управлінських структур, небезпідставно рахувалися з релігійними об'єднаннями як із важливим суспільно-політичним стабілізуючим фактором.

Зі ст.111 конституції про право свободи совісті й віросповідання впливали всі інші права [311, s.46]. Зокрема, ст.113 визнавала, що «релігійне об'єднання має право влаштовувати спільні і народні відправи..., самостійно провадити свої внутрішні справи...» [311, s.46]. Суть цієї автономії полягала в тому, що держава дозволяла конфесіям створювати власну юрисдикцію.

Релігійні автономії мали певні, окреслені конституцією, межі. Група спеціальних правил контролювала узгодженість діяльності об'єднань із законами держави. Виконання віруючими релігійних приписів не повинно було суперечити визначеному конституційному суспільному ладові. Конституція також конкретизувала позиції щодо узгодженості загальнодержавного законодавства з внутрішніми законодавствами церков.

Право на самоврядування конфесій визначалося ст.115 конституції. У своїй щоденній діяльності їм дозволялося користуватися «власними статутами, у визнанні яких держава не відмовляє...» [311, s.46]. Це право конкретизувалося через внутрішні статuti окремих релігійних об'єднань.

Зокрема, надавалося право направляти представництва до державних інституцій та брати участь у різних сферах церковного життя. Законодавство окреслювало межі самоврядування і наглядової функції держави. Як це законодавство, так і укладений у 1925 р. конкордат визначали ставлення держави до релігійних меншин. Найширшим обсягом самоврядування користувалася Католицька церква [308, s.150].

Визнання конституцією конфесій означало, що держава надає їм статус юридичної особи. Відповідно поставало питання про їхні нові права і обов'язки. І саме при цьому й проявлялися явно «подвійні стандарти», оскільки «першість» у державі віддавалася, згідно ст.114 конституції, РКЦ [311, s.46].

У випадках невідповідностей між внутрішнім правом релігійного об'єднання і державним правом перевага при розгляді претензій віддавалася державним законам. У цьому плані, як відзначають польські історики, з-поміж усіх привілеїв РКЦ конституція особливо виділяла її майнові повноваження [693, s.121]. Земельні угіддя, найбагатшим власником яких була саме ця Церква, «де-юре» підлягали перегляду згідно із земельними реформами на тих же підставах, що й землі інших конфесій, але «де-факто» виявлялося, що реформам підлягали лише ґрунти релігійних меншин, зокрема Православної церкви.

Майнова власність юридично визнаних державою релігійних об'єднань користувалася значними податковими привілеями. Вони полягали в тому, що майно, яке було предметом релігійного культу, вважалося неприбутковим і, відповідно, не повинно було оподатковуватися на відміну від майна, яке приносило прибутки. Привілейованого статусу порівняно з іншими громадськими організаціями набули й релігійні об'єднання [707, s.72].

Для координації діяльності релігійних об'єднань призначалися виконавчі органи, які реалізували визначені конституцією права на

практиці, керуючись статутами цих об'єднань. Структура згаданих органів була різноманітною. Залежно від конфесії серед них були колегіальні та особні. Їхня діяльність узгоджувалася із законодавчими і виконавчими завданнями. Всі органи об'єднань різнилися за своєю компетенцією і формою залежності від держави.

Статті конституції щодо права на здобуття освіти поширювалися як на юридичних, так і на фізичних віруючих осіб. Кожному громадянину надавалося право заснувати школу або позашкільний виховний заклад та керувати ним (звісно, відповідно до державного законодавства). Це право було визнане і за громадськими спілками, зокрема за релігійними об'єднаннями та їхніми організаційними підрозділами. Найширшими і найпредметнішими правами на одержання знань користувалася, зрозуміло, Католицька церква. Доказом цього була, наприклад, вражаюча кількість католиків серед освітян. Згадана конфесія мала власні кадри учителів і орденських організаторів.

Ст.120 конституції запроваджувала обов'язкове викладання релігійних знань у школах. Передусім це стосувалося державних шкіл місцевого підпорядкування. Вивчати релігію рекомендувалося учням молодше 18-ти років [311, s.48]. Під час тривалих обговорень у сеймі цього питання католицькі депутати наполягали на необхідності морально-релігійного виховання у школі. У разі акцептування такої пропозиції це означало б на практиці узаконення окремих шкіл для дітей різних віросповідань. Позаяк ішлося про те, щоб учителі та школярі належали до однієї віри, державні освітні програми католицькі депутати вимагали підпорядковувати інтересам церков.

Такі підходи могли зруйнувати усі засади загальної освіти. Морально-релігійне виховання легалізувало б міжрелігійні пристрасті та дискримінаційний поділ молоді за відповідною ознакою [688, s.86]. Саме тому конституція передбачала обов'язкове викладання релігії в школах



релігійними об'єднаннями, юридично узаконеними державою, однак релігійні об'єднання могли здійснювати викладання релігії лише в межах освітнього законодавства. Програми затверджувалися у Міністерстві релігій, віросповідань і народної освіти. Церковники добирали кандидатури викладачів і вивчали рівень їхньої кваліфікації. Шкільне керівництво змушене було зважати на ці пропозиції і приймати на роботу вчителів лише з числа рекомендованих кандидатів. Конфесії мали також право контролювати процес викладання релігії, але загальний нагляд залишався все-таки за керівництвом школи [693, s.127].

Конституція 1921 р. остаточно узаконила правомірність здійснення благодійних церковних заходів.

Основний закон визнавав також свободу духовної преси, а отже, конфесіям надавалося право видання газет, журналів, книг тощо. Католицька церква користувалася цим правом як однією з ефективних форм свого ідеологічного впливу.

За церквами затверджувалося право при суперечках між церковним керівництвом і релігійними об'єднаннями звертатися за допомогою до держави як третейського судді. У таких випадках державний судовий орган накладав на порушників адміністративні стягнення [693, s.129].

Конституцією визначалося і ставлення держави до служителів культу. Церковні службовці юридично визнаних державою релігійних об'єднань користувалися певними привілеями. Ці привілеї полягали в тому, що «визнане» духовенство нарівні з державними чиновниками мало деякі соціальні права. Пільгою вважалося і звільнення від громадських обов'язків, виконання яких суперечило нормам і характерові релігійних функцій. Разом із тим варто зауважити, що духовні пастирі усіх без винятку польських конфесій мали конституційне право (знову-таки нарівні з урядовцями) на охорону з боку держави [311, s.44].

Друга Річ Посполита одержала у спадок від держав-попередниць законодавче положення про реєстрування актів громадянського стану населення. На колишніх територіях Німеччини реєстрацією займалися органи державної адміністрації, на інших землях – духовні особи. Тому парафіяльні книги реєстрації народжень, смертей і шлюбів розглядалися як державні документи, а священники-реєстратори – як державні чиновники, які отримували від держави за ведення актів громадського стану відповідну грошову компенсацію [693, s.125].

Необхідно відзначити, що дефініція «визнання релігійних об'єднань державою» відрізнялася від дефініції «визначення ставлення держави до релігійних об'єднань». Згідно зі ст.115 конституції, ставлення визначалося у законі, який повинен був слугувати підставою і основою усіх подальших підзаконних актів і розпоряджень щодо певної конфесії. Взаємовідносини між державою, церквами і віросповіданнями визначалися законодавчим шляхом на основі попередньої угоди з їхніми законними представниками [311, s.46], що фактично означало процедуру визначення ставлення Польської держави до того чи іншого релігійного об'єднання, яке діяло на її території. У законі мали застерігатися обставини, за яких держава могла втручатися у справи конфесії, окреслювалися межі компетенції урядових органів у здійсненні ними наглядових функцій щодо діяльності певного релігійного об'єднання. Зі статей конституції видно, що закон, який регулював ставлення держави до певної конфесії, повинен був мати односторонній характер. Попередньо мало відбутися правове урегулювання «на основі попередньої угоди з їхніми законними представниками» [311, s.46], тобто на основі попередньої співпраці конфесійних і державних інститутів. Винятком тут була Католицька церква, взаємини з якою, згідно зі ст.114 конституції, визначалися конкордатом із Ватиканом.

Таким чином, можна констатувати про фактичну наявність двох етапів у визнанні конфесій у Другій Речі Посполитій: визнання релігійних

об'єднань і визначення ставлення держави до них через законодавство. Законодавчий шлях унормовував перелік справ об'єднання і забезпечував юридичну базу для наступних законів. Однак закони, що коригували устрій, духовну організацію і майнові питання «визнаних об'єднань», були чинними для всіх структур того чи іншого релігійного об'єднання. Натомість правове становище, духовна організація та майнові справи «невизнаних державою» конфесій залишалися невизначеними [707, s.51].

Різниця між визнаними та невизнаними церквами чітко виявлялася на практиці. Невизнані зазнавали усіляких утисків, їхнім членам було проблематично одержати посвідчення особи. Держава застосовувала репресії щодо тих віруючих, котрі з огляду на свої релігійні переконання ухилялися від обов'язкової військової служби [668, s.7]. Водночас польські уряди, що змінювали один одного, не поспішали врегулювати правовий статус «невизнаних» державно-релігійних об'єднань. А тому це дисонувало з декларативними «гарантіями» ст.126 конституції, в якій наголошувалося, що «існуючі... приписи..., які не узгоджені з постановами конституції, будуть найпізніше протягом року після її затвердження подані до законодавчих установ для погодження з нею у законодавчому порядку» [311, s.48].

До «визнаних» у Другій Речі Посполитій конфесій, чиї відносини з державою були врегульовані окремими законами, належали Католицька церква, іудейське віросповідання, Східна церква старообрядців. Водночас дванадцять інших таких самих «визнаних» релігійних об'єднань, врегульованих законодавчим шляхом відносин із державою не мали. До них належали, зокрема, Польська автокефальна православна церква, а серед протестантських – Євангелістсько-Аугсбурзька. До окремої групи входили інші протестантські й непротестантські конфесії, які діяли у Другій Речі Посполитій на підставі законодавств держав-попередниць.

Таким чином, правовий аспект конфесійної політики Другої Речі Посполитої визначався відповідними статтями конституції 1921 р., суть яких полягала у регулюванні як відповідних прав релігійних об'єднань, так і безпосередньо віруючих громадян. При цьому конституція розрізняла релігійні об'єднання на визнані й невизнані державою, що, відповідно, ускладнювало правове існування останніх. Єдино визнаною на всій території Другої Речі Посполитої вважалася Римо-католицька церква, подальша діяльність якої регулювалася конкордатом, ухваленим між Польщею і Ватиканом у 1925 р., який стосувався й ГКЦ як підлеглої Ватикану структури.

Складність релігійного життя в Другій Речі Посполитій полягала і в тому, що уряд намагався уніфікувати законодавства в релігійній сфері держав-попередниць, що фактично, на думку більшості дослідників, так і не вдалося зробити. Тому часто мали місце порушення з боку місцевих органів влади, при цьому нерідко – з негласної згоди верховного уряду, норм конституції стосовно так званих «невизнаних» державою релігійних об'єднань.

Необхідно відзначити і той факт, що урядова програма, запропонована В.Сікорським не знайшла свого широко застосування на практиці, оскільки він невдовзі був змінений урядом Вінцентія Вітоса. Щоправда, «Загальні напрями...» проклали дорогу для втілення на практиці проекту державної асиміляції, реалізованої в 1926–1934 рр.

Уряд В.Вітоса свою політику базував на «зміцненні польськості» через посилення ролі місцевих адміністрацій, особливо на «східних кресах», та очищення їх від «непольського ненадійного елемента». Ця політика була ризикована і не гарантувала стабільності та спокою, зокрема, погіршилися стосунки між поляками й українцями, що проявилось у підтримці репресій місцевих адміністрацій проти українського населення,

закритті українських газет, культурно-освітніх та економічних товариств, проведенні ревізії та арештів [699, s.87].

На зміну уряду В.Вітоса невдовзі прийшов уряд В.Грабського, який у національній політиці дотримувався стратегії забезпечення інтегральності держави шляхом часткових поступок національним меншинам. Побоювання про безпеку в східній частині держави змусили прем'єра проводити реформи. Головною метою політики В.Грабського було зміцнення польського елемента без порушень існуючого законодавства (зокрема закону від 26 вересня 1922 р.). Політичний комітет Ради міністрів висловлювався за впровадження польської мови в українських середніх школах, призупинення рівноправності української мови в державній адміністрації, ухвалу закону про гмінне та повітове самоврядування, реалізацію закону про самоврядування [664, s.37].

Важливою подією за діяльності уряду В.Грабського стало підписання з Ватиканом 10 лютого 1925 р. конкордату, ратифікованого сторонами 2 червня 1925 р. та офіційно запровадженого в дію із 3 серпня 1925 р.:

На думку польського дослідника Кшиштофа Красовського, конкордат був одним із найбільш корисних для Церкви документів, підписаних Апостольською Столицею після Першої світової війни, який гарантував Римо-католицькій церкві загалом та польській зокрема становище рівноправного партнера [680, s.IV].

У конкордаті, зокрема, відзначалося, що «Католицька Церква без різниці обрядів буде користуватися в Польській Республіці повною свободою. Держава запевняє церкві свободне виконання її влади і юрисдикції, а також свободну адміністрацію й управу її справами та майном згідно з Божими правами і канонічним правом» [674, s.76-77]. Відповідно, конфесії латинського (римо-католицького) обряду отримали повну свободу виконання духовної праці, юрисдикції згідно з християнською мораллю та канонічним правом (§1). Крім п'ятох

провінцій римо-католицького обряду (Гнезно, Варшава, Вільно, Львів та Краків), було визнано як окремі провінції греко-католиків та вірмено-католиків з осідком у Львові (§10).

У конкордаті містилися такі положення для римо-католицьких обрядів, як: свобода зв'язку духовенства й віруючих з Апостольським Престолом (§2); матеріальна допомога держави у реалізації церковних прав і чинностей (§4, 5); релігійна опіка для військових (§7); гарантії щодо національних та державних свят (§8); свобода церковних шкіл та інституцій (§13); непорушність майна церков, інституцій та монастирів (§14) та звільнення їх від податків (§15); питання щодо вживання мови у церквах та проповідях (§23); визначення церковних границь єпархій та провінцій (§26) [541, с.170-172; 680].

Особливо важливим був той факт, що Апостольський Престол застеріг собі виняткове право вибору правлячих єпископів та їх помічників без жодного втручання з боку держави. Уряд міг висувати застереження політичного характеру лише за умови, якщо вони були доведені судом чи обґрунтовані в правовому полі. У §12 йшлося про складення новопризначеним владикою присяги на вірність президентові Речі Посполитої. Однак згідно з католицькою концепцією, яка ставить церковну владу вище над владою світською, єпископи відчували себе сильніше пов'язаними присягою, складеною Папі Римському, ніж державній владі. Згідно з канонічним правом, єпископ міг бути звільненим від присяги державі у випадку, коли йшлося про інтереси Церкви [674, s.76].

Водночас у §18 конкордату говорилося, що в Польській державі жоден уніатський єпископ не має права опіки над вірними своєї пастви, які з будь-яких причин мешкають поза територіальними межами Галицької митрополії. З іншого боку, польські римо-католицькі єпископи, незважаючи на різницю обряду, могли здійснювати опіку над такими віруючими на усій території Речі Посполитої. Положення цього параграфу

засвідчували побоювання польської світської та духовної влади щодо українського сепаратизму [640, с.94]. Таким чином, дія конкордату для ГКЦ була обмежена Галичиною, а відновлення унії на Північно-Західних землях відбувалося без співучасті ГКЦ. Наявні на Волині, Холмщині та Підляшші нечисленні громади греко-католиків підлягали юрисдикції римо-католицьких єпископів. Зокрема, Апостольський Престол призначив для уніатів північно-західних земель Апостольським візитатором греко-католицького єпископа Миколу Чарнецького [803, с.619].

Необхідно з цього приводу зазначити, що міністр освіти й віросповідань Станіслав Грабський доповідав на засіданні сейму про бажання папи Пія XI відновити греко-католицькі єпархії у Луцьку, Холмі та Полоцьку, ліквідовані російським урядом в 1839 та 1875 рр. Однак польський уряд не погодився з огляду на можливу «загрозу для держави». За словами дослідника історії ГКЦ Ізидора Нагаєвського, спротив польської влади був пов'язаний не з сумнівної «загрози», а з намагання втручатися в церковно-релігійне життя православних українців та білорусів з метою їх полонізації та латинізації [610, с.333]. Зокрема, польський уряд заборонив єпископові Йосифу Боцяну обійняти свої пастирські обов'язки в Луцьку, а поліція навіть отримала наказ застосувати щодо українського владики силу [610, с.333].

І все ж, незважаючи на деякі обмеження ГКЦ, конкордат був позитивним явищем для подальшого її зміцнення і розбудови на теренах Східної Галичини.

Новий етап в національному питанні розпочався після травневого перевороту в Польщі в 1926 р. й другого приходу до влади Ю.Пілсудського та його політики «санації» (оздоровлення). Основний напрям «оздоровчих» реформ спрямовувався на заміну парламентської моделі управління сильною централізованою виконавчою владою. Однак Ю.Пілсудський та його прибічники відмовлялися надати українським областям територіальну

автономію. Не виконувалась і стаття конституції, яка декларувала право національних меншин на національно-культурну автономію. Продовжували діяти закони від 31 липня 1924 р., що обмежували вживання української мови в адміністрації, суді та школі. Так званий «новий курс» у національному питанні відрізнявся від попереднього лише тим, що державна асиміляція, на думку Ю.Пілсудського, була ефективнішим і легшим засобом у налагодженні відносин з українським народом, ніж національна дискримінація. Якщо національна дискримінація супроводжувалася насильством стосовно національно свідомих українців, що призвело до загострення міжнаціональних відносин, то державна асиміляція мала принести позитивні наслідки як для Польської держави, так і врегулювати польсько-українські стосунки.

Таким чином, розглядаючи українську проблему як внутрішнє польське питання, Ю.Пілсудський та його уряди проводили програму державної асиміляції при збереженні кінцевої мети – національної асиміляції української меншини. Відповідно, проводилась толерантніша мовна та релігійна політика, українців допускали на окремі посади в органи державного управління [447, s.137-170].

Сформована урядом так звана «нова конституційна програма», що базувалася на «Загальних напрямках політики на східних кресах», розроблених ще в квітні 1923 р. В.Сікорським, унеможливлювала надання Східній Галичині статусу національно-культурної автономії та укладання якихось спеціальних угод з українцями. Її правова база стосовно національних меншин формувалася на конституції 1921 р. та законі від 26 вересня 1922 р. [560, с. 470].

Реалізаторами «конституційної програми» мали бути уряд та новообрані в березні 1928 р. сейм і сенат, більшість місць в яких отримали представники від створеного наприкінці 1927 р. Безпартійного блоку співпраці з урядом (ББСУ). У програмі ББСУ, ухваленої в січні 1928 р.,



наголос робився на зміцнення влади позапартійних сил у державі, консолідацію цих сил для зміцнення держави, покращення соціального становища населення, внесення відповідних змін до конституції 1921 р. [708, s. 117].

У концепції державної консолідації чільне місце займала політика індивідуалізації, селективності та регіоналізму. Під індивідуалізацією розумілося усвідомлення того, що багатоманітність умов вимагає різних методів управління, іншого розуміння сукупності суспільних, національних, культурних та господарських справ. Межами індивідуалізації в національній політиці були: політика державної асиміляції, побудова державного суспільства й створення громадянського самоврядування [455, s. 19].

При побудові індивідуалізованої політики щодо окремих національних меншин враховувалися міжнародні передумови та основні директиви польської державної політики, які виключали будь-які форми боротьби між народами Речі Посполитої.

Селективність в національній політиці виникла з еволюції міжнародної ситуації, ступеня лояльності меншин щодо Речі Посполитої та правлячого табору. До уваги бралися національна свідомість, кількість меншин, територіальне розташування, професійна, соціальна та релігійна структура.

Індивідуалізація та селективність у національній політиці мали відповідні критерії поділу. Беручи за основу історичний розвиток, народи Другої Речі Посполитої поділялися на історичні та неісторичні. До останніх відносилися литовці й білоруси, а українці становили проміжну категорію [451, s. 251].

Виділялись також екстериторіальні та територіальні меншини. До першої групи належали євреї і німці, які проживали в Королівстві та

Східній Малопольщі, до другої – слов'янські меншини, сфера потреб кожної з яких була різною [454, s. 21].

Стосовно регіоналізму, то, як відзначав часопис «Стражніца Заходня», він мав «забезпечити свободу розвитку усіх творчих сил народу, але не шляхом нівелювання способу життя громадян, а шляхом збереження індивідуальних цінностей суспільних груп» [450, s. 502]. Джерелами такого регіоналізму є господарські основи, етнографічне та расове підґрунтя. Тому, як відзначалося у статті в «Слові Польським», регіоналізм був нічим іншим «як географічним методом аналізу соціальних, культурних та господарських явищ» [449, s.5]. Відповідно, опрацювання та реалізація регіональних програм мали здійснюватись у воєводствах і підтримуватись державною адміністрацією, яка закликала до співпраці представників різних суспільних, професійних та господарських організацій.

Необхідно зазначити, що проблема національних меншин Речі Посполитої була тісно пов'язана з релігійним питанням. У зв'язку з цим Ю.Пілсудський вважав за необхідне знайти взаєморозуміння між римо-католицькою, греко-католицькою та православною конфесіями, вирішити проблеми організації та локалізації в Польській державі окремих церков, що домінують серед населення. Йшлося, зокрема, про Православну церкву, про її автокефалію, мовну та літургійну дерусифікацію. Автокефалізація мала забезпечити розірвання зв'язків польської церкви з російською та захистити її від релігійних концепцій Сходу [451, s.126-129;194 к. 46]. Принципи дерусифікації були сформульовані на конференції доповідачів східних та Любельського воєводств у червні 1928 р., в яких йшлося про поширення православ'я серед національних носіїв. На практиці це означало запровадження мовних змін, що полягали у визнанні літургійною мовою церковно-слов'янську як мови проповідей, співу, навчанні дітей релігії та вживанні в урядових установах тільки державної мови; проведенні українізації регіональних церков двояким способом: шляхом надання їм

національного характеру та надання польського громадянства духовним православним української та білоруської національності [ 205, к. 20-21].

Таким чином, при визначенні регіональної політики спостерігається виокремлення двох взаємопов'язаних елементів: з одного боку, це забезпечення розвитку вітчизняних культурних цінностей, релігійної свободи, рівноправ'я, використання прав та громадянських свобод, з іншого, – вимога бути лояльними до Другої Речі Посполитої та визнавати польську державність.

Протягом 1927–1928 рр. за підтримки ББСУ владою було створено дві організаційні форми, які мали займатися втіленням в життя основ регіоналізму, – воєводські регіональні комітети та парламентські регіональні групи ББСУ. До перших належали представники різних типів організацій, до других – парламентарі ББСУ. А характерною рисою політики індивідуалізації, селективності та регіоналізму була відмова у територіальній автономії українцям, які проживали в Другій Речі Посполитій.

І все ж події 1930 р. на «східних кресах» (українські терористичні акції, що загрожували вибухом національного повстання, а також зростання націоналістичних настроїв) змусили уряд Ю.Пілсудського після пацифікаційних акцій, проведених у вересні-листопаді 1930 р., укласти угоду між ББСУ та Українською парламентарною репрезентацією [ 696, s.61]. Це була перша й остання офіційна угода між державною владою та представниками національних меншин, її суб'єктивні (тільки до українців) та суб'єктивно-територіальні (до Галичини) обмеження підтверджували теорію індивідуалізації, селективності та регіоналізації в національній політиці Ю.Пілсудського. Польська сторона наголошувала, що обов'язком галицьких українців є збереження та примноження української культури, політичного досвіду, які знадобляться їм у майбутньому державотворчому процесі. Умовою такого розвитку українців у Польщі мало стати визнання

ними суверенітету Польщі над західноукраїнськими землями та мирне співжиття поляків і українців. Поляки погоджувались на різні форми автономії для українців – від національно-культурної до територіальної. Проте жоден із польських прихильників порозуміння не ставив під сумнів право Польщі володіти західноукраїнськими землями. Якщо йшлося про перспективу, то більшість прихильників Ю.Пілсудського бачили майбутню незалежну Україну без Східної Галичини, Волині, Холмщини та Полісся [560, с.149].

Проблема Східної Галичини була представлена в «Меморандумі Національного Відділу Міністерства Внутрішніх Справ в справі національної політики в південно-східних воєводствах». У ньому йшлося про надання рівних прав національним меншинам, про розвиток української державної освіти та ліквідацію приватних шкіл, запровадження самоврядування в Галичині: єдиного, незалежного від партійно-політичних впливів. Таке самоврядування унеможливило б боротьбу між національними меншинами та державою, яка була сферою суспільно-державного життя та об'єднання суспільства з державою. А 8 лютого 1932 року під час сеймової дискусії про бюджет Міністерства внутрішніх справ міністр Б.Перацький виділив основні риси української політики Польської держави у Східній Галичині, що виражали прагнення уряду до «спокою і плідної роботи» в регіоні, які були похідними від гарантованих п'ятим розділом конституції 1921 р. Серед інших таких «рис» була відзначена свобода віросповідання, протидія використанню громадських і релігійних організацій польськими й українськими «войовничими націоналістичними» політиками і партіями, а також «розігрування у політиці» міжнаціональних і міжрелігійних конфліктів та інші [502, с.256-257].

Українців у Польщі розглядали як єдиний осередок національного життя, який повинен був усвідомлювати свою відповідальність за збереження та примноження здобутків культурного, господарського та

політичного розвитку. Така аргументація знаходила відгук у керівних колах УНДО, консервативно-католицьких організацій (Українська національна обнова Г.Хомишина), в середовищі УСРП та УСДП. Ідея українського П'ємонту у Польщі отримала друге життя в публіцистиці консерваторів, а також провідних національно-демократичних партій.

Прагнучи схилити провідних українських політиків до реалістичного мислення, польські публіцисти наголошували на міжнародному становищі українських земель, яке характеризувалося несприятливими обставинами: у СРСР репресії і голодомор, у Німеччині – наростання фашистських тенденцій. З метою поширення пропольської ідеології в українському середовищі народився часопис «Бюлетень польсько-український» (БПУ), який очолив В.Бончковський. У першому номері видання, окреслюючи програму нормалізації стосунків з українцями, головний редактор з особливою силою підкреслював небезпеку українсько-німецького союзу, який був загрозою і для Польщі, і для майбутньої незалежної України [443, s.11].

Після смерті Ю.Пілсудського в 1935 р. у таборі «оздоровлювачів» («санатії») намітилися протиріччя, що проявилися у відході від політики державної асиміляції та прийнятті концепцій національних демократів. Боротьба за владу розгорнулася між трьома угрупованнями, що об'єднувалися навколо осіб прем'єр-міністра В.Славека, президента І.Мосціцького та новопризначеного генерального інспектора збройних сил Е.Ридз-Смігли, який наполягав на «зміцненні польськості» в державі, а саме – перетворення непольського населення на лояльних громадян методами національної асиміляції. І все ж верх узяла політика «нормалізації», започаткована у травні-червні 1935 р. прем'єр-міністром В.Славеком та міністром внутрішніх справ М.Зиндрам-Косцялковським. Приводом для українсько-польського порозуміння став виборчий компроміс між урядом Польщі та лідерами партії Західної України – УНДО

[570, с.103]. Іноді цю угоду називають також виборчою, оскільки взамін за прийняття польських умов і перехід з опозиції до лояльного співробітництва з владою, українці отримали гарантії проведення своїх депутатів до польського парламенту, задоволення ряду економічних, культурних і освітніх вимог. Такі вимоги, що склались із 18 положень, були подані міністру внутрішніх справ М.Зиндрам-Косцялковському на початку липня 1935 р. [570, с.103].

Нормалізаційна угода, яка була остаточно узгоджена 29 серпня 1935 року на зустрічі з міністром внутрішніх справ М.Зиндрам-Косцялковським і делегації УНДО, привела до гострої кризи в УНДО і зміни керівництва партії. В українському суспільстві думки щодо нормалізації розділились. Більшість населення зайняла вичікувальну позицію, сподіваючись реальних наслідків угоди [697, с.208-210]. Цю угоду підтримало і більшість духовенства ГКЦ на чолі з митрополитом А.Шептицьким.

Однак на практиці виявилось, що політика «нормалізації» не розглядалась урядом для вирішення української проблеми, а тільки як тактичний хід для задоволення інтересів правлячого табору. Для української сторони порозуміння з урядом мало негативні наслідки: воно сприяло поглибленню конфронтації між українськими політичними партіями у Польщі й мобілізувало польські організації Галичини в антиукраїнському напрямі [697, с.208-210]. Але загалом нормалізація вчинила певний позитивний вплив на стабілізацію і розвиток українського культурно-національного життя в Польщі, що виявився в отриманні фінансової допомоги держави для українських кооператорів, культурно-освітніх і наукових товариств. Проте, незважаючи на численні обіцянки польських урядовців щодо запровадження автономії галицьких земель, до реалізації цих постулатів так і не дійшло.

Для українського визвольного руху нормалізація та її результати мали далекосяжні наслідки. Зокрема, перед очільниками національного

руху вона постала для розв'язання кардинального питання: яка ідеологія і політика найбільш придатна для досягнення стратегічної мети – утворення незалежної Української держави – радикально-націоналістична чи національно-демократична? Ідейно-тактичний перелом в УНДО в першій половині 30-х рр. пов'язаний із пошуком порозуміння з Польською державою, сприяв посиленню демократичної ідеології в українській суспільності. Провал політики нормалізації наприкінці 30-х років призвів до зменшення впливу національно-демократичного табору і зневіри у можливостях демократичного, легального способу досягнення стратегічної мети [745, с.70].

Отже, загалом політику польського уряду можна розцінювати як великодержавну і таку, що спиралася передусім на вирішення національних державницьких інтересів. Її головна мета полягала в асиміляції українського населення Східної Галичини та збереженні цього етнічного регіону як «польської» території. Застосовуючи різного роду тимчасові тактико-стратегічні методи дрібних поступок, польським урядовим колам вдалося досягти головного – утримати впродовж майже двох десятиліть територію і населення Східної Галичини у сфері свого впливу, не допустивши можливості консолідації українських політичних сил та організованого виступу українців проти польського панування.

### **3.3. Організаційна структура ГКЦ**

ГКЦ від часу свого виникнення і до початку 20-х рр. ХХ ст. пройшла складний шлях організаційно-структурних змін, що був зумовлений передусім зовнішніми політичними чинниками. На думку істориків А.Великого, Г.Лужницького, І.Мончака, С.Мудрого та ін., ГКЦ сягає історичними коренями часів Володимирового Хрещення Русі 988 р., хоча, власне, організаційна структура ГКЦ бере початок із часів Берестейської унії [541; 607; 609]. Погоджуючись із тезою згаданих істориків, необхідно

відзначити, що розвиток організаційної структури ГКЦ відбувався на двох рівнях: адміністративно-територіальному, на якому основну ланку Церкви (виходячи з давньохристиянських традицій) становили єпархії, що в свою чергу поділялися на деканати, а групи єпархій об'єднуються в митрополію [741, с.82], та ієрархічний або адміністративно-управлінський, на якому структурними елементами були насамперед єпископи (ординарій та помічники), єпархіальні собори та адміністративні органи, які безпосередньо регулювали життя Церкви, зокрема капітула, консисторія та церковний суд, декани (протопресвітери) та парафіяльні управи, а також духовні семінарії та церковні товариства (братства).

Незважаючи на зміни, що відбулися впродовж двох століть, митрополит Андрей Шептицький, покликуючись на чинну норму канонічного права, відповідно до якої юридична особа в Церкві (наприклад, єпархія) продовжує існувати ще 100 років після її скасування «некомпетентною владою» [259; 245], в одному із клопотань до папи Пія X у 1908 р. так окреслює свій титул: «смирений митрополит Галицький, адміністратор митрополії Київської і всієї Русі, як рівно ж архієпархій Володимирської, Полоцької, Смоленської, а також єпархій Луцької з екзархатом всієї Русі, Острозької, Новгородської, Мінської, Брестської, Вітебської, Мстиславської, Оршанської, Могилевської, Холмської, Белзької, Сіверської, Пінської, Туровської і рівно ж єпископ Кам'янець-Подільський» [259, с.115]. Однак, враховуючи політичні обставини періоду Першої світової війни, Галицький митрополит зміг лише частково використати повноваження, які надав йому папа Пій X. Так, в умовах арешту й заслання 10 вересня 1914 р. таємно в Києві митрополит А.Шептицький висвятив на єпископа вакантної Луцької єпархії о.Йосафата Боцяна, якого, однак, згодом польська влада не допустила до кафедрального собору, і до своєї смерті він виконував обов'язки Львівського єпископа-помічника; тоді ж на єпископа вакантної Острозької



єпархії висвятив о. Дмитра Яремка, який помер 1916 р. на засланні в Росії [727, с.37]. Також у 1918 р. під час повернення із заслання Галицький митрополит заснував екзархат для греко-католиків у Росії на чолі з о.Л.Федоровим [717, с.89-101]. Крім того, митрополит А.Шептицький доклав зусиль для призначення Апостольським Престолом та висвячення перших єпископів ГКЦ для українських емігрантів у США (1907 р. – Сотера Ортинського) та Канаді (1912 р. – Микиту Будку) [727, с.37], а під час довготермінової подорожі по країнах Європи та Північної Америки у 1920 – 1923 рр. отримав від Римського Апостольського Престолу повноваження Апостольського делегата для візитації греко-католицьких громад у державах Європи, Канаді та США [784, с.72-73]. Після визнання 1923 р. міжнародною спільнотою анексії Східної Галичини Польщею Галицький митрополит А.Шептицький змушений був зосередити увагу на врегулюванні правового статусу Галицької митрополії ГКЦ на підставі нового конкордату між Польщею та Апостольським Престолом, підписаного 10 лютого 1925 р.

Варто зауважити, що Галицька митрополія ГКЦ після Першої світової війни втратила частину адміністративно-канонічної території. Так, окупована румунськими військами в листопаді 1918 р., Буковина поступово відходила з-під юрисдикції Станіславівського єпископа: місцеві греко-католицькі парохії, на думку Ю.Федоріва, вже 1919 р. отримали генерального вікарія, призначуваного з Риму і підпорядкованого єпископові в Марамороші [650, с.283]. Внаслідок цього територія Станіславівської єпархії зменшилася на 2 деканати (Чернівецький та Сучавський) площею 180 кв. миль та чисельністю віруючих близько 25.000 душ [296, с. XXIX].

Під час підготовки тексту конкордату між Польщею та Апостольським Престолом митрополит А.Шептицький, мабуть, розраховував закріпити канонічний зв'язок з Галицькою митрополією

Луцької єпархії. Крім того, існували й інші фактори, так би мовити, зовнішнього характеру, що могли посприяти розширенню адміністративно-територіальної структури ГКЦ. Так, на конференції єпископів Галицької митрополії 10 грудня 1923 р., зважаючи на відповідне звернення «президента орієнтального інститута» о.Дербіні, обговорювалося питання про можливість призначення єпископа на Полоцько-Вітебську архиєпархію з юрисдикцією «на Білорусь і Україну», кандидатом на яку пропонували о. Олексія Базюка, тогочасного Апостольського адміністратора в Боснії [250, с.71]. Згодом на конференції єпископів Галицької митрополії 31 серпня – 1 вересня 1924 р. у відповідь на рішення Конференції римо-католицьких єпископів Польщі у Ченстохові 2–4 липня 1924 р. про ініціативу створення Станіславівської римо-католицької дієцезії греко-католицькі ієрархи ухвалили звернутися до Апостольського Престолу з проханням «не узглядняти того проєкту, а натомість утворити нові єпархії нашого обряду в Галичині, а іменно єпархію тернопільську (з дієцезій львівської і станіславівської) і єпархії Сяніцьку і Белзьку (з дієцезії перемиської) і реститувати єпископови луцькому части його єпархію, інкорпоровану в р. 1784 до львівської єпархії» [250, с.74-75]. Однак обидва згадані проєкти – щодо заміщення Полоцько-Вітебської архиєпархії та створення Тернопільської, Сяніцької і Белзької єпархій, що могли б призвести до суттєвого розширення адміністративно-територіального рівня організаційної структури ГКЦ, – так і не були реалізовані.

Звичайно, в Шематизмі греко-католицького духовенства Львівської архиєпархії на 1923-1924 рік, очевидно, за вказівкою митрополита А.Шептицького, в переліку адміністративно-канонічних одиниць Галицької митрополії було вказано, крім «традиційних» Львівської архиєпархії, Перемишльської та Станіславівської єпархій, також Луцьку, Мукачівську і Пряшівську єпархії та Апостольську адміністрацію на Буковині. Така вказівка в офіційному виданні ГКЦ 1924 р., мусимо підкреслити, стала

пізніше помилковою підставою для окремих дослідників, зокрема Г.Степанюк, відносити останні чотири адміністративно-канонічні одиниці до складу «Галицької церковної провінції», тобто Галицької митрополії ГКЦ [814, с.352]. Однак, підкреслимо, більшість доступних нам джерел засвідчують, що Галицька митрополія ГКЦ у 1919–1925 рр. продовжувала складатися із трьох адміністративно-канонічних одиниць, а юрисдикція Галицького митрополита, незважаючи на його авторитет, штучно обмежувалася до території митрополії. Більше того, у Галицькій митрополії, як стверджує М.Гайковський, «відповідно до канонічних правил та з благословення Апостольської Столиці правила єпископи-ординарії самоврадно кожен у своїй єпархії», а «влада Галицького митрополита була більше почесною, символічною і закінчувалася в межах Львівської архієпархії», хоча особистий авторитет А.Шептицького серед ієрархії та духовенства був незаперечним [727, с.38].

Конкордат між Польщею та Римським Апостольським Престолом 1925 р., хоча й не виправдав сподівань на розширення території, все ж певною мірою стабілізував статус Галицької митрополії ГКЦ як в канонічно-правовому, так і в державно-правовому аспектах. За умовами ст.1 конкордату стверджувалася рівність трьох обрядів Католицької церкви в Польщі – римського, грецького та вірменського [247, с.42-43], а також чітко визначалася їхня адміністративно-територіальна організаційна структура. Так, до складу Галицького митрополії ГКЦ, яка за умовами ст.9 конкордату 1925 р. визначена як «Львівська церковна провінція греко-руського обряду», входили Львівська архієпархія, Перемишльська та Станіславівська єпархії [247, с.46]. На думку М.Гайковського, «Конкордат на угоду владі обмежив вплив Греко-Католицької Церкви в Польщі до кордонів Галичини,, що призвело до створення так званого «Сокальського кордону». Унійна акція на анексованих Польщею територіях Волині,

Підляшшя, Холмщини і Білорусії опинилася в руках польського латинського єпископату...» [817, с.39-45].

На адміністративно-територіальному рівні кожна єпархія Галицької митрополії поділялася, у свою чергу, на деканати, які об'єднували в середньому по 18–25 парохій. Так, у 1925 р. Львівська архієпархія поділялася на 54 деканати, Перемишльська – на 54, а Станіславівська – на 20 [296].

Суттєві зміни в адміністративно-територіальній структурі Галицької митрополії ГКЦ наступили в 1934 р., коли внаслідок посилення «старорусинської» агітації, спрямованої проти «українізаційних» заходів єпископа Й.Коциловського, значна частина греко-католицького духовенства просила Апостольського нунція у Варшаві посприяти у створенні окремої єпархії. Конгрегація для Східних Церков 10 лютого 1934 року опублікувала декрет, згідно з яким з-під канонічної юрисдикції Перемишльської єпархії Галицької митрополії ГКЦ відокремлено 9 деканатів (Буківський, Дуклянський, Динівський, Горлицький, Грибівський, Короснянський, Мушинський, Риманівський і Сяніцький [224, с.20]), з яких створено Апостольську адміністрацію Лемківщини, підпорядковану безпосередньо Римському Апостольському Престолові [875, с.249]. Апостольська адміністрація Лемківщини проіснувала до 1947 року, коли внаслідок акції «Вісла» було суттєво змінено етнічний склад населення регіону, а ліквідація ГКЦ комуністичним режимом стала доконаним фактом.

Аналізуючи ієрархічний, або адміністративно-управлінський, рівень організаційної структури Галицької митрополії ГКЦ, варто зазначити, що головою церковної провінції був Галицький митрополит Андрей Шептицький, який, крім того, зберігав за собою титули Львівського та Кам'янець-Подільського єпископів. Інші дві єпархії Галицької митрополії – Перемишльську та Станіславівську – очолювали відповідно єпископи-

ординарії Йосафат Коциловський (1918-1947) та Григорій Хомишин (1904-1946).

Відповідно до чинного канонічного права, єпископи-ординарії в межах своїх єпархій користувалися повною особистою законодавчою, виконавчою та судовою владою, яку могли частково делегувати єпископам-помічникам, колегіальним дорадчим органам (капітулі, консисторії, єпархіальному судові) чи окремим священикам (наприклад, генеральному вікарію, деканам тощо). Так, у період, коли митрополит А.Шептицький перебував на засланні (1914-1918 рр.), безпосереднє керівництво Львівською архиєпархією здійснював генеральний вікарій отець Андрій Білецький, архипресвітер Митрополичої капітули у 1895-1926 рр. [223, с.19]. Так само в період вакантності єпископського престолу Перемишльської єпархії (1915-1917 рр.) після смерті єпископа Константина Чеховича керівництво єпархією здійснював генеральний вікарій о. Карл Волошинський, архипресвітер Єпископської капітули у 1898-1924 рр. [224, с.25]. Подібний прецедент вже існував в історії Станіславівської єпархії у 1900-1904 рр., коли після інтронізації А.Шептицького на Галицький митрополичий престол розгорнулася боротьба за вакантний престол; тоді генеральним вікарієм Станіславівської єпархії був призначений о. Василь Фацієвич, архипресвітер Єпископської капітули у 1891-1910 рр. [225, с.13]. Проте практика керівництва єпархіями через генеральних вікаріїв, які були священиками і не мали єпископської гідності, виявляла певні недоліки: по-перше, не було можливості висвячувати нових священиків (хіба за згодою митрополита чи єпископа сусідньої єпархії); по-друге, генеральний вікарій на єпископській конференції мав право тільки дорадчого, але не вирішального голосу.

З огляду на це на початку 1920-х рр. поступово формується інша практика, заснована на нормах канонічного права, щодо призначення єпископів-помічників. Звичайно, для Львівської архиєпархії інститут

єпископа-помічника не був новизною: протягом усього ХІХ ст. періодично Римський Апостольський Престол, на прохання митрополитів, призначав їм помічників з єпископським саном, щоб полегшити управління величезною за територією архиєпархію [223, с.19]. У Перемишльській та Станіславівській єпархіях до початку ХХ ст. подібних прецедентів не існувало. Уже 1924 р., на прохання митрополита А.Шептицького, Апостольський Престол призначив єпископом-помічником Львівської архиєпархії єпископа Йосифа Боцяна, висвяченого раніше для вакантної Луцької єпархії. Але після смерті останнього (1926 р.) деякий час Львівська єпархія залишалась без єпископа-помічника. У 1926 р., на прохання єпископа Й.Коциловського, єпископом-помічником для Перемишльської єпархії призначений о. Григорій Лакота, архипресвітер капітули з 1924 р. [224, с.25]. Врешті, 1929 р., з ініціативи владик А.Шептицького та Г.Хомишина, Апостольський Престол призначив аж трьох єпископів-помічників: для Львівської архиєпархії – о. д-ра Івана Бучка та о. д-ра Микиту Будку (останній повернувся із Канади), для Станіславівської єпархії – о. д-ра Івана Лятишевського [223, с.19; 225, с.13]. Таким чином, на початку 1930-х рр. в ієрархічному рівні організаційної структури Галицької митрополії ГКЦ, поряд з єпископами-ординаріями, утверджено інститут єпископів-помічників. Межі їх компетенції визначалися декретами про їх призначення, а додатково доповнювалися в межах необхідності єпископами-ординаріями.

Важливим елементом ієрархічного, адміністративно-управлінського рівня організаційної структури Галицької митрополії ГКЦ були також колегіальні органи – капітула, консисторія та церковний суд у подружніх та дисциплінарних справах. Зазначимо, що інститут Єпископських капітул мав тривалу традицію в Київській унійній церкві: перша капітула була створена 1598 р. особисто Володимирським єпископом Іпатієм Потієм для формування осередку духовенства навколо єпископської кафедри та

допомоги в управлінні величезною єпархією [740, с.170]. Основною функцією капітули протягом століть залишалася допомога єпископові в управлінні єпархією та участь в урочистих релігійних церемоніях [740, с.170-171]. Львівський собор 1891 р. також підкреслює роль капітули як допоміжного органу при єпископові [285, с.67]. Діяльність Єпископських капітул відбувалася на основі окремих статутів, які затверджувалися Римським Апостольським Престолом. Так, статuti Львівської митрополичої капітули та Перемишльської єпископської капітули були затверджені 1786 р. [598, с.450], а Станіславівської єпископської капітули – 1894 р. [550, с.28].

Відповідно до цих канонічно-правових документів, капітула складалася із трьох категорій членів-«крилошан»: прелати (архипресвітер, архідиякон, кустош, схоластик), соборні та почесні. Члени капітули мали вирішальний голос при виборі єпископа-помічника, запрошенні на вакантну посаду генерального вікарія, призначенні просинодальних екзаменаторів, вирішенні майнових питань. Треба нагадати, що саме архипресвітери, як правило, призначалися генеральними вікаріями єпархії. Крилошани також, як правило, паралельно займали посади радників і референтів Єпископської консисторії, яка виконувала адміністративні функції (зокрема, організувала заміщення вакантних парафіяльних урядів), і членів Церковного суду в подружніх та дисциплінарних справах, який здійснював судочинство відповідно до приписів канонічного права. Посади в Єпископській консисторії також поділялися на дві категорії: дійсні радники та референти. Крім того, до складу консисторії входили канцелярія, колегія просинодальних екаменаторів і цензор релігійної літератури. Церковне судочинство здійснювала ціла мережа судів: Львівський митрополичий суд з 1921 р. вважався трибуналом 1-ї інстанції, Єпископські суди Перемишльської та Станіславівської єпархій – трибуналами 2-ї інстанції. Підкреслимо, що формально головою капітули,

консисторії та церковного суду завжди вважався митрополит або єпископ-ординарій, який міг делегувати частину своїх прав членам вказаних колегіальних органів. Звичайно, із призначенням у 1920-х рр. єпископів-помічників у Львівській, Перемишльській та Станіславській єпархіях за ними були закріплені функції архипресвітерів, які відтоді фактично очолили Єпископські капітули. Отже, адміністративно-управлінський рівень організаційної структури Галицької митрополії ГКЦ відзначався чітким розподілом повноважень, що враховував ієрархічні зв'язки із єпископом-ординарієм та єпископом-помічником.

Характеризуючи особовий склад єпархіальних органів, необхідно підкреслити, що їхніми членами, як правило, були авторитетні священики з вищою богословською освітою, яку здобували не тільки у Львівській, Перемишльській та Станіславській єпархіальних духовних семінаріях, але й за межами батьківщини – у вищих богословських навчальних закладах Рима, Відня та Інсбруку. Відповідно до норм канонічного права, членами капітули могли стати священики, які були висвячені в стані celibату або стали вдівцями, оскільки такий стан передбачав їхню безкорисливість в церковній кар'єрі. Тим часом, почесними членами консисторії могли бути як celibси і вдівці, так і одружені священики, авторитет яких серед частини місцевого духовенства був вкрай необхідним. Членами Церковного суду в кожній єпархії були, як правило, частково члени капітули та консисторії, частково також окремі авторитетні священики, яких, як правило, обирав і призначав митрополит або єпископ-ординарій на 5-річний термін.

Згідно з багатьма канонічно-правовими документами (конкордати 1857 та 1925 рр., статuti капітул, рішення Львівського синоду 1891 р. тощо), у Галицькій митрополії ГКЦ встановлювався наступний кількісний склад капітул: у Львівській архієпархії – 10, у Перемишльській – 7, у Станіславській – 6 членів [335, с.2]. Кількість членів консисторії



визначалася пропорційно до складу капітул та інших поточних потреб, складаючи для Львівської архієпархії, Перемишльської і Станіславівської єпархій відповідно 20-30, 15-20 та 8-14 чоловік [727, с.34; 814, с.354-355]. Необхідно зауважити, що у міжвоєнний період «плинність кадрів» у капітулах, порівняно із консисторіями, була незначною, особливо на рівні крилошан-прелатів. Так, у цей період особовий склад Митрополичої капітули Львівської архієпархії виглядав наступним чином: після смерті отця А.Білецького 1926 р. архипресвітером став колишній архідиякон отець Олександр Бачинський (помер 1933 р.), а потім – також колишній архідиякон о. д-р Іван Бучко (до 1944 р., коли емігрував до Рима); в той же час архідияконом, окрім двох вище згаданих, був також о. д-р Йосиф Сліпий (1935-1945 рр.); посаду кустоша тривалий час – з 1918 по 1938 рр. – займав о. Тит Войнаровський, якого змінив о. Леонтій Куницький (1938 – 1945 рр.); посаду схоластика займали о. Олексій П'ясецький (1920-1937 рр.), о. Василь Томович (1938-1941 рр.), єпископ Микита Будка (1941-1945 рр.) [223, с.19-20]. У Перемишльській єпархії у міжвоєнний період особовий склад Єпископської капітули був більш стабільним: після смерті о. Карла Волошинського 1924 р. архипресвітером став о. Григорій Лакота (з 1929 р. – теж єпископ-помічник); архідияконами – о. Іван Войтович (1919-1921 рр.), о. Олександр Зубрицький (1921-1932 рр.) та о. Михайло Мриць (1935-1939 рр.); кустошами – о. Василь Левицький (1919-1935 рр.) та о. Василь Пинило (1935-1939 рр.); схоластиком – о. М.Мриць (1918-1935 рр.) та Володимир Гмитрасевич (1935-1939 рр.) [224, с.25-26]. Незначні кадрові зміни у міжвоєнний період зачепили і Єпископську капітулу Станіславівської єпархії: новим архипресвітером після смерті отця Івана Гордієвського (1927 р.) став у 1930 р. єпископ-помічник Іван Лятишевський; архідияконами були о. Іван Литвинович (1893-1926 рр.), Франц Щепкович (1927-1934 рр.), о. Яків Медвецький (1935-1936 рр.) та отець Авксентій Бойчук (1937-1945 рр.); кустошем був о. Іван

Гробельський (1908-1926 р.) та о. Я.Медвецький (1927-1935 рр.) [225, с.13]. Таким чином, аналіз особового складу Митрополичої та Єпископських капітул Галицької митрополії ГКЦ дозволяє насамперед простежити особливості кар'єрного зростання окремих священиків, з'ясувати порядок заміщень вакантних посад, а також здійснити постановку питання про реалізацію відповідної архипастирської програми єпископату в обрядовій, культурно-просвітницькій і національно-політичній сферах суспільного життя.

Варто зазначити, що відповідно до чинного канонічного права поза межами юрисдикції єпископів-ординаріїв перебували монастирі, які, хоча й розташовувалися на території кожної з трьох єпархій Галицької митрополії, все ж підпорядковувалися генеральним настоятелям відповідних чернечих чинів і згромаджень [788, с.332, 341-343, 351]. Митрополит А.Шептицький, єпископи Й.Коциловський та Г.Хомишин активно сприяли розвитку чернечих згромаджень та здійснювали візитації їхніх монастирів у межах своїх єпархій, скріплюючи духовними настановами християнський дух ченців і черниць, покликаних дбати про спасіння не тільки власних душ, але й виконувати суспільні обов'язки. У Галицькій митрополії 1920 – 1939 рр. діяли чоловічі: Чин святого Василя Великого (оновлений під час Добромильської реформи 1882-1904 рр.), Згромадження святого Теодора Студита (заснованого А.Шептицьким у 1910 р.), Чин Найсвятішого Ізбавителя, або отців редемптористів (заснованого 1913 р.), а також жіночі: Згромадження Сестер Василянок (на основі статуту Йосифа Рутського, затвердженого А.Шептицьким 1909 р.), Згромадження Сестер Мирносиць, Сестер Служебниць, Сестер святого Йосифа, Сестер святого Йосафата та Сестер святих Вінкентія і Павла [727, с.36-37].

Важливими елементами організаційної структури Галицької митрополії ГКЦ були богословські навчальні заклади, які забезпечували не тільки підготовку нового покоління священиків і богословів, але й взагалі

сприяли християнському вихованню української молоді. Митрополит А.Шептицький значною мірою спричинився до розвитку богословської освіти, сприяючи насамперед становленню Львівської духовної семінарії як самостійного від Львівського університету навчального закладу, створенню на його базі Львівської богословської академії, а також допомагав у заснуванні та становленні духовних семінарій у Перемишлі та Станіславові та філіалів при них [727, с.35].

Таким чином, розгалужена мережа богословських закладів освіти в Галицькій митрополії ГКЦ забезпечувала християнське виховання молоді та плекала нове покоління священиків. В організаційній структурі Церкви богословські освітні заклади займали окрему стосовно інших адміністративно-управлінських органів позицію, хоча фактично перебували під контролем єпископа-ординарія та капітули.

Середньою ланкою адміністративно-управлінської структури Галицької митрополії ГКЦ були деканальні уряди, а найнижчою – парафіяльні уряди. До складу деканальних урядів входили насамперед самі отці-декани, яких призначав єпископ-ординарій із числа найбільш авторитетних священиків деканату, а також один або два віце-декани, яких за рекомендацією декана також призначав ієрарх. Основним обов'язком деканального уряду, відповідно до норм канонічного права, був нагляд за дотриманням «християнського благочестя» серед священиків та вірних деканату, проведення канонічних візитацій церков у межах деканату, контроль за виконанням рішень Провінційних та Єпархіальних соборів, введення на посаду парохів та «сотрудників» парафіяльних урядів у межах свого деканату тощо. Крім того, в межах Галицької митрополії ГКЦ у міжвоєнний період продовжувала існувати традиційна практика скликання деканальних соборчиків духовенства, як правило, з нагоди храмових свят, на яких під проводом декана обговорювалися реферати про душпастирський досвід і найбільш актуальні проблеми церковного та

суспільного життя, оголошувалися розпорядження єпископів; рішення деканальних соборчиків ґрунтувалися на чинному канонічному праві, могли зобов'язувати тільки священників одного деканату, а для єпископа-ординарія набували винятково рекомендаційного, дорадчого значення [814, с.358-359].

Парафіяльні уряди склалися, як правило, з пароха, а у великих парафіях – також включали одного-двох сотрудників. Право призначення на посади мав винятково єпископ-ординарій, який міг враховувати думку членів капітули, а також, за умовами конкордату 1925 р., був зобов'язаний повідомити Міністерство віросповідань та освіти Польщі [814, с.359]. У міжвоєнний період у Галицькій митрополії ГКЦ продовжувало зберігатися давнє право патронату, за яким місцевий дідич-поміщик мав право під час конкурсу на посаду пароха вибирати одного із трьох претендентів, список яких формувала Єпископська консисторія на підставі поданих заявок місцевого духовенства [152, арк.1-4].

Таким чином, організаційна структура Галицької митрополії ГКЦ у міжвоєнний період мало чим відрізнялася від довоєнного періоду. Запровадження конкордату визначило правовий статус як в структурі Римо-католицької церкви, так і в Польській державі, що відкрило перспективи для подальшого її організаційного зміцнення, розширення релігійної, культурно-освітньої, добродійної та місіонерської діяльності.

У міжвоєнній Польщі були представлені різні релігійні конфесії. Згідно з першим (1921 р.) і другим (1931 р.) всепольськими переписами населення третину (приблизно 9 млн) населення становили національні меншини. Найчисельнішою конфесією була польська Римо-католицька церква, яка згідно зі ст.114 конституції Польщі посідала у державі провідне становище. Греко-католики становили більшість у трьох східногалицьких воєводствах. У Галичині, крім РКЦ, ГКЦ, діяла Вірмено-католицька церква. Після Першої світової війни тут появляються протестантські течії,

кількісне збільшення і поширення яких розпочинається з 1925 р. Польський уряд не протистояв їх поширенню, оскільки вважав, що тим самим вони ослаблюють ГКЦ. Лояльно ставилася влада і до діяльності на території Польщі громад іудейського віросповідання. Найменш чисельними на території Східної Галичини були громади мусульман та караїмів. Між різними релігійними конфесіями не існувало відкритого антагонізму.

Національна політика польських урядів стосовно Східної Галичини була великодержавною, спрямованою на повну асиміляцію українського населення й перетворення регіону в інтегровану частину Польщі. Ця політика проводилася як радикальними, так і ліберальними методами. На сторожі захисту національних прав українців Галичини постійно перебувала ГКЦ. Правовий статус релігійних громад визначався ст.111 конституції Польщі, яка надавала право громадянам створювати релігійні об'єднання, а сама релігія офіційно визнавалася духовно-моральною сферою суспільства, тобто не була відділена від держави. Однак, гарантуючи релігійним конфесіям статус юридичної особи та відповідні права, конституція водночас й обмежувала їх, оскільки «першість» у державі віддавалася РКЦ.

Важливе значення для діяльності ГКЦ мав конкордат між Польщею та Ватиканом, підписаний 10 лютого і запроваджений в дію із 3 серпня 1925 р., який гарантував Римо-католицькій церкві та її «дочірнім» структурам становище рівноправного партнера.

Особливо важливим був той факт, що Апостольський Престол застеріг собі виняткове право вибору правлячих єпископів та їх помічників без жодного втручання з боку держави. Водночас ГКЦ змушена була існувати в системі діяльності польської влади. На вимогу польської сторони у §18 конкордату говорилося, що в Польській державі жоден уніатський єпископ не має права опіки над вірними своєї пастви, які з будь-яких причин мешкають поза територіальними межами Галицької

митрополії. З іншого боку, польські римо-католицькі єпископи, незважаючи на різницю обряду, могли здійснювати опіку над такими віруючими на всій території Речі Посполитої. Положення цього параграфу засвідчували побоювання польського уряду щодо можливого українського сепаратизму. Таким чином, дія конкордату для ГКЦ була обмежена Галичиною. Наявні на Волині, Холмщині та Підляшші нечисленні громади греко-католиків підлягали юрисдикції римо-католицьких єпископів.

У міжвоєнний період розвиток організаційної структури ГКЦ відбувався на двох рівнях: адміністративно-територіальному, на якому основну ланку Церкви становили єпархії, що в свою чергу поділялися на деканати, а групи єпархій об'єднуються в митрополію, та *ієрархічному або адміністративно-управлінському*, де структурними елементами були насамперед єпископи (ординарій та помічники), єпархіальні собори та адміністративні органи, які безпосередньо регулювали життя Церкви, зокрема капітула, консисторія та церковний суд, декани (протопресвітери) та парафіяльні управи, а також духовні семінарії та церковні товариства (братства). У своїй діяльності всі вони покладалися на чинну норму канонічного права. Відповідно до чинного канонічного права, єпископи-ординарії в межах своїх єпархій користувалися повною особистою законодавчою, виконавчою та судовою владою, яку могли частково делегувати єпископам-помічникам, колегіальним дорадчим органам (капітулі, консисторії, єпархіальному судові) чи окремим священикам (генеральному вікарію, деканам тощо). Важливе значення щодо визначення правового статусу ГКЦ мала польська конституція та конкордат, які відкрили перспективи для подальшого її організаційного зміцнення, розширення релігійної, культурно-освітньої, добродійної та місіонерської діяльності.

## Розділ 4

### ГКЦ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТА РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСАХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

#### 4.1. Утвердження ГКЦ як стабілізуючої і консолідуючої національної сили

Уже з перших днів польсько-української війни польські військові та цивільні уряди на місцях розпочали репресії проти українських громадсько-політичних осіб та греко-католицького духовенства [251, с.4]. Як відзначалося в інформаційному виданні еміграційного уряду ЗУНР, «тисячі невинних жертв мирного населення були ув'язнені по тюрмах, де гинули від пошестей або голоду, терпіли фізичне й моральне знущання. Число арештованих і інтернованих, що перебували в казармах Модліна, Берестя, Стшалкової, Варшави, в таборах полонених в Домбю, Вадовичах, Перемишлі, Пикуличах та ін. в 1919 р. сягало 250 тисяч чоловік. Щонайменше 1/5 інтернованих стали жертвами епідемій» [251, с.5].

Арештовували, вбивали, інтерновували й священників ГКЦ. Чинилася наруга і навіть над її найвищими достойниками. Зокрема, польські військові провели п'ять ревізій у палатах перемишльською єпископа Й.Коциловського, нібито шукаючи зброю [104, арк.94]. Митрополита не лише непокоїли частими ревізіями, але навіть тимчасово ізолювали під домашній арешт в його резиденції. Йому заборонили залишати палац навіть тоді, коли він хотів прийти на зустріч із Ю.Пілсудським. Однак владиці все ж вдалося передати маршалові листа, датованого 26 червня 1919 р., в якому говорилося про репресії проти українського населення Галичини. Зокрема, митрополит відзначав, що «побивання селян, підпалювання хат при одночасному вимаганню грошей; відбирання без відшкодування коней і тварин, грабежі сіл, де не щаджено навіть церков, – це факти, що доходять до мене від достовірних свідків з різних околиць

краю. Чи серед такого сумного стану речей буде багато українців, які повірили б у щирість голошених військом ухвал про автономію? Узагалі, в поступуванні місцевих властей не видно найменшого старання виказати українському населенню, що будуть супроти нього справедливі, і чи це годиться з політикою та інтересами польської держави, не є моєю річчю судити, але я вважав своїм обов'язком довести це до відома Вашій Достойній Особі, Пане Начальнику Держави, з нагоди Вашого побуту у Львові» [579, с.90].

Не дозволила влада Львова і виїзд митрополита до Станіслава з нагоди відзначення двадцятих роковин призначення його єпископом Станіславівської єпархії [251, с.74].

Водночас Станіславівський єпископ Г.Хомишин у листі до окружного генерального управління у Львові від 2 листопада 1919 р. теж протестував проти свавілля властей стосовно священників єпархії [200, с.26]. За даними Східного відділу Міністерства закордонних справ Польщі, у 1919 р. зі Станіславівського воєводства було репресовано 24 священники [702, с.8]. У деяких деканатах, наприклад Дрогобицькому, Рогатинському та інших, із 30–40 священників залишилося лише 2–5. Крім того, було розстріляно військово-польовими судами священників Ніжанковського, Заторського, Лопатинського, Підляшецького, Галібея, Сухаровського, Кудрика та інших лише за те, що їхні сини служили в українському війську [251, с.68].

Загалом під час репресій було арештовано та інтерновано понад 1000 священників і ченців. Серед них були майже всі ченці-василіяни (46 осіб). У тюрмах Львова в Бригідках і на Замарстинові перебувало 612 священників, з яких за сприяння митрополита та англійської місії вдалося звільнити понад 400. Однак майже половині із них польська місцева влада заборонила проводити богослужіння [251, с.71]. Арештованих священників нерідко катували і зневажали, прагнули принизити в очах віруючих. Більшість



священиків пограбовано, так що переважна їх частина залишилася без засобів до існування.

Щоб не допустити в майбутньому поповнення духовенства, чисельність якого за роки війни значно зменшилась, польська влада скасували державну дотацію релігійного фонду на утримання семінарій у квітні 1919 р., внаслідок чого єпископи були змушені закрити семінарії. Нова влада намагалася скоротити мережу українського шкільництва. З українських шкіл усувалися національно свідомі вчителі, ті, що відмовлялися скласти присягу вірності уряду. У деяких народних школах припинено викладання релігії [104, арк.21]. Постійним ревізіям піддавався монастир сестер-василіянок на вул. Зиблікевича, 20, у Львові. Жандармерія постійно інспектувала монастир і врешті-решт закрила гімназію, що діяла при ньому як «політично підозрілий дім» [70, арк.51]. У листопаді 1918 – березні 1919 р. у будинку Захисту ім. митрополита А. Шептицького, яким опікувалися сестри-василіянки і в якому було близько 200 воєнних сиріт провели 16 ревізій. Війська, що були тимчасово тут розквартировані (дітей із сестрами розселили в пивницях), забрали вагон картоплі, 50 пар черевиків для дітей, спалили 25 центнерів вугілля. До того ж польська влада заборонила сестрам виїжджати на село для збору необхідних для сиріт продуктів. Йшлося про елементарне виживання дітей [104, арк.32]. Пограбовано друкарню ЧСВВ, яка своїми виданнями підтримала владу ЗУНР. Заборонено вихід журналу «Місіонер». Пограбовано бібліотеку монастиря у Крехові [493, с.121]. Понищено або пограбовано церкви в Борятині, Бикові, Вислоку Великім, Козицях, Рудній, Рясній Руській, Черняві, Ферлієві, Підгородді, Маріамполі та інших селах. Характерним був напад польських військ на церкву в Маріамполі неподалік Галича. 17 червня 1919 р. близько 40 польських жовнірів увірвалися до церкви. Одні з них розбивали проповідницю, інші – нищили хоругви, стяги, на яких були синьо-жовті стрічки, скидали хрести і книги. Церкву в Рудно поблизу

Львова було підірвано. Така ж доля спіткала церкву в приміському селі Рясна Руська [73, арк.9]. Жовніри нерідко використовували церкви як казарми або стайні.

Такі дії окупаційної польської влади загострили українсько-польські відносини. Ситуація спонукала до пошуку шляхів розв'язання цього складного питання. Активно включилися в цей процес і галицькі ієрархи, які вбачали вихід із ситуації через порозуміння між греко-католицьким та римо-католицьким духовенством, які, на їх думку, передадуться як політикам, так і мирянам. З цією метою у Кракові відбулася в червні 1921 р. нарада греко- та римо-католицьких єпископів, на якій було ухвалено рішення про якнайшвидше проведення такої спільної наради ієрархів двох церков для пошуку шляхів припинення українсько-польського протистояння [572, с.17].

Владика вважали, що для створення сприятливого ґрунту у переговорному процесі обом сторонам необхідно піти на деякі поступки. Зокрема, єпископ Г.Хомишин пропонував польській стороні припинити публікацію в часописах провокативних та принизливих для українців матеріалів, а українським політикам – тимчасово відмовитися від ідеї створення в Східній Галичині суверенної держави [572, с.17]. Однак цей угодівський план Г.Хомишина не підтримали митрополит та Перемишльський єпископ Й.Коциловський, а також значна частина духовенства, вірних та представники українських політичних партій.

Значною мірою ускладнювало пошук компромісу з польською стороною непримиренна позиція, яку зайняли націоналісти з Української військової організації (УВО), провівши впродовж 1920–1921 рр. низку антипольських заходів [575, с.160]. Владика ГКЦ засуджували такі дії, оскільки вважали, що екстремізм суперечить християнським законам, він є шкідливим для вирішення політичних питань і ще більше ускладнює ситуацію в регіоні. Зокрема, в листопаді 1922 р. вони спільно з відомими

громадсько-політичними діячами Галичини оприлюднили спільне звернення «До всього культурного світу» з нагоди четвертої річниці окупації поляками Галичини. Автори звернення рішуче засуджували репресивну політику польських властей, відзначаючи, що «перед українським народом стоїть страшне марево позбавлення усіх прав людини і нації на своїй власній землі, яку щедро скроплено кров'ю у боротьбі за власну державу» [340]. І все ж, незважаючи на активність українських дипломатичних місій ЗУНР, протести та звернення громадськості, Рада послів країн Антанти ухвалила 14 березня 1923 р. остаточне рішення про передачу Східної Галичини під протекторат Польщі.

З цього приводу Г.Хомишин у листі до голови Українського християнського союзу (УХС) О.Барвінського від 7 квітня 1923 р. зокрема відзначав, що «не треба попадати у зневіру або голосити сентиментальні нарікання, але взятися треба до позитивної праці в ім'я ідеї Христової. Лишень в тім можемо сподіватися побіди» [193, арк.103].

Ухвала Ради послів країн Антанти стала поштовхом до масових маніфестацій українського громадянства Галичини, які не припинялися впродовж 1923 р. У цій ситуації ГКЦ намагалася відігравати роль консолідуючого фактора й не допустити нової війни, яка б призвела до остаточної втрати надії на відновлення української державності в майбутньому. Тому у своїх проповідях під час поминальних панахид, відправ на стрілецьких могилах, священники постійно нагадували як про велике значення подій національно-визвольних змагань, так і про Божі Заповіді. Зокрема, на поминальній відправі за полеглими Січовими стрільцями на Личаківському цвинтарі у Львові 4 червня 1923 р. священник В.Кузьма, відзначивши роль стрілецтва у національно-визвольних змаганнях, водночас наголосив, що «шлях, яким ішли наші славні борці буде шляхом, з якого покоління українського народу не зійдуть ніколи, доки український нарід не стане паном на своїй рідній землі» [398, с.14-16].

Під час відкриття пам'ятника Січовим стрільцям у Винниках подібну промову виголосив місцевий священик Куницький [585, с.217]. Дані про проведення панахид на могилах Січових стрільців та відзначення пам'ятних історичних подій, в яких духовенство ГКЦ виступало в ролі організатора, систематизувалися повітовими командами державної поліції та відправлялись у воєводські органи безпеки [186, арк.1-3; 189, арк.1-2].

Окрім священиків, участь у народних маніфестаціях брали семінаристи духовних закладів Східної Галичини. В архівних документах знаходимо свідчення студента Віденського університету про походи на могили Січових стрільців у Станіславові. Він пише, що, хоча керівництво семінарії у м. Станіславові та єпископ Г.Хомишин під тиском польської влади були змушені офіційно заборонити участь семінаристів у походах, все ж шістнадцять студентів-богословів «...разом із представниками українських товариств та під проводом греко-католицьких священиків віддали шану полеглим стрільцям» [48, арк.40-41].

Національно свідомими були й семінаристи Львівської духовної семінарії, 38 з яких потрапили в поле зору поліційних органів за підозру у «патріотичних» настроях [115, арк.36].

Варто зазначити, що під час таких акцій формувався світогляд тієї молоді, яка не брала участі у збройній національно-визвольній боротьбі, але пам'ятала події 1918–1921 років. Ініціювавши такі походи, західноукраїнська інтелігенція ставила собі за мету ідеологічну та моральну підготовку молодого покоління до майбутньої боротьби за відновлення Української держави.

Добре усвідомлюючи визначальну роль ГКЦ в організації й проведенні таких акцій, до митрополита митрополита Шептицького звернулися з листом 31 жовтня 1923 р. польські органи безпеки з вимогою заборонити участь греко-католицьких священиків у таких акціях [94, арк.1].

Греко-католицьке духовенство, відслідковуючи основні напрями суспільно-політичних процесів у Польській державі, усвідомлювало потребу пошуку нових шляхів діяльності щодо збереження державотворчих здобутків та аналізу помилок під час національно-визвольних змагань 1918–1923 рр. У середовищі духовенства поглибилися процеси самоорганізації та самоосвіти. На той час більшість греко-католицьких священиків вирізнялися добрим знанням історії України, особливостей української мови, світогляду українського народу, його звичаїв та традицій. Потужний акцент роботи духовенства було спрямовано на навчання та виховання підростаючого покоління в християнському та патріотичному дусі. Особливо ця робота мала поширюватися серед сільської молоді, а тому греко-католицькі священики проводили своєрідні соціально-політологічні дослідження на території, яку охоплювала їхня душпастирська діяльність. Ці дослідження торкалися національних, політичних, соціально-економічних та духовних аспектів життя молоді Східної Галичини.

Аналізуючи діяльність духовенства в освітній сфері, І.Герасимович у 1925 році писав: «Український священик мусить бути не тільки душпастирем, але й громадянином в цілому значенні цього слова..., в школі, до якої ходить українська дітвора й українська молодь, мусить попри свої чисто релігійні обов'язки виконати ще й ту прогалину, яку спричинило перенесення чи взагалі звільнення українського вчителя» [163, арк.22].

Великий вплив на суспільно-політичні процеси мала позиція митрополита Андрея Шептицького. Він був переконаним, що після поразки національно-визвольних змагань лише постійна душпастирська праця духовенства із молоддю дозволить говорити про перспективи розвитку національної ідеї та визвольних настроїв на території Східної Галичини. Митрополит пропонував виховувати молодь на принципах християнської

моралі, вселяти у їхні душі любов до Бога, до свого народу, до його національних традицій, військових перемог, культивувати героїчні події визвольної боротьби.

Греко-католицьке духовенство втілювало в життя ідеї митрополита Шептицького, беручи активну участь поряд із українськими вчителями, науковцями, громадськими діячами у роботі освітніх закладів, громадських, просвітницьких та молодіжних організацій, творячи нові релігійні товариства.

Просвітницька діяльність духовенства розгорталась і у видавничій справі. Відновлює своє існування «Нива», згодом під опікою духовенства ГКЦ починають виходити наступні часописи: «Поступ» (1920-1930 рр.), «Богословія» (1923-1942 рр.), «Записки Чина Св. Василя Великого» (1924-1935), на сторінках яких висвітлювались суспільно-політичні процеси в Східній Галичині та участь у них греко-католицького духовенства. Видавнича діяльність була новим поштовхом для розвитку національної ідеї, незалежницьких устремлінь у середовищі духовенства та вірних ГКЦ. У перелічених вище часописах розміщувалась інформація про останні новини в житті духовенства, позицію церкви щодо патріотизму, національного питання, освітньої, культурної роботи, організації українського суспільного, господарського життя, духовного удосконалення мешканців Східної Галичини.

Окреслені вище процеси національної самоорганізації українців Східної Галичини під проводом інтелігенції турбували польські адміністративні органи. З боку польських урядовців тривав пошук шляхів протидії розвитку українського громадського життя. У зв'язку з цим польські органи безпеки розпочали нову серію арештів та переслідувань представників світської та духовної інтелігенції. Відкривалися справи з нагляду за діяльністю відомих українських політичних діячів, зокрема і митрополита Шептицького як керівника ГКЦ [154, арк.2], цілого ряду

інших священників, які проявили свою державницьку позицію у період ЗУНР, формувалися списки духовенства, за яким велось постійне спостереження, а діяльність прискіпливо аналізувалася.

У польській пресі того часу почали з'являтися критичні замітки щодо діяльності митрополита Шептицького у відстоюванні української національної ідеї, що зумовило вихід цілого ряду статей на захист митрополита і його діяльності в українській періодиці [724, с.133].

На основі поліційних розслідувань польські судові органи приймали рішення про відсторонення греко-католицьких священників від їх прямих обов'язків – служіння у храмах. Документи засвідчують такі дії проти священника В.Стерняка у Пустомитах, якого звинувачували у націоналістичній агітації [156, арк.5]. Священника Теодора Петрицького було засуджено за «провокаційні дії і зберігання зброї, яка залишилась після ліквідації ЗУНР» [157, арк.1].

Підставою для слідкування за громадською діяльністю священників, їхнім ставленням до влади у Станіславівському воєводстві став таємний циркуляр воєводського управління №533 за 1923 рік. У документі визначались основні напрямки оцінки діяльності греко-католицьких священників та характеристики щодо «...поведінки у політичному житті, приналежності до політичних партій, суспільного авторитету» [114, арк.5-6].

Польські повітові староства та управління державної поліції надсилали до Міністерства внутрішніх справ звіти про громадську діяльність священників. Особлива увага у звітах зверталася на «...українську агітацію з боку священнослужителів» [160, арк.48]. Складались списки активно діючих священників із характеристикою їхньої громадянської позиції, ставленням до Польської держави, участю в українських товариствах.

У звіті Рогатинського повітового управління державної поліції від 19 лютого 1923 р. давалася наступна характеристика діяльності греко-

католицького духовенства: «Значна кількість із духовенства належить до українських організацій..., священники беруть активну участь у політичному житті... Особливу активність проявляють під час перепису, виборів до Сейму... Під політичним поглядом усі українські священники негативно налаштовані до Польської держави, яку вважають за окупанта... свої ж душпастирські обов'язки священники трактують як явище побічне, яке виконують лише механічно... Головне завдання цих священників є політика, агітація...» [736, с.56].

Звіт Косівського повітового управління державної поліції містив інформацію про те, що «...характер ставлення греко-католицького кліру до Речі Посполитої Польської негативний; під час виконання обов'язків священники закликають до опору... Навколо таких священників в кожному селі формується партія, яка характеризується радикальними настроями... Священники працюють в тісному зв'язку із українськими вчителями на місцях» [114, арк.58]. Аналогічні звіти надходили до Станіславівського воєводського управління із Долини, Жидачева, Сколе, Городенки та інших повітових міст [112, арк.17-18; 114, арк.65-69].

У Тернопільському воєводстві особлива увага з боку поліцейних установ приділялася діяльності таких священників, як: Лев Воробкевич із Білобожниці, Михайло Ганкевич із Звиняча, Степан Оробей із Розсохати [161, арк.1-3], Володимир Громницький із Тернополя [162, арк.40]; Іван Пасіка з Тернополя, Володимир Ратич із Храбівця [166, арк.1-2] та ін. На настоятеля церкви у с. Біла Тернопільського повіту Степана Гунчака польська поліція давала наступну характеристику: «...брав участь в організації політичних, суспільних і культурно-освітніх акцій... Він має дар прихилити собі симпатиків на організаційно-релігійному полі...» [165, арк.7]. У зв'язку із результативною роботою у громадському житті греко-католицького священника Антона Багрицького польською поліцією занесено



до числа тих, у кого «...ставлення до польської держави негативне» [165, арк.1]. Подібних прикладів можна привести чимало.

Окреме місце посідала боротьба за використання української мови у церковному діловодстві, метричних книгах, значення якої виділяв у своїх дослідженнях А.Річинський [624, с.66]. Документ від 23 листопада 1919 року містить звернення офіційних властей до греко-католицьких священиків, в якому говориться наступне: «У зв'язку з тим, що після падіння австрійської влади, за часів якої всі метричні книги велись на латинській мові, жодних розпоряджень чи інструкцій не було, вживання української мови не є законним. Тому ті, хто не виконуватиме засторогу, будуть покарані законом» [70, арк.3]. Разом з тим греко-католицький Митрополичий ординаріат видав розпорядження про те, що «парафіяльні уряди обов'язані вести метрики і виставляти їх всяким урядам виключно тільки в українській мові» [70, арк.3].

Документ від 21 грудня 1922 р. містить протест греко-католицького ординаріату, прийнятий на конференції духовенства у Львові, в якому наголошується на низці правових моментів, які підтверджують право на використання української мови. Серед аргументів були наведені наступні — «провадження метрик на латинській мові це лише звичай, а не категорична вимога законних адміністраційних постанов», «польське духовенство може провадити метричні книги в польській мові... ні жидівські, ні протестанські метричні уряди не ведуть книг в латинській мові... Запровадження латинської мови являється, отже, спеціальним шикануванням греко-католицького духовенства, церкви і компактно замешкуючого Східну Галичину і Володимирію українського народу» [70, арк.21].

Завдяки такій позиції вдалось зберегти використання української мови у церковному діловодстві, незважаючи на судові процеси, пов'язані із цим питанням, які проходили у Східній Галичині, починаючи від 20-х років [70,

арк.97]. Часто виступи на захист української мови трактувалися польською поліцією як антидержавні [113, арк.90]. Серед організаторів народних віч проти введення польської мови були священники із Турки, Снятина, Коломиї, Жидачева, Надвірної та інших населених пунктів Східної Галичини [130, арк.17, 24, 27-29].

Дослідник В.Перевезій зауважує, що від 1923 року «...стосунки Польської держави і греко-католицької церкви характеризувалися протистоянням між ними у царині національно-культурних прав українців. Церква визнавала верховенство держави у питаннях політики та асиміляції, однак при цьому залишалася захисником українських інтересів у цій державі» [793, с.121].

На думку М.Кугутяка, «...польські державно-політичні структури в перші роки незалежності Польщі не відзначались стабільністю і послідовністю» [592, с.201].

Дослідник І.Кодрин стверджує, що «...з одного боку, українці не ставились до поляків як до панівної нації, а з іншого, – поляки не рахувались із рівністю стосунків» [858, s.228].

Ці тези варто доповнити думкою про те, що, формально знаходячись поза державою та політикою, ГКЦ не мала права виступати з антидержавних позицій. Водночас більшість греко-католицьких священників під час своєї повсякденної роботи серед українського населення у просвітницьких, освітніх, економічних товариствах та організаціях постійно відігравали роль каталізатора патріотичних настроїв.

Підтвердження сказаного віднаходимо у звіті митрополита Шептицького, який у 1923 році був підготовлений для Ватикану. Звіт складався із кількох частин: вступ, розділи «Про народ», «Міське населення та інтелігенція», «Духовенство та єпархіальний клір» тощо [261, с.715-728].

Цей звіт характерний викладом особистого бачення митрополита подій національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях. Документ витримано в обережному тоні, більша його частина торкається внутрішньоцерковних питань, але зроблено аналіз перебігу подій у Східній Галичині за 1918-1923 роки. Шептицький намагався зробити ряд прогнозів про майбутнє українського населення Речі Посполитої. Заслуговує на увагу думка митрополита про роль тогочасного сільського духовенства. «Сільське духовенство, – читаємо у документі, – посідає добрі якості. Воно пов'язане з народом настільки тісно, що дійсно є для нього батьком і приятелем. Воно розвиває соціальну акцію» [261, с.721-722].

Наголошує Шептицький на ролі духовенства у націотворчих процесах. Він зауважує: «Українці в Галичині не мали ні губернаторів, ні чиновників, ні багатіїв, ні впливових людей; їхні єпископи були майже єдиними представниками інтелігенції нації і за законом... єпископи у нас покликані до тих функцій і мають такий вплив, який деінде мають світські провідники нації» [261, с.725].

У документі проаналізовано політичні процеси вищезокресленого періоду, означено вплив на них духовенства. Шептицький стверджував: «У всіх справах, де вимагалась моя позиція як митрополита, я старався уникати всього того, що могло бути інтерпретоване як національний шовінізм... я завжди старався не підтримувати однієї партії на противагу другій, це було важко, оскільки ці партії були поділені самою концепцією національної ідеї (українці і русофіли)... Важливо, що для усього духовенства властиві патріотичні почуття, і це справедливо – воно має право і обов'язок бути патріотичним» [261, с.726].

Цей документ дозволяє зробити висновок, що греко-католицьке духовенство, будучи захисником прав та інтересів українського населення, не планувало припиняти патріотичної діяльності після включення Східної Галичини до складу Речі Посполитої. В умовах формування Польської

держави велике значення мав той факт, що, на відміну від більшості світської, військової інтелігенції, яка виїхала за кордон, греко-католицькі священики залишались на території Східної Галичини. Це накладало на них ще більше обов'язків щодо організації українського життя. Від 1923 по 1925 рік жодна українська акція, конференція, народні збори не проходили без участі духовенства ГКЦ. На думку М.Кугутяка: «Крах концепції державної незалежності Галичини спонукав... до випрацювання нової державно-політичної платформи, яка б була пристосована до зміненої політичної ситуації...» [576, с.200], а пошук такої платформи вимагав об'єднання світської та духовної інтелігенції.

В основу нового бачення розвитку Східної Галичини було покладено національну ідею, яка полягала у послідовній політиці щодо здобуття незалежності. Шляхи реалізації національної ідеї тогочасне західноукраїнське суспільство бачило по-різному. Позиція греко-католицького духовенства враховувала окупаційне становище українського народу і підтримувала його спроби втілення національної ідеї через громадські організації та об'єднання.

Священики взяли активну участь у відродженні і налагодженні діяльності «Просвіти», «Сільського Господаря», «Рідної Школи», українських кооперативних товариств та інших громадських організацій [526, с.128].

Виховання населення в дусі патріотизму через сітку читалень «Просвіти» та інших організацій стало одним із пріоритетних напрямів діяльності священиків. Вони усвідомлювали, що законодавство Речі Посполитої дозволяло функціонування громадських структур і громадський сектор надавав можливість для законної реалізації національних прав.

У «Письмі «Просвіти» віднаходимо дані про допомогу духовенства у відродженні читалень товариства на початку 1922 року в селах – Боднаріві

Станіславського повіту, Корчів Рустикальний Сколівського та Ляшки Долишні Бібрського повіту, у яких священники, виступаючи перед селянами, розповідали «...про особливості часів національно-визвольних змагань і пояснювали потребу активізації роботи» [338].

На продовженні та розвитку продуктивної співпраці між духовною і світською інтелігенцією у просвітянській сфері наголошувалось під час відновлення діяльності товариства у Галичі, де виділявся активністю у «...політичних виступах о. Р.Лободович» [131, арк.74]. Священники очолювали відроджені осередки «Просвіти» у Ганусівці, Угорниках, Загвіздю, Майдані на Станіславщині [131, арк.74; 143, арк.8-9; 144, арк.54]; Збаражі, Товстому, Копичинцях, Зборові, Козові, Підволочиську, Бучачі на Тернопільщині [178, арк.25; 180, арк.1; 174, арк.28; 179, арк.16].

Особливістю процесу відновлення просвітянських осередків стало зростання ініціативності серед заможніших селян. Це стало результатом попередньої роботи інтелігенції, лідерів товариства, яка велась до початку Першої світової війни. За той час було сформовано прошарок освіченого, національно свідомого селянства, яке на початку 20-х років ХХ ст. було здатним вести активну громадську роботу. Серед архівних документів зустрічаються свідчення про те, що за підтримки духовенства та вчителів до керівництва місцевих читалень «Просвіти» приходили виховані у їхньому середовищі селяни, діти яких, у міру можливості, навчались у греко-католицьких духовних семінаріях [143, арк.160; 144, арк.108].

Духовенство ГКЦ доклало зусиль щодо поживлення діяльності осередків інших громадських організацій. На основі архівних документів встановлено, що у цілому ряді міст та сіл Східної Галичини завдяки священникам формувалися гуртки «Рідної Школи» та «Сільського Господаря» [185, арк.4; 184, арк.1; 183, арк.2; 182, арк.2; 169, арк.1; 168, арк.1].

Греко-католицькі священики приділяли достатньо уваги розвитку молодіжного руху, зокрема щодо заснування та активізації осередків товариств «Сокіл» та «Січ», які поряд із гімнастично-спортивним вишколом виховували молодь у дусі патріотизму та, за словами дослідника спортивного руху Західної України Б.Трофим'яка, «християнсько-апостольської ідеології» [168]. Покровителями молодіжних організацій були митрополит Шептицький, який надавав постійну матеріальну допомогу, священики В.Лаба, військовий капелан, теоретик та пропагандист галицького спортивного руху, С. Маяковський, організатор сокільських товариств у Копичинському повіті, Е. Бачинський із Бережан та ін. [643, с.73, 522, 528].

Завдяки співпраці із молодіжними громадськими організаціями духовенство ГКЦ отримувало можливість впливати на формування світогляду молодіжного активу, з якого виростали майбутні українські політичні лідери.

У середовищі духовенства проводилися кампанії з допомоги воєнним сиротам та вдовам, збиралися кошти на «користь дітей українських емігрантів» тощо [146, арк.1].

Визначальну роль мало духовенство у відновленні роботи «Українського християнського союзу», який від 1923 р. отримав назву «Українське християнсько-народне сторонництво». В програмі організації, у керівництві якої були священнослужителі Спиридон Кархут та Микола Садовський, говорилося, що поглиблення й утвердження національної самосвідомості може вивести народ із занепаду після війни. «Хочемо політично образувати широкі верстви народні, – читаємо у програмних документах УХНС, – поглиблювати і утверджувати в них почуття і свідомість української державності, щоби весь народ був у силі берегти своєї державної самостійності і суспільного ладу» [93, арк.1-2].

Відновлення громадських організацій стикалось із труднощами, які були викликані офіційною політикою польського уряду. Дослідник І.Зуляк стверджує: «Влада встановила жорстокий режим, зневажаючи права українського населення окупованої території, придушуючи будь-які прояви національно-культурного розвитку... Політичні кола Польщі відмовляли українському населенню у праві на вільний розвиток, проголошуючи необхідність утворення однонаціональної держави шляхом примусового ополячення всього народу» [748, с.32, 34].

Після поразки визвольних змагань період трансформації переживала українська партійна система. Тривалість цього періоду перебувала у прямій залежності від остаточного закріплення принципів політичної структури Речі Посполитої. У зв'язку із нестабільністю у Польській державі, на початку 20-х років ХХ ст. українська інтелігенція не бачила реальних перспектив реалізації національної ідеї через партійну боротьбу.

Серед галицького духовенства залишався чималий прошарок симпатиків націонал-демократичної ідеології, що проявлялось у їхній діяльності в складі Української націонал-демократичної партії (УНДП), яку у 1919 році було перейменовано на Українську націонал-трудова партію (УНТП). Від 15 грудня 1923 по 21 квітня 1924 року УНТП очолював греко-католицький священник Олександр Стефанович, який намагався посилювати вплив духовенства на партійне життя. За час керівництва О.Стефановича, за твердженням М.Кугутяка, «...українська держава визнавалась основою політичної думки...» [576, с.256].

Протягом 1921-1925 рр. у середовищі греко-католицького духовенства велися постійні дискусії про місце духовної інтелігенції у політичному житті Східної Галичини. У першому номері «Ниви» за 1921 рік вийшла програмова стаття «Організації нам потреба!», у якій, зокрема, було зазначено: «Передвоєнні обставини не були дуже пригожі для тісної організації між нашим духовенством. Провідні наші ідеї були в стані

млявості... Через війну, її наслідки все основно змінилося... Ходить нині передовсім о ратвання життя нашого народу» [334]. Таким чином, передова духовна інтелігенція піднімала проблему потреби організованої діяльності духовенства у політичній сфері.

Показовим в цьому плані було засідання членів комітету Української християнської організації Львівщини, яке відбулось у 1925 році. В ньому взяли участь священники: Т.Галушанський, Д.Стек, М.Дороцький, Ю.Плешевич та ін. Під час дискусії на засіданні прослідковувалося дві позиції. Перша полягала у відстоюванні думки про співпрацю духовенства із політичними організаціями, друга – про поступовий відхід духовенства від політичної діяльності. У підсумку було прийнято рішення, що кожний священник, зокрема член української християнської організації Львівщини, має повну свободу дій щодо перебування у існуючих політичних організаціях чи партіях, якщо такі дії «... не протіворічать християнському світогляду, або не стоять в суперечностях з інтересами та честю українського народу» [33, арк.1].

Аналогічною була позиція майже всього галицького духовенства. Священники усвідомлювали власну роль національно-політичного провідника народу в період формування нового покоління борців за незалежність України, якими стали члени Української військової організації (УВО), а згодом, від 1929 року, – Організації українських націоналістів (ОУН). Період 1921-1925 років став проміжним часом між хвилями національно-визвольної боротьби і поряд із осередками діяльності на території Східної Галичини діячів світської інтелігенції духовенство залишалось потужним центром, навколо якого гуртувались українці, формувалися нові ідеї.

До 1925 року греко-католицькі священники зуміли знайти спільну мову і з керівництвом націоналістичного радикального руху, про що свідчить переписка митрополита Шептицького з Євгеном Коновальцем [839, с.85-



87]. Духовенство, засуджуючи ті методи діяльності УВО, які закликали до насильства над людьми, підтримувало прагнення членів цієї організації добитися незалежності українських земель.

Владика ГКЦ були переконані, що ні силою, ні політиканством домогтися відчутних змін у становищі Східної Галичини після рішення країн Антанти неможливо. Необхідно діяти тільки в рамках християнських законів та моралі. А Г.Хомишин навіть вважав, що в ситуації, яка склалася, кращим виходом для Східної Галичини було б залишитися в складі Польщі, ніж спровокувати прорадянські настрої й опинитися в комуністичній системі, як це сталося з Наддніпрянською Україною [466, с.2]. Як методи протидії «більшовицьким впливам» він вбачав у запровадженні серед духовенства celibату, визначення статусу ГКЦ через підписання з польським урядом спеціальної угоди (конкордату) та створення громадського релігійного об'єднання чи партії підконтрольних Церкві.

Після офіційного введення в дію конкордату 3 серпня 1925 р. греко-католицьке духовенство склало 8 вересня 1925 р. присягу, беручи на себе зобов'язання бути лояльними до Польської держави [727, с.33-34].

На думку дослідника В.Перевезія, «ця дата ознаменувалася початком нових відносин української церкви з польським урядом... З цього моменту ієрархія церкви та її духовенство боролися за дотримання прав, які були гарантовані українцям... Церква гостро реагувала на несприйняття урядом та польським громадянством української ідеї в цілому, на ігнорування прагнень українців створити національну вищу освіту» [501, с.122].

Таким чином, у першій половині 20-х рр. саме ГКЦ як монолітна структура зуміла об'єктивно осмислити події, пов'язані із наслідками Української революції, та взяти на себе роль захисника прав і свобод українського громадянства краю від асиміляційної політики польської влади.

В умовах розпорошення українських політичних сил, що було характерним явищем першої половини 20-х рр., саме ГКЦ заявила про себе як консолідуючу інституцію в пошуку компромісних шляхів для українсько-польського порозуміння.

Наслідком такої позиції стало підписання 10 лютого 1925 р. конкордату між Ватиканом і польським урядом, яким фактично було визнано статус ГКЦ не лише в релігійно-духовній сфері, а й створено відповідні умови для її активної участі в суспільно-політичному житті у рамках чинного законодавства.

#### **4.2. Вплив ГКЦ на суспільно-політичні процеси Східної Галичини**

Запровадження конкордату 1925 року та присяга греко-католицького духовенства про лояльність до Польської держави започаткували нові сторінку в житті ГКЦ. Однак, як засвідчують архівні документи, більшість священиків на перших порах порушували пункти конкордату, які стосувалися богослужінь. Так, згідно з повідомленнями поліції, у Станіславівській єпархії чимало священиків не виконували п.8 конкордату, який вимагав під час літургій відправляти молитви за Річ Посполиту та її президента. Як відзначалося у звіті Станіславівського воєводи від 11 січня 1927 р., майже 90 відсотків греко-католицького духовенства не робило цього. Під час негласної перевірки було встановлено, що, наприклад, у Косівському повіті дотримувалися вимог лише 4 священики, а в Богородчанському, Печеніжинському, Снятинському та Станіславівському повітах – жодний. До «чорного» списку потрапили священики М.Ганушевський з Дори, М.Лубович із с.Зелене, Є.Савчинський із Гвіздця та інші, які «демонстрували антипольські настрої» і заявляли, що польська влада не має права змушувати священиків «відправляти набоженства в

честь Речі Посполитої» [557, с.94-95]. Солідарність зі своїми священиками проявляли й вірні. Це зумовило недовіру у влади і до самого Г.Хомишина. Зокрема, Міністерство віросповідань і просвіти вимагало від чиновників відповідного відомства у Станіславівському воєводстві в обов'язковому порядку надсилати в міністерство Пастирські листи та статті Г.Хомишина, а також примірники «Вісника Станіславівської Єпархії», звіти про діяльність релігійних організацій, союзів, статистичні дані та інші інформаційні матеріали [557, с.90].

Аналогічні випадки порушення священиками конкордату під час богослужінь фіксували поліцейські органи і в парафіях Перемишльської та Львівської єпархій.

І все ж, незважаючи на деякі незначні порушення статей конкордату під час богослужінь, загалом релігійне життя в Галицькій митрополії розвивалося в спокійному еволюційному поступі. Стабільним був розвиток парафій та кількість вірних у них, чернечих (чоловічих та жіночих) чинів, релігійних організацій. Свідчення такої стабільності можна продемонструвати на прикладі Станіславівської єпархії. Так, якщо станом на 1925 р. у єпархії налічувалося 973657 вірних, об'єднаних у 416 парафії, які обслуговували 473 священики [296, с.291-292], то станом на 1938 р. уже налічувалося 1044992 вірних, 421 парафія і 531 священик [290, с.194-195]. Тобто кількість вірних збільшилася за тринадцять років на 71335 осіб, тобто щорічно зростала в середньому на 5487 осіб (на 11 осіб щороку в кожній парафії). Це дає підстави стверджувати, що і в міжвоєнний період 1919-1939 рр. основним джерелом поповнення віруючих в єпархії був природний приріст.

Стосовно збільшення кількості священиків на 110 чол., то в цьому плані помітну роль відіграло функціонування в єпархії Духовної семінарії, що давало змогу постійно поповнювати й оновлювати священичі кадри.

Якщо ж проаналізувати кількісні показники за період від 1885 р., часу заснування Станіславівської єпархії, до 1938 р., то кількість вірних в єпархії зросло на 258055 чол., кількість парафій унаслідок адміністративних церковних реформ, навпаки, зменшилася на 14, а кількість священників збільшилося лише на 11 чол.. Стосовно останніх, то треба врахувати наслідки Першої світової війни, коли значна частина священників була репресована як російськими, так і австро-угорськими військовими адміністраціями, а частина мігрувала за межі краю.

Розвивалися й чернечі чини. Зокрема, досить плідною була діяльність сестер-василіянок, які провадили виховну та навчальну працю в дитячих захоронках, учительській семінарії, вселюдній школі, на семінарійних курсах тощо. Чимало з них вели окремі навчальні предмети у вчительській семінарії та вселюдній школі. Зокрема, у заснованій 1 листопада 1909 р. учительській семінарії для дівчат у 1924 – 1925 навчальному році на всіх чотирьох курсах навчалася 237 семінаристок, де викладало 6 сестер-василіянок. У вселюдній школі (теж заснованій у 1909 році) станом на 1922 р. навчалася 243 учні [654, с.176, 180]. Таку ж активну діяльність сестри-василіянки продовжували аж до початку Другої світової війни.

Не менш активною була діяльність на теренах єпархії і Згромадження сестер служебниць Пресвятої Непорочної Діви Марії, яке опікувалося організацією та провадженням дитячих захоронок. Сестри доглядали за хворими, порядкували у церквах, займалися господарством, що належало згромадженню. Крім існуючих довоєнних дочірніх домів, які підпорядковувалися Матірному дому в Станіславі, у 20-30-х рр. за сприяння єпископа Г.Хомишина виникли дочірні дома сестер-служебниць у Городенці (1926), Делятині (1927), Тисмениці (1927), с.Гринівцях Тлумацького повіту (1928), Грабівцях Богородчанського повіту (1928 р.), Надвірній (1929), Богородчанах (1930), Заболотові (1932), Косові (1932), Солотвині (1936), а також у селах Тернопільського воєводства, які входили

до Станіславівської єпархії: Сокринцях (1932) та Монастириську (1935) [149, арк.9-32].

У Станіславо́ві, крім того, сестри-служебниці прислужували в центральній катедрі, а також «варили, прибирали і займались господаркою при духовній семінарії, рівночасно обслуговували богословів, отців настоятелів, професорів», а також владика Г.Хомишина, якого ласкаво називали «татуньо». За спогадами сестер, «татуньо ніколи не дозволяли купувати якусь надто дорогу білизну чи простирадла на стіл чи ліжку, лише все пригадували сестрам, що воліють дати для бідних, бо чи надто дороге, чи дешеве, виконує ту саму службу. Не раз казали сестри, що сорочки були дуже подерті, і Татуньо казали не викидати їх, а лише латати, щоб на довше служили. Тоді сестри радили собі в той спосіб, що на «Николайка» приносив св. Миколай в пачках то реверенду, черевики, сорочки тощо, і татуньо мусіли приймати» [415].

Із 1926 р. у Станіславо́ві розпочало свою діяльність і Згромадження сестер милосердя св. Вікентія і Павла, головний осідок якого знаходився у бельгійському місті Деінде. Сестри опікувалися хворими людьми та каліками, доглядаючи за ними та надаючи першу медичну допомогу, а також займалися сиротинцями, в яких отримували дітей-сиріт, вели фахові курси [147, арк.18-22].

Владика подарував сестрам землю на вул. Голуховського, 47 (тепер вул. Чорновола) для ведення господарства та будівництва власного приміщення і сиротинця для дітей-сиріт [147, арк.83]. Від самого початку заснування монастиря і до його закриття наприкінці 40-х рр. священником був отець Іван Слезюк.

За сприяння єпископа Г.Хомишина у 30-х рр. на теренах єпархії розпочало свою діяльність Згромадження сестер мирносиць, основний осідок яких (Матірний дім) знаходився у Богородчанах, а філіали – в Станіславо́ві, Городенці та інших населених пунктах єпархії. Основним

заняттям сестер було «обходити хворих і провадити приюти для старців» [148, арк.4-8].

Дбав єпископ і про розвиток чоловічих чернечих чинів. Особливо владика підтримував діяльність отців-василіян, монастирі яких діяли в Бучачі, Гошеві, Погоні, Михайлівцях, Заваллі, Улашківцях, а з 1935 р. і в Станіславові. У своїй праці «Українська проблема» владика наголошував, що «монаший стан, то чиста атмосфера Христова, а всякий вплив упавшого світа тут має устати, тут всякий його фальш і підступ мусить стратити силу і вдушитися. Всі в тім монашим стані своєю молитвою, посвятою і своїм святим життям нехай стягають благословенство і поміч Божу для себе і народу, нехай будуть дороговказом до безпечної пристані серед нинішньої бурі, яка у нас шаліє». Особливі надії Г.Хомишин покладав на ЧСВВ, відзначаючи, що «Чин добре розуміє своє становище і високе завдання у нашій церкві і народі» і це «завдання сповнить в цілості по бажанню Христа Спасителя» [477, с.62-63].

Зі зведенням наприкінці 1935 р. у мікрорайоні Станіславова, званому «Майзлі», церкви Христа Царя, яку владика передав отцям-василіянам, у Станіславові стало три греко-католицькі парафії – при центральній катедрі Святого Воскресіння, при церкві Покрови Матері Божої у Княгинині-місті і при церкві Христа Царя на «Майзлях» [751, с.95].

Про значну роботу владика Г.Хомишина в справі поширення на теренах Станіславівській єпархії ЧСВВ свідчить і той факт, що якщо на початок його єпископства (1904 р.) був лише один василіянський монастир у Бучачі, то станом на 1935 р. їх уже було шість – у Бучачі, Михайлівцях, Погоні, Улашківцях, Заваллі, Станіславові. Крім того, діяли жіночі монастирі сестер-василіянок у Станіславові та Кудринцях [751, с.94].

Важливою подією в житті єпархії стало заснування в січні 1920 р. у Станіславові монастиря Найсвятішого Ізбавителя (отців-редемптористів), яких із Бельгії запросив владика Г.Хомишин. Спочатку вони жили в

духовній семінарії, а згодом єпископ надав для них парафію в передмісті «Гірка», де вони обслуговували церкву св. Йосифа. У 1927 р. отці-редемптористи за сприяння владики купили землю і будинок на вулиці Голуховського (нині на місці монастиря знаходиться пологовий будинок на вул.Чорновола), де і перебував монастир до часу його закриття [517, с.422-424].

Отці-редемптористи обслуговували церкву св. Йосифа на «Гірці», а також проводили значну душпастирську діяльність у своїй каплиці при монастирі. При монастирі існувало жіноче братство «Матері Божої Неустаючої Помочи», в якому станом на 1935 р. налічувалося 900 членкинь та «Союз християнських мужщин» чисельністю 200 осіб [289, с.140].

Загалом про еволюцію розвитку всіх чернечих згромаджень та їх філій у єпархії свідчить той факт, що за період із 1904 р. до 1935 р. їх кількість зросла з 5 (один чоловічий і чотири жіночих) до 41 (сім чоловічих і тридцять чотири жіночих) [789, с.4].

Значну увагу приділяв владика Г.Хомишин і підготовці кадрів, яких виховувала Станіславівська духовна семінарія. За його сприяння з 1920 р. і до закриття в 1945 р. незмінним її ректором був отець, професор богословія Авксентій Бойчук. Активну допомогу в навчально-виховному процесі надавали семінарії й Станіславівські отці-василіяни.

За аналогічною динамікою розвивалося релігійне життя і в Перемишльській та Львівській єпархіях. Свідченням є той факт, що станом на 1936 р. у трьох східногалицьких єпархіях налічувалося 3720000 віруючих, 2294 парафій, 2850 священників, 3523 культових споруд, 111 монастирів та філіалів, 425 ченців та 670 черниць. Із них: у Перемишльській – 1220000 віруючих, 613 парафій, 840 священників, 1288 церков і каплиць, 8 чоловічих і 35 жіночих монастирів та філіалів, 230 ченців і 200 черниць; у Львівській – 1400000 віруючих, 1267 парафій, 1360 священників, 1351 церков і каплиць, 10 чоловічих і 26 жіночих монастирів

та філіалів, 150 ченців і 280 черниць; у Станіславівській – 1100000 віруючих, 414 парафій, 650 священників, 698 церков, 186 каплиць, 5 чоловічих і 27 жіночих монастирів та філіалів, 45 ченців і 190 черниць [328, с.57]. На час окупації Галичини Червоною армією у трьох єпархіях налічувалося 4150004 віруючих, 3040 парафій, 2950 священників, 4400 церков і каплиць, 127 монастирів і філіалів, 1090 черниць і 520 ченців, 540 студентів теології, які навчались у Духовній академії та п'яти духовних семінаріях. Крім того, в посіданні й під управою ГКЦ була велика кількість будівель культурного призначення, народних, середніх шкіл й інститутів, друкарень, видавництв наукового й популярно-релігійного характеру, книгарень і бібліотек, виховних і опікунських організацій дітей та молоді, студентства, церковних братств і конгрегацій [785, с.155].

Поразка Української революції 1918–1923 рр. призвела до появи різних ідеологій, стратегії яких різнилися формами й методами стосовно відродження української державності в майбутньому. Під їх впливи потрапляла значна частина громадянства краю, особливо молодь. Утягування молоді в політичну боротьбу призвело до того, що, наприклад, окремі з молодіжних товариств – «Січ» і «Пласт» – були заборонені, відповідно у 1925 р. і 1930 р. за звинуваченнями у політичній діяльності [530, с.44, 59].

Щоб оберегти українську молодь від передчасної політизації, владики ГКЦ змушені були шукати ефективні шляхи протидії різним політичним ідеологіям. Зокрема, єпископ Г.Хомишин вбачав вихід із ситуації у створенні релігійного культурно-просвітницького товариства, що діятиме під патронатом Церкви. У своїй відозві «До Всечесного духовенства Станіславівської єпархії» від 8 грудня 1928 р. він, зокрема, піддав критиці діяльність світських товариств, стверджуючи, що у багатьох з них міцно «засів сельробівський та радикальний дух». А тому



рекомендував священникам припинити співпрацю з цими товариствами [458].

Варто зазначити, що в критиці владики була доля правди, оскільки лише на теренах Станіславівського воєводства Головний виділ «Просвіти» змушений був призупинити діяльність 28 хат-читалень, де «господарювали» сельробівці-комуністи [907, с.11]. Крім того, під впливом різних політичних партій перебувало чимало і низових осередків «Лугу» та «Сокола». Наприклад, у Тисмениці осередок «Сокола», згідно з донесеннями поліції, не діяв у «рамках статуту», а проводив «політичну діяльність під впливом Сельробу» [141, арк.10]. А в осередку «Лугу» мало вплив УНДО [141, арк.52, 66]. І таких фактів у Станіславівській єпархії було чимало.

Наприкінці 1928 р. владики розробив статут релігійно-просвітницького товариства «Єдність», яке мало діяти в кожній парафії. Завдання товариства полягало в тому, щоб підтримувати й розвивати «віру, моральність, любов до української народності і Вітчизни, тверезість та ощадність, образоване і просвіту, забаву». При кожному низовому осередку передбачалося створення театральних, музичних, спортивних, пожежних та інших секцій (гуртків), а також бібліотек. Вся виховна робота мала базуватися на національно-християнських засадах.

Члени товариства поділялися на чотири групи: учасники або кандидати, дійсні і почесні члени та «вспомогаючі члени» (меценати). Щоб стати дійсним членом товариства, потрібно було протягом трьох місяців пройти спеціальний випробувальний термін, під час якого претендент мав показати себе справжнім християнином-католиком. До категорії «вспомогаючих» належали ті, які допомагали товариству матеріально. Статус «почесного» отримував той, хто відзначився особливими заслугами перед ГКЦ й українським народом [323].

Необхідно зазначити, що нове товариство акумулювало в собі окремі елементи від діючих товариств – «Пласту», «Сокола», «Лугу». Однак новостворене товариство «Єдність» не отримало належного схвалення і підтримки як серед духовенства, так і населення галицької митрополії. Причина, очевидно, крилася в тому, що, по-перше, не було достатньо активних і підготовлених до цієї роботи священників.

По-друге, неможливо було ізолювати товариство від процесів, що відбувалися в суспільстві, і, відповідно, захистити його членів від будь-яких «шкідливих» політичних впливів.

Переконливим доказом є хоча б той факт, що станом на 1928 р. як серед населення Станіславівської, так і Львівської й Перемишльської єпархій найбільшою популярністю користувалися часописи лівого та лівоцентристського спрямування. Зокрема, у Станіславівській єпархії «Громадський голос» передплачувало 1024 осіб, а «Сельроб» – 201 осіб. У той же час часописи релігійного змісту, наприклад «Богословія», передплачувало лише 76 осіб, а «Ниву» – 91 особа. А найбільш популярну «Нову зорю», засновану Г.Хомишиним, передплачувало 469 осіб [323]. Крім того, значна частина населення симпатизувала тим процесам, які відбувалися на теренах радянської України. Зокрема, безземельне селянство хотіло отримати землю, а галицька інтелігенція по-доброму заздрила процесам українізації, що проходили в УРСР із другої половини 20-х рр. Тому ізолювати населення від комуністичних впливів, замінивши їх релігійно-національною ідеологією при згоді на автономію у складі Польщі, було складною справою.

По-третє, товариство «Єдність», на нашу думку, мало стати занадто «правильним», що не дуже приваблювало молодь із притаманним їй юнацьким максималізмом та романтизмом.

По-четверте, певною мірою перешкодив становленню товариства і той факт, що наприкінці 1928 р. Ватикан розпочав рух, присвячений 1900-

річчю Голгофської Жертви Ісуса Христа під назвою «Католицька акція». Тому більшість священників зосередила свою увагу на створенні у парафіях гуртків «Католицька акція української молоді» (КАУМ), а товариство «Єдність» фактично дублювало їх діяльність. Зазначимо, що товариство «Єдність» не знайшло підтримки й у інших єпархіях і діяло тільки у Станіславівській єпархії.

При затвердженні статуту «Католицької акції» намітилися розбіжності в поглядах щодо форм і методів розвитку «Католицької акції» між митрополитом А.Шептицьким та єпископом Г.Хомишиним, який був прихильником єпархіального контролю за її ходом і противником створення загального координаційно-контролюючого органу. Іншими словами, владики не бажав бути від когось залежним, а хотів сам контролювати проходження «Католицької акції» на теренах своєї єпархії. Дискусії затягнулися, і тільки оголошення папою Римським Пієм XI 1933 року «Роком Ісуса Христа» змусили ієрархів та рядове духовенство взятися до практичної реалізації «Католицької акції». Зокрема, 1 березня 1933 р. ієрархи звернулися до духовенства і мирян краю з відозвою, в якій закликали їх взяти активну участь у «Католицькій акції», що мала тривати з 2 квітня 1933 р. до 2 квітня 1934 р., а також у загальногалицькому святі «Українська молодь – Христові» (УМХ), яке мало відбутися 6, 7 і 14 травня. Владики закликали духовенство й світську інтелігенцію створювати в парафіях «кружки» Католицької акції та проводити підготовку до свята УХМ, вивчаючи історію ГКЦ, її святих, релігійні традиції та звичаї [334].

Масова участь в «Католицькій акції» та крайовому святі «Українська молодь – Христові», а також його підтримка широкою громадськістю і духовенством призвели до утворення в грудні 1933 р. масового молодіжного товариства релігійного спрямування – «Католицька асоціація української молоді» (КАУМ), на основі якого в квітні 1937 р. утворилося

товариство «Орли»-КАУМ, що діяло під патронатом митрополита А.Шептицького.

Однак варто зазначити, що єпископ Г.Хомишин не приїхав до Львова на свято «УМХ», а представництво гуртків «Католицької акції» з єпархії було незначним. Причини такої пасивності крилися як в образі, що не вдалося створити запропонованого ним товариства «Єдність», так і політичних поглядах, оскільки до підготовки свята та участі в ньому долучилося й чимало членів УНДО, відносини з яким Г.Хомишин припинив на початку 30-х років. За словами наближеного до Г.Хомишина редактора «Нової Зорі» О.Назарука, «хомишинців» від свята «відштовхнула політизація акції УМХ митрополитом А.Шептицьким», який, на думку Г.Хомишина, більше «мав намір підняти престиж УНДО, а не Господа Бога» [55, арк.16].

Певною мірою загострив ситуацію і голова католицького студентського товариства «Обнова» Р.Монцібович, який з нагоди свята у своєму виступі на урочистій академії в оперному театрі дозволив собі у присутності митрополита піддати критиці Станіславівського владика [55, арк.17]. Це ще більше віддалило Г.Хомишина від співпраці з львівськими релігійними та культурно-просвітницькими товариствами в справі «Католицької акції», внаслідок чого Станіславівська єпархія в подальшому самостійно проводила виховну роботу з молоддю. Зокрема, владика Г.Хомишин активно взявся за створення нового культурно-просвітницького релігійного товариства, яке б у виховному та культурно-просвітницькому напрямі тісно співпрацювало з існуючими українськими товариствами. На відміну від митрополита, який вважав, що священники повинні активно працювати в уже існуючих товариствах і «викорінювати в них шкідливі для церкви й людини ідеології», єпископ Г.Хомишин, навпаки, вважав таку лінію хибною і наполягав на створенні суто релігійного товариства під контролем ГКЦ [793, с.122-123]. Особливо його

непокоїло поширення в товариствах комуністичної ідеології, про що свідчать його листи до О.Назарука [62, арк.80], особисті Пастирські листи «Про большевицьке переслідування релігії» [469, с.6-7], «Про візантійство» [463], а також брошура соратника єпископа отця Т.Галущинського «Царство сатани наступає на нас» [367].

Важливе значення у протидії комуністичній ідеології владика відводив релігійній пресі. Так, у відозві до духовенства єпархії «О пресі як дуже важній збруї нинішньої доби» він, зокрема, наголошував, що «преса має рішаче значіння про мир і війну, про родину і суспільність, про мистецтво і літературу». А «що зробили ми, – риторично запитував він, – щоб протидіяти сектантству, большевизму, радикалізму?...» [459, с.5, 11].

Особливо переконав його в злочинній суті більшовицької ідеології голодомор 1932 – 1933 рр. на території радянської України. У зверненні галицьких ієрархів до духовенства та вірних від 24 липня 1933 р. «До всіх людей доброї волі», а також у своєму Пастирському листі «В справі допомоги Великій Україні» від 17 жовтня він просив усіма можливими способами допомогти голодуючим [331].

Спільно з О.Назаруком владика до кінця 1933 р. уклав статут нового релігійного культурно-просвітницького товариства під назвою «Скала» і подав його на реєстрацію до воєводського управління [62, арк.90]. Уже сама назва відповідала біблійному змісту, яке, як апостол Петро, мало стати твердинею збереження християнського духу й моралі серед віруючих греко-католиків краю [125, арк.1-3].

Поява нового релігійного товариства під патронатом владики викликала неоднозначне ставлення як громадянства краю, так і політиків. Оскільки «Скала» була близькою за метою, змістом і формами роботи до «Просвіти», то, наприклад, газета «Діло» (орган УНДО) прогнозувала, що між товариствами неодмінно будуть мати місце постійне суперництво і конфлікти [327]. А орган радикалів (УСРП) «Громадський голос» як

завжди іронізував, що новостворене товариство «розіб'є народні установи і все свідоме українське громадянство» [326].

Націоналістичні часописи «Наш клич» і «Розбудова держави» вважали дії Г.Хомишина «антиукраїнськими» [332].

Таким чином, створення Г.Хомишиним «Скали» призвело до його напружених відносин із митрополитом та керівниками громадсько-політичних об'єднань і партій.

Необхідно зазначити, що серед владик ГКЦ мали місце і розбіжності стосовно діяльності та співпраці не лише релігійних товариств, а й партій християнсько-суспільного спрямування. Оскільки створена Г.Хомишиним напередодні Першої світової війни Християнська суспільна партія (ХСП) через різні об'єктивні та суб'єктивні причини припинила своє існування, то 4 серпня 1925 р. у Львові відбувся установчий з'їзд, на якому було створено нове громадське об'єднання – Українську християнську організацію (УХО), головою якої, на пропозицію Г.Хомишина, було обрано отця Теодозія Галушинського [67, арк.4]. УХО ставила за мету згуртувати українців греко-католиків, незважаючи на їх партійну належність «у душі і науці католицької церкви» [333].

На початку грудня 1925 р. у приміщенні Станіславівської гімназії відбулася нарада духовенства під головуванням Г.Хомишина, на якій обговорювалося питання активізації діяльності УХО, призначено відповідальних осіб за розвиток нової установи в повітових центрах. До кінця грудня 1925 р. у Станіславівській єпархії осередки УХО уже діяли в Снятині, Долині, Калуші та Печеніжині [118, арк.2, 26].

Провід християнської організації особливу увагу приділяв залученню до організації молоді. З цією метою на початку 1926 р. при УХО було створено Українську студентську християнську організацію (УСХО), яку очолив студент філософського факультету Іван Гладилевич [335].

Завдяки фінансовій допомозі владики Г.Хомишина з лютого 1926 р. почав виходити друкований орган УХО – тижневик «Нова зоря», редактором якого за пропозицією владики було призначено відомого публіциста і громадського діяча Осипа Назарука.

Узятий Ю.Пілсудським курс «оздоровлення» політичного та економічного клімату в державі активізував надію українців на надання автономії Східній Галичині [757, с.291-292].

Оскільки на той час найбільш активно ідею автономії захищало Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), то саме з ним владики Г.Хомишин пов'язував можливість тісної співпраці створених ним УХО та УСХО. За згодою сторін до складу керівного органу УНДО – Народного комітету – ввійшли голови УХО та УСХО, а також кілька священників – Ю.Гірняк, І.Проць, П.Городецький та інші, через що політичні опоненти називали УНДО «партією попів» [608, с.35].

Однак співпраця з УНДО не призвела до значного росту рядів УХО, бо станом на серпень 1926 р. у Станіславівській єпархії налічувалося приблизно лише 100 «уховців» [118, арк.70].

У 1927 р. у відносинах з УНДО намітилася політична криза, причиною якої стало схиляння до відкритого угодовства з польською владою як Г.Хомишина, так і голови УХО В.Бачинського. Через це останнього було виключено зі складу Народного комітету УНДО. Таким чином, напередодні виборів до польського сейму, що мали відбутися в березні 1928 р., УХО політично «збанкрутувала», оскільки не мала ні достатньої кількості членів, ні значної підтримки серед населення. Не врятувало УХО і спроби владики залучити до членства і таких відомих у Галичині осіб, як публіциста Осипа Назарука (редактор «Нової зорі»), історика Стефана Томашівського та адвоката Володимира Охримовича. Під час виборів до сейму більшість священників та вірних віддали перевагу кандидатам від УНДО [335].

Після виборів угодовська політика Г.Хомишина набирає чітких рис. Зокрема, він виступає за автономію Східної Галичини в складі Польщі, визначаючи кордони автономії територіями Станіславівського, Тернопільського і Львівського воєводств та частиною Волинського, Поліського і Люблінського з населенням майже 7 млн. чол. [335]. Запропонований владикою проект автономії схвалив ЦК УХО в травні 1928 р. [68, арк.1-16]. Спроби керівництва УНДО повернути владу «з угодовської дороги» не мали успіху, що і стало причиною остаточного розриву між УНДО й УХО та, відповідно, з Г.Хомишином [119, арк.9].

Урядова політика та світова економічна криза загострила політичну ситуацію, піком якої стали саботажні акції ОУН та політика пацифікації (умиротворення). Президент Ю.Пілсудський розпустив 30 серпня 1930 р. галицький сейм і сенат, взявши курс на мілітаризацію країни і згортання демократичних процесів [575, с.182]. У зовнішній політиці Польща пішла на зближення зі США та Англією як можливими союзниками в боротьбі проти німецької та радянської агресії, виношуючи ідею завдяки їх допомозі відродити державу в кордонах до 1772 р. [633, с.138-141]. Відповідно, робилися у цьому напрямку й певні заходи. Зокрема, на східних прикордонних з УРСР територіях створювався своєрідний бар'єр із переселенців-осадників, яким уряд надавав землі та інші пільги, що викликало невдоволення місцевого українського населення.

У різних формах здійснювався також і наступ на ослаблення автономістичної ідеї серед українського політикуму, який так і не зміг виробити єдиної стратегічної лінії і тактики в умовах, що склалися.

У питаннях релігії уряд робив ставку на ізоляцію населення від впливів православ'я, особливо російського, та намагався орієнтувати ГКЦ на її зближення з польською Римо-католицькою церквою та Ватиканом [633, с.178]. Тому будь-які прокатолицькі ідеї Г.Хомишина підтримувалися як політичними, так і релігійними польськими колами.



Політика пацифікації, внаслідок якої за період з 1 липня до 1 грудня 1930 р. у Львівському, Тернопільському та Станіславівському воєводствах було арештовано 1739 осіб, із яких 1143 віддано до суду [835, с.123], спричинила гострий осуд із боку не лише українських політичних партій та громадянства краю, а й ієрархів ГКЦ. Як противник насилля, Г.Хомишин, зокрема, вважав, що тільки політична партія християнської орієнтації зможе розв'язати українсько-польське протистояння, а тому активно взявся за створення замість УХО нової партії всегалицького масштабу [62, арк.13]. З цією метою 12–13 липня 1930 р. відбулася перша нарада за участю єпископів Г.Хомишина і Й.Коциловського та їх єпископів-помічників. Учасники наради, зокрема, відзначили, що ідеологія жодної з існуючих українських партій не несе в собі християнських цінностей, а тому є необхідність у створенні окремої католицької партії [335]. А вже 24 вересня 1930 р. на установчому з'їзді у Львові була створена Українська католицька народна партія (УНКП) [779, с.221].

Програмні засади УНКП були викладені у праці одного з її ідеологів та співзасновників О.Назарука під назвою «Ідеологічні основи Української католицької народної партії». Партія виступила за широку національно-культурну автономію Східної Галичини у складі Польської держави, а духовну силу, яка б змогла об'єднати українців Галичини та забезпечити міцний зв'язок із католицизмом Західної Європи, вбачала лише в особі ГКЦ [777, с.98-99].

На протипагу УНКП у жовтні 1930 р. з ініціативи митрополита А.Шептицького було створено «Український католицький союз» (УКС), друкованим органом якого стала газета «Мета». УКС мав на меті консолідувати українську громадськість, представників різних партій у християнсько-католицькому дусі [121, арк.1]. Таким чином, УКС не претендував на статус монолітної політичної організації, а дозволяв своїм членам належати до різних політичних партій, що визнавали у своїй

ідеології християнські цінності. На теренах Станіславівської єпархії УКС мав найбільшу підтримку в Рогатинському, Калуському та Надвірнянському повітах [132, арк.8].

Утворення УКС, за словами часопису «Громадський голос», стало відчутним ударом по УКНП та самолюбству Г.Хомишина, оскільки УКС підтримував УНДО [326].

У лютому 1931 р. Г.Хомишин звернувся до духовенства й вірних з Пастирським листом «Про політичне положення українського народу в польській державі», в якому виклав власне бачення шляхів порозуміння між двома народами. Цей лист, а також його брошура «Українська проблема», що вийшла в 1932 р., по суті й стали політичним орієнтиром для УКНП з нормалізації польсько-українських взаємин. Єпископ наголошував, що репресіями ні з одного, ні з іншого боку проблему неможливо вирішити, оскільки це призведе до ще більшого загострення відносин та посилення антипольських виступів. А знищити українців поляки все одно не зможуть через високий рівень їхньої національної самосвідомості [463, с.21]. А в одному з інтерв'ю наголосив, що «обидві сторони мусять для здійснення визначеної цілі змінити і багато поглядів, програми піддати ревізії», оскільки ще є «досить часу, щоб зачати нове життя» [335].

Таким чином, врегулювання українсько-польських взаємин Г.Хомишин вбачав у двохсторонніх поступках один одному. Крім того, вважав, що українці, особливо політичні лідери, повинні усвідомити своє становище в чужій державі та керуватися не перманентною непримиренністю, а практичним реалізмом. У зв'язку з цим розглядав ОУН як деструктивний елемент, що в таких складних умовах здатний принести більше шкоди, ніж користі, бо репресії польської влади спрямовані не лише проти ОУН як організаторів і учасників саботажних акцій, а й всього українського населення Галичини. Тому прояви політичного терору є

корисливими для «шовіністичних чинників польської суспільности», щоб мати можливість оправдати свої злочини перед європейською та світовою спільнотами [463, с.11-12].

Критичне ставлення Г.Хомишина до ОУН пояснювалося і тим, що націоналісти, на думку владики, відкидали необхідні для творення держави релігійні засади. Зокрема, у Пастирському листі «Про грозу духової руїни» він відзначав, що «всякий вчинок, хотя й би як повний жертви навіть з власности свого життя для свого народу, коли він противний Божим правам, є завжди злочином, є гріхом, а народови не принесе добра, а навпаки шкоду». І коли «ввійде у звичай, що злочин сповнений в ім'я народу чи для народу і для своєї держави добрий і дозволений, тоді зітреться розуміння і почуття правдивої чесноти і правдивої моральности, тоді в такім народі чи державі будуть сповнятися злочини і проти своїх... і тоді злочини будуть уходити за геройство, бо вони будуть сповнятися в ім'я України і для України» [471, с.35-36]. А якщо колись завдяки діям ОУН і буде здобута українська державність, то така держава не зможе достатньо самореалізуватися, бо виникне державоруйнівний, антирелігійний, анархічно-конспіративний уклад [463, с.10-11].

Г.Хомишин не погоджувався з думкою, що нібито націоналісти «здатні знищити комунізм». Він вважав, що з комуністичними ідеями треба боротися винятково «наукою Церкви та відповідною на тій науці опертою суспільно-політичною програмою» [61, арк.2].

Критика діяльності ОУН була зумовлена й тим, що чимало греко-католицьких священиків симпатизували їй, особливо в Коломийському, Богородчанському та Городенківському повітах [120, арк.45, 49, 50].

Якщо Г.Хомишин відкрито вважав діяльність ОУН шкідливою, то висловлювання митрополита А.Шептицького були більш поміркованими. Навпаки, він намагався привернути націоналістів до Церкви. В іншому випадку, вважав А.Шептицький, молоді люди, що симпатизували ідеям

ОУН, «будуть назавжди втрачені для України». Так, у статті «УКС і політика», опублікованій у «Меті» 10 квітня 1932 р. він, зокрема, наголошував, що греко-католик може належати до будь-якого партійно-політичного угруповання, якщо програма не суперечить католицькій вірі й етиці. Тому така людина може бути монархістом, консерватором, демократом, угодовцем, в окремих випадках і навіть екстремістом [331]. З таким твердженням не погоджувався Г.Хомишин, який у листі до митрополита від 2 травня 1932 р. дорікав йому за таке надто поблажливе ставлення до націоналістів [47, арк.10-11].

Г.Хомишин, виходячи з існуючих реалій, вважав, що українці Галичини на початку 30-х рр. ще не готові вибороти державну самостійність, а тому повинні бути лояльними до Польської держави. «Наша лояльність, – відзначав він, – має до того стреміти, щоб польська держава була сильна і забезпечена, а заразом справедлива». А коли буде сильною Польща, тоді і «кожний нарід почуватиметься в ній добре, має всі дані до свого життєвого розвою і пристосуватиметься до своєї власної держави, коли політичні обставини на се дозволять». Особливо переживав владика за те, що «одного дня зненавиджені українцями поляки від нас забираються і нас самих лишують... за кілька годин приходять з-за Збруча хмари большевиків, які замкнуть наші церкви і обернуть на доми забави або розпусти, духовенство і інтелігенцію по часті вистріляють, по часті вишлють на Соловецькі острови, а сам нарід згноблять... А що торкається селянства, то большевики завели б державну панщину і відібрали б землю у селян, котрі мусіли б обробляти колись свою землю, як наймити для держави» [463, с.28].

Саме тому період вимушеного перебування у складі Польщі потрібно використати раціонально й підготувати себе духовно, виконуючи настанови Церкви, консолідувати сили, щоб приготуватися до боротьби за

свою державу [463, с.31]. А такою консолідуючою політичною силою вважав УКНП, а духовною – ГКЦ [793, с.76].

Необхідно відзначити, що програма українсько-польського порозуміння Г.Хомишина знайшла підтримку як серед урядових, так і релігійних кіл Польщі [605, с.390]. Однак більшість лідерів українських політичних партій та їхні друковані органи сприйняли запропоновану програму критично, а позицію владики називали капітулянтською [326]. Так, анонімний автор у брошурі «Єпископ Григорій Хомишин як «спаситель народу»» назвав його «лжепророком», «духовним Махном», «шкідником», що «знеславляє наш нарід, наше духовенство» [381, с.3, 10, 15]. Влада навіть змушена була в березні 1933 р. конфіскувати брошуру, мотивуючи таке рішення тим, що критика проти Г.Хомишина може «віддалити український народ від польського» [158, арк.5].

Критикували владику і комуністи. Зокрема, у квітні 1933 р. Станіславівський округком КПЗУ оприлюднив звернення до робітників, селян, військових і представників інтелігенції, у якому говорилося, що «українська буржуазія» готується «з польським фашизмом» до «спільного нападу на УСРР», а особисто Г.Хомишин «закликає до одноцілого фронту польської і української буржуазії» [557, с.116].

Таким чином, на початку 30-х рр. Г.Хомишин унаслідок своєї угодовської позиції опинився в політичній ізоляції. Викликавши проти себе шквал критики та невдоволення не лише з боку українського політикуму, а й рядового громадянства та віруючих, що певною мірою завдавало шкоди ГКЦ як консолідуючій національній силі, оскільки в діях та заявах єпископа вбачали офіційну позицію Церкви [763, с.70].

Не стала об'єднавчою політичною силою й створена ним УКНП. Не допомогла й зміна з його подачі в квітні 1932 р. назви партії на Українську народну обнову (УНО), оскільки мета, зміст, завдання і стратегія «нової» партії залишилися ті ж, що і в УКНП [62, арк.42]. Крім того, не

розширилися і географічні межі партії на що сподівався владика, оскільки її діяльність обмежувалася кількома повітами Станіславівської єпархії. В інших регіонах Галичини кількість членів УНО була незначною.

Новий компроміс між УНДО та УНО намітився в 1935 р., коли напередодні виборів керівництво УНДО погодилися взяти участь у виборах до сейму й сенату в блоці з польськими проурядовими партіями. Зокрема, 29 травня 1935 р. провід партії (В.Мудрий, В.Целевич, О.Луцький) підписали з урядом угоду, якою уряд гарантував забезпечення автономії для Західної України, що фактично розділило як український політикум, так і громадянство на два табори – прихильників і противників угоди [758, с.240-241].

Оскільки угода виходила з програмних ідей Г.Хомишина, то він підтримав дії УНДО і в липні 1935 р. звернувся з Пастирським листом «Національна чи об'явлена віра?» до духовенства й вірних, в якому наголошував на важливості такого рішення, оскільки вважав, що «наша інстанція – польська Варшава» [465, с.18-19].

Безперечно, що польська преса й влада одразу ж назвала цей лист владика «знаменитим», а українські політичні партії та громадянство, як завжди, оцінили його по-різному. Незважаючи на критику і бойкот українськими політичними партіями виборів до сейму і сенату (вересень 1935 р.) УНДО й УНО взяли у них участь. Зокрема, голова УНО І.Волянський балатувався до сейму по Тлумацькому, Станіславівському та Надвірнянському виборчих округах, а отець-крилошанин Р.Лободич до сенату – від Станіславіва [57, арк.126]. Г.Хомишин закликав духовенство єпархії залучати вірних до участі у виборах та не допускати у своїх парафіях їх бойкоту [133, арк.441]. Незважаючи на звернення, у більшості сіл, де виступали кандидати від УНО, їм влаштовували різного роду провокації та перешкоди, особливо представники від соціал-радикалів.

У виборах взяло участь лише 48,5% населення, яке мало право голосу, а в 15 виборчих округах УНДО та УНО здобули 14 мандатів до сейму та 5 – до сенату [758, с.241]. Стали послами І.Волянський та отець Р.Лободич. Оскільки І.Волянський, крім того, що був головою УНО, ще й очолював осередок «Рідної школи» Станіславівського повіту, то в листопаді його було усунуто з голови повітового осередку, бо члени осередку не могли погодитися із тим, що посольський мандат отримав «угодовець» з УНО [142, арк.190].

2 жовтня 1935 р. послы від УНДО та УНО зібралися на своє перше засідання для вироблення спільної програми дій [356]. А 6 жовтня в «Новій зорі» були опубліковані основні завдання, що ставилися перед українськими послами в польському парламенті. Зокрема, програма-мінімум передбачала відстоювати перед владою українські інституції, відновлення діяльності уже закритих та творення нових, а програма-максимум – автономію Східної Галичини у складі Польщі. Водночас підкреслювалося, що для реалізації цих завдань та втілення в життя загальної ідеї українсько-польського порозуміння необхідно створити в сеймі спільну парламентську фракцію з послів Галичини й Волині [335]. Але оскільки лідер УНДО В.Мудрий відмовився від співпраці з волинянами, які, на його думку, були маріонетками в руках волинського воєводи Г.Юзевського, під керівництвом якого здійснюється асиміляція українського населення Волині [759, с.100], то співпраця УНО з УНДО припинилася. Зокрема, 1 квітня 1937 р. у «Новій зорі» появилася його стаття «Моя відповідь УНДОВі», в якій владика намагався заперечити свій жорсткий контроль за діяльністю УНО, причетність та підтримку угодовської політики УНДО з польським урядом щодо нормалізації українсько-польських відносин [481]. Аналогічні проблеми піднімалися і в його наступній статті «Мій погляд на Українську Народну Обнову» [480]. Владики приходять до висновку що «верхи народу», тобто керівництво

громадсько-політичних партій та організацій, «поражені духовою сліпотою і певного роду розумовим збоченням», від чого страждає і «гине наш нарід», оскільки «його духовий організм є так ослаблений, що не може прийняти здорової поживи і її з себе викидає» [63, арк.12]. Безперечно, що під тією «здоровою духовною поживою» Г.Хомишин вважав себе й УНО.

У листопаді 1937 р. владики ГКЦ та низка українських громадських діячів оприлюднили заяву-протест проти репресивної політики польського уряду стосовно українців. У ній, зокрема, відзначалося, що «після складання нормалізаційної угоди 1935 року з урядом Польщі погіршилася ситуація українського народу у всіх областях публічного життя... Самоврядування фактично не існує, немає права фактично обирати представників до Сенату і Сойму, не виконано міжнародних зобов'язань в справі автономії, заснування українського університету; обмежено вживання української мови» [63, арк.3]. Владики пропонували українським послам на знак протесту припинити роботу в парламенті та відмовитися від мандатів. Крім того, наголошувалося, що назріла потреба в консолідації національно-політичних сил для спільного вирішення української справи.

Таким чином, ця заява фактично припинила угодовську програму нормалізації польсько-українських відносин.

Під тиском зовнішніх та внутрішніх обставин українські політичні партії Галичини в грудні 1937 р. знову роблять крок назустріч для спільного протистояння антиукраїнській політиці польського уряду. З цією метою було створено координаційний центр в особі Контактного комітету (КК), до складу якого увійшли представники від УСРП, УСДП, ФНС, УНО та опозиційної групи УНДО [830, с.181].

Першим випробовуванням для спільних дій стало звинувачення польським послом Б.Войцеховським митрополита А.Шептицького в антидержавних діях, приводом до яких була його відмова, щоб польські жовніри брали участь святкуванні Водохреща в січні 1938 р. Свої дії



А.Шептицький пояснював загрозою можливого виникнення польсько-українського конфлікту [336]. На захист А.Шептицького стала українська громадськість, відреагувавши масовими маніфестаціями протесту та велелюдними вічами. Одне з таких віч відбулося 10 лютого 1938 р. і в Станіславові. Його учасники засудили наклепницькі напади польського посла на митрополита, а також прозвучала в окремих виступах і критика на адресу єпископа Г.Хомишина, вважаючи його угодовську діяльність шкідливою для вирішення української справи [140, арк.2, 7, 8]. Така критика була закономірною ще й тому, що владика заборонив духовенству брати участь у зібранні. У відповідь світська інтелігенція проігнорувала заходи владики з відзначення 300-річчя смерті митрополита Й.Рутського, які проводилися кількома днями пізніше [140, арк.9].

У вересні 1938 р. президент Речі Посполитої розпустив парламент, призначивши нові вибори на листопад 1938 р. У відповідь на це 14 вересня у Львові відбулася нарада представників українських політичних партій. На ній було прийнято рішення про створення Всеукраїнської національної ради (ВНР) як тимчасового українського парламенту й одночасно координаційного центру політичних сил. Однак Г.Хомишин не погодився на участь у Раді УНО, заявивши, що «наші патріоти допровадили нарід до руїни над пропастью, а тепер роблять овечі скоки» [63, арк.106].

Г.Хомишин не приєднався також і до листопадової спільної політичної заяви, в якій йшлося про репресії польських властей проти українського населення та необхідність консолідації українських громадсько-політичних сил [834, с.232]. Він продовжував залишатися прихильником лояльного ставлення до влади, а лідерів українських політичних партій та представників духовенства, які симпатизували цим партіям, звинувачував у політичній близькорукості. Зокрема, у Пастирському листі «Про завдання священничого стану в Святій Католицькій Церкві» від 7 лютого 1939 р. він відзначав, що «патріотична

інтелігенція сама зійшла на бездоріжжя і нарід за собою потягнула». А духовенство «віддалося земній діяльності», забувши, що «могутність народу не в його численности, ні в його матеріальних засобах, але в духовній силі» [464, с.9]. Очевидно, що до такого висновку його спонукали й невдачі власних проектів як зі створення ідеальної релігійної організації («Єдність», «Скала») та політичних партій, так і врегулювання українсько-польських відносин.

Таким чином, у 20–30-х рр., незважаючи на приєднання Східної Галичини, складні політичні та релігійні дискусії, що точилися стосовно статусу Галичини, вирішення українсько-польських відносин, релігійних питань, організаційне зміцнення та розвиток ГКЦ в її трьох єпархіях відбувався в еволюційному поступі, завдяки старанням як митрополита Андрея Шептицького, так і єпископів Г.Хомишина та Й.Коциловського.

Завдяки їм у 1925 р. відбулося остаточне закріплення статусу ГКЦ на основі конкордату як єдиної консолідованої національно-релігійної сили, яка планомірно відстоювала інтереси українського громадянства краю, захищала права й свободи в умовах Другої Речі Посполитої. Під керівництвом владик важливу роль відіграло й греко-католицьке духовенство, які, за влучним висловом о. І.-П. Химки, «були незаміними агентами національного руху», яке «дало незмірно багато українському національному рухові» [829, с.205]. Беззаперечним підтвердженням цих слів було проведення «Католицької акції», свята «УМХ», створення товариств КАУМ та «Орлів»-КАУМ.

Стабільним був розвиток єпархій, чернечих чинів та релігійних товариств і організацій, які створювалися владиками в єпархіях як місцевого, так і всегалицького масштабу.

Водночас не обходилося і без окремих непорозумінь та конфліктів між владиками з приводу різного бачення ними стратегії і тактики стосовно пошуку шляхів українсько-польського порозуміння, мети і завдань

релігійних товариств, взаємодії з політичними партіями та громадськими організаціями. Однак це свідчило передусім про наявність демократичного духу як у взаємовідносинах між самими владиками ГКЦ, так і в їх відносинах із духовенством і мирянами. Наявність гострої критики, навпаки, сприяла зміцненню Церкви, її стабільному розвитку в умовах національного і релігійного гніту з боку польської влади. Тому гострі дискусії, власне, і змушували владик шукати оптимальні шляхи для еволюційного поступу ГКЦ.

#### **4.3. Взаємини греко-католицького духовенства з українськими політичними партіями та організаціями**

Після встановлення польської влади в Східній Галичині, ієрархи та духовенство ГКЦ залишалося головним стабілізуючим та консолідуючим фактором у суспільно-політичному русі, намагаючись підтримувати тісні стосунки з впливовими українськими політичними партіями та громадськими організаціями.

Традиційно, ще з австрійських часів, найбільш тісними були зв'язки ГКЦ з національно-демократичним табором, який уособлювала Українська національно-демократична партія (УНДП). До Першої світової війни багато громадсько-політичних акцій УНДП здійснювалися у партнерстві з церковними діячами. Делеговані УНДП священики були серед послів до Австрійського парламенту та Галицького сейму. Відповідно багато священиків стали членами Української національної ради ЗУНР [792, с.202-205].

Весною 1919 р. ця партія провела свій з'їзд й змінила назву на Українську народно-трудова партію (УНТП). До керівного складу партії, (Народного комітету), який з'їзд обрав 30 березня 1919 р., увійшов лише

один священник – о. Степан Юрик [746, с.87]. У складі Тіснішого народного комітету, обраного Народним з'їздом УНТП 21 травня 1923 р., налічуємо вже п'ять представників греко-католицького духовенства (священики Тит Войнаровський, Дем'ян Лопатинський, Степан Онишкевич, Олександр Стефанович та С.Юрик) [746, с.88]. Через рік серед обраних до керівництва партії, окрім названих, знаходимо імена о. прелата Леонтія Куницький та о. д-ра Гавліїла Костельника [746, с.89]. За даними О. Зайцева, священники О.Стефанович та Л.Куницький підтримували в «Нашому Прапорі» радянофільську концепцію [746, с.84].

У 1925 р. створюється політична партія, яка незабаром зайняла провідну позицію в українському політичному житті Західної України. До складу ЦК УНДО увійшли такі священники: о. Леонтій Куницький, Дем'ян Лопатинський, Степан Онишкевич, Володимир Садовський та Олександр Степанович [505, с.31]. Священики не тільки були членами проводу УНДО, але й очолювали повітові комітети. Провідник УНДО в Золочеві о. Степан Юрик [504, с.73]. Головами повітової організації в Рудках були о. Степан Онишкевич та о. Онуфрій Гадзевич [635, с.88]. У Радехові – о. Пеліх; в Мостиськах – парох с. Крукеничі о. Чаус; в Старому Самборі – о. Бенін [635, с.52-54].

Діяч УНДО о. Леонтій Куницький, прелат, блискучий оратор. Його називали «червоним прелатом», однак не за проповідування соціалістичних ідей, а за революційний націоналістичний зміст його промов. Від імені УНДО він оголосив, що партія бере участь у формуванні польсько-українського (петлюрівського) легіону, який мав би виступити проти більшовицької влади в Україні [504, с.72].

Духовенство ГКЦ всіляко підтримало УНДО на виборах до сейму та сенату Польщі у 1928 р. О. Леонтій Куницький організував публікацію й розповсюдження спеціальної брошури, в якій агітували українців Речі Посполитої голосувати за кандидатів від УНДО [410].

Кандидатами на виборах до сейму виступили такі священники, як: о. Йосиф Ліщинський, парох с. Макіяш Новий Ряшівського повіту (округ 47, Ряшів); о. Йосиф Мартинович, парох с. Військо Добромільського повіту, о. Петро Андрійчик, парох с. Залуже Саноцького повіту (округ 48, Перемишль); о. Андрій Бенцін, парох м. Старий Самбір (округ 49, Самбір); о. Мирослав Черкаський, парох в с. Дахнів Любачівського повіту (округ 51, Львів, повіт); о. Михайло Ганушевський, парох с. Угорники Станіславівського повіту (округ 53 Станіславів); о. Микола Притуляк, катехит у Сколе (округ 52, Стрий); о. Леонтій Куницький, прелат, о. Зиновій Кузьма, катехит у Теребовлі (округ 54, Тернопіль); о. Володимир Пелліх, парох у Радехові, о. Онуфрій Гайовський, парох с. Богутин Золочівського повіту (округ 55, Золочів) [410, с.24-29].

На виборах до сенату свої кандидатури виставили: о. Юліян Татомир, парох с. Лука Самбірського повіту, о. Матвій Хом'як, парох Лежайська (виборчий округ Львівського воєводства); о. Йосиф Проць, катехит Снятинської гімназії (виборчий округ Станіславівського воєводства); о. Олекса Гуньовський парох с. Ланівці Борівського повіту (виборчий округ Тернопільського воєводства) [621, с.29; 410, с.29-30].

УНДО й ГКЦ тісно співпрацювали в справах, які стосувалися захисту національних, культурних та релігійних прав українського населення Польщі, не зважаючи на їх конфесійну належність. Голова УНДО й Української парламентської репрезентації в польському сеймі Дмитро Левицький зібрав факти та цифрові дані про передачу на Волині 450 православних церков римо-католицькій курії. У своєму листі до Шептицького він писав: «Можливо, що Ваша Екселенція будуть могли цю справу пояснити належним чинникам в Ватикані, бо ми уважаємо цю справу, так зі зглядів релігійних як і національних, дуже важною для наших північно-західних земель» [259, с.291].

Наступного року Д. Левицький узагальнив матеріал про зловживання поляків під час пацифікації, відвідав митрополита й прохав, щоб той особисто звертався до керманічів Польської держави в справі припинення пацифікації українського населення в Галичині [534, с.96].

Посол від УНДО Михайло Галушинський відкликнувся на заклик митрополита щодо консолідації українських сил в легальній боротьбі проти Польської держави й став засновником Українського католицького союзу [774, с.138]. На сесіях польського сейму послы від УНДО Степан Баран (у липні–серпні 1938 р.) та С.Витвицький (у листопаді–грудні того ж року) докладно розповідали про переслідування українців й церковних діячів [742, с.274-275].

Для розуміння загальної настанови ГКЦ у стосунку до політичних партій варто з'ясувати ставлення не тільки митрополита, але й Станіславівського та Перемишльського єпископів. У липні 1926 р. єпископ Г.Хомишин закликав священників, членів Української християнської організації, підтримати УНДО. В результаті до керівництва партії – Народного комітету – увійшло 24 священники [557, с.61-62]. За дозволом і побажанням владики Г.Хомишина членом сенату в 1935 р. був обраний о. Роман Лободич [509, с.665]. Однак на відміну від митрополита Станіславівський єпископ уникав активної офіційної позиції в українському політичному житті.

Перемишльський владики Й.Коциловський ніколи публічно не декларував своєї симпатії чи підтримку жодній з українських партій [856, с.247-276]. Натомість всіляко намагався позбавити духовне життя українців надмірної політизації. Єпископа неодноразово критикував національно-демократичний табір, починаючи з 1920 р. [407, с.2]. Широкого розголосу в Західній Україні набув випадок у Самборі під час святкування «великого торжества коронації чудотворної ікони Матері Божої». Відомий у своїх краях Парох села Вошанець, о. С.Кульчицький був відомим у єпархії

проповідником. Прибувши на церковний празник до Самбора, він напросився у місцевого пароха о. Рабія виголосити проповідь під час святочного богослужіння. Як зауважили присутні, «зміст тої проповіді, густо перетиканої віршовими цитатами, був далеко агітаційно-вічений, ніж релігійно-церковний. Суть того змісту полягала на вихвалюванні народа, а потому й інтелігенції, в той спосіб, який з релігійною проповіддю мало мав спільного або нічого» [409, с.138]. Присутній на торжествах владика Й.Коциловський зауважив: «Отче, згляньтеся на нарід в таким числі. Він прийшов почути Слово Боже. А ви о чім говорите?» [409, с.139]. Коли о. С.Кульчицький відповів, що зараз завершить проповідь, а сам далі продовжував у своєму стилі, владика сказав до нього: «Прошу зійти!» [409, с.139]. Єпископ звернувся до пароха Рабія: «Прошу виголосити проповідь про Матір Божу», що й відбулося [409, с.139]. За демонстративне аполітичне ставлення Перемишльського владика він неодноразово піддавався критиці з боку перемишльських діячів УНДО [487, с.76].

ГКЦ налагодила конструктивну співпрацю з відламом УНДО – партією «Фронт національної єдності», створеною в 1934 році групою діячів із середовища УНДО.

Українська радикальна партія (УРП) традиційно, ще в австрійські часи, була антиклерикальною. У 1922 р. один із її лідерів Кирило Трильовський виступив з критикою унійної діяльності митрополита [390, с.267]. Під час виборів у брошурі о. Л.Куницького критикувалася дволикість виборчої кампанії Української соціалістично-радикальної партії [410, с.13-15]. ГКЦ не знаходила точок дотику з іншими партіями ліворадикального спрямування, зокрема з Українською соціально-демократичною партією (УСДП).

Дистанціонуючись від тоталітарної ідеології, ГКЦ непримиренно ставилася до комуністичних сил, насамперед до КПЗУ. Хоча й тут не обійшлося без провокацій. У Львові було кілька спроб комуністичних

провокацій під час церковних богослужінь [37, арк.6]. 30 жовтня 1921 р. польська поліція провела обшук в приміщеннях катедри св. Юрія. У приміщеннях, що належали ГКЦ, виявилось таємне засідання комуністичної організації. В результаті проведеного обшуку поліціанти виявили значну кількість брошур, відозв та публікацій комуністичного змісту [153, арк.41]. Польські часописи заявили, що хоча митрополит А.Шептицький був у цей час за кордоном, священники повинні були бути освідомленими про діяльність комуністичного осередка [153, арк.41].

Слід відмітити, що у своїй діяльності КПЗУ, яка формально перебувала у складі Комуністичної партії Польщі з 1925 року, а фактично була утворенням Компартії України, проводила виключно антирелігійну політику, заперечуючи право українського населення Галичини на власний національний розвиток.[16, арк. 67; 15, арк. 12]. В політичній діяльності партія різко виступала проти окупації Західної України Польщею, прагнучи включити її до складу СРСР та вела постійну боротьбу проти українських національно-демократичних партій та організацій. [17, арк. 279; 13, арк.12]. Слід відзначити, що українське населення негативно сприймало виступи членів патрії проти ГКЦ. Втім і сама кількість її членів було незначною і по даних самого ЦК КПЗУ становила у 1925 р 1743 чол. [14, арк.113-114], а у 1932 р досягла свого максимуму у 3600 чол. [18,арк. 4-8; 15, арк.15-17].

У 1931 р. з'явилося друком спільне послання митрополита та єпископів «На поміч безробітним і вбогим», де вказується ставлення ГКЦ до комуністичних постулатів та агітації: «Появляються фальшиві пророки, які нужду і терпіння мільонів, брак праці хочуть використати для своїх цілей. Вони ширять серед робітництва полум'я ненависти і бунту та зміряють до суспільного перевороту. Нам загрожує більшовизм і всі нещастя і терпіння, які він потягає за собою. Протидіяти ліберальним і соціалістичним течіям може тільки любов ближнього у формі милосердя всім потребуючим і терплячим» [260, с.470].



У своєму пастирському листі датованому 3 серпня 1936 року з приводу створення комуністичними угрупованнями Західної України, Польщі та інших країн т. зв. Народного фронту А.Шептицький наголосив: «Хто помагає комуністам у якій-небудь їх акції, та особливішим способом у зорганізуванні т. зв. народнього чи людового фронту, той зраджує справу вбогих, терплячих і кривджених у цілому світі. Цю очевидну правду треба тим сильніше і тим частіше пригадувати цілій українській суспільності, коли большевики, винищивши голодом Велику Україну, починають нищити убогих, скривджених і терплячих серед нашого безталанного народу по всіх землях у Польщі. ...Комуністи є безбожниками та в їх програмі нема точки, в якій би вони були щирішими, як у тій одній: у боротьбі проти Бога» [719, с.20-21]. Данило Богачевський пригадував пророцтво щодо комуністичної ідеї владики Й.Коциловського. Коли молодий адвокат зауважив у розмові з владикою, що комунізм є надто абстрактною та нежиттєвою ідеєю й не зможе довго існувати, то почув у відповідь: «А я вам кажу, що комунізм перейде по цілому світі і тоді доперва заломиться» [487, с.76-77].

Якщо ставлення ГКЦ до лівих чи прокомуністичних сил були однозначно негативним, то стосунки з українським націоналістичним табором розвивалися досить складно й неоднозначно впродовж усього міжвоєнного часу. На початках польського правління, коли збройна боротьба українців, у тому числі й діяльність Української військової організації (УВО) проти окупантів мала характер продовження цілей УГА, Церква всеціло підтримувала УВО, в якій усі бачила спадкоємця ведення збройної боротьби за незалежність ЗУНР.

Після того як польська влада відмовила А.Шептицькому у наданні йому в'їзної візи, коли він повертався з пастирських візитів, він врешті обдумував ідею повернутися до Львова нелегально. Діячі УВО вирішили допомогти у цьому галицькому митрополитові. Як згадував Осип

Мельникович: «Наш плян перевезення Митрополита був такий: д-р Мирон Коновалець мав підготувати перевезення Владики через Карпати в напрямі Осмолоди-Підлютого, а автор цих рядків підготовляв перевіз у напрямі Ужгоро-Сянки. Від станції Сянки Митрополит мав їхати вже поїздом.

Треба сказати, що перед нами було нелегке завдання. Митрополит мав їхати на возі, на коні, а в найтрудніших випадках мали переносити Владика на спеціально зготованих ношах. Стосовний плян перевезення було детально приготовано, але він не був реалізований. Тоді одержано лише коротке повідомлення, що Митрополит без в'їзної візи вирішив їхати прямим поїздом Рим–Львів» [776, с.338]. Цікава деталь: співорганізатором плану перевезення митрополита був Андрій Мельник, який мав перевезти його автомобілем з Підлютого до Львова [776, с.338].

Відомі випадки, коли священники ГКЦ були задіяні в акціях УВО. Після акцій саботажу на Покутті разом з українськими студентами польська поліція арештувала о. Салія [504, с.173]. Хоча у цій справі не бракувало й провокацій. У 1923 р. поліція спіймала члена УВО Василя Кончука. На допиті він зізнався у всьому, що було записано в акті обвинувачення. Серед його зізнань було й таке, що цілу в'язку протипольських відозв він відніс до митрополита та єпископа Г.Хомишина, розкрив перед ними свої наміри й уповноваження та дістав від них благословення на свою справу [505, с.128].

Священикам випадала надзвичайно важка місія сповідати засуджених польським судом на смерть діячів УВО. Степан Шухевич у своїх спогадах згадував таку діяльність о. Озимкевича, який сповідував Луцейка й Крупу за годину перед розстрілом [525, с.272-273]. Батьки багатьох діячів націоналістичного спрямування були священники. Досить згадати батька Євгена Коновальця. Батько Степена Бандери – о. Андрій, який був парохом в Угринові, був депутатом Української національної ради ЗУНР. Усі його діти, найбільш відомий із них – Степан, стали згодом діячами ОУН і УПА.

Націоналістична група «Заграда», незважаючи на досить критичне ставлення проводу ГКЦ до націоналістів, вшанувала митрополита А.Шептицького за його поставу, як слугу церкви, який не залишив своїх вірних навіть усупереч протиставленню світської влади чи погрозам антагоністичного натовпу поляків [540, с.47].

Наприкінці 1920-х – у 1930-х рр. уяву молодшого покоління українців захопила ідеологія Організації українських націоналістів (ОУН). Нова ідеологія, базована на ідеях Донцова.

У програмному документі ОУН «Устрій Організації Українських Націоналістів», ухваленому 2-3 лютого 1929 р., в розділі «Релігія та політика» говорилося, зокрема, таке:

«1. Уважаючи релігійне почуття внутрішньою справою людської особи, Українська Держава в цьому огляді стане на становищі повної волі релігійної совісти.

2. Приймаючи засадничо відділення церкви від держави, влада, задержуючи необхідну контролю над церковними організаціями, співпрацюватиме з українським духовенством різних культів у справах морального виховання нації.

3. У школу буде допущена наука релігії тих культів, що не будуть проявляти денаціоналізуючі тенденції.

4. Українська Держава буде сприяти розвитку української національної церкви, незалежної від чужоземних патріархів, та українізації релігійних культів, що будуть діяти на Україні» [246, с.290-291].

Ідеологи ОУН критикували ГКЦ, звинувачуючи її в опортунізмі. Зокрема, Євген Ляхович своє бачення місця і ролі церкви в житті нації сформулював так: «Церква є назверхною формою релігійного змісту, який є синтезою моралі й віри в друге життя... Національні почування були тим ланцюгом, який приковував церкву до її духовно-земних завдань. Без них церква відривається від дійсности, поринає в абстракції, затирає різницю

між формою і змістом і творить придатний ґрунт для сектанства» [10, арк. 25; 405, с.280-281].

Автор показав взаємозв'язок завдань церкви й націоналістичних сил: «Нація без релігії гине, а церква мусить служити нації. Обов'язком церкви є сповнятися національним змістом і признати національну досконалість за один етап до досконалости вічної. Тісна зв'язь релігії й національності не приносить ганьби першій, тільки підносить другу до релігійної гідности» [405, с.281].

«Завданням націоналістичного проводу буде віднайти тісний зв'язок з церквою, змити з психіки нації багно матеріалізму і при підмозі церкви двинути її назустріч великим ідеалам» [405, с.283].

Інший ідеолог ОУН М.Райгородський писав: «Для повноти українського національного типа завше дотепер бракувало також і своєрідно-національного церковництва, яке охопило б усі питомі вкраїнські своєрідности. Три основні можливості маємо сьогодні:

- 1) у тісній злуці за Сходом витворення своєї відміни,
- 2) суцільне та щораз більше вростання до Заходу та
- 3) створення свого істотно-власного руху, не проміжного та не національно-безбарвного церковництва, але самобутньо-окремішного почину: духовного й організаційного» [425, с.24].

Автор вказує на особливу роль, місію та організаційні можливості ГКЦ «Греко-католицька церква в Західній Україні представляє себе як одну з найчільніших твердинь української національної свідомості; її духовенство стремить накласти своє ідеологічне тавро на всі галузі українського національного життя. Маючи видатні організаційні, пресові та матеріальні засоби, греко-католицьке духовенство в Галичині змагається за перевагу свого впливу ціле українське громадянство» [424, с.122-123].

Українські націоналісти своїми терористичними актами шкодили самій ідеї, відкидали й не приймали жодних моральних засад, коли це було необхідно для національної справи [489, с.10].

Серйозним актом ОУН, який збурих усю західноукраїнську спільноту й церковне середовище зокрема, було вбивство боївкарями 25 липня 1934 року директора Львівської академічної гімназії Івана Бабія. Діяльність останнього на посаді директора і його намагання не допускати серед гімназійної молоді націоналістичних проявів тривалий час були під прицілом критики середовища ОУН. Критикувалася також педагогічна практика й суспільні настанови священників-катехитів Академічної гімназії [411, с.150-151]. Однак І.Бабій, колишній старшина Української галицької армії, був дуже шанований в українському суспільстві, у середовищі ГКЦ, зокрема, був членом-засновником Українського католицького союзу [777, с.11].

Через 10 днів після ліквідації відомого педагога у газеті «Діло» була опублікована офіційна позиція ГКЦ із засудженням атентату, де митрополит виступив із заявою, де, зокрема, сказав таке: «Директор Бабій упав жертвою українських терористів... Убивають зрадливим способом найліпшого патріота, заслуженого громадянина, знаменитого педагога, знаного й ціненого всіма приятеля, опікуна й добродія української молоді» [815, с.3].

А.Шептицький, визнаючи, що методи боротьби ОУН є абсолютно неприйнятні [830, с.208], найбільшу вину за таку практику поклав на провідників ОУН, які, за його словами, перебуваючи за кордоном, «наших дітей вживають до убивства їх батьків, а самі в безіменній ареолі героїства тішаються вигідним життям, стягаючи жертви заграничних патріотів, призначені для народу, котрого добро нищать». Очевидно, що для української Церкви, яка залишалась головним моральним авторитетом галицьких українців у міжвоєнній Польщі, головним була не ідеологія, а

методи, які практикував націоналістичний рух. Терористичні акції входили в суперечність з християнською мораллю. А.Шептицький гаслу ОУН «Нація понад усе» протиставив заповідь «Не убий» [489, с.10].

Митрополит особисто неодноразово контактував з членами ОУН, причому за ініціативою останніх. За спогадами Євгена Ляховича, полковник Євген Коновалець доручив йому таємно відвідати західноукраїнські землі й зустрітися з найбільш авторитетними українськими діячами. Метою контактів було інформувати легальних українських політиків та галицького митрополита про головні завдання й тактику Проводу українських націоналістів (ПУН). З цією метою Є.Ляхович зустрічався з Василем Мудрим, Дмитром Палієвим, Дмитром Донцовим й двічі розмовляв з Андреем Шептицьким [772, с.908-909].

Про ці зустрічі він згадував так: «Митроп. А.Шептицький, з яким я мав два побачення, зустрів мене по-батьківському, з теплом і безпосередністю, якими відзначаються великі люди. Він мав деякі невірні інформації стосовно українського підпілля на ЗУЗ\* і запевняв мене, що воно контрольоване провокаторами, оплачуваними польським урядом. Я заперечував це і вказував на те, що уряд не допустив би до успіху в атентатах на своїх високопоставлених осіб, якщо б дійсно контролював підпілля. Митрополит, з глибоко відчутим переконанням благородної людини, зауважував, що не вірить у терор, бо «хто мечем воює, від меча вмирає». Я з болем зауважував, що нам замкнені усі конструктивні шляхи, а інстинкт самозбереження виправдовує навіть християнська наука. На відході Владика благословив нас усіх, хоч не погоджувався з деякими нашими вчинками» [772, с.909-910]. Сучасний львівський дослідник Василь Стефанів зауважив: «Загалом позиція А.Шептицького частково подібна до націоналістичної, проте на відміну від інтегрально-націоналістичної її можна назвати націонал-демократичною,

християнською позицією, яка також мала на меті утворення української держави [815, с.47].

Як не парадоксально, при тому, що митрополит надзвичайно критично ставився до ідеології та практики ОУН та її боївок, він постійно потерпав через звинувачення від польської сторони у його нібито співпраці з націоналістичними силами [11, арк. 8].

Після вбивства діячами ОУН польського міністра Тадеуша Голувки поляки оголосили, що наступною жертвою буде А.Шептицький. Агресивно налаштовані поляки почали здійснювати бешкети біля собору Св. Юра. Існувала реальна загроза для життя владика, й були відмінені візитації митрополита [487, с.102-103].

Незважаючи на те, що помірковані польські політики неодноразово зверталися до глави ГКЦ з проханням про підтримку польсько-українських угод, в цілому польська влада діяла разом із пресою, формуючи певний міф, який Іван Кедрин-Рудницький називав «привидом святого Юра». Останній так сформулював цей міф: «(Святий Юр) – це замок, з якого справді долинають час від часу церковні співи, але який по суті є резиденцією злого Духа і розсадником усіх диявольських починань. Святий Юр – це джерело натхнення і керівна рука усіх антидержавних українських виступів. У стінах Святого Юра звив собі гніздо войовничий український націоналізм у найбільш брутальній формі, а митрополичі ліси вже давно у своїй гущавині приховують загони бойовиків ОУН, звичайно ж, з дозволу святоюрської верхівки» [747, с.48]. Василь Стефанів відзначав, що, незважаючи на критику націоналістичних теорій, «погляди багатьох клерикалів були цілком нові, адекватні до політичної ситуації та відповідали часу та його викликам» [815, с.48].

ОУН неприхильно ставилася до єпископа Григорія Хомишина за його угодовську позицію щодо польської влади. Однак це ставлення стосувалось

винятково політичних переконань Станіславівського єпископа, а не його церковно-релігійної діяльності [12, арк. 45; 606, с.330].

Іван Голубенко стверджував, що після того як на чолі ОУН став Андрій Мельник посилювалось зближення духовенства з українськими націоналістами [734, с.289]. Однак автор не навів переконливих фактів чи аргументів для підтвердження своєї тези. Іван Мірчук стверджував, що «митрополит А.Шептицький довірочно поінформував Провід ОУН на ЗУЗ про домовлення Німеччини з ССРСР на окупацію західноукраїнських земель більшовиками – на випадок розгрому Польщі» [606, с.585].

На вулицях, у пресі польські активісти нерідко виступали проти глави ГКЦ, називаючи його ворогом Польської держави і зрадником. Мало хто з поляків наслідуювався захистити чесне ім'я українського владики [747, с.48].

Широкого розголосу серед української спільноти Польщі набув конфлікт керівництва ОУН із ГКЦ щодо організації масової маніфестаційної акції «Українська молодь – Христові», яка мала відбутися 7 травня 1933 р. у Львові. Організаторами цього здвигу української молоді були єпископ Іван Бучко та Володимир Кузьмович. Крайові керівники ОУН поставилися до цієї акції негативно й наказали своїм членам та симпатикам не брати в ній участі [606, с.330].

УНДО, на відміну від ОУН, цілковито підтримала організаторів акції та її натхненника А.Шептицького. Під час урочистостей на площі св. Юра «поруч митрополита на підвищеннях сиділи усі цивільні провідники українського організованого громадянства, зокрема лідер партії Дмитро Левицький – поруч митрополита» [502, с.150].

Співдіяльність ГКЦ з національними політичними силами усіх напрямів, окрім комуністичного, була реалізована в національно-патріотичних маніфестаціях, присвячених пам'яті полеглих. В традицію увійшли щорічні панахиди пам'яті Ольги Басараб, яка була по-звірячому



замучена польськими каральними органами у приміщенні поліції на вул. Яховича в 1924 році. Такі панахиди відправлялися кожного року, спершу у Львові, а пізніше у всіх більших містах Галичини [503, с.67]. У 1935 р. «громадянство Дрогобича завдяки спільним зусиллям отця С.Вітвицького та ігумена монастиря оо. Василів В.Бараника відсвяткувало Листопадового чину» [198, s.163].

Церковні церемонії по-своєму використовували УВО та ОУН. Зокрема, кожна відправа використовувалася для того, щоб дати будь-яку інформацію про мету та діяльність УВО, роздати прокламації під церквами, відкрито співалися патріотичні пісні, були спроби організувати маніфестаційні походи з національними гаслами [503, с.67]. Нові жертви польського свавілля стали чинниками проведення чергових панахид. Традицією стали поминальні процесії на Зелені свята [503, с.66-67].

Справою опіки над стрілецькими могилами завідувало «Товариство охорони воєнних могил» у Львові. Його очолював о. Каштанюк. Зиновій Книш згадував про цього священика так: «Коли висока його постать у церковних ризах і з хрестом у руці появилася на чолі походу, малося вражіння, що це не Христовий воїн, але генерал на чолі національної армії, і в повітрі родився настрій, коли юрба була готова на все. Під його проводом Товариство розвивалося скоро і гарно, акція впорядкування стрілецьких могил знайшла широкий і щирий відгук в українській суспільності і дістала несподіваного союзника в У.В.О., що не виявляла своєї ролі, але всім своїм авторитетом її підперла та дала до диспозиції своїх прихильників» [503, с.69].

Окрім церковних святкувань, було запроваджено традицію вмуровувати в церквах різних місцевостей пропам'ятні таблиці з мармуру чи бронзи на честь полеглих із цих місцевостей, із детальним переліком імен та прізвищ. Наприкінці 1930-х років таблиці такого типу вмуровували в близько 70-ти церквах Галичини. Ці таблиці можна було розглядати як

нову форму давніх «Пом'яників усопших». У часи великопісних «сорокоустів», зокрема у Великий Четвер, священики поминали тих, імена котрих було поміщено на почесному місці церковної стіни [360, с.3]. Таким чином формувався й утверджувався благородний культ полеглих, що був певною формою удосконалення духовного життя українського суспільства [745, с.185].

Священики, що були організаторами та учасниками поминальних акцій нерідко самі ставали жертвами польського терору. 22 лютого 1932 р. суд присяжних у Львові засудив священика Петра Петрицю за протидержавну промову на могилі Невідомого стрільця [606, с.288].

В результаті організованих ГКЦ літургійних відправ, у контексті зародження традиції у Західній Європі культу полеглих у Першій світовій війні, в українському суспільстві започаткувалася своєрідна форма організації щорічного походу під час Зелених свят на могили Героїв [360, с.3].

Таким чином, у міжвоєнний період ГКЦ намагалася впливати на ідеологію та практику українського національно-визвольного руху, відстоюючи насамперед християнські засади, підтримуючи демократично-ліберальні цінності перед впливом авторитарних тенденцій.

Найбільш плідними були стосунки ГКЦ з легальними українськими партіями, зокрема УНДО. Якщо ієрархи Церкви відкрито не оприлюднювали свого позитивного ставлення, то священики брали безпосередню участь у керівництві, структурах партії та у виборчих кампаніях до центральних органів влади. Ключова роль у стосунках Церкви з політичними силами належала митрополитові Шептицькому. Інші ієрархи ГКЦ намагалися дистанціюватись від політичного життя, зосереджуючи увагу головно на духовному аспекті діяльності церковного кліру.

Надзвичайно складними і вкрай напруженими були у міжвоєнний період стосунки ГКЦ і ОУН. Всебічно підтримуючи українські національні

ідеали, Церква не могла толерувати терористичні акти ОУН як несумісні християнським віровченням. Обидві сторони вели гостру полеміку щодо ключових точок конфлікту в пресі й очно. Постава митрополита А.Шептицького як глави Церкви до ОУН виходила насамперед з його християнських і гуманістичних міркувань. Критикуючи практику діяльності націоналістичного середовища, владика, як добрий пастир, намагався зрозуміти прагнення й мету українських патріотів. При цьому його через українську позицію часто звинувачено польською владою у співпраці з ОУН.

Чинником консолідації ГКЦ з українським рухом, як консервативного, так і націоналістичного характеру, спробою примирення усіх національно патріотичних сил стала спільна участь духовенства та діячів національного руху у релігійних церемоніях та маніфестаціях, присвячених пам'яті полеглих у визвольних змаганнях.

Ухвала Ради послів країн Антанти про передачу Східної Галичини Польщі стала новим поштовхом до масових маніфестацій українського громадянства краю. ГКЦ намагалася відігравати роль консолідуючого фактора й не допустити нового українсько-польського протистояння, що могло б призвести до остаточної втрати надії на відновлення української державності в майбутньому. Усвідомлюючи важливість пошуку щодо збереження державотворчих здобутків та аналізу помилок Української революції 1917–1920 рр., ГКЦ акцентує головну увагу на роботі серед молоді. На глибоке переконання митрополита, тільки цілеспрямована й постійна душпастирська праця духовенства із молоддю мала перспективи розвитку національної ідеї та визвольних настроїв на території Східної Галичини. Втілення ідеї митрополита проводилося греко-католицьким духовенством через активну їх участь і співпрацю з українськими товариствами і політичними партіями, створення релігійних товариств, а також через засоби масової інформації та релігійну літературу. Все це й

дало можливість ГКЦ на фоні розчарувань від втрати державності, міжпартійних суперечок заявити про себе в першій половині 20-х рр. як про консолідуючу силу і захисника прав і свобод українського громадянства краю від асиміляційної політики польської влади.

Запровадження конкордату дало можливість ГКЦ розвивати релігійне життя в Галицькій митрополії у спокійному еволюційному поступі. Стабільним був розвиток парафій, чернечих (чоловічих та жіночих) чинів, релігійних товариств. Водночас ГКЦ намагалася впливати й на суспільно-політичне життя, а також протидіяти шкідливим, на думку ієрархів, політичним ідеологіям. Зокрема, єпископ Г.Хомишин вбачав вихід із ситуації у створенні релігійного культурно-просвітницького товариства, що діятиме під патронатом Церкви. Відповідно, рекомендував священикам припинити співпрацю з іншими українськими товариствами.

Створення релігійно-просвітницьких товариств «Єдність», «Скала», КАУМ, а також об'єднань партійного характеру – Християнської суспільної партії, Української християнської організації, Української католицької народної партії, Українського католицького союзу – свідчили про активізацію суспільно-політичної діяльності ГКЦ серед українського населення. Важливу роль у висвітленні цих процесів відіграла релігійна преса («Нова зоря», «Мета» та ін.). Про ставлення владик ГКЦ до суспільно-політичних подій свідчать їх пастирські листи. Завдяки цьому в 20–30-х рр. за ГКЦ остаточно закріпився статус як єдиної консолідуючої національно-релігійної сили, здатної планомірно відстоювали інтереси та права українського громадянства краю.

У міжвоєнний період розвинулися контакти ГКЦ з національно-демократичним табором, який уособлювала Українська національно-демократична партія (УНДП), а в 20–30-х рр. – УНДО. Окремі священики були членами центральних органів УНДП та УНДО, а також очолювали повітові комітети. УНДО й ГКЦ тісно співпрацювали в справах, які

стосувалися захисту національних, культурних та релігійних інтересів українського населення. Водночас були й українські партії, радикально налаштовані проти ГКЦ, зокрема УРП, КПЗУ, УСДП. Особливо неоднозначними й складними були відносини з ОУН. У міжвоєнний період ГКЦ намагалася впливати на ідеологію та практику українського національно-визвольного руху, відстоюючи насамперед християнські засади, підтримуючи демократично-ліберальні цінності перед впливом авторитарних тенденцій.

## Розділ 5

### КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ І ДОБРОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ ГКЦ

#### 5.1. Протидія ГКЦ політиці колонізації українського шкільництва

Питання освіти як релігійної, так і світської завжди займало одне з центральних місць у діяльності ГКЦ. Свідченням є хоча б той факт, що уже наприкінці XVIII – на початку XIX ст. ієрархами ГКЦ Львівської та Перемишльської єпархій, а також рядовим духовенством було чимало зроблено для відкриття богословського факультету при Львівському університеті, духовних семінарій у Львові та Перемишлі, Дяковчительського інституту в Перемишлі, парафіяльних шкіл, видавництва навчальної літератури. Продовжувалася ця робота і в умовах Другої Речі Посполитої. Складність розвитку українського шкільництва в умовах нового режиму була зумовлена двома причинами. Перша полягала в тому, що під час воєнного лихоліття було знищено 858 українських шкіл, а значна частина учителів, які брали участь у Першій світовій та польсько-українській війнах, загинула, стала інвалідами, опинилася в таборах для інтернованих або ж виїхала за межі Галичини [637, с.221].

Друга причина полягала в тому, що польський уряд із перших днів окупації Східної Галичини розпочав політику колонізації, передусім шкільної системи. Тому, наприклад, навіть тим учителям-українцям, які залишилися, щоб влаштуватися на роботу, необхідно було пройти через повітові реабілітаційні комісії, які видавали довідки про лояльність до польської влади. Оскільки не всі вони пройшли ці співбесіди, то кількість учителів-українців у школах ще значно поменшала.

Крім того, польська влада внесла певні корективні зміни в австрійське шкільне законодавство, яке залишалося діючим, а також у керівні шкільні органи. Зокрема, Міністерство освіти і віросповідань своїм

розпорядженням від 19 лютого 1921 р. ліквідувало діючу за Австро-Угорщини Крайову шкільну раду і натомість створило Шкільну кураторію у м. Львові, а замість окружних шкільних рад запровадило повітові шкільні ради, де більшість мали представники польської національності, які й вирішували політику у сфері шкільництва на місцевому рівні. Наприклад, у складі Станіславівської повітової шкільної ради, обраної 5 квітня 1921р., серед 13-ти її членів був лише один українець – о. Іван Гордієвський як представник від Станіславівської єпархії ГКЦ, тоді як у повіті мешкало 80% українців і лише 20% – поляків та євреїв. Однак звернення отця І.Гордієвського з вимогами ввести до повітової шкільної ради хоча б шість представників від українського населення Львівська шкільна кураторія проігнорувала [350, с.2-3].

Власне повітові шкільні органи і робили все можливе, щоб максимально зменшити кількість українських шкіл на користь утравістичних (двомовних) та польських.

Створювалися штучні обмеження для української молоді і щодо навчання у середніх та вищих навчальних закладах. Так, ректорат Львівського університету, який став називатися іменем польського короля Яна Казимира, видав 14 серпня 1919 р. наказ, згідно з яким на навчання приймалися лише громадяни держави, які пройшли військову службу в польській армії. А оскільки основна маса української молоді перебувала в рядах Української галицької армії і брала участь у польсько-українській війні, то, відповідно, лише поодинокі молоді українці могли потрапити до цього ВНЗ, в якому навчання велося польською мовою. У цій ситуації українці змушені були завдяки діячам Наукового товариства Шевченка, ГКЦ, «Просвіти», Українського педагогічного товариства та інших товариств створити у липні 1921 р. у Львові Український таємний університет, в якому в 1922–1923 н. р. налічувалося 65 кафедр і навчалось до 1500 студентів [672, с. 489].

Особливо явною стає політика полонізації українського шкільництва після 14 березня 1923 р., коли ухвалою Ради послів Антанти територія Східної Галичини була приєднана до складу Польщі. Свідченням цього є відозва так званих «патріотичних кіл» Польщі від 17 листопада 1923 р. до польського населення про запровадження нових податків, значна частина коштів від яких мали спрямовуватися на розвиток польського шкільництва. Як, зокрема, відзначалося у зверненні, «польська суспільність повинна скласти мільярди грошей на створення польських шкіл в кожному українському селі», а також «на польські захоронки, захисти, бурси, інтернати і т.д.» [537, с.82].

Вираженням цієї політики став «Закон про деякі положення організації шкільництва», затверджений сеймом 31 липня 1924 р. Цим законом, відомим ще як «кресовий шкільний закон», ставилася мета позбавити українську дитину в новоприєднаних східногалицьких воєводствах рідної мови і нав'язати їй польського вчителя та польську мову. Згідно з законом основним типом державної школи на «кресах» ставала двомовна (утраквістична) початкова та середня школа. Для створення початкової школи з українською викладовою мовою потрібно було, щоб не менше 25% населення становили українці і під час шкільного плебісциту не менше 40 батьків заповнили декларації про навчання своїх дітей українською мовою. Якщо таких декларацій було менше 40, а 20 батьків виявили бажання навчати своїх дітей польською (державною) мовою, то школа ставала утраквістичною [151, арк.22]. Крім того, якщо в гміні були дві школи з польською й українською мовою навчання, то вони об'єднувалися в одну утраквістичну школу, причому інколи навіть коли дітей польської національності було від 5 до 15 осіб, і, навпаки, у багатьох населених пунктах під різними приводами скасовувалися результати шкільних плебісцитів, якщо «не вистачало» дітей польської національності для відкриття утраквістичної школи [537, с.83]. Водночас для відкриття



середніх шкіл з українською мовою навчання необхідно було 150 декларацій від батьків [638, с.124].

Незважаючи на протести батьківської громадськості, уже до кінця 1924 р. у Східній Галичині стало на 1300 українських шкіл менше. Частину із них взагалі було закрито з фінансових міркувань, а решту переведено у статус утраквістичних (двомовних). А враховуючи той факт, що вчителями у переважній більшості цих шкіл були поляки за національністю, то фактично майже півмільйона українських дітей змушені були навчатися в польських школах [368, с.5], незважаючи на «гарантії» конституції 1921 р., згідно з якою національним меншинам надавалося право здобувати освіту в початкових школах рідною мовою.

Цілком закономірно, що шкільний закон від 31 липня 1924 р. викликав гостру критику широких верств української громадськості. Включилися в дискусію щодо правомірності такого закону і представники ГКЦ. У відповідь на їх критику Львівська шкільна кураторія звернулася 9 березня 1925 р. із листом до митрополичого ординаріату, в якому вимагала припинити втручання духовенства у світські шкільні справи, оскільки їх агітація «нерідко приводить до ненависті супроти польської державності» [164, арк.22].

У своїй відповіді від 25 квітня 1925 р. митрополичий ординаріат наголошував, що греко-католицьке духовенство «впливало на своїх вірних і спровадило боротьбу за рідну школу в рамці законної боротьби». А щодо змісту самого закону, то й митрополичий ординаріат «не є вправді згідний ані з духом міжнародного договору про права національних меншостей, ані з арт.109 і 110 польської Конституції, бо польські горожани непольської народності не є на полі шкільництва рівноуправнені». Зокрема, наголошувалося на несправедливій нормі ст.3 закону, коли для запровадження «непольської мови навчання в школі треба жадання родичів 40 дітей в шкільному віці», а для запровадження польської (державної)

викладової мови «вистачає домагання родичів 20 дітей». А загалом, відзначалося в листі, активність духовенства при обговоренні закону зумовлена лише тим, що «духовенство, яке стоїть насторожі всякого справедливого закону, вважає себе покликаним заохотити своїх вірних користати з добродійства закону». Саме виходячи із цього, Львівський, Перемишльський та Станіславівський єпископські ординаріати «подали до відома свого духовенства інформацію про шкільний зв'язок і порадили йому повідомлювати віруючих про належні їм права та допомагати їм у реалізації закладених у законі можливостей, що не є протидержавною акцією». Тому «ані греко-католицьке духовенство, ані українське населення не виступало проти польської школи», а тільки «домагалися на законних підставах школи з рідною мовою навчання» [52, арк.3].

Метрополичий ординаріат непокоївся і тим фактом, що курс на утравістичну початкову й середню школу різко зменшував вплив на шкільну молодь греко-католицького духовенства, представники якого проводили уроки релігії (катехизацію). Згідно із законом, уроки релігії викладалися відповідно до конфесійної приналежності. В разі переходу школи на утравістичний статус уроки релігії викладали духовні пастирі римо-католицького віросповідання. Аналогічна ситуація була і в середніх школах. Зокрема, вже до кінця 1925 р. було перетворено на утравістичні державні українські вчительські семінарії у Львові та Перемишлі, а також державні українські гімназії у Львові, Тернополі та Перемишлі. Шкільним законом дозволялося греко-католицьким священикам викладати релігію лише в тих державних гімназіях із польською викладовою мовою, де було не менше 20 учнів-українців. За відсутності такої кількості учнів адміністрація цих закладів звільняла греко-католицьких священиків, а учнів-українців змушувала відвідувати уроки з релігії римо-католицького обряду.

Під суворий контроль Львівської шкільної кураторії були взяті всі приватні українські шкільні заклади. Їх могли закрити за ведення документації не державною (польською), а українською мовою, за користування в навчальному процесі не апробованими українськими підручниками, за вивішування у школах портретів видатних українських громадських діячів, використання генеалогічних та хронологічних таблиць з історії України, недостатні знання учнями історії та географії Польщі тощо [537, с.85].

Політику асиміляції на розширення утраквістичних шкіл із їх заміною в подальшому на польські школи продовжував й уряд президента Ю.Пілсудського (1926–1935 рр.). Освітня політика зводилася до того, що кожний громадянин Польщі повинен був володіти державною мовою. Водночас створювався вигляд щодо вивчення рідної мови [357, с. 46]. Зокрема, базовим у «новій» шкільній політиці став циркуляр прем'єр-міністра К. Бартеля до керівників шкільних округів від 19 листопада 1926 р., в якому, зокрема, йшлося про те, що розвиток національної освіти має відбуватись у рамках територіального самоврядування. Шкільні адміністрації мали сприяти збереженню у школах культурних, релігійних та національних традицій, не вдаватися до полонізаційних методів і сформуванню моделі навчально-виховного процесу, який б розвивався «в позитивному для Польщі та її державності напрямі» [357, с. 45]. Однак все це було не що інше як тимчасова стратегія з «випускання пару» серед невдоволеного українського населення, оскільки практичні дії уряду свідчили про протилежне. Так, якщо на кінець 1922 р. у Східній Галичині було 2437 українських початкових шкіл, то станом на кінець 1927-1928 н. р. залишилося лише 745 шкіл. Водночас кількість польських шкіл зросла із 2282 до 2325, а утраквістичних – на 1635 шкіл. Таким чином, фактично в Галичині діяло 3960 польських шкіл і лише 745 – українських [638, с.124-125]. А після проведення в 1930-1931 рр. так званого «умиротворення»

(пацифікації) кількість українських шкіл продовжувала зменшуватися [637, с.224].

Необхідно зазначити, що організовані ОУН саботажні акції із залученням до них шкільної молоді викликали гостру критику з боку окремих українських політичних партій і товариств, а також й ієрархів ГКЦ. З цього приводу митрополит А.Шептицький навіть звернувся до молоді із пастирським листом під назвою «Слово до молоді», опублікованого 22 травня 1932 р. у релігійному часописі «Мета». У ньому, крім інших піднятих питань морально-християнського змісту, владика особливо застерігав молодь від будь-яких насильницьких дій, оскільки насильство суперечить християнській моралі, а тому навіть «найкраща ціль не освячує лихих засобів» [486].

Наслідком саботажних акцій стало й те, що 29 листопада 1930 р. президент Ю.Пілсудський уніс доповнення до закону від 31 липня 1924 р., згідно з яким чергові зміни щодо мови викладання в утравквістичних школах можна вносити не раніше як через 7 років [537, с.85]. А в жовтні 1932 р. було запроваджено новий закон «Про устрій шкільництва», в преамбулі якого наголошувалося, що новий закон покликаний забезпечити всім громадянам держави, незалежно від соціального стану, «найкраще релігійне, моральне, розумове і фізичне виховання, також найкращу підготовку до життя, а найздібнішим з них створити можливості для досягнення найвищого наукового рівня і фахової освіти» [339], однак українці з цього мало що скористали. Навпаки, стан національної освіти значно погіршився. Саме 1933–1938 рр. були роками інтенсивного розвитку утравквістичних початкових і середніх шкіл. Уже станом на 1936 рік із 4890 початкових закладів (чотирикласових, шестикласових і семикласових) 2348 (48%) були польськими, 2142 (43%) – утравквістичними, і лише 392 (8%) – українськими. А із 138 середніх державних шкіл (41390 учнів, у т. ч. 7495 – українців) тільки 5 були українськими і 2 – утравквістичними.

У 1937-1938 н. р. із 781,4 тис. учнів на території Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств у польських школах навчалось 412,4 тис. (52,8%), в утравістичних 319,5 тис. (40,9%), а в українських лише 47,2 тис. учнів, або 6% від загальної кількості [638, с.127].

Отже, понад 90% початкових і середніх шкіл були фактично польськими за викладовою мовою, що, власне, і дало підстави уряду внести 25 листопада 1938 р. доповнення до закону від 31 липня 1924 р., згідно з якими ліквідовувалися утравістичні й запроваджувалися польські школи, в яких заборонялося викладання української мови [537, с.86].

Таким чином, цілеспрямована асиміляторська політика, яку уряд провадив в освіті впродовж майже 15-ти років, призвела до фактично повного знищення українського шкільництва на державному рівні.

Протистояти політиці шкільної полонізації можна було лише через створення мережі українських шкільних закладів під опікою та на кошти українських культурно-просвітніх товариств, ГКЦ, громадськості, а також через різні самоосвітні гуртки й курси при цих товариствах. Найбільш помітну роль в організації народних і приватних початкових та середніх шкіл відіграло Українське педагогічне товариство (УПТ, із 1926 р. – «Рідна школа») та ГКЦ. Необхідно зазначити, що національний напрям у шкільництві був започаткований в 1898 р., коли УПТ створило у Львові першу початкову школу, а в 1906 р. – першу приватну школу в Зарваниці (Тернопільщина). Напередодні Першої світової війни у Галичині під опікою УПТ уже діяло 37 народних шкіл [537, с.108].

В умовах польського режиму УПТ довелося долати значні політичні та економічні труднощі в справі розвитку українського шкільництва. Незважаючи на всі перешкоди, УПТ «Рідна школа» все ж вдалося станом на вересень 1939 р. створити розгалужену мережу навчально-освітніх закладів, які включали 604 дитячих садків, 10 захоронок, 33 народні школи,

12 гімназій, 11 ліцеїв, 5 фахових шкіл, 5 бурс та кілька десятків різних курсів, в яких українські діти навчалися і виховувалися в національній душі [537, с.197].

Творення мережі національного шкільництва відбувалося у тісній співпраці з ГКЦ, що проявлялося в таких основних формах: 1) допомога коштами на будівництво й утримання шкіл під опікою УПТ «Рідна школа»; 2) залучення священників до викладання у цих школах уроків релігії (катехизації); 3) участь духовенства у центральних (Головна управа, відповідних комісіях і секціях) та низових (повітові союзи) керівних органах «Рідної школи»; 4) проведення спільних благодійницьких акцій із метою збору коштів на «Рідну школу»; 5) проведення спільних патріотично-виховних акцій.

Важлива роль відводилася греко-католицьким священникам у проведенні катехизації в державних і приватних (народних) українських школах. Їх участь розглядалася не лише як форма ознайомлення учнів з основами християнської моралі, історією ГКЦ, але і як вагомий чинник у формуванні й вихованні національно-свідомої особистості. Згідно зі сформованою у статтях і пастирських посланнях митрополита Андрея Шептицького концепцією «Християнської школи для української молоді» і власне від результатів катехизаційної праці священників залежали «напрямок життя християнина», його чесноти та його вартість як особистості [375, с.205].

Власне наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. серед членів товариства «Рідна школа» і між духовенством ГКЦ розгорілася гостра дискусія щодо доречності чи недоречності виховання шкільної молоді на основах християнської етики. Активним захисником такого підходу був Станіславський єпископ Г.Хомишин. На формування такої позиції владики, на нашу думку, вплинули втрата державності ЗУНР, надмірна радикалізація окремих політичних партій різних ідеологічних орієнтацій, їх

намагання втягнути в сферу своїх політичних впливів українське громадянство краю, особливо шкільну молодь, а також пошук шляхів для українсько-польського порозуміння та, відповідно, певним чином послаблення політики полонізації, яку проводив польський уряд у питанні шкільництва. Як владика Г.Хомищшин, так і більшість тверезомислячих громадських і політичних діячів розуміли, що будь-які радикальні прояви у питанні шкільництва з боку українських суспільно-політичних організацій і партій чи загалу громадянства призведуть до ще більш жорстких дій із боку уряду. Тому вже в 1928 р. він висуває ідею про діяльність світських культурно-просвітницьких товариств під опікою і контролем ГКЦ. Перш за все це стосувалося посилення становища духовенства в організаційній структурі УПТ «Рідна школа» та переформатування її ідеології на християнських засадах. Натомість радикальні партії оголосили такий курс «новою добою володіння єпископів» і намаганням «запровадити клерикальну диктатуру». Натомість Г.Хомишин через засновану ним газету «Нова зоря» та створену в 1930 р. Українську народну партію постійно проголошував, що ГКЦ не може підтримувати школи УПТ, «в яких панує ворожий дух, ні навіть таких шкіл, в яких молодь виховується в дусі байдужості до католицької релігії» [537, с.164]. А в своєму пастирському листі від 13 травня 1930 р. із приводу саботажних акцій він навіть назвав товариство таким, що «сходить на непевну і хитку дорогу» [335]. Необхідно відзначити, що така позиція греко-католицького єпископату та значної частини духовенства знайшла підтримку і серед делегатів з'їзду «Рідної школи», що відбувся 25 березня 1931 р. Зокрема, в ухваленій резолюції відзначалося, що надалі «основою шкільної політики» товариства є «національне українське виховання на християнській етиці» [537, с.164]. Безперечно, що на зміну ідеологічного курсу товариства вплинула не стільки тверда позиція владика Г.Хомишина і його прихильників, скільки наслідки репресій уряду як проти учасників

саботажних акцій, так і посилення політики полонізації у сфері шкільництва. Натомість представники радикального табору вважали зміну ідеологічного курсу «Рідної школи» зі світського на релігійний «шкідливим», оскільки, на їх думку, товариство перетворювалося в «католицький виховний заклад» [659, с.205].

Ухвала з'їзду дала можливість ГКЦ посилити свій вплив як на керівний орган «Рідної школи» – Головну управу, так і низові – повітові союзи. Зокрема, в червні 1933 р. головою управи товариства було обрано каноніка митрополичої капітули у Львові митрата о.Олексу Базюка, а із 69 голів повітових союзів 24 були священиками, що становило 25 % від загальної кількості голів повітових союзів [537, с.51].

Однак подальші радикальні ідеї Г.Хомишина щодо «тотальної» клерикалізації культурно-просвітницьких товариств та посилення у них ролі духовенства мали зворотний ефект, оскільки ГКЦ перебирала на себе не властиві їй функції, фактично насильно змушуючи членів товариств, громадськість краю «сповідувати» лише християнську ідеологію. Крім того, значний обсяг роботи покладался і на священиків у парафіях, що не кожному із них було під силу це робити, зважаючи на свої прямі душпастирські обов'язки, так і можливості ще й для створення культурно-просвітницьких товариств релігійного характеру, зокрема читалень «Скали». Крім того, така надмірна клерикалізація з боку Г.Хомишина замість єднання національних сил у протистоянні політики полонізації фактично призводила до назрівання розколу в питанні поділу товариств та шкільництва на «світські» й «релігійні» [659, с.267]. У цій ситуації більш поміркованіший курс митрополита та його прихильників на співпрацю з культурно-просвітницькими товариствами й окремими політичними партіями та лояльність або нейтральність до інших ідеологій все ж таки взяли верх у цих дискусіях. Як результат, 25 грудня 1934 р. отець-митрат О.Базюк, який належав до табору «хомишинців», подав у відставку з



голови управи «Рідної школи», а ідея створення читалень «Скали» знайшла лише незначну підтримку серед духовенства Станіславівської єпархії, і то через погрози владики Г.Хомишина позбавити неслухняних парафії. Кроком відчаю можна назвати розпорядження Г.Хомишина про заборону священників Станіславівської єпархії брати участь у будь-яких світських товариствах, що викликало ще більшу критику на його адресу [537, с.165].

Натомість поміркована концепція «Християнської школи для української молоді» знайшла не лише значну кількість прихильників серед кліру та духовенства, а й серед світської інтелігенції та мала практичні наслідки. Серед таких прикладів можна назвати Львівську гімназію сестер-василіянок, якою опікувався митрополит і в якій працювали викладачами такі відомі культурні діячі й науковців, як: І.Крип'якевич (викладач історії), О.Степанів (історія, географія), Б.Барвінський (історія), В.Щурат (українська мова), М.Зарицький (математика), І.Сітницький (математика), Б.Вахнянин (природознавство), Ф.Колесса (українська мова), Ю.Дзерович (німецька мова), С.Сидорович (ручні роботи), М.Гайворонський (спів).

Високим авторитетом користувалися засновані митрополитом гімназії Малої семінарії у Львові та її філіал у Рогатині, в яких навчалося понад 300 учнів. Закінчивши ці гімназії, молодь могла здавати екстерном іспити в державних гімназіях чи в духовних семінаріях, продовжувати навчання у закордонних університетах, оскільки свідоцтва про закінчення приватних Львівської і Рогатинської гімназій визначалися на рівні польських державних навчальних закладів [375, с.205].

У питанні українського шкільництва ГКЦ, крім «Рідної школи», тісно співпрацювала з «Просвітою», зокрема, в акції «Учітеся, брати мої», спрямованої як на допомогу розвитку народних шкіл, забезпечення їх навчально-методичною літературою, так і на ліквідацію неписьменності серед дорослого українського населення Галичини. Необхідно зазначити, що, незважаючи на обов'язковість навчання за шкільним законом 1932 р.

дітей віком від 7 до 14 років, за даними Львівської шкільної кураторії, станом на 1 листопада 1937 р. із 890087 дітей шкільного віку поза школою перебувало з різних причин 59656 осіб. А із початкової школи (чотирикласової) до школи II ступеня (шестикласової) було переведено в кінці 1936-1937 н. р. 462696 учнів і залишено на другий рік 168054 учнів. Чимало із тих «другорічників» залишали школу, так і не закінчивши чотири класи. Крім того, майже 69% дорослого українського населення Галичини були неписьменними, а серед жінок цей показник становив 75-79% [638, с.126].

Таким чином, перед «Просвітою» й греко-католицьким духовенством, представники якого в багатьох парафіях були чи не єдиними носіями національно-культурного відродження, стояло нелегке завдання з ліквідації неписьменності не лише серед дорослого населення, а й серед значної кількості неповнолітньої молоді.

З цього приводу 24 листопада 1937 р. у централі «Просвіти» у Львові відбулася розширена нарада представників філій, гуртків та хат-читалень, товариства з питання ліквідації неписьменності. Учасники наради ухвалили рішення створити при кожній філії «Просвіти» комісії з представників усіх товариств повітового рівня та деканатів ГКЦ, а при хатах-читальнях – відповідні секції з представників від місцевих громад та парохів. До завдань комісій і секцій належали: «1) залучити до членів читалень (а де такої не було, до членства в іншій спорідненій установі) всіх неписьменних українців, звертаючи головну увагу на юнацтво та молодь від 14 до 30 років; 2) для організованих неписьменних членів читалень утворити (залежно від обставин) або курси (окремі для чоловіків та жінок, або спільні) чи провести роботу з неписьменними в невеликих гуртках по 3-9 осіб, а то і індивідуально. Працю з кількома особами можна провадити дома („освітні двійки чи трійки”). Священники можуть працювати з

неписемними в церкві, подібно до того, як здійснюється катехизація» [206, арк.668-669].

Усі єпископські ординаріати ГКЦ отримали від Головного віділу «Просвіти» листи з поясненнями і запрошенням до співпраці. У документі, зокрема, висловлювалося сподівання, що «наше ідейне й патріотичне духовенство» долучиться до «боротьби з неписьменністю серед нашого народу». Відповідно, Головний віділ товариства просив єпископські ординаріати «видати відповідний заклик до українського греко-католицького духовенства в цілій єпархії, щоб воно своїм авторитетом і впливом заохотило народ до ліквідації неписьменності», а саме:

«а) відповідними проповідями могло б всечасніше духовенство створити сприятливу атмосферу для цієї акції; б) своїм моральним авторитетом могло б вплинути на місцевих людей, щоб при філіях „Просвіти” повстали негайно комісії, а при читальнях секції боротьби з неписьменністю», і залучити до них священників «головно там, де з різних причин не могли б цього робити комісії при філіях „Просвіти” і секції при читальнях» [206, с.668-669].

Необхідно відзначити, що духовенство активно приєдналося до акції з ліквідації неписьменності й за два роки було чимало зроблено в цьому плані.

Значну допомогу в організації самоосвітніх гуртків та курсів у 30-х роках проводили й такі культурно-просвітницькі організації та товариства, як «Союз Українок», «Сільський Господар», «Сокіл», «Луг», з якими тісно співпрацювало греко-католицьке духовенство. Наприклад, у статутах Згромадження сестер-служебниць, які в основному «спеціалізувалися» на утриманні дитячих ясел, сиротинців, захоронок, наголошувалося, що «у захоронках і сиротинцях мають сестри вчити дітей молитов, катехизму, біблійної історії, рахування, дівочих забав, віршиків, пісень, згідно з

виробленою системою, а де це є можливе, то також читання і писання», а також й «інших робіт, що відповідні для дитячого віку» [542, с.342].

Сестри-василіянки здебільшого створювали й опікувалися навчальними закладами для дівчат – гімназіями, ліцеями, фаховими школами, «інститутами»-інтернатами [23, арк.1]. Зокрема, гімназії загальноосвітнього типу було створено у Львові, Станіславові, Яворові, Перемишлі, при яких діяли теж різні курси фахово-господарського та гуманітарно-естетичного спрямування [76, арк.26].

Завдяки співпраці сестер-василіянок з «Рідною школою» у Східній Галичині наприкінці 30-х рр. діяли кооперативний ліцей із трирічним терміном навчання, дві купецькі гімназії (чотири роки навчання), кравецька гімназія (чотири роки навчання), три торговельно-кооперативні курси (один рік навчання) [25, арк.10-78].

Незважаючи на те що навчальні заклади ЧСВВ були платними, дітям із незаможних родин надавались часткові або, в міру фінансової спроможності монастиря, повні знижки, а діти-сироти повністю звільнялися від оплати за навчання та проживання. Так, у 1938 р. у Станіславівській гімназії повністю були звільнені від оплати та перебували на утриманні монастиря сестер-василіянок у першому півріччі 106 учениць, а в другому – 102. Частково оплачували навчання в першому і другому півріччі – 5 учениць. В Яворівській семінарії на повному утриманні монастиря перебувало 40 учениць-сиріт [22, арк.1].

Виховний процес у василіанських навчальних закладах відбувався за планом, затвердженим дирекцією школи. До кожного класу була прикріплена опікунка зі світських учителів чи монахинь, яка повинна була володіти достовірною інформацією про здоров'я, матеріальний стан, домашні умови учениць, забезпечення їх шкільними підручниками, навчальними приладами. Окрім спостереження за навчальною діяльністю і дисциплінованістю учениць, господар класу (так ще називали опікуна)

цікавився позашкільним життям підопічних, повідомляв батьків про їх поведінку, виносив покарання у межах своєї компетенції, звітував на вчительських конференціях [21, арк.5].

Гімназії як навчальні заклади створювалися не лише при жіночих, а й при чоловічих монастирях ЧСВВ, в яких навчалися хлопчики. Так, у Бучачі ченці-василіяни відкрили три гімназійні класи, в яких навчалися діти віком від 11 до 18 років [19, арк.32]. При монастирях, як правило, існували так звані «інститути»-інтернати, в яких під наглядом ченців-вихователів проживали учні. За можливості монастир надавав малозабезпеченим учням пільги в оплаті за навчання та проживання як з власних фондів монастиря, так і з інших джерел.

Чимало дітей-сиріт, а також із малозабезпечених сімей та обдарованих дітей утримувалося в сиротинцях і навчальних закладах коштами греко-католицьких священників. Неперевершений приклад у цьому показував безпосередньо митрополит Андрей Шептицький, який фактично був причетний не лише до меценатства всіх наявних релігійних навчальних закладів і фондів, а й до чималої кількості світських навчальних закладів, що діяли під опікою «Рідної школи». Безперечно, що така доброчинність у сприянні здобутті освіти та розвитку національного шкільництва не лише сприяла зміцненню авторитету ГКЦ серед українського населення краю, а й формуванню національно свідомих особистостей серед тих учнів, які навчалися в навчальних закладах на доброчинні пожертви вищого кліру та духовенства ГКЦ.

Клір і духовенство ГКЦ дбали й про відкриття фахових шкіл та курсів із підготовки фахівців у різних галузях. Зокрема, під опікою сестер-василіянок діяли кравецькі школи у Львові [274, с.12], а під опікою сестер-служебниць – у Бориславі [24, арк.5]. При монастирі отців-редемптористів понад 30 юнаків, здебільшого сиріт, оволодівали столярським, ковальським, шевським, кравецьким, слюсарським та малярським

ремеслами. Талановитіші хлопці вивчали класичні науки і готувалися до вищих студій, в першу чергу богословських [99, арк.1]. Так звані бурси ремісничого спрямування діяли при монастирі ЧСВВ у Жовкві [493, с.162], отців-студитів у с. Дора Надвірнянського повіту Станіславівського воєводства [422].

Для підготовки педагогічних кадрів у Львові при монастирі сестер-василіянок із 1935 р. діяла приватна семінарія св. Йосафата з чотирирічним терміном навчання, яка невдовзі отримала статус державної школи. До семінарії приймали дівчат віком 13-14 років на базі шостого класу народної школи. При семінарії існували дошкільні заклади для дітей 3-7 років та початкова семикласна школа, яка теж отримала статус державної. У семінарії здобували освіту учениці не лише зі Львова, а й з інших місцевостей, які проживали в інтернаті при гімназії [392, с.4-5].

Підготовку педагогічних кадрів здійснювали і вчительські семінарії під опікою сестер-василіянок у Дрогобичі, Станіславові та Яворові [654, с.112].

Насамкінець необхідно зазначити, що з метою забезпечення духовенству можливостей перевірки і контролю, корекції навчально-виховного процесу монастирських шкіл у 1935 р. митрополичий ординаріат створив при своєму відомстві шкільну раду. До компетенції цієї ради належало складання виховних і навчальних планів, підбір відповідної навчальної літератури, апробація педагогічного персоналу, проведення іспитів [264, с.262-263]. До складу ради входили як світські, так і духовні особи, які мали відповідний досвід навчально-виховної роботи з дітьми. Зокрема, членами ради були священники Ю.Дзерович (професор Богословської академії), М.Залеський (директор філії української гімназії у Львові), І.Копач (візитатор середніх шкіл у Львові), В.Левицький (візитатор середніх шкіл у Львові), В.Кузьмович (візитатор шкіл товариства «Рідна школа») та інші [244, с.329].

Значну увагу приділяла ГКЦ і підготовці священничих кадрів, які здобували освіту у спеціалізованих навчальних закладах – духовних семінаріях Львова, Перемишля, Станіславова, а також у Львівській богословській академії та за кордоном. Необхідно відзначити, що після закриття українських кафедр у Львівському університеті та заборони діяльності в 1925 р. Українського таємного університету Богословська академія, відкрита у 1928 р. за сприяння митрополита Андрея Шептицького, була єдиним українським вищим навчальним закладом за часів Другої Речі Посполитої, ректором якої був отець-доктор Й.Сліпий [627, с.177-178].

Власне названі заклади і були тими основними «кузнями», в яких виховувалися представники духовної та світської інтелігенції, чимало з яких долучилося до розбудови національно-культурного життя в Галичині в його різних проявах.

Таким чином, в умовах колонізаційної політики польського уряду в галузі шкільництва, спрямованої на асиміляцію української молоді, власне народні та приватні школи, що діяли під опікою і на пожертви світських українських культурно-просвітницьких товариств і ГКЦ, стали тим бар'єром, який не дав можливості досягти поставленої мети.

Педагогічний досвід ГКЦ відобразився у створенні власної національної системи освіти у формі різних типів навчально-виховних закладів під опікою чернечих чинів. У цих навчальних закладах, які водночас відігравали і роль своєрідних національно-культурних осередків, забезпечувався всебічний і гармонійний розвиток особистості в дусі християнських чеснот. Для цього гідно й самовіддано працювали кваліфіковані як релігійні, так і світські кадри в особі черниць й ченців різних чернечих згромаджень, священників, відомих громадсько-культурних і наукових діячів краю.

Надаючи важливого значення розвитку українського шкільництва, ГКЦ тісно співпрацювала із УПТ «Рідна школа», «Просвітою» та з іншими українськими культурно-просвітніми товариствами як на рівні центральних керівних органів цих товариств, так, зокрема, і на рівні їх відділів у містах і селах Східної Галичини.

У загальноосвітніх школах священники ГКЦ проводили уроки релігії і таким чином залучали молодь не лише до християнських моральних цінностей, а й виховували у національно-патріотичному дусі. На рівні єпархіальних та деканальних управлінь ГКЦ діяли спеціальні комісії з питань освіти й релігії, члени яких стежили за ходом навчально-виховного процесу на своїх територіях, чим значною мірою стояли на заваді реалізації польським урядом політики полонізації шкільництва.

Значну роль відіграло греко-католицьке духовенство і в питанні розвитку фахового шкільництва, відкриваючи та утримуючи власним коштом різного роду господарські, ремісничі та інших видів курси, школи, бурси тощо. Цим самим греко-католицьке духовенство долучалося не лише до справи з виховання кваліфікованих національних кадрів, а й готувало їх до нелегкої справи з відродження Української державності.

## **5.2. Доброчинна діяльність ГКЦ у сфері освіти та соціального захисту дітей і молоді**

Доброчинна діяльність духовенства ГКЦ була достатньо різноплановою і проявлялася передусім у сфері освіти, культури, а також щодо найбільш вразливої категорії українського населення – дітей і молоді, які потребували соціальної опіки. Значна грошова й матеріальна допомога надавалася ієрархами, рядовим духовенством, чернецтвом, різними релігійними товариствами та фондами для підтримки мережі українського шкільництва. Це проявлялось у таких формах, як: індивідуальні добровільні пожертви, встановлення іменних стипендій, колективні збори



пожертв у деканатах і єпархіях, організація добродійних заходів для збору пожертв через проведення різного роду заходів релігійно-культурного характеру, реалізація релігійно-духовної продукції тощо.

Зокрема, якщо впродовж 1932–1934 рр. у парафіях Галицької митрополії для «Рідної школи» було зібрано пожертв на суму 41 тис. злотих, з яких 10 тис. злотих особисто вніс митрополит А.Шептицький, то станом на кінець 1936 р. уже було зібрано 366718 злотих [32, арк.1-305].

Отже, наведені дані свідчать не лише про зростання активності віруючих, а й розуміння проблеми щодо розвитку й підтримки українського шкільництва.

Значну фінансову і матеріальну допомогу (лісом для будівництва, дровами для опалення) виділяли щорічно Центральна адміністрація столових маєтків митрополії та єпископські ординаріати, а також різні фонди, такі як «Захист імені митрополита Андрія Шептицького» та ін.

Окремі релігійні товариства теж вносили свою скромну лепту в добродійну діяльність для підтримки «Рідної школи». Наприклад, кооператив «Священнича поміч» видав для початкових шкіл власним коштом «Малий катехизм» і «Коротку біблійну історію Старого і Нового Завіту». А жіноче Марійське товариство у Львові створило дитячу бібліотечку «Наш приятель» для молодших школярів [385, с.4]. Власне із цієї літератури на вимогу митрополичого ординаріату й формувалися священиками при школах у парафіях дитячі бібліотеки.

У спільних зверненнях греко-католицького духовенства до українського народу, представників вищої школи, громадських організацій постійно звучали заклики підтримати «Рідну школу» матеріально. В одному із таких звернень від 31 серпня 1930 р., зокрема наголошувалось, що в умовах, коли польський уряд масово закриває українські державні школи, саме «приватне шкільництво мусить їх заступити». Тому пожертви на «Рідну школу» є «необхідною національною konieczністю, від якої не сміє

відмовитися ні одна українська одиниця» [281]. Саме такі масові збори добровільних пожертв, в яких були задіяні як діти, так і доросле населення, були характерними під час Різдвяних та Великодніх свят. Зокрема, під час Різдвяних свят з ініціативи кліру та духовенства ГКЦ проводилися збори на «Рідну школу» під час колядування, маланкування, щедрування. А під час Великодніх свят добротинність носила більшою мірою християнсько-етичний характер, що проявлявся у зборі пожертв для дітей-сиріт, перестарілих, інвалідів, а також проводилися й святочні гаївки та фестини, які влаштовувала за символічну плату молодь.

Достатньо відчутно проявлялась добротинна діяльність ГКЦ і в такій формі, як надання цільових стипендій малозабезпеченим талановитим дітям для здобуття освіти в державних та приватних навчальних закладах. Наприклад, у 1937–1938 рр. на стипендіях від митрополита утримувалися 22 вихованки дівчачих гімназій, на кожен з яких виділялося щомісяця по 52 злотих. У 1938 р. загальна сума допомоги стипендіатам становила 15750 злотих [88, арк.66].

У 1938 р. на прохання батьківського гуртка при дівочій гімназії «Рідної школи» імені Кокорудзів у Львові для найбільш бідних учениць було виплачено із каси столових маєтків 50 злотих [91, арк.119]. З подібним проханням зверталися до глави Церкви члени батьківського гуртка при дівочій школі імені Б.Грінченка у Львові, і митрополит оплачував навчання в закладі десятиох найбільш бідних учениць [91, арк.86, 102].

Чимало було добродійників і серед рядового духовенства. Одним із таких був о.Й.Застирець. За пропозицією священника, громада віруючих при церкві Непорочно Зачатої Пресвятої Діви Марії у Львові організувала збір коштів для будівництва школи ім. Т.Шевченка. Було зібрано більше 1,5 тис. доларів. Й.Застирець особисто брав участь у спорудженні будівлі впродовж п'яти місяців, часто працюючи як робітник [773, с.45].

З ініціативи о. Й. Савицького в Стрию у 1933 р. було створено повітовий благодійний комітет, на благодійні пожертви якого утримувалася створена у вересні 1934 р. сільськогосподарська школа для молоді, що мала готувати не лише «добрих господарів», а й «борців за віру» [228, с.177].

Отець-крилошанин І.Гриник постійно меценував створену ним у Перемишлі в 1935 р. бурсу ремісничої школи [743, с.280].

Загалом упродовж 1936–1937 рр. із фондів релігійного товариства «Захист імені митрополита Андрея Шептицького» фінансувалося 13 стипендіатів у вищих і середніх навчальних закладах [88, арк.62].

Доброчинною діяльністю займалися також і Крайовий комітет допомоги українському студентству ім. П.Цимбалістого у Львові та Марійські студентські дружини, члени яких влаштовували різні акції, під час яких збирали кошти для допомоги найбільш бідним студенткам [106, арк.6]. Зокрема, в 1937 р. фондами Добродійної секції Марійського товариства користувалися 15 учнів, для яких виділили 735 злотих. Товариство оплачувало навчання 2 учениць у гімназії та фаховій школі сестер-василіянок, 1 студента фармації, 2 студентів університету, 2 студентів Музичного інституту [89, арк.9].

У 1931 р. у Львові при студентському релігійному товаристві «Обнова» для опіки над студентами ВНЗ був створений Український католицький академічний сеньйорат, який очолив о. Ю.Дзерович. Головним завданням інституції стало поглиблення католицького світогляду серед академічної молоді, матеріальна підтримка товариства, допомога в організації міжнародних католицьких з'їздів [42, арк.52]. Почесним членом-добродієм «Обнови» був А.Шептицький. Товариство перебувало під постійною опікою греко-католицького кліру Галицької митрополії [528, с.53]. Так, у 1936 р. товариство отримало від митрополита 660 злотих для подорожі на міжнародний конгрес в Австрію. Завдяки організаційній діяльності Церкви харитативна секція при «Обнові» зібрала від 1 листопада

1935 р. до 1 липня 1936 р. 732,10 злотих для незаможного українського студентства [42, арк.68]. У 1937 р. митрополичий секретаріат виділив 1 тис. злотих для поїздки студентської делегації на конгрес у Парижі та 300 злотих для поїздки на з'їзд у Любліні [42, арк.72].

Греко-католицьке духовенство намагалося не втратити зв'язок з тією частиною молоді, яка після закінчення середніх шкіл вливалася в лави студентства. Зокрема, 1 жовтня 1937 р. з ініціативи і за підтримки митрополита у Львові було відкрито Християнський інтернат для української учнівської молоді. В середньому у закладі проживало 40–60 хлопців, віком 14–22 років. Молодь, яка перебувала тут, отримувала знання з різних галузей, а саме: швацтва, кравецтва, радіотехніки, монтажної та перукарської справи. Християнські й національні принципи були пріоритетними засадами діяльності цієї установи [284].

За підтримки ГКЦ утримувалися й українські освітньо-виховні осередки в європейських країнах, зокрема, «Collegium Ruthenum» у Римі, для якого митрополит надав 100 тис. лір [573, с.243].

У 1924 р. Спілка студентів-українців, які навчалися в Берліні, висловлювала подяку митрополитові за його подарунок у розмірі 50 американських доларів [45, арк.54]. Впродовж шести років митрополит допомагав забезпечувати українське студентство на території Австрії. До 1925 р. там закінчили студії близько двохсот осіб, які повернулися працювати на батьківщину [39, арк.3].

За сприяння митрополита продовжила своє існування й Українська господарська академія в Подебрадах (Чехія), яка внаслідок світової економічної кризи опинилась на грані закриття. Митрополиту А.Шептицькому вдалося переконати міністра фінансів Чехії І.Шраменка не припиняти фінансування ВНЗ і таким чином зберегти його існування [51, арк.12]. Особисто від А.Шептицького студенти отримували не тільки грошову підтримку, а й лікарське обладнання [44, арк.30-37].

У 1930–х роках митрополит виділяв кошти Союзу промислової молоді в Кракові [43, арк.30], Українській гімназії у Ржевицях (біля Праги) [44, арк.54], Українській студентській громаді у Варшаві [41, арк.22], Управі Центрального союзу українського студентства в Празі [41, арк.7-8], Гуртку українських студентів у Вільнюсі [41, арк.67, 74-79], Управі бурси імені С.Петлюри в Перемишлі для дітей-емігрантів [41, арк.19], Комітету допомоги українським студентам в Бельгії [45, арк.38].

Про великий авторитет глави Церкви на освітянській ниві не лише в Галичині, а й за її межами свідчать обрання його почесним членом Союзу українського студентства в Празі, Української студентської громади в Братиславі, Українського товариства прихильників освіти у Відні, Варшаві та в інших європейських центрах.

Крім добродійної діяльності з підтримки українського шкільництва, ГКЦ проводила і значну роботу із соціального захисту різних верств населення. Уже на завершальному етапі Першої світової війни, особливо в період ЗУНР та на початку 20-х рр., головна увага митрополита й духовенства була звернена на захист дітей-сиріт та інвалідів, які постраждали внаслідок воєнного лихоліття. Авторитет митрополита, його зв'язки з відомими державними та релігійними діячами, а також майже дворічна подорож країнами Західної Європи та Америки сприяли приверненню до цієї проблеми уваги світової громадськості, що завершилося наданням значної матеріальної та грошової допомоги для дітей-сиріт й інвалідів війни. Зокрема, вже в 1916 р. за сприяння митрополита Андрея Шептицького та фінансової допомоги Американського комітету допомоги дітям, організованого сенатором Г.Гувером, у Львові було створено Український єпархіальний комітет опіки над воєнними сиротами у Львові. А впродовж 1918 р. аналогічні єпархіальні комітети створюються в Перемишлі під патронатом єпископа Й.Коциловського та в Станіславові під патронатом єпископа Г.Хомишина.

У структурі комітетів діяли єпархіальні товариства допомоги. Завдання організацій полягало в попередженні смертності серед українських дітей, наданні допомоги жертвам війни, сиротам і вдовам духовенства, опікунстві над ними, зміцненні взаємовідносин між парафіями. Кожна новоутворена фундація займалася також патронатом покинутих батьками дітей у Галичині та за її межами, утримуючи кілька або кільканадцять захистів у кожній єпархії. Так, у Львівській єпархії на той час було 18, у тому числі і «Захист ім. митрополита Андрея Шептицького», у Перемишльській і Станіславівській єпархії – по 6 захистів [373].

При окремих монастирях ГКЦ уже в 1917 р. створюються дитячі сиротинці, зокрема при монастирі монахів-студитів в Уневі, на утримання якого митрополит особисто вніс 2100000 крон і став його першим фундатором і президентом. А 23 березня 1918 р. при монастирі сестер-василіянок у Львові було створено товариство «Захист імені митрополита Андрея Шептицького», яке утримувало сиротинці для дітей-сиріт. Для товариства під сиротинці митрополит передав придбаний за власний кошт маєток у с. Посіч Станіславівського воєводства та земельну ділянку в с.Зарваниця на Тернопільщині. Товариство, як було зазначено в статуті, мало за мету виховувати сиріт, позбавлених батьківської опіки в результаті їх смерті чи загибелі або занедбаних вихованням у сім'ї [771, с.78-84]. Членами-співзасновниками опікунського товариства були єпископи Г.Хомишин (віце-президент), Й.Коциловський (віце-президент), а також адвокати В.Охримович (третій віце-президент), С.Федак (голова Крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю у Львові), історик О.Барвінський (радник), священники Т.Лежогубський (радник), В.Лициняк (радник), ігумен монастиря отців-студитів К.Шептицький, літературознавець К.Студинський [108, арк.18].

Упродовж 1917–1920 рр. ієрархи та окремі представники греко-католицького духовенства через уходження до їх керівних органів та

низових осередків співпрацювали з такими добродійними товариствами, як «Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю», «Український громадський комітет» та «Український фонд воєнних вдів і сиріт», які опікувалися дітьми-сиротами, інвалідами, вбогими сім'ями та іншими зубожілими жертвами воєнного лихоліття [107, арк.5-8]. Водночас низові осередки названих товариств на місцях тісно співпрацювали за місцем дислокації із чернечими (жіночими й чоловічими) чинами святого Василя Великого, святого Теодора Студита, Найсвятішого Ізбавителя (отці-редемптористи), св. Йосифа, сестрами-служебницями Непорочної Діви Марії, сестрами Милосердя, сестрами Пресвятої Родини, сестрами-мироносицями.

Власне з ініціативи цих чернечих чинів та значною мірою за добродійні пожертви ГКЦ й особисто митрополита були відкриті в 20-х рр. притулки, сиротинці, захисти у Кудринцях (Станіславівське воєводство) [75, арк.1-27], Львові [77, арк.1-16], Бережанах (Тернопільське воєводство) і Болехові (Станіславівське воєводство) [78, арк.1-30], Новосілках (Львівське воєводство), Перегінську (Станіславівське воєводство) [79, арк.1-9], Поморянах (Тернопільське воєводство), Рогатині (Станіславівське воєводство) [80, арк.1-26], Брюховичах (Львівське воєводство) [81, арк.1-80], Убині (Львівське воєводство) [83, арк.1-5], Тернополі [84, арк.1-14], Гошеві (Станіславівське воєводство) [85, арк.1-20], Залукві й Долині (Станіславівське воєводство) [86, арк.1-11] та інших населених пунктах Галичини.

Тут необхідно зазначити, що відкриття захоронок було нелегкою справою, оскільки згідно з чинним в Польській державі шкільного законодавства для цього потрібна була згода Львівської шкільної кураторії, яка, у свою чергу, вимагала низку різного роду дозволів та свідоцтв, передусім про наявність педагогічної освіти в тих, хто буде опікуватися дітьми в названих закладах [26, арк.3]. Водночас названі дитячі заклади не

визнавалися шкільною владою як виховні, а тільки як «інституції опікунського характеру», які надавали моральну та матеріальну допомогу дітям [268, с.145-147]. У зв'язку з цим діяльність цих закладів, за розпорядженням митрополичого ординаріату, була під постійним контролем місцевих владик, деканатів та парохіяльних священників за місцем їх знаходження. У розпорядженні наголошувалося, що захорони, сиротинці, притулки є винятково закладами церковними, а тому проводити перевірку їх діяльності державні органи (шкільна кураторія та її структури в повітах) можуть лише за погодженням з митрополичим ординаріатом та за участю його представника [376, с.93].

Незважаючи на фінансові та матеріальні труднощі, а також перешкоди владних органів, за даними церковних шематизмів 1924–1938 років, картина динаміки сирітських закладів під опікою Чину сестер-служебниць була такою [203; 286; 288; 290; 291; 293; 295; 296; 298; 300]:

**Динаміка утримання дітей-сиріт у сиротинцях під опікою сестер-служебниць в 1925–1939 рр.**

*Таблиця 5.2.1*

Єпархії	1925			1930			1938		
	Кількість сиротинців	Кількість працюючих монахинь	Кількість дітей	Кількість сиротинців	Кількість працюючих монахинь	Кількість дітей	Кількість сиротинців	Кількість працюючих монахинь	Кількість дітей
Львівська	18	74	2590	15	67	2341	16	112	2457
Перемишльська	16	64	1276	20	76	1373	37	181	1735
Станіславівська	11	51	1683	23	106	1796	33	136	1678
<b>Всього:</b>	<b>45</b>	<b>189</b>	<b>5549</b>	<b>58</b>	<b>249</b>	<b>5510</b>	<b>86</b>	<b>429</b>	<b>5870</b>



Таким чином, наведені дані свідчать, що кількість сиротинців станом на 1939 р. порівняно з 1925 р. збільшилась майже вдвічі, хоча кількість вихованців лише на 321 особу. Причому це збільшення відбулося у період 1930–1939 рр., що, на нашу думку, зумовлено кількома причинами, а саме: до сиротинців потрапили діти, батьки яких померли, або із сімей, які потрапили у скрутне матеріальне становище (особливо багатодітні) й не могли матеріально утримувати дітей у належних умовах.

Що ж до збільшення кількості самих сиротинців, то це є як свідченням значної меценатської допомоги з боку ГКЦ, так і намаганням створити дітям-сиротам відповідні сприятливі умови для проживання й виховання. Про це свідчить і збільшення кількості монахинь-виховниць у сиротинцях.

Під опікою інших чернечих згромаджень (сс. Йосафаток. сс. Василянок. сс. Милосердя, сс. Студиток, сс. Пресвятої Родини) у Львівській, Перемишльській та Станіславівській єпархіях станом на 1937–1938 рр. перебувало 42 захоронки, в яких утримувалося понад 800 дітей-сиріт [300]. Майже в половині цих захоронок перебувало від 30 до 80 дітей, а в решті – до 30 вихованців [294].

Із чоловічих чернечих чинів отці-студити опікувалися захоронкою в Уневі, де утримувалося 40 сиріт-хлопчиків, та у Львові (24 хлопчики) [289, с.358-370].

Однак, незважаючи на наявність відносно значної кількості дитячих благодійних закладів, у тому числі й під опікою ГКЦ, за різними даними, ще близько 10 тис. сиріт знаходилися поза притулками [40, арк.66]. Окрім того, матеріальної підтримки потребували й діти, сім'ї яких перебували на грані виживання. У зв'язку з цим митрополичий ординаріат у 1939 р. видав «Розпорядок про захоронки й дитячі садки», в якому зверталася гостра потреба їх поширення на території Галичини. Йшлося власне про створення дитячих садків для дітей дошкільного віку і таких же ясел, але

під назвою «захорони» для дітей в основному 7-11 років. Зокрема, у розпорядженні відзначалося, що «доки нема в громаді окремого будинку й садку для ведення цих інституцій, треба старатися, щоб садок був ведений коло церкви чи в городі якогось господаря, а захоронка в будинку читальні або Народного дому, або кооперативи». Крім того, митрополичий ординаріат наголошував і на організації дитячої зайнятості під час весняно-літніх польових робіт, коли батьки були зайняті, а діти опинялися поза їхнім контролем, зазнаючи шкідливого впливу вулиці. Тому рекомендувалося чернечим згромадженням у період посиленої зайнятості населення на польових роботах утримувати дітей у захоронках цілий день, а не тільки до полудня, як це було зазвичай [272].

Незважаючи на укладений з польським урядом у 1925 р. конкордат, який формально урівнював ГКЦ із Римо-католицькою і визнавав певні соціальні гарантії з боку уряду для греко-католицького духовенства, однак реально ця матеріальна допомога була мізерною, оскільки цих коштів навіть не вистачало для соціального захисту вдів і сиріт померлих священиків [248]. Тому основний тягар витрат для підтримання належного життєвого рівня священничих вдів і їх дітей-сиріт ГКЦ змушена була брати на себе, для чого теж створювалися й функціонували відповідні благодійні фонди.

Українські ієрархи неодноразово висловлювали свою стурбованість із приводу відсутності належного соціального захисту українських дітей із боку держави. Так, у пастирському листі 1931 р. Станіславівський єпископ Г.Хомишин підкреслював, що «держави нічим не причиняється до удержання установ харитативних, церковних і релігійних. Польські установи більш засібні, в польських установах на многі недомагання дивляться не раз через пальці, а в українських ті приписи є часто притокою заборони» [482].

Для підтримки добродійної діяльності українських єпархіальних комітетів Міністерство праці і суспільної опіки надавало лише одноразові субсидії. Зокрема, із запланованих у 1931–1932 рр. державним бюджетом 6 млн злотих на суспільну опіку захистів Львівської архієпархії було виділено лише 96 тис. злотих, а найбільший захист сестер-василіянок у Львові взагалі нічого не отримав. У 1931 р. в Львівській єпархії налічувалось 16 захистів під опікою чернецтва, з них 15 не мали державного забезпечення [280, с.6-7]. Водночас утримання однієї захорони на місяць приблизно на 50 дітей обходилася в 350 злотих. А держава навіть якщо й давала субсидії, то вони не перевищували 100 злотих на місяць, що було вдвічі менше, ніж виділялося для таких же польських захоронок [129, арк.19]. Тому, крім добровільних пожертв українського громадянства, яких теж не вистачало, ієрархам ГКЦ доводилося залучати й кошти, отримані від доходів із вдало проведених фінансово-економічних операцій із нерухомістю, зокрема церковними і монастирськими землями, а також від продажу ділової деревини та речей і предметів релігійного призначення, видавничої діяльності, здавання землі та лісових масивів в аренду тощо.

До соціальної опіки ГКЦ намагалася долучити й українські товариства. Зокрема, 17 березня 1933 р. у Львові було створено крайову організацію – Українську раду суспільної опіки (УРСО), до складу якої увійшли представники від Львівського, Станіславівського та Перемишльського єпископських ординаріатів, а також від Головних управ «Рідної школи», «Просвіти», «Крайового товариства охорони дітей та опіки над молоддю», «Української захоронки», «Товариства вакаційних осель», «Товариства прихильників освіти», батьківських комітетів Української державної гімназії у Львові, філії Української державної гімназії та Дівочої гуманітарної гімназії «Рідної школи», школи імені Маркіяна Шашкевича, «Союзу українок», «Українського гігієнічного товариства», «Українського лікарського товариства» та «Українського спортивного союзу». Свою

роботу УРСО спрямовувала на координацію дій у сфері суспільної опіки щодо виявлення та влаштування дітей-сиріт, розширення мережі опікунських закладів, поширення інформації про них та правових знань про соціальну опіку [278].

Таким чином, добродійна діяльність ГКЦ із підтримки українського шкільництва та значної частини української шкільної і студентської молоді була важливою справою не лише з погляду християнських цінностей, які проповідувала Церква, а й важливою політичною справою в умовах тотальної полонізації українського населення. Тому закономірно, що польська влада неодноразово вдавалася до заборони добровільних пожертв, вважаючи їх такими, що «загрожують державній безпеці» [232, с.368], оскільки власне ці пожертви й давала змогу певній частині української молоді здобувати освіту.

Опікуючись навчальними закладами, молодіжними спортивними організаціями, представники ГКЦ та світська інтелігенція краю виховували громадян, вірних своїй етнічній належності, оберігали молодь від впливу урядової концепції однонаціональної унітарної Польської держави.

Важливу роль у розвитку національного шкільництва відіграло й те, що чимало греко-католицьких священиків і особисто митрополит А.Шептицький виступали меценатами як для розбудови навчальних закладів, так і для навчання здібних учнів і студентів, надаючи їм певні кошти для здобуття освіти, що було характерним для них не лише з погляду християнської моралі, яку вони проповідували, а й з погляду національної політики, яку від часу свого виникнення постійно провадила й відстоювала ГКЦ.

### 5.3. Підготовка священничих кадрів

Поряд із благочинною діяльністю, спрямованою на підтримку і розвиток системи українського світського шкільництва, дітей й учнівської молоді, які потребували соціального захисту, ГКЦ розвивала й духовні заклади з підготовки священничих кадрів.

Найдавніші традиції духовної формації мала Генеральна греко-католицька духовна семінарія у Львові, заснована декретом австрійського цісаря Йосифа II від 30 серпня 1783 р, яка була призначена готувати священників для греко-католицьких парафій Галичини, Закарпаття, Пряшівщини, Крижевецької єпархії (Югославія), Семигороддя та Хорватії.

Першим її ректором, а згодом і галицьким митрополитом, був Антін Ангелович. Парафіяльне греко-католицьке духовенства Галичини отримало спеціалізований навчальний заклад, у якому обов'язкове навчання на богословському факультеті Львівського університету поєднувалося з релігійним вихованням. Створення такої освітньої інституції сприяло появі нового покоління освіченого греко-католицького духовенства. Найздібніші з них отримували можливість продовжувати освіту в елітарних вищих духовних закладах Європи та здобувати наукові (докторські) ступені.

Після Першої світової війни навчання у семінарії було відновлено в 1918 р., ректором якої до 1920 р був єпископ Йосиф Боцян, а з квітня 1920 року після зібрання провінційної капітули василіан ректором був призначений талановитий доктор богослов'я о.Теодозій-Тит Галущинський. Він був ректором Львівської семінарії до січня 1926 р. [566, с. 98] Завдячуючи активній господарській та педагогічній діяльності отців-василіан, представником яких був ректор Тит Галущинський, було відновлено приміщення семінарії на вул. Коперника, яке до 1924 року частково перебувало у руках польської влади. Тут викладали відомі професори-василіяни П.Кисіль, П.Демчук, П.Мартинюк, Й.Струтень, П.Теодорович, І.Тисовський та інші [566, с.99-100]. З метою уніфікації

навчального процесу вересні 1922 р. о. Теодозій-Тит Галущинський скликав на зустріч представників усіх трьох семінарій Галичини, щоби встановити загальноосвітню програму. Однак через консерватизм Станіславівського та Перемишльського владик цього не було зроблено. Ця зустріч дала початок Богословському науковому товариству, яке було проектом отця доктора Йосифа Сліпого. Створення товариства сприяло підвищенню стандартів богословського навчання та видавничої діяльності. У 1926 р. керівництво семінарії перейшло до світських священників, а ректором був призначений молодий учений, який здобув освіту в університетах Австрії і Рима, доктор-теолог Йосиф Сліпий [588, с.431].

Новий ректор здійснив багато поїздок у різні семінарії та освітні заклади Європи з метою використання передового досвіду та здійснення акредитації майбутньої Богословської академії. Семінарія стала храмом богословських студій та осередком формування національного, наукового та культурного світогляду для Галичини і всього українського народу. У 1928 р. зусиллями митрополита Андрея Шептицького на базі семінарії було створено Богословську академію, яку до 1939 р. очолював о. д-р Йосиф Сліпий [223, с.24, 26-27].

З окупацією Галичини Польською державою Львівський університет став фактично польським. Митрополит А.Шептицький, який докладав багато зусиль для створення для українців Галичини університету, сприяв діяльності Українського таємного університету. В університеті паралельно навчалися студенти греко-католицької семінарії. Здобних випускників семінарії, які посвячували своє життя служінню, митрополит на власні кошти направляв на дальші студії до Рима, Інсбрука та відомих європейських католицьких університетів. Однак навчання за кордоном було пов'язане з різними труднощами, в тому числі фінансовими.

Митрополит А.Шептицький, усвідомлюючи потребу у створенні власного університету та у зв'язку з ліквідацією польською владою

Українського таємного університету, доклав великих зусиль для створення Богословської академії як прообразу майбутнього університету. Ідею створення Академії, запропоновану митрополитом, підтримало в листопаді 1927 р. Українське богословське товариство. 22 лютого 1928 р. митрополит А.Шептицький проголосив заснування Академії та підготував статuti [451, арк. 5-14]. Її офіційна назва була – Греко-католицька богословська академія у Львові. 6 жовтня 1929 р. Богословська академія урочисто розпочала роботу. На час відкриття тут був лише богословський факультет, а з 1 жовтня 1932 року було створено філософський факультет.

У своєму виступі з нагоди відкриття Академії А.Шептицький порівняв новостворений навчальний заклад з новітньою могилянською академією та вказав і на завдання Української Церкви. «Ті завдання, — казав митрополит, — вкладає на нас передовсім положення нашого краю й нашої Церкви на пограниччю західного і східного світу. Се положення накладає на нас роллю якогось посередника між Сходом і Заходом. Сходові треба надати можливість пізнати богословію Західної Церкви, Заходові — Східної» [334, 1938 р., с. 390].

Відповідно до правил академії, відповідальним був ректор. Його обирав митрополит з усіх професорів раз в три роки та схвалював Апостольський престол. Ректор повинен був звітувати митрополиту щорічно. Окрім ректора, були два декани і заступники деканів факультетів, яких також обирали щорічно.

Заснування Академії було знаковою подією в житті українського населення Галичини та Греко-католицької церкви і знайшло схвальні відгуки в західноукраїнській та зарубіжній пресі.

Від самого початку Митрополит, як засновник Академії, робив заходи, щоб Апостольська столиця дала Академії права надавати докторські титули. Цього однак, попри велике зрозуміння з боку Апостольської столиці, не було зроблено через протести польського уряду. Ці внутрішні і

зовнішні труднощі не зупинили о. д-ра Йосифа Сліпого, який з властивою йому послідовністю, енергією та витривалістю намагався поставити Академію на найвищій науковій щабель.

Вже 1-го жовтня 1928 р. Митрополит Андрей номінував звичайними професорами: о. д-ра Тита Галущинського, який мав габілітацію у Львівському університеті в 1919 р., о. д-ра Йосифа Сліпого на основі габілітацій в Інсбруцькому університеті та Грегоріанум у Римі, о. д-ра Тита Мишковського, звичайного професора Львівського університету ще за австрійських часів. Це був початок в організації професорської Колегії. Крім того, доручення викладати одержали: о. д-р Діонісій Дорожинський – канонічне право, о. д-р Спіридон Кархут – церковно-слов'янська мова, о. д-р Ярослав Левицький — пастирське богословіє, о. д-р Василь Лаба – інтродукція до св. Письма Нового Завіту, герменевтика й патристика, о. крил. Леонід Лужницький – історія Вселенської Церкви, о. д-р. Юліян Дзерович – катехитика і педагогіка, о. д-р Ігнатій Цегельський – моральне богословіє, о. д-р Іван Бучко – християнська філософія, о. Степан Рудь – літургіка, о. д-р Андрій Їшак – догматика нез'єдиненого Сходу, о. д-р Степан Сампара – частна догматика, о. д-р Йосафат Скрутень, ЧСВВ – християнська філософія, д-р Микола Чубатий – історія унії, д-р Іларіон Свенціцький – археологія й історія церковного мистецтва. [588, с. 442].

Викладачі постійно підвищували свій фаховий рівень. Уже 1929 р. о. д-ра С. Кархута (на основі нової праці) призначено звичайним професором, а проф. М. Чубатого у 1930 р. підвищено до ступеня надзвичайного професора; у 1931 р. о. д-ра Д. Дорожинського підвищено до звання надзвичайного професора. Всі вони подали габілітаційні праці.

До професорського складу були запрошені о. д-р Іван Фіголь – гомілетика, о. д-р Микола Конрад – соціологія, д-р Володимир Залозецький – християнська археологія й історія церковного мистецтва.



Професорський склад постійно доповнювався новими силами, які приходили на місце тих, що померли (о. д-р Д. Дорожинський, д-р Р. Ковшевич, о. д-р С. Кархут, о. д-р І. Фіголь, І. Бабій) чи отримали інше призначення (о. д-р І. Бучко став у 1929 р. єпископом, о. Й. Скрутень був відкликаний Чином, о. д-р Г. Костельник зайняв інше становище). На викладання запрошували найвизначніші українську науковці. [588, с.443].

На теологічному факультеті митрополит, який мав подвійний ступінь доктора наук, викладав візантійське мистецтво, східну і західну аскетику, ректор д-р Йосиф Сліпий – історію гомістичної філософії та спеціальну догматику. Треба підкреслити, що в цій дисципліні о. д-р Й. Сліпий мав міжнародне визнання. [334, 1936 р., с 45].

До складу викладачів Академії було запрошено відомих світських учених. Між ними були: д-р Микола Чубатий — найкращий наш історик Церкви та українського права, учень Михайла Грушевського. Другий учений, учень М. Грушевського, д-р Іван Крип'якевич викладав історію України; д-р Володимир Залозецький – найвидатніший історик українського та візантійського мистецтва; д-р Юрій Полянський викладав антропологію; д-р Константан Чехович, один з найкращих філологів, учень Степана Смаль-Стоцького, викладав слов'янську філологію та видавав слов'янський журнал «Слово»; д-р Ярослав Пастернак викладав археологію; д-р Борис Кудрик, видатний музикознавець і композитор, викладав історію і теорію музики та інші. [334, 1935 р., с 76].

До програми викладів внесено нові предмети. Збільшувалась бібліотека, створено наукові семінари, почалося видання окремої серії наукових праць під назвою «Праці Греко-католицької богословської академії».

У жовтні 1932 р. було відкрито Музей при богословській Академії. На керівника Музею о. ректор Й.Сліпий запросив відомого фахівця д-ра

Михайла Драгана (що написав двотомову працю про дерев'яні церкви). [155, арк. 23].

Відомий, між іншим, факт, що польські урядові чинники, побачивши, що собою являє богословська Академія, старались зліквідувати її, обіцяючи дати певні концесії у Львівському університеті, щоб богослови перейшли туди (так, як за Австрії) на виклади, але колесо історії покотилось надто далеко, і митрополит Андрей не мав наміру руйнувати єдиної високої школи в Західній Україні, знаючи, що пропозиція поляків була справжнім «даром данайців». Тому, – навпаки, був навіть план, щоб у 1939/40 академічному році поширити Академію і відкрити правничий відділ та збільшити число кафедр на філософському факультеті і таким чином перетворити її на справжній Український католицький університет. Війна все це перекреслила. [202, к. 243-245]. В Академії викладало впродовж 10 років 8 звичайних професорів, 6 надзвичайних, 6 доцентів і 18 заступників — разом 38. В Академії працювало десять наукових семінарів, а саме: догматичний (о. ректор Й. Сліпий), біблійний (о. Т. Галушинський, о. І. Чорняк), правничий (Р. Ковшевич, о. Л. Глинка), історії української церкви (М. Чубатий), гомілетичний (о. Фіголь, о. А. Їщак), катехитичний (о. Ю. Дзерович), історії України (І. Крип'якевич), мистецтва (В. Залозецький), соціології (М. Конрад) і церковно-слов'янської мови (Ю. Чехович). Деякі семінари мали свої окремі публікації, як семінар історії Церкви — «Архів семінара історії»; церковно-слов'янський — журнал «Слово»; семінар мистецтва — журнал «Мистецтво і культура», та інші. [566, с 445].

Восени 1939 року, якщо б не почалася польсько-німецька війна, ректорат Академії планував поширити програму навчання: на філософський факультет мав прийти відомий історик літератури Михайло Возняк, а на кафедру географії проф. Володимир Кубійович. Мав бути відкритий третій факультет – права, на який був запрошений проф. д-р Володимир Старосольський та інші вчені-правники. Богословська Академія у Львові

була поставлена на рівень найкращих католицьких університетів Заходу. Богословська Академія стала високим досягненням української науки, вищою школою не тільки для священничих кадрів, але й основою майбутнього українського університету.

Протягом періоду 1931/32 н. р. в академії не було випускників, однак, 1933 р. було їх 27. Саме упродовж цього періоду в Богословській академії була встановлена статуя на честь митрополита А. Шептицького, її засновника. Протягом 1934/35 н. р. було 50 випускників, 1935/36 н. р. 58, 1936/37 н. р. - 64, а в 1938/39 н. р. – 62 [див: 223; 288; 289; 290; 566. с. 107].

Зусиллями Перемишльського єпископа І. Снігурського в 1845 р. створено духовну семінарію у Перемишлі, яка під час Першої світової війни фактично припинила своє існування. Чимало священників було ув'язнено австро-угорським урядом за москвофільські настрої, запровадивши їх до концтабору в Телергофі. Попередник єпископа Й.Коциловського єпископ Чехович запросив до Перемишля сестер-василіянок і сестер-служебниць ; його заходами збудовано велику духовну семінарію; з його допомогою засновано Руський інститут для дівчат (пізніше перетворений на Український інститут для дівчат у Перемишлі). Тому новопризначеному 23 вересня 1917 р. єпископу Перемишльсько-Самбірської єпархії Й.Коциловському довелося докладати чимало зусиль для відбудови єпархії та відновлення духовної семінарії, яку впродовж 1918–1939 рр. очолювали ректори о. д-р Григорій Лакота (1918 – 1926 рр.), о. Василь Пинило (1926 – 1929 рр.), о. Володимир Гмитрасевич (1929 – 1935 рр.) та о. Іван Кузич (1935 – 1939 рр.) [224, с.29].

1 січня 1918 р. владика Йосафат Коциловський іменував о. Григорія ректором Духовної семінарії. Фактично о. д-р Григорій Лакота став організатором та першим ректором повної Духовної семінарії Перемишля, оскільки до цього часу семінаристи проходили початкові курси на богословському факультеті Львівського університету та проживали у

Генеральній семінарії у Львові. Посаду ректора о. Григорій обіймав до вересня 1926 р. За вісім років ректорства він заклав міцні підвалини духовного та інтелектуального розвитку семінаристів, які дуже прихильно відгукувались про свого ректора о. Григорія.

До 1933/34 навчального року семінаристи навчалися чотири роки, а даліше навчання продовжували у Львівській богословській академії або у католицьких закладах Європи та Рима. З другої половини тридцятих років семінарія носила ще назву «Теологічний заклад науковий». У семінарії викладало від 9 до 14 професорів. Кількість предметів, виховний та навчальний процес, а також адміністрація були майже ідентичними, як у Львівській та Станіславівській семінаріях [207, к. 356-360].

Владика Коциловський особливо переймався рівнем навчання і вихованням семінаристів, часто проводив із ними індивідуальні розмови, переконуючись у свідомому виборі ними нелегкої професії. Здібніших вихованців він посилав на студії у закордонні університети Рима, Інсбрука та міст Франції. У семінарії протягом 20-30-тих років навчалося від 50 до 150 семінаристів. Критичною стала середина 20-тих років, коли Перемишльський та Станіславівські єпископи пробували запровадити у своїх єпархіях celibat. Тоді багато семінаристів залишали навчання, а на перші курси поступало у кілька разів менше [72, арк.23-34; 87, арк. 1-2]. За кордоном навчалося від 6 до 11 талановитих випускників семінарії за кошти Львівської митрополії [44, арк. 56; 45, арк. 53-54; 51, арк. 12]. Частина випускників продовжували навчання у Богословській академії у м. Львові. Владика Йосафат постійно заохочував єпархіальних священників поглиблювати своє духовне життя. З цією метою видавав пастирські листи, часто скликав конференції і соборчики для духовенства та наказав відбувати щорічно хоча б триденні реколекції [408].

Наймолодша Станіславівська духовна семінарія розпочала свою діяльність в 1907 р., хоча передумови для її відновлення були ще з 1893 р.,

коли цісар видав 13 березня декрет, згідно з яким було припинено діяльність Віденської греко-католицької семінарії і надавалося право створювати духовні семінарії в єпархіях. Однак у новоствореній в 1885 р. Станіславівській єпархії через відсутність власних коштів для придбання землі та на будівництва приміщення семінарії цим правом змогли скористатися лише на початку 1900-х рр. Для цього призначений у 1899 р. Станіславівським єпископом Андрей Шептицький, в серпні того ж року власним коштом (10 тис. золотих римських) купив земельну ділянку, яку подарував Єпархіальній капітулі для будівництва семінарії. Наступного року владиці вдалося заручитися підтримкою уряду щодо щорічного фінансування будівництва. А при переїзді до Львова в жовтні 1900 р. на митрополичу катедру подарував для майбутньої семінарії власну бібліотеку, що налічувала понад 4 тис. примірників [802, с.128], та створив із власних заощаджень спеціальний фонд для її утримання й поповнення новою літературою, виділяючи щорічно 1200 крон. Крім того, подарував десятків картин, ікон та стародруків [372].

Будівництво семінарії розпочалося в червні 1902 р., коли єпархією до травня 1904 р. тимчасово управляв архипресвітер Єпископської капітули отець Василь Фацієвич. Це було зумовлено тим, що увесь цей час велися гострі дискусії щодо кандидатури на посаду владики Станіславівської єпархії. Зокрема, польська знать Станіславова хотіла бачити на цьому посту москвофіла М.Пакіша, маючи намір нейтралізувати з його допомогою вплив ГКЦ на національне відродження краю. А митрополит Андрей обстоював кандидатуру ректора Львівської духовної семінарії отця-доктора Григорія Хомишина [802, с.131-132]. У цьому протистоянні переміг митрополит, і 16 квітня 1904 р. цісар Франц Йосиф II нарешті іменував своїм наказом о. д-ра Г.Хомишина єпископом Станіславівської єпархії [473, с.1-20].

Маючи достатній досвід з організаційно-господарських та навчально-виховних питань, владика Г. Хомишин за два з половиною роки завершив будівництво Станіславівської семінарії імені святого священномученика Йосафата. А 14 січня 1907 р. після урочистостей з нагоди її відкриття до навчання приступило 19 семінаристів. Австрійський уряд виділив на обладнання приміщення 28 тис. корон та по 548 крон щорічно для утримання одного семінарста [323].

Значну увагу єпископ Г.Хомишин приділяв вихованню в семінаристів «міцності віри» перед загрозою «впливу візантійства зі Сходу», тобто від Російської православної церкви. Як застережні заходи пропонував запровадити для священників celibat, а також перейти на Григоріанський календар. Вперше щодо питання celibatu він офіційно висловився у квітні 1910 р., заявивши, що з числа семінаристів Станіславівської духовної семінарії на священників будуть висвячуватися лише ті, хто прийме celibat [325]. Прийняття celibatu він вимагав і від семінаристів, які за направленням єпархії навчалися в інших духовних закладах, погрожуючи припиненням подальшого навчання для тих, хто цього не зробить [327].

Владика був переконаний, що безшлюбні священники є більш відданими справі чистоти віри і більш ревніше захищають інтереси Церкви від будь-яких впливів політичних партій. Однак не враховував того, що в українському менталітеті celibat, як правило, асоціювався з політикою окатоличення і колонізації. Відповідно, питання celibatu спричинило гостру дискусію як серед духовенства, так і громадянства, чим миттєво скористалися його противники. Г.Хомишина називали «запроданцем Польщі», «релігійним фанатиком», «космополітом», який прагне поставити релігію вище національних інтересів, та іншими неприємними словами [327].

Однак наслідки окупації Галичини російськими військами ще більше переконали владика Г.Хомишина у правильності запропонованих ним

застережних заходів щодо впливу «східного візантійства». За його словами, Російська православна церква давно втратила вплив на вірних і стала залежною від царської влади, а тому її орієнтальний (східний) «візантизм» приніс чимало лиха українцям у релігійному і політичному житті, які стали «сателітами темного молоха російського» [474, с.14]. Тому східний російський обряд – це загроза повної русифікації українського народу [474, с.27]. Незважаючи на критику, Г.Хомишин все ж таки запровадив у Станіславівській єпархії з 25 березня 1916 р. Григоріанський календар, якому, за спогадами очевидця, «вірні спротивилися на 100% як по селах, так і по містах» [816, с.6]. У зв'язку з цим митрополит А.Шептицький, який 10 вересня 1917 р. повернувся до Львова із заслання, відмінив розпорядження владики Г.Хомишина. Хоча, як стверджують окремі дослідники, Григоріанський календар продовжував діяти на теренах Станіславівської єпархії аж до березня 1918 р. [791, с.56].

Питання celibату знову виникло після відновлення у Галицькій митрополії діяльності духовних семінарій. Зокрема, на спільній конференції, що відбулася в лютому 1918 р., владики проаналізували стан наявних священиків у парафіях. Зокрема, у Станіславівській єпархії впродовж 1914-1917 рр. померло 78 священиків, а значна кількість їх виїхала, рятуючи сім'ї від можливих репресій із боку як російських, так й австро-угорських окупаційних властей [323]. У зв'язку з цим владики визнали «велику потребу в священиках безженних» і погодилися «працювати в сім напрямі в наших семинариях» [250, с.50].

Окупація Галичини Польщею, що розпочалася з червня 1919 р., ще більше позначилася жорстокими репресіями проти духовенства ГКЦ. Зокрема, ще в березні 1919 р. польський уряд скасував державну дотацію з релігійного фонду для духовних семінарій, чимало священиків було репресовано, а десятки – розстріляно. Тому на конференції, що відбулася в серпні 1919 р. ієрархи знову визнали «конечність загального celibату для

духовенства в нашій галицькій провінції» [250, с.52]. А через місяць, 20 вересня, галицькі владики ухвалили остаточне рішення, що висвячення на священників будуть проводити «виключно безденних, як вимушену потребу відновлення духовенства» [727, с.36]. Перемишльський та Станіславівський єпископи майже одразу приступили до реалізації «целібатної реформи», тим часом митрополит А.Шептицький, враховуючи протестні настрої в суспільстві, відмовився від ідеї «загального целібату», хоча продовжував толерувати бажаючих до целібатного стану священства [727, с.35-36].

У зв'язку з репресіями, яким була піддана Станіславівська семінарія (арешт віце-ректора о. Авксентія Бойчука, професора богослов'я В.Барана та 6-х семінаристів) [323], владики Г.Хомишин змушений був дозволити студентам-богословам самостійно опановувати курс навчальних дисциплін та приходити на складання іспитів екстерном у міру готовності [323]. Всього упродовж 1920 р. було рукоположено 19 екстернантів [296, с.267-268].

Оскільки польський уряд відмовлявся фінансувати утримання духовних семінарій, то на спільній нараді єпископів 3 листопада 1920 р. було ухвалено рішення про вирішення цієї проблеми у кожній єпархії самостійно, виходячи із наявних можливостей [250, с.66]. Тому вже 15 листопада єпископ Г.Хомишин звертається до священників та вірних із проханням скласти пожертви для утримання семінарії та навчання 80-х семінаристів [323]. Із такими закликами він звертався і впродовж 1921-1922 рр. [323]. А в січні 1923 р. владики навіть запровадив обов'язковий щорічний податок для священників та єпархій (парохи – 20 тис. польських марок, єпархії – від 5 тис. до 10 тис.), щоб «не допустити до цілковитого замкнення семінарії» [323]. Заходи Г.Хомишина дали можливість не лише продовжити навчальний процес, а й якісно укомплектувати професорсько-викладацький склад. Зокрема, після смерті о. М.Вольницького (8 квітня



1923 р.) новим ректором було призначено о. д-ра А.Бойчука, який до того виконував функції віце-ректора. Із 9 викладачів 5 мали наукові ступені докторів богослов'я [786, с.140].

Для забезпечення стабільності навчально-виховного процесу та однотипності програм ухвалою установчого з'їзду українського Богословського наукового товариства від 29 вересня 1922 р. було розроблено єдині для всіх семінарій навчальні програми, а також продовження терміну навчання з 4-х до 5-ти років. Проте з ухвалою щодо терміну навчання не погодився єпископ Г.Хомишин, оскільки й так не вистачало коштів для утримання семінарії. Тому перехід на 5-річний термін навчання у Станіславівській і Перемишльській семінаріях відбувся лише в 1931-1932 н. р. [318].

Незважаючи на критику, єпископ Г.Хомишин все ж таки вимагав від семінаристів приймати celibat. А на початку 1925 р. зважився на запровадження celibату в Перемишльській єпархії і єпископ Й.Коциловський. Противники celibату організували 1 і 8 лютого віча протесту, які пройшли у Перемишлі, Львові та Станіславові. Зокрема, у Станіславові протестувало близько 600 чол. мирян та духовенства [арк.120]. Учасники віча ухвалили резолюцію, в якій говорилося, що примусове запровадження celibату суперечить історичній традиції і може зашкодити Греко-католицькій церкві, а також просили Ватикан втрутитися в справу й захистити Церкву від дій Г.Хомишина [327].

5 лютого з протестом проти celibату виступили і семінаристи перших та других курсів Перемишльської, а 11 лютого – Станіславівської духовних семінарій. Зокрема, Станіславівські семінаристи висунули ультиматум: якщо не припиниться насильне запровадження celibату, то вони залишать навчальний заклад [69, арк.1]. Оскільки керівництво семінарії проігнорувало їхні вимоги, то до кінця навчального року на першому курсі залишилося лише 15 студентів із 43-х [778, с.60].

Однак, незважаючи на протести семінаристів, частини духовенства і вірних, а також на критику окремих авторитетних громадсько-політичних діячів, владика Г.Хомишин залишався непохитним. Аналізуючи, до чого призвело безбожництво на теренах УРСР, він у своєму пастирському листі «Про грізні небезпеки» (березень 1925 р.), зокрема, наголошував, що там «більшевизм допроваджує нарід до стану звичайної худоби, ...убивають в душах людських всяке почуття, чесноти і релігії, ...доми Божі обграбували і многі з них обернули на театри, танці, забави розпустні...» [468, с.12].

Засвідчує тверду позицію Г.Хомишина в питанні celibату і той факт, що кількість безшлюбних священників у Станіславівській єпархії в 1914 – 1925 рр. зростає з 61 до 108. Майже аналогічно збільшилася їх кількість у Львівській єпархії – із 38 до 48, та в Перемиській – із 13 до 42 [887, с.157].

І все ж під тиском більшості духовенства, семінаристів та громадськості на соборі греко-католицького єпископату, що відбувся 8 травня 1925 р. у Львові, питання celibату було остаточно знято. У прийнятій ухвалі відзначалося, що це – «небезпечний експеримент», який може «викликати небажаний неспокій в краю». З цим рішенням змушений був погодився і єпископ Г.Хомишин [191, арк.38].

Хоча з погляду сьогодення і подій, що відбулися на теренах єпархії в другій половині 40-х рр. навколо ГКЦ, на нашу думку, єпископ Г.Хомишин мав певну рацію як в питанні celibату, так і реформування календаря. Як показала практика, найбільш стійкими до репресій радянської влади виявилися саме представники чернечих чинів. А концепція «єдиної православної віри» відіграла немаловажну роль у переведенні релігійних громад забороненої ГКЦ в православ'я.

Крім духовних семінарій, у міжвоєнний період діяли й інші типи богословських навчальних закладів. Зокрема, Львівська духовна семінарія мала дві філії – малу духовну семінарію у Львові (імені св. Йосафата) та таку ж семінарію у Рогатині, які очолювали, відповідно, о. Я.Перридон та

о.В.Фурикевич. У 1920 р. митрополит А.Шептицький відкрив греко-католицький богословський факультет при Українському таємному університеті, після закриття якого в 1925 р. він відродився у створеній в 1928 р. Богословській академії.

У Перемишльській єпархії, крім духовної семінарії, існував «Єпархіальний інститут богословських студій», який очолював сам єпископ Й.Коциловський [224, с.28]. А в Станіславівській єпархії при духовній семінарії з 1921 р. діяв богословський ліцей імені св. Йоана Золотоустого [296, с.ХХVI-ХVII].

Завдяки діяльності названих вище духовних закладів кількість священиків значно збільшилася. Зокрема, на час окупації Галичини Червоною армією у трьох єпархіях Галицької митрополії ГКЦ налічувалося на 3040 парафій 2950 священиків, а в навчальних закладах загалом навчалось 1540 студентів і семінаристів [785, с.155].

Таким чином, ієрархи ГКЦ в умовах Речі Посполитої проводили значну роботу з підготовки священичих кадрів як у духовних закладах на території Східної Галичини, так і за кордоном. Це давало можливість не лише поповнити резерв кадрів після втрат за роки воєнного лихоліття, а й проводити системну ротацію, поповнюючи ряди священства молодими випускниками духовних начальних закладів.

Підготовка нових кадрів була важливою не лише для внутрішнього організаційно-структурного зміцнення та покращення роботи в парафіях, а й мала важливе політичне значення для зміцнення авторитету ГКЦ серед населення, оскільки масова політизація та крайній радикалізм окремих українських політичних партій відволікав значну частину населення, особливо молодь, від християнських цінностей, що призводило до загострення як українсько-польських, так і внутрінаціональних відносин.

Незважаючи на певні перешкоди як зі боку владних структур, політичних партій, а також й деяких внутріцерковних дискусій з окремих

питань стосовно навчально-виховного процесу в духовних закладах, ГКЦ все ж вдалося за роки своєї діяльності в умовах Другої Речі Посполитої значно посилити кількісно і якісно свій кадровий потенціал, що свідчило як про їх надзвичайну необхідність для суспільства, так і досить високий престиж священничої професії серед українського громадянства краю.

ГКЦ відіграла важливу роль у протистоянні політиці полонізації українців. Питання освіти як релігійної, так і світської завжди займало одне з центральних місць у діяльності ГКЦ. Спільно з українськими суспільно-політичними об'єднаннями, громадськістю ієрархи та духовенство протистояли цивілізованими методами цілеспрямованій політиці полонізації, суть якої виражав «Законі про деякі положення організації шкільництва», затвердженого сеймом 31 липня 1924 р. ГКЦ намагалася протистояти політиці полонізації через співучасть із «Просвітою», «Рідною школою» та іншими суспільно-політичними об'єднаннями, через відкриття на добровільні пожертви українських шкільних закладів, самоосвітніх гуртків і курсів. Приклад щедрої меценатської діяльності у її різних формах особисто показував митрополит Андрей Шептицький та чимало представників духовенства. Реалізуючи митрополичу концепцію «Християнської школи для української молоді», коштами ГКЦ й духовенства було відкрито чимало навчальних закладів та надано іменних стипендій для підтримки здібних дітей та дітей-сиріт.

В умовах асиміляторської політики польського уряду в галузі шкільництва саме народні та приватні школи, що діяли під опікою і на пожертви світських українських культурно-просвітницьких товариств і ГКЦ, були тим бар'єром, який не дав можливості досягти поставленої мети.

Важливою ланкою суспільної діяльності ГКЦ у підтримці української освіти, культури мала добродійна діяльність ГКЦ у сфері освіти та соціального захисту дітей і молоді. Значна грошова й матеріальна допомога надавалася ієрархами, рядовим духовенством, чернецтвом, різними

релігійними товариствами та фондами для підтримки мережі українського шкільництва. Це проявлялось у таких формах, як: індивідуальні добровільні пожертви, встановлення іменних стипендій, колективні збори пожертв в деканатах і єпархіях, організація добродійних заходів для збору пожертв через проведення різного роду заходів релігійно-культурного характеру, реалізація релігійно-духовної продукції тощо.

Добродійна діяльність церковних структур була успішною завдяки діяльності церковних фондів, Центральної адміністрації столових маєтків митрополії та єпископських ординаріатів, «Захисту імені митрополита Андрея Шептицького», «Українського єпархіального комітету опіки над воєнними сиротами» та інших. З метою захисту понад 10 тис. дітей-сиріт Галичини, з ініціативи ГКЦ 17 березня 1933 р. у Львові було створено крайову організацію – Українську раду суспільної опіки (УРСО), до складу якої увійшли представники від Львівського, Станіславівського та Перемишльського єпископських ординаріатів, а також від Головних управ «Рідної школи», «Просвіти», «Крайового товариства охорони дітей та опіки над молоддю», «Української захоронки», «Товариства вакаційних осель», «Товариства прихильників освіти» та ін. Свою роботу УРСО спрямовувала на координацію дій у сфері суспільної опіки, щодо виявлення та влаштування дітей-сиріт, розширення мережі опікунських закладів, поширення інформації про них та правових знань про соціальну опіку. Значну роботу для відкриття та утримання дитячих сиротинців і притулків проводили жіночій і чоловічі чернечі чини й згромадження – василіан, сестер-служебниць, студитів та ін.

Добродійна діяльність ГКЦ із підтримки українського шкільництва та значної частини української шкільної і студентської молоді була важливою справою не лише з погляду християнських цінностей, які проповідувала Церква, а й політичною справою в умовах тотальної полонізації українського населення.

Керівництво ГКЦ велику увагу приділяло освіті священників. Підготовка священничих кадрів ГКЦ головним чином відбувалася у Львівській, Перемишльській та Станіславській духовних семінаріях та їх філіалах, на богословських курсах, а також у Львівській Богословській академії та у духовних навчальних закладах за кордоном (Італії, Франції, Швейцарії). На початку 20-х рр. владики Г.Хомишин та Й.Коциловський мали намір запровадити celibat, що спричинило невдоволення серед семінаристів і суспільний резонанс, тому в 1925 р. єпископи змушені були відмовитися від своїх намірів.

Крім духовних семінарій, діяли дві філії Львівської духовної семінарії – імені св. Йосафата у Львові та в Рогатині. У Перемишльській єпархії діяв Єпархіальний інститут богословських студій, який очолював сам єпископ Й.Коциловський, а в Станіславській – Богословський ліцей імені св. Йоана Золотоустого. Завдяки діяльності названих вище духовних закладів кількість священників значно збільшилась. Зокрема, на 1939 р. у трьох єпархіях Галицької митрополії ГКЦ 3040 парафій обслуговувало 2950 священників, а в духовних навчальних закладах навчалось 1540 студентів і семінаристів.

Підготовка священничих кадрів була важливою не лише для внутрішнього організаційно-структурного зміцнення та покращення роботи в парафіях, а й мала важливе політичне значення для зміцнення авторитету ГКЦ серед населення, оскільки власне священники здійснювали виховання українського населення на християнських цінностях.

## Розділ 6

### ВИХОВНИЙ ВПЛИВ ГКЦ НА УКРАЇНСЬКУ МОЛОДЬ

#### 6.1. Теоретичні підходи до виховання молоді на християнських засадах

ГКЦ відіграла важливу роль на території Галичини у виховному процесі української молоді. Її виховна роль проявлялася як через залучення молоді до традиційної церковної діяльності, так і в шкільній та позашкільній практиці. Зокрема, ще урядовим указом «О публічних школах народних» від 14 травня 1869 р. були запроваджені обов'язкові уроки релігії в усіх типах державних шкіл, на які відводилося 7–10 год. на тиждень [227, с.293]. Необхідно зазначити і той факт, що в другій половині ХІХ ст. більшість відомих педагогів схвально підтримували ідею викладання релігії в школі. Зокрема, на думку К.Д.Ушинського, значення уроків релігії у виховному процесі полягало в тому, що вони мали стати важливими морально-етичними чинниками, які б уже з дитячих років націлювали свідомість людини до постійного прагнення пізнання Бога-Творця як Найвищого Розуму [828, с.264].

У Галичині ця проблема знайшла своє відображення в першій національній програмі розвитку народного шкільництва, розробленої членами «Руського Товариства Педагогічного» в 1884 р. (з 1926 р. – «Рідна школа»). На думку авторів програми, школа мала виховувати «чесних членів родини і розумних громадян, вірних синів свого народу, церкви». А досягти цієї мети можна було тільки при тісній співпраці сім'ї, школи (держави), громадськості й церкви, позаяк їх інтерес у цих питаннях, як відзначалося в програмі, «спільний, не суперечний з собою» [229].

Проблема християнства як одного з головних чинників у вихованні учнівської молоді знайшла подальший теоретичний розвиток у працях відомих галицьких педагогів Г.Врецьони, І.Льницького та інших. На їх

думку, дитина у школі повинна не тільки механічно засвоювати Святе Письмо, але й «свідомо пізнавати цю моральну науку, в серці зберегти, зрозуміти і керуватися в повсякденному житті» [639, с.60].

Серед представників духовенства, необхідно відзначити працю професора богословського факультету Львівського університету І.Бартошевського «Педагогія руска або Наука о вихованню» (1891). Це фактично була перша на українській мові праця з основ педагогіки в Галичині. У ній автор дав детальний аналіз існуючих виховних систем у країнах Західної Європи і зробив висновок, що жодна з них не придатна для української дитини. Пояснював це тим, що в Україні церква й народ перебували у тісному взаємозв'язку, а існуючі виховні системи в Європі були недостатньо просякнуті християнським духом. Його концепція зводилась до таких головних принципів: 1) виховання на засадах християнської моралі; 2) виховання на історичних та культурних традиціях українського народу; 3) фізичне виховання; 4) виховання на любові до Бога й ближнього; 5) тісна співпраця сім'ї, школи, церкви й громадськості [535, с.98].

У період існування УНР і ЗУНР питанню релігії, як виховного чинника, теж приділялася значна увага педагогами та представниками міністерств освіти, які працювали над концепціями нової школи. Зокрема, в уряді гетьмана П.Скоропадського активним прихильником тісної співпраці церкви й школи був міністр освіти М. Василенко [710, с.44]. А референт освіти уряду ЗУНР С.Сірополко на сторінках урядового часопису «Републіка» присвятив цілу серію статей під назвою «Завдання нової школи», де, окрім інших важливих проблем, говорилось і про значення релігії як пізнавально-виховного феномену [429].

Проголошення на теренах Наддніпрянської України радянської влади призвело до кардинальних змін у системі освіти. Церква не тільки була відокремлена від держави, а школа від церкви, але й зазнала жорстоких



переслідувань і репресій. Зміст освіти й виховання став атеїстичним і базувався на марксистсько-ленінській ідеології.

У Галичині, яка згідно з умовами Ризького мирного договору, а згодом і за ухвалою Ради послів Антанти відійшла до складу Польщі, питання викладання релігії в школі фактично залишилося незмінним, як і за часів Австро-Угорщини. Однак на тлі цих змін серед представників різних політичних сил, педагогічної громадськості та богословів виникають гострі дискусії щодо створення «ідеальної» молодіжної організації та пошуку ефективних виховних форм роботи задля виховання в ній свідомого українця-патріота.

Як влучно висловився з приводу подій 1918–1923 рр. відомий галицький історик Стефан Томашівський, «батьки *(тобто політики старшого покоління. – І.П.)* чотири роки вели боротьбу і ніколи не думали, що буде, коли їхня політика не доведе до цілі, і не подбали, говорячи воєнними термінами, ні про бічні мости, для необхідного відступу, перегрупування, зміни тактики і т. п., хоч як легко можна було уявити собі страшний хаос і розтіч в разі невдачі, одним словом, показалися безтямними політиками-стратегами. Подібно вчинили й сини *(молоді політики. – І.П.)*. Вони не тільки присвоїли собі виключне право рішати про високо політичні питання, вони рішили їх так, що невдача була згори запевнена, а вороття неможливе. Знов, як по програній битві, веденій, так собі, всею громадою, і хаос, і розтіч, і деморалізація, і братожерство» [335].

На противагу «старим» політикам, радикально налаштовані «молоді» політики створюють на початку 20-х рр. Українську військову організацію, яка пропагує ідеологію українського націоналізму. На думку одного з ідеологів Д.Донцова, в нових умовах «марно шукати виховних ідеалів у світогляді народа-племені зі звихненою довгим невільництвом душею, ні в культурі нації-провінції, що панує на західноукраїнських землях, ні на отруйній культурі автократичної білої чи червоної Росії». Тому виховні

ідеали для «ідеальної» молодіжної організації він пропонував шукати у «світогляді сильних, здорових фізично і душевно народів», на яких «збудована велика цивілізація Європи й Америки». Відповідно вся виховна робота серед молоді повинна проводитися під гаслом «Мій край понад усе», під яким розумілося виховання любові до рідного краю, України, свого народу, культури, мови [379, с.2, 15].

Натомість історик і педагог С. Томашівський вважав націоналістичну ідеологію шкідливо для молоді, бо вона нівелює національну ідею і «є поворотом до ідейного поганства й культурного варварства», оскільки «в умовах іноземного гноблення націоналізм змушений діяти в сектанських формах, повних ненависті й нетолерантності до хоч трохи відмінних думок, і замість консолідації й розвитку народних сил витворить тільки розтіч і щиритиме безнадійність». Тому пропонував взяти за виховні ідеали все те позитивне, що було в концепції «громадівського соціалізму» М. Драгоманова [642, с.3, 42-43].

Водночас історик, громадський діяч і педагог І. Крип'якевич закликав українську молодь до терпимості, примирення, тісної співпраці зі старшим поколінням політиків національно-демократично табору. На його думку, хоча національно-визвольна боротьба 1917–1920 рр. й була програна, однак молоді й надалі необхідно при «організованій моральній і матеріальній опіці з боку старшого громадянства почати щасливо нову трудову добу своєї історії – добу єдності згоди, праці, образования й обертання всіх своїх сил на реальний пожиток народу» [397].

Серед певної частини українських педагогів Галичині побутувала думка, що минулі трагічні події закономірні, оскільки в занедбаному стані було фахове (професійне) виховання громадянства краю і, як наслідок, «чужий елемент закріпостив українські землі, бо в економічній ділянці не мав суперника з нашої сторони». Відповідно вважали, що необхідно врахувати помилки минулого й зосередити головну увагу на економічному

просвітництві та професійному навчанні молоді, оскільки саме «матеріальні надбання, спроможність виховувати свою молодь у високих школах як у краю, так і за границею мусять дати їм скоріше чи пізніше повну перевагу на економічному, культурному, а в кінці й політичному полі» [428].

Не стояли осторонь цих складних процесів церковні ієрархи та богослови. Зокрема, в 1926 р. папа Римський Пій XI у посланні до українців Галичини наголошував, що «не годиться, дорогі сини, щоб задля різниць чисто політичних ви були поділені й роз'єднані. Це шкідливе для краю і шкідливе для релігії. Навпаки, випадає, щоб усі єдналися, а передовсім конечно це з'єднання на релігійному полі, що zarazом є полем Церкви та її прав, а саме: у справах християнського подружжя, родини, школи християнського виховання, загалом у всіх тих справах, що становлять найсвятіші основи свободи» [472].

Богослови ГКЦ вважали, що «ідеальною» може бути лише така організація, яка спрямовуватиме свою роботу на виховання в молодій людини «духу, свободи й любові». Виховання «духу» (тобто національної свідомості) повинно досягатися через любов до України, свого народу та постійним прагненням до знань. Але стати духовною й свідомою людина зможе лише тоді, «коли пізнає закони віри й християнської моралі». Саме через «гартування тіла і знань» на принципах християнських цінностей та послуговуючись ними в повсякденному житті, людина отримає духовну свободу. Оскільки головними заповідями християнської моралі є любов до Бога та ближнього, то, на думку богословів, ця любов проявиться лише тоді, коли «на першій місці будуть не матеріальні, а духовні цінності, не буде поділу на роди, на бідних і багатих, на добрих і поганих» [419].

Однак усі ці концепції впродовж 20-х рр. залишалися лише у вигляді теорій, оскільки і в шкільній, і в позашкільній практиці їх реалізацію ускладнювала політика польського уряду, яка, з одного боку, була

спрямована на «посилення польськості», а з іншого, – на асиміляцію українського населення.

Наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ситуацію ускладнили світова економічна криза, локальні революційні виступи та війни, поширення впливів, особливо серед молоді, різних ідеологій, зокрема більшовицької, фашистської, націоналістичної. Це викликало занепокоєння серед ієрархів Римо-католицької та Греко-католицької церков. Зокрема, в 1930 р. папа Пій XI звернувся із закликом до католицької молоді світу взяти участь у «Католицькій акції», приуроченій 1900-річчю Голгофської Жертви Сина Божого, що мала відзначатися в 1933 р. Відповідно 1933 р. було оголошено «Роком Ісуса Христа» [276]. Мета акції полягала в тому, щоб «підготовляти, творити і гуртувати католицькі товариства для цілей світського апостольства, для поглиблення та поширення, впровадження в чин й охорону католицьких засад у житті одиниці, родини та суспільства, згідно з наукою Католицької Церкви і вказівками Апостольської Столиці» [276].

У Галичині значно активізувала свою діяльність ОУН, яка на початку 1930 р. закликала українське населення до саботажних антипольських акцій. Особливу увагу було звернуто на учнівську молодь, яку націоналісти закликали бойкотувати польські школи, польських учителів, польські підручники тощо. Уряд відповів репресіями. Зокрема, 30 вересня 1930 р. було заборонено діяльність «Пласту» за звинуваченням у причетності частини старших пластунів до членства в ОУН, що стало відчутним ударом, оскільки саме це товариство було найбільш структурованим і дієвим в організаційному та освітньо-виховному плані. Крім того, уряд змусив батьків учнів-українців відшкодувати вартість знищеного ними під час бойкотів шкільного майна, закрити значну кількість українських шкіл, а найбільш активних учасників акції було арештовано.

Політична еліта краю, а також ієрархи ГКЦ негативно сприйняли насильницькі акції ОУН та втягування неповнолітньої молоді в політичну боротьбу. Зокрема, 5 серпня 1931 р. із зверненням до молоді звернулася «Рада Старих» – представники старшого покоління національно-демократичного табору – К.Левицький, Т.Окуневський та ін. У зверненні, зокрема, відзначалося, що вони розуміють «настрій молоді і її почування в сучасних обставинах», однак не можуть «погодитися з тим, щоб недосвідчена молодь поривалася до таких актів, які ведуть до винищення нашого наймолодшого покоління і не приносять користі». Тому закликали молодь спрямувати свою молодечу енергію та бажання «на доцільні діла, які принесуть справжні основи для добра і будучності української нації» [335].

Резонансне значення як в ідеологічному, так і політичному плані мало пастирське послання митрополита Андрея Шептицького – «Слово до молоді», опубліковане 22 травня 1932 р. у релігійному часописі «Мета». Відзначаючи тернистий шлях української молоді у боротьбі за волю України, владика особливо наголосив на тому, що молодь йшла в бій, «щоби покласти буйні голови на полі не так слави, як радше широких і далеких надій для майбутнього». Водночас він звертає увагу на шкідливі риси, властиві для молоді, позбавленої в такому віці достатнього життєвого досвіду та розсудливості. Відповідно, політизована під впливом ОУН молодь, як правило, «нав'язує свої думки й волю іншим, і навіть часом засобами насильства і сліпого терору», а це, зрештою, призводить «до диктатури у вигляді фашизму й більшовизму». Тому, наголошував владика, головною чеснотою християнина повинна бути «покірність і преклоніння перед авторитетом Бога, Церкви, батьків, надбань старшого покоління». А «хто відкидає авторитет старших, легко відкине авторитет батьків, а відтак і кожний інший авторитет у народі. Вкінці дійде до того, що буде

відкинений авторитет Церкви, Бога і всякої етики. А це приведе до повної анархії» [486].

На думку владики, успіх як особистий, так і державний можливий лише за умови, коли українська молодь буде дотримуватися законів християнської моралі та щоденно удосконалювати себе в християнських чеснотах, йти до поставленої мети. «Не зривами одної хвилини, – наголошує він, – а лише безупинним напруженням і безупинними жертвами аж до крові і смерті численних поколінь двигается народ. І легше часами кров пролляти в одній хвилині ентузіазму, ніж довгі літа з трудом сповнювати обов'язки і двигати спекоту дня, і жар сонця. І злобу людей, і ненависть ворогів, і брак довір'я своїх, і недостачу помочі від найближчих і серед такої праці аж до кінця виконувати своє завдання, не чекаючи лаврів перед побідою, ані винагороди перед заслугою!» [486].

Таким чином, митрополит фактично засудив радикалізм ОУН, вважаючи його шкідливим не лише для позбавленої достатнього життєвого досвіду молоді, а й для української справи загалом.

Події початку 30-х рр. значною мірою вплинули і на визнання пріоритетної ролі релігії у виховному процесі й на представників громадських освітньо-виховних інституцій, зокрема, «Союзу українок», «Українського педагогічного товариства», «Просвіти» та інших. Зокрема, в резолюції «Відношення до релігії і церкви» Першого українського жіночого конгресу (Львів, 23–27 червня 1934 р.) наголошувалося, що «між духовенством і народом повинна бути якнайтісніша духовна і національна єдність» [270]. А в резолюції Першого педагогічного з'їзду українського вчителства Галичини (Львів, 2–3 листопада 1935 р.) відзначалося, що система виховання буде лише тоді найбільш ефективною, коли буде оперта «на християнській вірі, науці і моралі» [418, с.254].

Таким чином, християнські моральні принципи в 30-х рр. знайшли широку підтримку серед більшості українських суспільно-політичних

об'єднань, партій та широкої громадськості. Це свідчило як про те, що ГКЦ мала значний авторитет серед українського громадянства краю, так і про те, що саме християнські моральні принципи є саме тією виховною основою, на якій у будь-яких суспільно-політичних обставинах, незалежно від конфесійної належності, можна здійснювати виховний процес як у шкільній, так і позашкільній практиці.

## **6.2. Участь греко-католицького духовенства у підготовці та проведенні «Католицької акції»**

ГКЦ відіграла помітну роль і в реалізації християнських моральних норм через українські молодіжні товариства. Зокрема, наприкінці XIX – на початку XX ст. греко-католицьке духовенство в різних формах тісно співпрацювало з «Марійськими дружинами», «Соколом» та «Пластом», в рядах яких напередодні Першої світової війни налічувалося понад 120 тис. членів [782, с.61-65]. Всі вони, за винятком товариства «Січ», яке було під впливом Української радикальної партії, проводили виховну роботу під гаслом «Бог і Україна».

У перші повоєнні роки, незважаючи на утиски польського уряду, майже всі українські товариства, за винятком «Січі», відродили свою діяльність. Стосовно «Січі», то уряд через їх надмірну політизацію і радикалізм усіма можливими способами перешкоджав їх відновленню і зростанню рядів, вважаючи їх «неблагонадійними» й «антидержавними». Тому фактично наприкінці 1924 р. товариство припинило своє існування [530, с.44]. На його основі в березні 1925 р. було створене нове товариство «Луг» (голова Р.Дашкевич), яке продовжувало традиції «Січі», однак намагалося бути аполітичним [530, с.60]. Крім того, «Луг» не так категорично ставився до співпраці із духовенством, як це мало місце в

«Січі», до якої, за словами «духовного батька» «Січі» адвоката К.Трильовського, «було замкнено вступ попам» і тим «звільнено Січ від попівського і клерикального впливу» [530, с.40].

Особливо значну допомогу для подолання урядових перепон у питанні відновлення діяльності та матеріального сприяння надавало греко-католицьке духовенство й особисто митрополит «Соколу» та «Пласту». Так, митрополит у січні 1924 р. надав «Соколу» матеріальну допомогу для викупу й обладнання спортивного комплексу [643, с.523].

Про тісну співпрацю духовенства із цим товариством свідчать численні донесення із населених пунктів поліцейських постерунків. Наприклад, у донесенні за грудень 1927 р. говорилося, що в с. Босари Тернопільського воєводства, а також у селах своєї парафії о.С.Матковський заснував сокільські товариства, а в своїх виступах на зборах товариства критикував політику польського уряду стосовно українців. Аналогічно характеризувала поліція й діяльність бережанського священника о.Е.Бачинського, який підтримував місцевий осередок «Сокола» [167, арк.82].

У донесеннях за червень 1928 р. на ім'я старости Підгаєцького повіту говорилося, що в селах священники і дяки залучають сокільську молодь до вшанування пам'яті борців за волю України [644, с.73-74].

Необхідно відзначити і той факт, що довгий час верховним сокільським духовником був о.І.Гриньох [170, арк.64].

Особисто митрополит А.Шептицький великі надії покладав на «Пласт», в якому було добре налагоджено освітньо-виховну роботу. Крім того, в цьому товаристві виховниками та наставниками працювало й чимало досвідчених педагогів й студентів. Зокрема, для проведення вишколу як новаків, так і пластунів митрополит подарував у своєму маєтку в Підлютому, що в Карпатах, 50 га площі під табір, а також надав грошову й матеріальну допомогу для облаштування табору. І саме завдяки цій



допомозі уже навесні 1926 р. розпочав свою діяльність найбільший у Галичині пластовий табір. А в 1928 р. митрополит надав просторий будинок-санаторій у Підлютому, де щороку проходили вишкіл до 80 новаків, готуючись стати членами «Пласту» [ с.13]. Крім того, за сприяння о. Т.Войнаровського було засновано пластові табори на горі Сокіл у Карпатах. А на «дачі» священика В.Глібовецького під Чорногорою пластова молодь завжди знаходила притулок під час мандрівок по Гуцульщині [631, с.219].

Митрополит постійно контактував із головою Верховної пластової комісії і засновником «Пласту» О.Тисовським, на просьби якого і надавав необхідну матеріальну допомогу [437, с.12].

Пластове товариство користувалася підтримкою греко-католицького духовенства і в парафіях. Часто священики виступали в ролі пластових опікунів. Наприклад, завдяки зусиллям о.А.Добрянського був збережений і кілька років добре розвивався «Пласт» у Бучацькій гімназії (Тернопільське воєводство). А після відмови дирекції Снятинської гімназії (Станіславівське воєводство) створити пластову організацію її учні почали проводити напівлегальну пластову діяльність під проводом о.Ю.Проца [125, арк.256].

Але оскільки чимало старших пластунів були нелегальними членами ОУН або тісно співпрацювали з нею, а також були залучені до антидержавних акцій саботажу, то за рішенням Львівського повітового староства від 26 вересня 1930 р. діяльність товариства було заборонено [530, с.59]. Чимало членів товариства перейшли до гуртків «Католицької акції української молоді» (КАУМ), що почали створюватися на початку 1931 р.

Тут необхідно відзначити, що ідею «Католицької акції» ще в 1905 р. започаткував папа Пій X, закликавши у своїй енцикліці всіх католиків до світського апостольства [394, с.8].

Трагічні наслідки Першої світової війни, кардинальні зміни у світі, поширення різних ідеологій змусили нового папу Пія XI надати «Католицькій акції» нового спрямування, передусім відвернути вірних від насильства та повернути їх до дотримання християнських чеснот. Ці завдання було викладено в енцикліці Папи Римського від 23 грудня 1922 року [335]. Після запровадження конкордату питання «Католицької акції» неодноразово обговорювалося в Апостольській Столиці та Галицькій митрополії, а 10 червня 1928 р. у «Новій зорі» появилася стаття «Про політичні і соціальні завдання Української Католицької Акції», в якій наголошувалося, що релігійний рух повинен допомогти українському громадянству вийти з глибокої духовної кризи [335].

Упродовж 21 – 29 жовтня 1929 р. у Ватикані проходила конференція греко-католицького єпископату, присвячена Католицькій акції, в якій взяли участь митрополит А.Шептицький, єпископи Г.Хомишин та Й.Коциловський. На засіданні обговорювалося питання організації керівного органу, який мав би координувати розвиток Католицької акції в Галичині, а також роль єпископів у її поширенні на теренах єпархій Галицької провінції [30, арк.1-8].

У червні 1930 р. у Познані відбувся Перший крайовий Євхаристійний конгрес за участю галицьких ієрархів ГКЦ, на якому було обговорено хід Католицької акції на теренах Польщі [721, с.30]. А 3 січня 1931 р. на конференції у Львові галицькі ієрархи затвердили статут Католицької акції для її поширення на теренах Східної Галичини, який опублікувала газета «Мета».

Оскільки в 1933 р. виповнювалося 1900 років з дня безкровної Голгофської Жертви Сина Божого Ісуса Христа, то 1933 р. було оголошено Ватиканом «Роком Ісуса Христа».

У статуті Католицької акції відзначалося, що її метою є «підготовляти, творити і гуртувати католицькі товариства для цілей

світського апостольства, для поглиблення та поширення, впровадження в чин й охорону католицьких засад у житті одиниці, родини та суспільства, згідно з наукою Католицької Церкви і вказівками Апостольської Столиці» [276].

Таким чином, Католицька акція мала поєднати в собі як світські, так і релігійні завдання. Зокрема, наголошувалося на двох головних моментах у процесі здійснення руху: особистій досконалості та активній участі в удосконаленні суспільного співжиття. Відповідно розвиток Католицької акції відбувався у трьох взаємопов'язаних напрямках: релігійному, соціальному, національному, які пропагували боротьбу за єдність життя, збереження і розвиток духовного й фізичного розвитку людини.

1 березня 1933 р. ієрархи ГКЦ звернулися до духовенства і мирян краю з відозвою, в якій закликали їх взяти активну участь у Католицькій акції, що мала тривати з 2 квітня 1933 р. до 2 квітня 1934 р., а також у загальногалицькому святі «Українська Молодь – Христові» (УМХ), яке мало відбутися 6, 7 і 14 травня. Владики закликали духовенство й світську інтелігенцію створювати в парафіях «кружки» Католицької акції та проводити підготовку до свята УМХ, вивчаючи історію ГКЦ, її святих, релігійні традиції та звичаї [334].

Програмою свята передбачалося провести 6 травня посвячення прапорів делегацій, молебні та сповідь учасників в усіх церквах Львова, а 7 травня мали відбутися спільне богослужіння та Святе Причастя на площі «Сокола-Батька», маніфестація делегацій вулицями Львова до площі перед собором св. Юра, де учасники свята мали скласти перед ієрархами ГКЦ присягу на вірність Ісусу Христу. Через тиждень, 14 травня, мала присягнути у своїх парафіях та молодь, яка з різних причин не змогла приїхати до Львова 6–7 травня. Таким чином, як відзначалося у зверненні оргкомітету, свято «УМХ» мало об'єднати всіх віруючих українців у «непоборну стіну для захисту Христової віри», а також «скріплення

релігійних і моральних основ його існування» для «побідного пройдення його історичної Голгофи» [335].

У святі 6–7 травня взяло участь понад 60 тис. молодих українців із різних куточків Галичини. Як писала одна з польських газет, більшість польського громадянства Львова розгубилася від побаченого, оскільки для них було несподіванкою, що «українці потрапили зорганізувати свято, дати докази своєї карності і своєї високої національної свідомості» [355].

14 травня присягу на вірність Ісусу Христу склала молодь в усіх парафіях Галичини, а 20 травня (суботу) Львівська шкільна кураторія навіть звільнила учнів-українців від занять у школах (Закон «Про товариства» 1932 р. забороняв участь учнів у будь-яких масових заходах без дозволу Шкільної кураторії), щоб і вони склали присягу. Таким чином, у святі «УМХ» взяла участь майже вся українська молодь, за винятком окремих осередків радикальних «Каменярів» та оунівського «Юнацтва».

Така масова підтримка та участь у святі українського громадянства переконливо довела, що саме Церква, а не будь-які політичні партії, користується широким авторитетом і довірою серед населення і що «саме християнство може стати тією консолідуючою морально-виховною інституцією, яка приведе український народ до моральної обнови й до нового життя» [401, с.4].

Свято «УМХ» мало важливе політичне значення, яке підняло престиж і моральний дух українців Галичини в умовах польської окупації; створило сприятливий ґрунт для процесу національного єднання задля досягнення кінцевої мети – державної самостійності України. Воно, за словами першого глави уряду ЗУНР д-ра К.Левицького, стало тим «живчиком, який... обнови мораль життя української молоді... на службу для свого народу» [401].

Важливе значення свята «УМХ» полягало і в тому, що воно започаткувало масове створення у парафіях Галичини гуртків під

керівництвом священників, які з благословення митрополита А.Шептицького 14 липня 1933 р. об'єдналися в молодіжну релігійну організацію – Католицька акція української молоді (КАУМ) [334].

Однак масовість свята «УМХ» змусила владик ГКЦ надати новоствореній організації не лише релігійного, а й світського характеру. Тому в грудня 1933 р. гуртки Католицької акції було перейменовано в «Католицьку асоціацію української молоді» (КАУМ), а також створено координаційну раду – Генеральний інститут католицької акції (ГІКА), до складу якого увійшли як релігійні, так і відомі в Галичині світські особи. Зокрема, президентом ГІКА, за рекомендацією Андрея Шептицького, було обрано члена Головного віділу «Просвіти» та УНДО Маркіяна Дзеровича, а директором – Романа Гайдука [329].

Богослови ГКЦ ототожнювали страдницьку долю України із Голгофськими стражданнями Ісуса Христа. Тому вважали, що оновлення християнського світу можливе через оновлення у вірі до Ісуса Христа, передусім української молоді. «Наше молоде покоління, – говорилося в одній зі статей, – жде величне й почесне завдання – оновити Христовою ідеєю Українську Націю, а через неї й інші народи, що в погоні за матеріальними добробутами затримали духовні цінності та зійшли на шлях новочасного поганства» [371, с.40].

Участь молоді в гуртках КАУМ мала сприяти «очищенню від поганства» і формуванню особистості. Як наголошувалося в програмних документах, «член КАУМ – це лицар Христа, пробоевик Христових засад на українській землі... це неустрашимий борець за українську правду, це українець-націоналіст» [387, с.8].

Таким чином, на гуртки КАУМ покладалося завдання виховати новий тип свідомого українця-патріота, який мав уособлювати в собі риси «правдивого християнина, солідного фахівця і зразкового громадянина». Як «правдивий християнин», він мав глибоко усвідомлювати, що Христова

віра є «коренем його життя, яка дає підстави його снуванню і його творчості» [387, с.11].

Виховання «солідного фахівця» було тісно взаємопов'язане з вихованням «правдивого християнина», оскільки основною складовою було дотримання ним Божих Заповідей, пошанування і допомога батькам, добросовісне виконання своїх фахових і громадських обов'язків. Саме з метою набуття певних фахових навичок при гуртках КАУМ діяли різні фахові курси з «основ рукоділля та ведення домашнього господарства».

Як «взірцевий громадянин» член КАУМ мав поєднувати в собі риси «правдивого християнина» та «солідного фахівця» і, відповідно, бути «людиною конкретної справи та активної дії, позбавленої рабської психології». Досягнення такого статусу вважалося «ідеалом християнства», а статусу «вільного українця» – головною метою КАУМ. Тому, як відзначалося в програмному документі КАУМ, «українець, що його виховаємо на християнсько-націоналістичному світогляді, буде правдивим громадянином – націоналістом». Для такого громадянина виконання свого обов'язку перед Україною і народом ніколи не буде примусом чи «актом ласки», а «звичайною природною повинністю, за яку ані похвали, ані ніякої нагороди він ждати не буде» [387, с.12].

Робота в гуртках КАУМ носила в основному просвітницько-культурологічний характер. Головними виховними формами були: молитва, дотримання святих Таїнств (сповіді, причастя, шлюбу), участь у богослужіннях, у релігійних бесідах та диспутах, читання та обговорення релігійної літератури, аматорські вистави на релігійну тематику, влаштування святкових концертів, присвячених релігійним святам, вивчення історії Церкви та життєпису святих тощо. Особлива увага членів гуртків КАУМ зверталася на ліквідацію неписьменності серед мешканців населеного пункту та антиалкогольну пропаганду. У цих питаннях члени

КАУМ активно співпрацювали з «Просвітою». «Рідною школою» та антиалкогольним товариством «Відродження».

Кожного року, 7 травня, члени гуртків КАУМ влаштовували «Річне свято КАУМ», що було своєрідним звітом проведеної за рік роботи. До програми свята входило спільне богослужіння та прийняття всіма членами святих Таїнств сповіді й причастя, після чого в приміщенні хати-читальні «Просвіти» відбувався святковий концерт за участю членів гуртка КАУМ [383, с.15].

Спершу діяльність КАУМ було започатковано у Львівській архієпархії, головою якої, за згодою митрополита А.Шептицького, було призначено інженера А.Мельника, заступником – Р.Даниловича, секретарем – В.Глібовицького, референтом із фізичного виховання, спорту і таборування – М.Грушкевича, членами – Д.Петрива, Ю.Редька, Р.Чайковського. Упродовж 1933–1935 рр. гуртки КАУМ поширилися на території Перемишльської єпархії і частково – на Станіславщині.

З метою підготовки інструкторів-виховників, у Львові в 1934 р. було відкрито інструкторські курси на двотижнєве навчання, до яких залучалися й світські особи з населених пунктів за рекомендаціями місцевих парохів. А влітку 1935 р. для них було започатковано і перший табірний вишкіл, що відбувся в с. Сокіл поблизу стародавнього Галича.

Інформаційне висвітлення діяльності КАУМ забезпечував друкований орган товариства – часопис «Українське Юнацтво» (1933–1939 рр.), а методичні рекомендації з проведення освітньо-виховних заходів на кожний місяць, доведення розпоряджень центрального керівного органу здійснювалося через інформаційний додаток до часопису під назвою «Готовсь» (1935-1937).

За рекомендацією митрополита, духовним опікуном КАУМ до квітня 1937 р. був архієпископ І.Бучко [643, с.507-510].

Таким чином, «Католицька акція», приурочена відзначенню 1900-річчя Голгофської Жертви Ісуса Христа завдяки активному сприянню ієрархів та духовенства ГКЦ перетворилася у масовий рух, до якого долучилася майже вся молодь Галичини. Свідченням такої масовості було залучення молоді краю до клятви у «Рік Ісуса Христа» жити Його заповідями та переростання гуртків Католицької акції в товариство під назвою «Католицька асоціація української молоді».

Католицька акція, а особливо свято «Українська молодь – Христові», що відбулося в травні 1933 р., переконливо засвідчили, що саме християнська мораль є тим головним виховним чинником, на основі якого можна об'єднати українську молодь і створити ідеальну молодіжну організацію, зародком якої і стала КАУМ – Католицька асоціація української молоді.

### **6.3. Створення та діяльність товариства «Орли»-КАУМ**

Постійне зростання рядів КАУМ та їхня активна діяльність упродовж 1933–1935 рр. дала привід до перетворення їх в окреме товариство. Вперше це питання було обговорено на соборі єпископату Галицької церковної провінції 23 грудня 1935 р. й отримало схвальну оцінку від митрополита Андрія Шептицького. Для цього впродовж 1936 р. були проведені відповідні заходи організаційного характеру з підготовки та реєстрації статуту, а 14 квітня 1937 р. у Львові відбулися установчі збори новоствореного товариства «Орли»-КАУМ. Учасники зборів обрали голову в особі полковника Андрія Мельника та керівний орган товариства – Головну раду.

Головним духовним опікуном «Орлів», як і «Соколів», був отець І.Гриньох, запропонований на цей відповідальний пост особисто



митрополитом А.Шептицьким. Він значно спричинився до організаційної розбудови товариства, виховання молоді в національно-християнському дусі. Його клич «За християнську і національно свідому душу молодого покоління» був керівництвом до дії для духовних опікунів гуртків товариства на місцях. Вагому матеріальну, організаційну, кадрову, видавничу підтримку організації надавали також отці І.Бучко, М.Галянт, В.Лаба, Й.Сліпий [643, с.517, 530].

Великі надії на товариство покладав особисто митрополит Андрей Шептицький, на переконання якого членами саме цього товариства повинна стати вся українська молодь краю, де б вона виховувалася «на засадах Христової науки на вірних синів Бога й дорогої Батьківщини» [433, с.109].

Новоутворене товариство мало на меті «згуртувати українську молодь під прапор Христа, опікуватися нею..., виховати її на засадах Христової науки як під релігійним, так і моральним оглядом на характерних, мужніх та діяльних членів суспільності..., готових ширити Христову науку й християнські засади в усіх ділянках життя» [433, с.40].

Згідно зі статутом членом товариства могла стати «кожна особа української національності, що є практикуючим християнином», водночас заборонявся вступ до товариства лише тим особам, «ціль або діяльність» яких «противляться засадам Христової науки та добробуту Української Нації» [283, с.18].

Необхідно зазначити, що відповідно до закону «Про товариства», ухваленого польським урядом у жовтні 1932 р., дійсними членами будь-якого товариства могли бути лише особи, які досягли 18-ти років. Водночас молодь від 14 до 18 років, щоб стати членом товариства, але без права голосу на зборах товариства, мала заручитися письмовою згодою батьків чи опікунів, а учнівська молодь ще й згодою шкільної адміністрації.

Щодо безпосереднього членства в «Орлах», то бажаний, якому виповнилося 18 років, мав надати рекомендації від двох дійсних членів товариства, а також рекомендацію від місцевого пароха. Такий, на перший погляд, жорсткий відбір був зумовлений як вимогами нового закону «Про товариства», так і намаганням засновників «Орлів» не допустити в товаристві політичних впливів.

Низовою ланкою в «Орлах» залишався гурток КАУМ, для реєстрації якого в Головній раді товариства необхідно було мати 11 осіб. Проміжних ланок на рівні повітів і воєводств в «Орлах» не було, а тому кожний гурток безпосередньо підпорядковувався Головній раді. В «Орлах», як і в «Пласті», існував поділ за статтю (дівчачі та чоловічі гуртки), а також за віком. Зокрема, всі члени товариства поділялися на п'ять вікових груп, а саме: «орленят» (8–14 р., т. зв. доріст), «орликів» (14–18 р.), «орлів» (18–21 р.), «старших орлів» (переважно студенти духовних навчальних закладів та керівники гуртків) і «орляків» – старші за віком особи, які були почесними членами товариства, надавали методичну й фінансову допомогу) [283, с.19].

Кожний гурток (як і в «Пласті») міг мати іменну назву видатного українського діяча чи святої особи. Патроном-покровителем «Орлів» був адміністратор Михайл, свято якого всі члени товариства урочисто відзначали 21 листопада.

Освітньо-виховні програми в гуртках «Орлів»-КАУМ в основному охоплювали чотири пізнавальні напрями: молитви, присвячені спасінню душ; релігієзнавство; українознавство (мова, історія, література); природознавство. Головна Рада товариства на кожний місяць публікувала в інформаційному бюлетені «Готовсь» (додаток до часопису товариства «Українське юнацтво») орієнтовний тематичний план роботи гуртків КАУМ на кожний місяць. Це надавало освітньо-виховній роботі організаційного та цілеспрямованого змісту. А напередодні свята святого

Михайла члени гуртків складали іспити по кожному з цих чотирьох пізнавальних напрямів.

Товариство «Орли», як і до його створення гуртки КАУМ, тісно співпрацювали з українськими громадськими організаціями. Як зазначалося в програмних документах Головної ради, «наше товариство створене не на те, щоб відібрати членів в інших установах, чи ставати на перешкоді їх розвитку. Ми змагаємо до того, щоб наші члени стали повноправними членами інших установах та щоб у цих установах наша ідея займала панівне місце. Гасло “Бог і Україна” повинно пронизувати почування всіх українців. І хоч у різних установах згуртовані, будемо йти до одного світла, що не тільки озорить наші думки великим блеском, але зігриває теж наші серця і дасть нам сили до героїчних вчинків» [386, с.91]. Зокрема, «Орли» активно співпрацювали з товариством «Відродження» в проведенні різних заходів із пропаганди здорового способу життя. Це була важлива акція, оскільки, за офіційними даними, тільки в 1936 р. українці Галичини «пропили» й «прокурили» 122 млн. золотих, тоді як добровільних пожертв на відкриття українських шкіл було зібрано впродовж 1936–1937 рр. лише 140 тис. золотих [363, с.66]. Тому, як відзначалося в часописі «Українське юнацтво», «кожний з нас мусить при кожній нагоді та на кожному кроці рішуче виступати проти пиття алкоголю та куріння тютюну, бо цього вимагає загальне добро української нації... Це є заразом наскрізь християнське апостольське діло, що є одним із перших обов'язків Католицької акції» [406, с.32].

Члени товариства брали активну участь в акції «Учіться, брати мої», організованої «Просвітою». Суть акції полягала у створенні в населених пунктах хат-читалень, бібліотек, гуртків із ліквідації неписьменності, спільних читань художньої та історичної літератури, газет, журналів та їх обговорення тощо.

Товариство «Орли» співпрацювало із релігійно-просвітнім товариством «Скала», створеного з ініціативи Станіславівського єпископа Г.Хомишина для «поширення і поглиблення освіти й культури українського народу та його релігійно-морального життя» [335]. При бібліотеках «Скали» члени КАУМ створювали гуртки з ліквідації неписьменності, проводилися культурно-просвітницькі вечори.

Традиційним залишилося і свято «Українська молодь – Христові», яке відзначалося 7 травня. Воно розпочиналося спільним богослужінням, участю членів гуртків КАУМ у св. Таїнствах (сповідь, причастя), після чого проводилися спортивні змагання, а завершувалося свято великим святковим концертом [427, с.89].

В організаційному зміцненні «Орлів» важливу роль, окрім культурно-освітньої роботи, відігравали й літні табори праці та спорту, які були роздільними для дівчат і хлопців. Тут вони проходили не лише ідеологічно-організаційний та тіловиховний вишкіл, а й залучалися до суспільно корисної праці. Наприклад, під час таборування влітку 1938 р. біля села Сокіл, неподалік стародавнього Галича, його учасники безплатно працювали на археологічних розкопках митрополичого собору в Крилосі, чим долучилися до відродження історичної спадщини Галицько-Волинської держави. Крім того, для мешканців навколишніх сіл вони читали лекції з історії Галича та України, а для неписьменних організовували гуртки з ліквідації неграмотності [349].

Для дівчат товариства було організовано табір на території монастиря сестер-василіанок у с. Михайлівцях поблизу Рогатина [643, с.524], а також при монастирі сестер милосердя у с. Микуличині Надвірнянського повіту [528, с.26].

Виховне значення літніх таборів полягало в тому, що в них «плекалося почуття спільноти та єдності», вчилися «підпорядковуватися другим для загального добра, навіть тоді, коли це їм найменше приємне»

[403, с.106-107]. Тобто таборування сприяло згуртуванню членів товариства, вихованню таких якостей, як любов до ближнього й підпорядкування власних інтересів загальній справі та інтересам колективу.

Особливо активною була участь «Орлів» у «Святі Християнської України», яке тривало з 14 серпня 1938 до 14 серпня 1939 р. і було приурочене 950-річчю запровадження християнства в Україні. Свято розпочалося «Днем молитви за долю України», до якої 14 серпня стало майже все українське населення Галичини. А 27 вересня 1938 р., на релігійне свято Воздвиження Чесного Хреста, у соборі св. Юра у Львові було освячено символічний Ювілейний хрест, церемонія посвяти якого перетворилася в багатотисячну національну маніфестацію. Крім того, проводилися впродовж року поминальні богослужіння за полеглими борцями за волю України, упорядковувалися їх могили, встановлювалися в населених пунктах Ювілейні хрести, закладалися символічні камені у фундаменти будівництва українських шкіл, притулків для сиріт, лікарень, хат-читалень та Народних домів; вивчалася в гуртках історія України та української Церкви, проводилися тематичні вечори й святкові концерти. Завершилося «Свято Християнської України» 14 серпня 1939 р. теж спільною молитвою за кращу долю України.

Усі ці заходи, проведені «Орлами» спільно з українськими громадськими товариствами, мали важливе національно-виховне значення, оскільки, як відзначав часопис «Українське юнацтво», «розкрили перед нашою національною спільнотою нові обрії та влили в неї нову надію. Завдяки їм знову видобулася на денне світло ідея Української Державности, що про неї заговорив цілий світ. Одночасно наступило справжнє пробудження в цілій українській спільноті та зазначився поважний зворот до національної єдності, незважаючи на жалюгідні залишки партійних розходжень та гурткових, загумінкових амбіцій. І саме

це національне пробудження та зворот до єдності є справжнім переломом в житті нашої національної спільноти» [370, с.4].

Зростання впливу у суспільному житті товариства “Орли” КАУМ, його достатній розвиток на теренах Львівського, Станіславівського, Тернопільського воєводств викликало занепокоєння з боку польської влади. Свідченням цього є хоча б розпорядження уряду Львівського воєводства для Тернопільського та Станіславівського воєводств від 10 червня 1938 р., в якому вимагалось «...пильно слідкувати за діяльністю товариств “Орлів” і доносити про всякі характерні прояви» [172, арк.10].

А з приводу утисків польського уряду щодо діяльності як «орлів», так і особливо інших українських молодіжних товариств, то члени «Орлів» надіслали митрополиту лист-клятву, в якому завіряли його, що «українська молодь, організована в товаристві “Орли” (КАУМ), вважає своєю найпочеснішою повинністю в цей лютий час посиленого наступу на нашу українську католицьку церкву зголосити Вашому Преосвященству свою готовність з цілим відданням та пожертвуванням стояти в обороні нашої святої церкви та Вашої цілому українському народові предорогої особи...» [643, с.519-520].

Необхідно відзначити, що Католицька акція активізувала й українське студентство, в середовищі якого діяли гуртки «Марійських дружин студенток», а в січні 1930 р. було створено товариство «Обнова». Товариство поставило за мету популяризувати християнську віру й мораль та залучати студентську молодь до поглибленого вивчення християнства як релігійно-духовної і культурної цінності. Основу товариства склали студенти богословського факультету Львівського університету та духовних семінарій. У 1934 р. «Обнова» стала членом Міжнародного союзу католицьких студентів «Пакс Романа», що об'єднував у своїх рядах студентів більш як 40 країн світу. Крім того, «Обнова» увійшла до складу й Міжслов'янської студентської католицької федерації «Славія Католика».

Членство у цих міжнародних організаціях стало можливим лише тому, що вступ до них визначався не за державною, а релігійно-національною належністю. Кожного року в різних країнах проходили Конгреси молодіжних католицьких організацій, у яких брали участь і члени «Обнови», що сприяло зближенню студентської молоді Галичини з представниками інших націй на засадах християнської віри й моралі [528].

Крім студентства, Католицька акція активізувала й діяльність «Марійського товариства», що мало на меті поширювати християнську віру, боротися за її чистоту, здійснювати благодійницьку діяльність, сприяти розвитку освіти. Засновником «Марійських дружин» в Україні та їх патроном був митрополит Йосиф Рутський (1573–1637 рр.). До нього входили окремі групи («дружини»), як «Дружини Марійських пань», «Студентка», «Учениці», «Мужська середньошкільна молодь». Кожне із них займалося конкретною ділянкою роботи (опікунство сиротинцями, інвалідами, дитячими яслами тощо). Станом на травень 1937 р. у Галичині діяло 229 Марійських осередків, в яких перебувало 17144 осіб [335].

Усього станом на січень 1939 р. на теренах краю діяло 189 гуртків «Орлів»-КАУМ, в яких налічувалося 4979 осіб [528, с.28].

Таким чином, Католицька акція, започаткована в Галичині наприкінці 1930 р. із нагоди відзначення 1900-річчя Голгофської Жертви Ісуса Христа, відіграла важливу роль у популяризації християнських цінностей як основних складових у вихованні української молоді.

Вона мала важливе як політичне, так, зокрема, національно-виховне значення, оскільки підняло політичний престиж українців Галичини та ГКЦ в умовах польського режиму, а також засвідчило, що власне християнські цінності можуть стати тією консолідуючою морально-виховною базою, що «приведе український народ до моральної обнови й до нового життя» [401, с.4].

Католицька акція створила сприятливий ґрунт для виникнення в містах і селах Галичини гуртків «Католицька акція української молоді» (КАУМ), які в 1937 р. об'єдналися в «Католицьку асоціацію української молоді» під назвою «Орли»-КАУМ, що мало на меті «згуртувати українську молодь під прапор Христа», а також активізувало діяльність «Марійських товариств» та студентської «Обнови», в рядах яких на час анексії західноукраїнських земель Червоною армією у вересні 1939 р. налічувалося понад 30 тис. осіб.

Важливе значення Католицької акції і в тому, що зусиллями ГКЦ вдалося оберегти значну частину української учнівської та студентської молоді від передчасної політизації, особливо від антипольських акцій, організаторами яких були члени ОУН.

#### **6.4. Діяльність релігійно-просвітницького товариства «Скала»**

Якщо гуртки КАУМ, а згодом – «Орли»-КАУМ, «Марійське товариство», «Обнова» мали загальнокраєвий характер, то створене Станіславівським єпископом Г.Хомишиним товариство «Скала» – в основному регіональний, оскільки його осередки здебільшого були поширені на території Станіславівської єпархії.

Причинами його створення були ті ж, що й КАУМ. Однак під час його створення відіграли певну роль як власні амбіції єпископа Г.Хомишина, так і його напружені відносини з митрополитом Андреем Шептицьким. Зокрема, на відміну від митрополита, який вважав, що священники повинні активно працювати в діючих уже світських товариствах і викорінювати там шкідливі для Церкви й людини ідеології, єпископ Г.Хомишин вважав таку лінію хибною і наполягав на створенні суто релігійного товариства [793, с.122-123]. Особливо його непокоїло



поширення в товариствах комуністичної ідеології, про що свідчать його листи до О.Назарука [62, арк.8], особисті пастирські листи «Про большевицьке переслідування релігії» [469, с.6-7], «Про візантійство» [468], а також брошура соратника єпископа отця Т.Галущинського «Царство сатани наступає на нас» [367].

Важливе значення у протидії комуністичній ідеології владика відводив релігійній пресі. Так, у відозві до духовенства єпархії «О пресі як дуже важній збруї нинішньої доби» він, зокрема, наголошував, що «преса має рішаче значіння про мир і війну, про родину і суспільність, про мистецтво і літературу». А «що зробили ми, – риторично запитував він, – щоб протидіяти сектантству, большевизму, радикалізму?...» [459, с.5, 11].

Ще більше переконала його у злочинній суті більшовицька система, штучно влаштованим голодомором 1932 – 1933 рр. на теренах радянської України, який нинішня Верховна Рада та парламенти понад десятка країн світу визнали геноцидом. У зверненні галицьких ієрархів до духовенства та вірних від 24 липня 1933 р. «До всіх людей доброї волі», а також у своєму пастирському листі «В справі допомоги Великій Україні» від 17 жовтня він просив усіма можливими способами допомогти голодуючим [331].

Крім того, що владика був непримиреним борцем проти більшовицької ідеології, він намагався проводити власну лінію як в канонічних питаннях, так і стосовно виховного впливу християнської моралі. У канонічних питаннях відомі його акції про запровадження на території єпархії Григоріанського календаря, його політика щодо запровадження для священників celibату тощо. А в питанні КАУМ він негативно сприйняв підпорядкування цих гуртків створеному в грудні 1933 р. Генеральному інституту католицької акції (ГІКА) [329]. Невдоволення було зумовлено передусім тим, що саме з керівництвом «Просвіти» та УНДО на той час у владики склалися напружені відносини. Небажання підпорядковувати ГІКА гуртки КАУМ він пояснював тим, що Папа

Римський не вимагав, щоб в усіх єпархіях діяли однакові організації Католицької акції [252, с.54, 55]. У владики були свої плани практичного втілення ідей Католицької акції, а причина конфлікту, за його словами, крилася тільки в тому, що «Львів зводить нанівець майже всяку добру ініціативу Станиславова, а на те нічого позитивного не створює» [62. арк.111].

Таким чином, владики не хотів бути залежним від структур, які координували проходження Католицької акції.

Спільно з О.Назаруком, редактором газети «Нова Зоря», до кінця 1933 р. вони підготували статут нового релігійного культурно-просвітницького товариства під назвою «Скала» [62, арк.90]. Сама назва мала символізувати твердість і непохитність християнської віри. Товариство дістало офіційний дозвіл на діяльність у серпні 1934 р. Серед членів-засновників товариства, крім Г.Хомишина, були редактор «Нової зорі» О.Назарук, ректор Станіславівської духовної семінарії Авксентій Бойчук, директор української державної гімназії Осип Левицький, професор цієї ж гімназії Михайло Мацьків, адвокат Іван Волянський, суддя Євген Барановський, купець Северин Снігурович, священник Роман Лободич та ін. [125, арк.1, 3].

Товариство ставило за мету «підпомагати, поширювати і поглиблювати освіту і культуру українського народу та його релігійно-моральне життя на основах святої католицької церкви». Досягти цього передбачалося шляхом «видання книжок, часописів та їх поширення; урядження різних відчитів, закладання читалень, товариств; устроювання музикально-вокальних концертів, вистав, кінотеатрів; устроювання паломництв, прогулок, релігійних і народно-культурних свят і зібрань; закладання і введення всяких шкіл народних, середніх, загальноосвітніх, вищих, фахових: рільничих ремісничих і промислових; ведення курсів для неграмотних; уладження бурс, захоронок, добродійних заведень;

установлення стипендій, нагород, допомог вбогій молоді, грошової допомоги письменникам, журналістам, митцям і учителям...; заохочення усіх верств українського народу до просвітної і наукової праці, яка веде всіх людей до культурного здвигнення».

Контроль над товариством мав здійснювати єпископ-ординарій, який призначав членів-засновників до Головного віділу (ради) товариства.

Члени товариства поділялися на звичайних (ними могли бути українці греко-католики) і почесних (з особливими заслугами перед церквою та українським народом).

У парафіях гуртки «Скали» очолювали місцеві парохі, які були підзвітні єпископу і ним же призначалися. Центром культурно-просвітницького життя осередку мала бути хата-читальня «Скали», при якій організовувалися мистецькі, фахові, господарські, оздоровчі та інші за напрями роботи гуртки [125, арк.12-13].

Звертаючись до духовенства з нагоди початку діяльності створеного ним товариства, Г.Хомишин у відозві «Про організаційні основи католиків», зокрема, наголошував, що їхнє завдання полягає у тому, щоб створити «армію Христових душ, які разом з духовенством мають боротися за Боже царство». Поповнення для товариства треба черпати з діючих світських товариств, які колись теж були створені духовенством, але тепер являють собою «вороже становище», оскільки «сполітизувалися». А тому, резюмував владика, «треба подбати про установи під впливом і властю Церкви – в той спосіб спаралізувати деструктивну роботу і вплив світських товариств» [460].

Поява нового товариства релігійного характеру під патронатом владика викликала неоднозначне ставлення як рядового громадянства краю, так і політиків. Оскільки «Скала» була близькою за метою, змістом і формами роботи до «Просвіти», то, наприклад, орган УНДО газета «Діло» прогнозувала, що між товариствами неодмінно будуть мати місце постійне

суперництво і конфлікти [327]. А орган радикалів (УСРП) «Громадський голос», як завжди іронізував, що новостворене товариство «розіб'є народні установи і все свідоме українське громадянство» [326].

Націоналістичні часописи «Наш клич» і «Розбудова держави» вважали дії Г.Хомишина «антиукраїнськими» [332].

У жовтні 1934 р. конфлікт між єпископом Г.Хомишином та керівництвом «Просвіти» ще більше загострився, оскільки у своїй відозві «Про організаційні основи католиків» він розкритикував світські товариства, в тому числі й «Просвіту» [56, арк.5]. У грудні Головний віділ «Просвіти» оприлюднив «Відозву до українського громадянства», в якій, зокрема, відзначалося, що позаяк «увесь український нарід перейнятий до “Просвіти” любов'ю, вдячністю і найвищою пошаною», то «на неї не сміє підняти жодна святотатська рука» (тобто рука Г. Хомишина) і що лише «Просвіта» – єдина всенародна організація, а всі новостворені, в тому числі й «Скала» – «кирinya на народній ниві» [605, с.263].

За словами голови «Просвіти» проф. І.Брика, наміри Г.Хомишина хоча й були благородними, оскільки він хотів зменшити «церкві ворожі впливи», однак через свою недалекоглядність, створивши «Скалу», тільки їх посилив, бо відтепер священики, які працювали в «Просвіті», змушені її покидати і йти працювати в «Скалу», залишаючи «ворожі сили» наодинці з простими людьми [60, арк.33-35].

У відповіді голові «Просвіти» під назвою «Вияснення Преосвященного Григорія», опублікованій в «Новій зорі» (січень 1935 р.), Г.Хомишин відзначав, що піддавав критиці не центральні проводи українських світських товариств, а низові осередки, при яких «основуються установи, організації радикальні, сельробівські чи радше большевицькі і проти них не чути нізвідки генеральної атаки». А всі «погрози» проти «Скали» зумовлені лише тим, що товариство «не підпадає під засади національної віри», а є «залежне від церкви». Це й не подобається багатьом

«патріотам», які лише хотіли б, щоб церква їм «служила, як рабиня» і «не сміла мати або основувати своїх установ чи організацій» [605, с.262-263].

Пояснюючи причини створення «Скали», він відзначав, що був «далекий від того, щоб поборювати без розбору всякі світські установи чи організації як просвітянські, економічні чи інші, коли вони і для Церкви не ворожі. До них треба відноситися прихильно та помагати, щоб вони не пішли наліво. Але основний розвій на “Скалу”, бо вона буде одночасно гальмою для світських установ, щоб до них не закрався розкладовий вплив» [605, с.272].

25 листопада 1934 р. було створено Головний виділ «Скали», який за рекомендацією владики очолив голова Української народної обнови д-р І.Волянський. А на початку лютого 1935 р. у «Новій зорі» появилася стаття під назвою «Конечність організування», в якій давалося роз’яснення стосовно необхідності створення «Скали» [335]. Зазначимо, що станом на лютий 1935 р. в єпархії було організовано всього лише 8 читалень «Скали» [142, арк.26].

Керівництво «Скали» намагалось прискорити процес закладання організаційних осередків у єпархії. Заступник голови товариства Євген Барановський навіть зустрічався з представником політичного об’єднання «Фронт національної єдності» (ФНЄ) з приводу співпраці та допомоги в організації «Скали» на теренах Станіславщини [124, арк.150]. Однак суттєвого зрушення в кількісному рості не відбулося, в основному з вини священиків, які пасивно ставилися до організації хат-читалень. Але й були такі, що активно сприяли цьому, і завдяки їх вмілому керівництву товариство приносило певну користь в організації дозвілля та культурно-освітнього життя.

29 червня 1935 р. у Станіславові відбувся Перший конгрес української молоді, лейтмотивом якого було визначити курс та основні засади виховання молодих людей у Галичині [605, с.264]. Але в жодній з

резолуцій нічого не було сказано про роль релігії у виховному процесі. Ця обставина змусила єпископа Г.Хомишина звернутися з пастирським листом «Національна чи об'явлена віра?» до духовенства єпархії, в якому відзначав, що «у нас взяв перевагу дух національної віри над засадами об'явленої віри», внаслідок чого догмат «справа нації» (тобто боротьба за державність) взяв гору над догматом «віри у Бога» (тобто християнськими цінностями), що призвело до «легковаження засад об'явленої віри», політики покликали народ «до саботажів» і, як результат, «ми все втратили» [465, с.17].

Таким чином, єпископ застерігав, що не можна, закликаючи до самопожертви за добро нації, нехтувати і забувати про закони християнського співжиття та християнські цінності, оскільки вони вічні.

За даними польських спецслужб, повільне становлення нового культурно-просвітницького товариства на теренах Станіславівської єпархії значною мірою пояснювалося і тим, що частина духовенства не бажала створювати в селах осередки «Скали». Головний відділ товариства намагався протидіяти пасивності священиків і, за розпорядженням Г.Хомишина, навіть було позбавлено заробітної плати кількох священиків у Городенківському деканаті, які не виконали його наказу про створення осередків «Скали» [142, арк.61].

Наприкінці 1935 р. організація і розвиток Католицької акції у Галичині стала втрачати інтерес як серед духовенства, так і серед молоді. За словами голови ГКА М.Дзеровича, «всі сподівання вивести свій народ із темряви релігійного розбиття зустрінули на перепоні прикру нестерпну атмосферу, що є наслідком незгоди та непорозумінь між українською греко-католицькою церковною ієрархією Галичини». Перш за все, він називав Г.Хомишина, вважаючи, що саме небажання Станіславівського єпископа поєднати діяльність Католицької акції у своїй єпархії з її діяльністю в інших єпархіях «веде до розбивання єдності українського

народу». Так, якщо для фінансування в 1934 р. Католицької акції з Львівської архієпархії надійшло 3000 злотих, Перемишльської – 1500, то Станіславівська єпархія взагалі не дала ні одного злотого [262, с.861]. Крім того, в єпархії не було створено і Єпархіального інституту католицької акції, підзвітного ГІКА, хоча Г.Хомишин постійно запевняв, що таку інституцію буде створено в 1935 р. [426].

23 грудня 1935 р. у Львові відбулася нарада галицьких владик, на якій було погоджено спільний план роботи в рамках Католицької акції для Галицької церковної провінції і прийнято новий статут, що не передбачав організаційних відмінностей в єпархіях [334]. Однак затверджені на нараді рішення не були втілені в життя на теренах Станіславівської єпархії, оскільки єпископ Г.Хомишин не бажав змінювати статус «Скали» і підпорядковувати товариство ГІКА. Навпаки, з метою зміцнення «Скали» 23 квітня 1936 р. у Станіславові відбулися загальні збори товариства, на які прибуло близько 200 осіб. У єпархії на той час уже діяло 187 читалень, а в товаристві налічувалося 5500 членів [335].

У своєму виступі О.Назарук ще раз пригадав присутнім головні завдання товариства, особливо наголосивши на тому, що вони «рятують галицьку молодь від більшовицьких безбожницьких впливів» [342, с.9,20, 22, 31, 45].

Критики «Скали» відзначали, що товариство – це та ж сама «Просвіта», «ті ж самі члени, той самий дух... Багато священників не хочуть “Скали”, бо не бачать різниці». А окремі священники навіть казали, що створення товариства – це «стареча примха» єпископа [64, арк.6, 9]. Відповідно створювали осередки «Скали» в парафіях швидше зі «страху», боячись санкцій, ніж з ідейних переконань. Тому значна кількість читалень товариства існувала лише у звітах для єпархії, а насправді не проводили ніякої виховної роботи.

Критично ставилися до «Скали» і Головний виділ «Просвіти», яка станом на червень 1936 р. мала в Галичині 3071 хату-читальню та 275 тис. дійсних членів [335]. Не підтримувала «Скалу» і певна частина громадянства. Наприклад, при опитуванні, проведеному в червні 1936 р. у Станіславівському повіті, більшість вважала, що створення «Скали» – це удар по «Просвіті» [335].

Ситуація в товаристві змусила О.Назарука звернутися до єпископа з пропозицією якнайшвидше провести реорганізацію осередків «Скали», оскільки це може в найближчому часі призвести до припинення їх діяльності [59, арк.6].

І все ж, незважаючи на несхвальні відгуки та ставлення до «Скали» з боку керівництва «Просвіти» та окремих українських політичних партій, владика мав рацію, стверджуючи, що існуючі світські культурно-просвітницькі товариства надмірно політизовані. Наприклад, станом на 1 листопада 1936 р. під впливом УНДО на Станіславщині перебувало 55,4% філій і читалень «Просвіти», УСРП – 31,5 %, КПЗУ – 5,1 %, ОУН – 4,2 % [735, с.65], що, безперечно, позначалося на виконанні «Просвітою» поставлених перед нею завдань. Симпатиків УНДО було й чимало серед членів «Скали», особливо в Городенківському, Коломийському, Косівському та Снятинському повітах. Але переважаючим у більшості повітів був вплив на «Скалу» Української народної обнови, підконтрольної Г.Хомишину [126, арк.10-110].

28 січня 1937 р. у «Новій зорі» владика опублікував статтю «Боротьба проти “Скали”», в якій вимагав від «панів-патріотів» припинити «поборювати» товариство, інакше змушений буде наказати священикам «мені підчиненим, вицофатися з усіх світських установ» і заборонить їм «брати участь у світських імпрезах і походах». Він відзначав, що «духовенство не хотіло створювати свої церковні організації, а воліло вступати у світські, щоб там боротися із розкладовими чинниками». Однак



сталось навпаки – «духовенство скріпило і світські організації, але водночас втратило вплив на вірних» [478].

Недовіра єпископа до світських товариств ледь не розсварила його з керівництвом «Лугу», якому не сподобалися критичні закиди владики на шпальтах «Нової зорі». Тому в листі від 22 березня 1937 р. риторично запитували його: «Для чого сіяти незгоду з Лугами, якщо в “Скалі” працюють голови повітових Лугів?» [65, арк.61,62]

Єпископ нарешті зрозумів, що потрібно вносити певні корективи як у відносини з іншими українськими товариствами, так і у розвиток самої «Скали». Однак з'їзд товариства, що відбувся з ініціативи владики 7 травня 1937 р. у Станіславові, так і не зміг виробити конкретних рекомендацій [134, арк.51]. А всі пропозиції зводилися до того, щоб у товариствах збільшити кількість «імпрез розважального та світського характеру, організувати при читальнях драматичні гуртки, хоріві колективи, спортивні гуртки тощо [137, арк.10, 11, 14, 32, 34].

Оскільки пропозиції учасників з'їзду не задовільняли владику, то 24 червня 1937 р. у «Новій зорі» появилася його стаття «Головні напрямні для товариства “Скала” і парохіяльних читалень», в якій він окреслив три групи завдань для товариства – «конечні», «хосенні» та «приємні». До «конечних» завдань, що визначалися ним як пріоритетні, він відносив «двигнення релігійно-морального життя народу, освідомлювання в засадах віри та Церкви і поборювання ліберальних, радикальних, сектантських, сельробівсько-більшевицьких організацій та агітацій».

До «хосенних» відносив діяльність, що приносила користь як для членів громади, так і для власного розвитку. Це, зокрема, стосувалося господарської та кооперативної діяльності, а також освітньої (читання лекцій з історії Церкви, історії України тощо).

Під «приємними» завданнями владики розумів організацію концертів, театральних дійств, імпрез тощо. Однак, наголошував, що нехтувати ними

не варто, але й захоплюватися надмірно теж, оскільки вони можуть «затьмарити головну ідею» [479].

З метою організаційного зміцнення товариства, Г.Хомишин вважав за необхідне зробити більш тіснішою співпрацю осередків з парафіяльними священиками, а їх з – єпископом. Тому вимагав постійного контролю за діяльністю читалень та виконання запланованих завдань. А від Головного відділу «Скали» вимагав письмового звіту про кожне засідання [58, арк.40, 44].

Щоб припинити непорозуміння між «Скалою» та «Просвітою», Г.Хомишин доручив «Новій зорі» розтлумачити відмінності між цими товариствами. Зокрема, відзначалося, що прийом кожного члена до «Скали» затверджує після співбесіди куратор осередку (тобто священик), а тому відсоток випадкових осіб в товаристві є мінімальним. У той же час процедура вступу нових членів до «Просвіти» є значно лояльнішою, а, відповідно, і більшою є можливість проникнення до її лав «комуністів, атеїстів, сектантів, радикалів» [342, с.6, 7, 10-12]. Крім того, ієрархічна структура «Скали» була побудована більш чіткіше, певною мірою за «авторитарним принципом», що дозволяло контролювати роботу осередків у населених пунктах єпархії. У «Просвіті» ж відчувався «брак сильного проводу», який призвів до того, що центральні органи цього товариства не перевіряли сповна діяльність філій. Ослаблювало діяльність «Просвіти» і те, що її провід обирався, був тимчасовим і тим самим залежав від голосів рядових членів товариства [335].

Однак це роз'яснення мало що змінило у відносинах із «Просвітою», а розпорядження єпископа від 30 серпня 1937 р. ще більше їх ускладнило. Зокрема, єпископ заборонив священикам Станіславівської єпархії бути членами українських світських товариств та установ. Таке категоричне рішення владика пояснював як посилення активності політичних партій, так і значною участю у світських організаціях духовенства. Зокрема, у

листі до О.Назарука він відзначав, що на теренах єпархії «від партій аж кишить», а «священики зробили много лиха для Церкви і народу своєю приналежністю до партій» [63, арк.83]. Окремі з них «так зівітчилися, що удостоїлися признання від своїх панів як “здисципліновані члени суспільності”» [335].

Розпорядження Г.Хомишина викликало негативну реакцію як серед духовенства, так і мирян. Варто зазначити, що «Просвіта» налічувала на той час 3218 читалень [630, с.136], а «Скала» лише всього 328 [335]. На владика знову накиннулися опозиційні до нього українські часописи. Наприклад. «Діло» відзначало, що таке рішення ослабить діяльність духовенства в Станіславівській єпархії і, навпаки, посилить діяльність сектантів і комуністів. А «Громадський голос» назвав його рішення «ударом у нашу національну спільноту», шкідливим для мирян, ГКЦ та духовенства [335].

Серед громадянства була поширена думка, що Г.Хомишин прийняв таке рішення, відчуваючи підтримку з боку апостольського нунція в Польщі архієпископа Ф.Кортезі. Принаймні, 5 грудня 1937 р. останній адресував Г.Хомишину листа, в якому схвально відреагував на заборону єпископа священикам єпархії належати до світських установ та організацій [335].

У листопаді 1937 р. на нараді представників інтелігенції в Станіславові було вирішено найближчим часом скликати з'їзд репрезентантів існуючих українських товариств з метою визначити позицію щодо розпорядження єпископа Г.Хомишина [132, арк.419]. Однак його чергова публікація «Про конечність умертвлення і самозаперечення для духовного висвободження» дала всім зрозуміти, що владика не має наміру змінювати своєї думки. Навпаки, він ще раз наголосив, що священикам не годиться бути членами світських товариств та організацій [483, с.9].

24 лютого 1938 р. українські установи «Просвіта», «Рідна школа», «Сокіл-Батько», «Луг», «Товариство охорони дітей і опіки над молоддю» та інші звернулися з листом до Г.Хомишина, в якому відзначали, що його розпорядження від 30 серпня 1937 р. «розірвало співпрацю церкви з народом, яка формувалася роками». Наголошувалося також, що у свідомості галицьких українців поняття «духовенство» і «народ» були нероздільними. І «якщо б наше духовенство відвернулося від громадянської праці, то ослабило б не тільки наш так дуже zagrożений національний фронт, але і незвичайно звузило б зтяг релігійно-церковної акції та підірвало б прив'язання мас до самої Церкви» [66, арк.59]. Наприкінці листа представники світських установ та організацій прохали владику утриматися від виконання цього розпорядження.

У своїй відповіді Г.Хомишин укотре наголосив, що тільки «незаангажоване» у роботі світських установ та організацій духовенство спроможне ефективно боротися з «розкладовими чинниками». А тому не буде скасовувати своє розпорядження [66, арк.78].

Жорстка позиція Г.Хомишина як щодо діяльності «Скали», так і участі священників у світських товариствах призвела до того, що у березні 1938 р. він припинив надавати фінансову допомогу «Скалі» і виношував плани створення нового товариства, наближеного за організаційною структурою до європейських католицьких товариств [137, арк.21]. До цього спонукало й те, що на четвертому з'їзді «Скали», що відбувся 26 травня 1938 р. у Станіславові, серед його делегатів уже чітко прослідковувалася наявність у ньому двох течій – «прохомишинської» та «народно-просвітницької». Якщо перші покійно виконували всі настанови владики, то другі, навпаки, намагалися запроваджувати поряд із релігійними заходами акції світського характеру. Це, на їх думку, мало повернути до товариства нових членів [335].

Розчарування у діяльності «Скали» не означало, що владика хотів взагалі згорнути хід Католицької акції на теренах єпархії. Навпаки, як це мало місце з християнськими політичними об'єднаннями, владика робив лише чергову спробу його реорганізації, наблизивши за змістом і формою до європейських католицьких товариств. У той же час Г.Хомишин принципово не бажав долучитися до популяризації на теренах єпархії новоствореного в квітні 1937 р. з благословення митрополита товариства «Орли» – КАУМ, що постало на основі об'єднання осередків Католицької акції української молоді. Товариство за своєю структурою нагадувало заборонений у вересні 1930 р. «Пласт», тому його ще називали «Католицький пласт», оскільки в основі виховання були християнські цінності. Товариством особисто опікувався митрополит Андрей Шептицький, який вважав, що членами новоствореного товариства повинна стати «вся наша молодь», оскільки саме там «вона виховується на засадах Христової науки на вірних синів Бога і дорогої Батьківщини» [349, с.109]. Принагідно зазначимо, що на початок 1939 р. у рядах товариства налічувалося 4979 дійсних членів (віком від 18 до 21 року), об'єднаних у 180 «кружків» [349, с.19].

Однак владика Г.Хомишин знову показав «характер», і 18–22 липня 1938 р. за його ініціативи у Станіславівській духовній семінарії відбувся спеціальний семінар за участю 54 священників зі створення нового релігійного товариства в єпархії. Для учасників семінару було оприлюднено резолюцію, якою передбачалося створити при парафіяльних бібліотеках статево-вікові групи (чоловічі, жіночі, юнацькі, дівчачі), з якими мали проводити просвітницько-виховну роботу підготовлені священники [252, с.64].

А 22 листопада 1938 р. владика зареєстрував при воєводському управлінні статут нового релігійно-просвітницького товариства – «Святого Івана Милостивого», яке за програмними завданнями та структурною

побудовою нагадувало «Скалу». Основний акцент робився на популяризацію католицької віри «на полі добродійностей» [127, арк.10, 22]. Однак, як і «Скала», новостворене товариство не знайшло широкої підтримки серед молоді й вірних єпархії.

Із критикою діяльності єпископа в грудні 1938 р. виступила газета «Діло». Зокрема, в статті «Станіславівська атмосфера» відзначалися негативні тенденції в духовному житті єпархії. На думку автора, між духовенством і громадськістю утворилася значна прірва, що була спричинена заборонаю єпископом належати священикам до світських організацій. Це рішення «спаралізувало громадську роботу духовенства в Станіславівській єпархії» [404].

На початку 1939 р. ще більше зросла напруга у відносинах Г.Хомишина з митрополитом, який підтримав ідею бойкоту «Нової зорі» на теренах інших єпархій, оскільки вона поширювала «шкідливі» ідеї єпископа. У відповідь Г.Хомишин пригрозив заборонити розповсюдження на теренах Станіславівської єпархії митрополичий часопис «Нива» [58, арк.167].

Таким чином, різне бачення єпископом Г.Хомишином та керівництвом Галицької провінції ГКЦ ролі і завдань релігійно-просвітницьких товариств призвело до напружених відносин владики не лише з частиною кліру й духовенством, а й керівництвом українських суспільно-політичних партій та об'єднань. Спроби організувати на теренах єпархії товариства – «Єдність», «Скала», «Святого Івана Милостивого» – на противагу КАУМ та «Орлам»-КАУМ не увінчалися успіхом, оскільки були нечисельними і не мали широкої підтримки серед духовенства, вірних та особливо молоді. Така позиція владики призвела до того, що серед громадянства та українського політикуму і частини духовенства краю сформувався його негативний імідж як «католика-ортодокса» окцидентальної спрямованості, «угодовця», «розкольника», що певною

мірою шкодило авторитету ГКЦ як об'єднавчої національно-релігійної інституції. І все ж, незважаючи на окремі негативні аспекти, що мали місце як в релігійній, так і політично-громадській діяльності владики Г.Хомишина, його намагання створити релігійні товариства на національно-релігійній, а не політичній ідеології заслуговують на увагу.

Поразка Української революції 1917–1920 рр., входження Східної Галичини до складу Польщі, світова економічна криза, активізація українських політичних партій призвели до радикалізації певної частини молодіжного середовища. Це спонукало українську громадськість до пошуку нових виховних ідеалів для молоді. Висувалися різні концепції як представниками політичних партій, так і педагогічної громадськості. Не стояли осторонь цієї важливої проблеми й богослови ГКЦ, оскільки з цього питання Церква мала чималий досвід. Оскільки головними заповідями християнської моралі є любов до Бога та ближнього, то, на думку богословів, ця любов проявиться лише тоді, коли «на першому місці будуть не матеріальні, а духовні цінності, не буде поділу на роди, на бідних і багатих, на добрих і поганих». Можливість розпочати реалізацію такої концепції на практиці дала Католицька акція, започаткована в 1930 р. папою Римським Пієм XI і приурочена до 1900-річчя Голгофської Жертви Сина Божого, що мала відзначатися в 1933 р. Відповідно 1933 р. було оголошено «Роком Ісуса Христа».

Католицька акція значною мірою вплинула на представників українських громадських, освітньо-виховних та педагогічних інституцій, зокрема «Союзу українок», «Українського педагогічного товариства», «Просвіти» та інших. ГКЦ в особі її владик, богословів, духовенства вдалося переконати педагогічну й батьківську громадськість Галичини, що найкращими виховними ідеалами для молоді були, є і будуть християнські цінності в тісному поєднанні з історичною пам'яттю минулого.

Католицька акція мала поєднати в собі як світські, так і релігійні завдання, спрямовані як на самовдосконалення кожної людини, так і вдосконалення суспільного співжиття загалом. Відповідно розвиток Католицької акції відбувався у трьох взаємопов'язаних напрямках: релігійному, соціальному, національному, що пропагували боротьбу за єдність життя, збереження і розвиток духовного й фізичного розвитку людини.

Католицька акція в Галичині тривала з 2 квітня 1933 р. до 2 квітня 1934 р., апогеєм якої стало свято «Українська молодь – Христові» (УМХ), що проходило із 6 по 20 травня 1933 р. Свято «УМХ» мало важливе політичне значення, яке підняло престиж і моральний дух українців Галичини в умовах польської окупації; створило сприятливий ґрунт для процесу національного єднання задля досягнення кінцевої мети – державної самостійності України.

Зростання рядів гуртків КАУМ після свята «УМХ» та їх активна різнопланова діяльність під патронатом священників у парафіях упродовж 1933–1935 рр. дали привід реорганізувати гуртки КАУМ в квітні 1937 р. у товариство КАУМ-«Орли». Товариства мало на меті згуртувати українську молодь на християнських засадах. «Орли», як і до того гуртки КАУМ, тісно співпрацювали з українськими громадськими організаціями, брали участь у створенні в населених пунктах хат-читалень, бібліотек, гуртків із ліквідації неписьменності тощо.

Особливо активною була участь «Орлів» у «Святі Християнської України», що тривало з 14 серпня 1938 р. до 14 серпня 1939 р. і було приурочене 950-річчю запровадження християнства. Католицька акція активізувала діяльність й інших молодіжних релігійних товариств – «Марійських дружин» та студентської «Обнови», в рядах яких на час анексії західноукраїнських земель у вересні 1939 р. налічувалося понад 30 тис. осіб.



На відміну від митрополита, який вважав, що священники повинні активно працювати в діючих уже світських товариствах і викорінювати там шкідливі для Церкви й людини ідеології, єпископ Г.Хомишин наполягав на створенні суто релігійного товариства, тому у серпні 1934 р. створив товариство «Скала». Культурно-просвітницька й виховна програма новоствореного товариства була у багатьох питаннях співзвучна з програмою «Просвіти», відмінність між якими мала полягати в тому, в парафіях гуртки «Скали» мали очолювати місцеві парохі, підзвітні єпископу і ним же призначувані. У листопада 1938 р. він зареєстрував при Станіславівському воєводському управлінні статут нового релігійно-просвітницького товариства «Святого Івана Милостивого», яке за програмними завданнями та структурною побудовою нагадувало «Скалу». Основний акцент робився на популяризацію католицької віри «на полі добродійностей». Однак, як і «Скала», новостворене товариство не знайшло широкої підтримки серед молоді й вірних єпархії.

## РОЗДІЛ 7

### МІЖНАРОДНІ КОНТАКТИ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

#### 7.1. Взаємини з Ватиканом

Після Першої світової війни, зі зникненням з політичної карти світу Російської та Габсбурзької імперій Апостольська Столиця здійснювала спроби налагодити стосунки з новопосталими національними державами. Для поглиблення адміністративних та духовних контактів із церковними структурами Центрально-Східної Європи за ініціативою Бенедикта XV у 1917 р. були створені такі спеціальні установи, як Конгрегація для Східної Церкви та Інститут східних студій [732, с.19-22]. З часу заснування Східною конгрегацією керував кардинал-префект, якого призначав Папа. Конгрегація здійснює юрисдикційний нагляд над католицькими церквами східного обряду, у тому числі й над ГКЦ.

Духовенство ГКЦ, яке зазнало репресій під час Першої світової війни від російського та австро-угорських військових властей, а згодом і під час польсько-української війни, вважало Ватикан єдиним захисником своїх прав. Віднайдені Густавом Цвенгрошем документи свідчать, що 27 грудня 1918 р. та 13 лютого 1919 р. Апостольський візитатор Ахіль Ратті (майбутній папа Пій XI) надіслав митрополиту Шептицькому, який був тоді конфінований польськими властями у Львові, листи від імені папи Бенедикта XVI. У першому із них, зокрема, говорилося: «Зважаючи на невідкладність справи, віддаленість місця, труднощі і непевність зв'язку і складність ситуації, Святий Отець подумав, що найпевнішим і найшвидшим засобом, аби його голос дійшов до синів у Східній Галичині, буде звернутися через моє посередництво до їхніх безпосередніх пастирів і довірити їм свої батьківські погляди і почуття, щоб у такий спосіб швидко їх довести до відома загалу своїх народів, розділяючи із ними гарячий час і звертаючись до їхньої традиційної віри. З мого боку, авторитет, престиж,

якими вони заслужено користуються у своїх відповідних народів, з другого, – їхня випробувана вірність і відданість Святому Престолові і великим інтересам Церкви, високе почуття, яким вони натхненні при виконанні своєї місії, їхня пастирська відповідальність вказують і рекомендують їх Августійшому Римському Папі як найкращих носіїв та інтерпретаторів його батьківських намірів щодо їхніх народів і самих Голов і правителів» [512, с.7]. Ці листи дають підстави стверджувати, що митрополит закликав папу Бенедикта XVI посприяти в ухваленні країнами Антанти справедливого рішення зі східногалицького питання; висловлював тривожні зауваження та відверту критику з приводу перемир'я у війні, з якого вповні скористалася польська сторона [831, с.340, 345-346]. Як писала з приводу цих листів віденська газета «Воля», «у Львові заборонено церковне богослужіння та інтерновано митрополита Шептицького. Українське духовенство просить у папи оборони» [324, с.36].

На початку листопада 1919 р. о Ахіль Ратті, Апостольський нунцій у Варшаві, надіслав А.Шептицькому та владикам Й.Коциловському і Г.Хомишину запрошення на свою єпископську консекрацію. Через неможливість виїхати до Варшави ієрархи доручили заступити їх отця Йосафата Жана. Під час консекрації А.Ратті, яка відбулася 28 листопада 1919 р. у варшавській катедрі св. Яна, делегат ГКЦ зайняв місце посеред польських єпископів [499, с.135]. Увага, з якою нунцій поставився до представника галицької митрополії, була підтверджена візитом А.Ратті до нього наступного дня після урочистостей. Через деякий час нунцій звернувся до Й.Жана з проханням надсилати відгуки про його діяльність та про Апостольську столицю, які тоді з'являлися в українській пресі [854, s.54-55].

Поїздка до Рима А.Шептицького мала не тільки значення для підтримки визвольних змагань, але й через неодноразові аудієнції у Папи,

державного секретаря апостольського престолу й кардиналів сприяла налагодженню особистих контактів між ними.

Добре склалися стосунки з о.Джованні Дженоккі (1860-1926), який був Апостольським візитатором в Україні у 1920-1923 рр. Візитатор через політичні й військові події на українських землях був змушений від травня 1919 р. до серпня 1920 р. перебувати у Варшаві. У цей час о. Д. Дженоккі регулярно листувався з митрополитом А.Шептицьким, а також підтримував добрі стосунки з іншими греко-католицькими священиками, зокрема з о. Й.Жаном. Останній навчав Апостольського візитатора української мови і студіював разом з ним окремі українські літературні твори. Й.Жан зустрічався з візитатором у Римі у 1922 р. й просив того, щоб він влаштував йому аудієнцію у папи Пія XI [854, s.59]. Оцінюючи результати діяльності о. Дженоккі у Галичині, зокрема його перебування у Станіславові (10-16 березня 1923 р.), дослідник О.Єгрешій стверджує, що Апостольська столиця підтримувала позицію єпископа Григорія Хомишина щодо запровадження celibату у єпархії та зближення ГКЦ з Римо-католицькою церквою [557, с.55].

Галицьке середовище недооцінювало позитивне наставлення отця Дженоккі до української справи. Лише наприкінці 1925 р., після смерті останнього, католицький журнал «Нива» відзначив: «Наші часописи багато кривди зробили покійному, закидуючи Йому, що він не був для нас, Українців, щирий. Та виявилось щось саме противного. Покійний був нашій справі щиро відданий, але коли став її в Римі заступати, то – як той, хто діткнеться прокаженого, й сам заразиться – стратив усі свої попередні впливи. Стратили ми, отже, в Римі одного щирого нашого приятеля. Вічна Йому Пам'ять!» [334, с.37-38].

У 1922 р. Апостольський Престол очолив папа Пій XI, італієць за походженням Ахіль Ратті. На чолі РКЦ він пробув до 1939 р. Незважаючи на той факт, що через минулу нунціатуру А.Ратті у Польщі поляки

називали Пія XI «польським папою», його ставлення до ГКЦ та її зверхників мало об'єктивний та виважений характер. Він добре розбирався як в політичній, так і церковно-релігійній ситуації у Східній Галичині. Зокрема, він підтримав поїздку митрополита Андрея Шептицького до країн Європи й Америки як щодо політичного вирішення долі Східної Галичини, так і збору коштів для допомоги дітям-сиротам. Повернувшись із-за океану, митрополит склав Папі звіт про свою поїздку. А коли 23 серпня 1923 р. польська влада заарештувала хворого владику Андрея у спальному вагоні, в якому він повертався з Відня, незважаючи на дипломатичний паспорт Ватикану, папа Пій XI виступив із протестом, розцінюючи заборону в'їзду як приниження ваги та авторитету Католицької церкви. У цій справі А.Шептицького підтримував також і папський нунцій у Варшаві Лауренціо Лаурі [572, с.232]. Зрештою під тиском світової громадськості після зустрічі з президентом Польщі А.Шептицькому було дозволено повернутися до Львова. 27 грудня 1923 р. митрополита у Львові відвідав нунцій Л.Лаурі, який також мав зустріч із капітулою й місцевим духовенством ГКЦ. Наступним місцем перебування Апостольського нунція був Перемишль, де він замешкав у палатах єпископа Й.Коциловського [1155, с.4].

Зв'язок з Апостольським престолом мав дуже цікавий унійний аспект. Під час подорожей до Німеччини, Франції, Голландії та Англії митрополит виголошував унійні проповіді для місцевої інтелігенції. У Голландії митрополит заснував т. зв. Голяндський унійний апостолят. Тоді митрополит переконався, що унійна акція серйозно б пожвавилася за підтримки новозаснованої східної гілки отців-бенедиктинів. А.Шептицький познайомив зі своїм планом о. Л.Бодуена, ініціатора літургійного руху в Бельгії, а також кардинала Мерсіє. Кардинал так перейнявся тим планом, що розкрив його перед папою Пієм XI. Відтак Папа видав 1924 р. спеціальне звернення до отців-бенедиктинів, щоб вони зголосилися до

унійної праці. В результаті в абатстві Амей постав унійний монастир, у якому бенедиктинці почали студіювати візантійський обряд [612, с.234].

Постійний контакт з Апостольським Престолом забезпечували теологічні студії української молоді в Римі й розбудова тамтешніх духовних закладів ГКЦ. Втрати, які зазнала українська Церква під час Першої світової війни й національно-визвольних змагань, негативно відбилися на кількості парафіяльних священиків. Такий стан викликав серйозну стурбованість митрополії й Апостольської столиці. Зокрема, 24 лютого 1921 р. Папа написав до А.Шептицького листа, в якому повідомив про відновлення діяльності римської колегії для підготовки греко-католицьких священиків. Це була відповідь на прохання митрополита про відновлення Папської колегії. У листі, зокрема, говорилося: «Хай же приходять ті наші улюблені діти «руської колегії» вже тепер, коли і для них вибила година, назначена Провидінням для їхнього спасенного повороту; а ми дуже радо привітаємо знову представників того дорогого народу, що, може, більш від будь-якого іншого зазнав жахить цієї великанської боротьби. Направду болить серце, коли думаємо про русинів, про ті гарні сплюндровані міста, про тихі села, пущені з димом, про ті врожайні ниви, потоптані пересуванням незліченних військ» [541, с.144]. Папа Бенедикт XV виділив спеціальні кошти на утримання такої самої кількості українських студентів-богословів, яка була станом на травень 1915 р. Тоді галицькі та закарпатські студенти, як й інші піддані Австро-Угорщини, були змушені залишити Рим через вступ у війну Італії на боці Антанти [541, с.144].

Таким чином, з 1921 р. Папська колегія знову відкрила свої двері для кандидатів на священиків з усіх греко-католицьких єпархій Східної Галичини, Закарпаття та Америки. Зокрема, станом на 1928 р. в Українській папській колегії в Римі навчалось 19 семінаристів: п'ятеро із Львівської архієпархії, четверо – із Перемишльської, двоє – із

Станіславівської, двоє – з Мукачівської, один – з Крижевацької, четверо – із Філадельфійської єпархії Костянтина Богачевського та двоє – з єпархії єпископа Такача. Окрім того, в колегії мешкало шестеро богословів-василіян. Духовником українських питомців на той час був василіянин о. Петро Канюк [384, с.3].

У 1930-х рр. кількість українських студентів-богословів у Папській колегії значно зросла. Тільки з Перемишльської єпархії навчалось 32 юнаки, 17 з яких невдовзі стали священниками. Серед них перемишляни Мирослав Марусин та Андрій Сапеляк, що пізніше стали єпископами ГКЦ [512, с.17].

Папа постійно цікавився умовами навчання українських семінаристів. Оскільки так звана Велика семінарія у Римі (після Другої світової війни отримала назву Українська папська колегія св. Йосафата) знаходилась в непристосованих приміщеннях при церкві святих Сергія і Вакха, якими опікувалися отці-василіяни, то папа Пій XI надав частину ватиканської земельної власності на горі Джанікольо, по сусідству з румунською колегією, під будову колегії для українців. А вже 13 листопада 1932 р. відбулася урочиста інавгурація української семінарії у новому приміщенні, в якій навчалось 39 семінаристів. Із 1939 р. утримання семінарії та її питомців почала здійснювати Конгрегація для Східних Церков [512, с.9]. Така увага до Апостольського престолу духовної освіти українців, на нашу думку, свідчила про зростаючу вагу ГКЦ для Ватикану. Порівняно значна кількість українських студентів дала свої плоди. Монах-василіанин із Лемківщини Мелетій Войнар, який навчався у Римі, у 1938 році у Папському Григоріанському університеті захистив докторат із церковного права [523, с.33].

Направлення українських юнаків на навчання до Рима й організація духовної освіти всіляко сприяло духовній близькості українських питомців

з Апостольською столицею, виховувало в них синівські відчуття благодаті Вселенської Церкви.

У 1927 р. А.Шептицький придбав у російської княжни Анни Гагаріної її родинну власність – віллу на березі Албанського озера, яка відтоді стала літньою резиденцією українських семінаристів у Римі. Сюди не раз приїздив на літній відпочинок й сам митрополит. Садиба, яку українці в Італії дотепер називають «Вілла Андрея», розташована на околиці з чудовим краєвидом, близько одного кілометра від літньої резиденції Ватикану – Папської палати [512, с.51].

Українські владики всіляко підкреслювали увагу папи Пія XI до українського народу й відзначали його головні досягнення та духовні чесноти. Зокрема, у вітальному листі з нагоди річниці обрання Пія XI Перемишльський єпископ Й.Коциловський відзначав, що в «Його Особі завдячує наша Церква такі величні діла, як: проголошення нашого Святого священномученика Йосафата всегдашнім Заступником св. унії перед Богом і цілим небом, чим причинився св. Отець до поширення слави нашого святого по цілому світі; заіменував десятюх наших Єпископів на областях, де живе наш нарід; збудування Духовної Семінарії для образування й виховання кандидатів духовного стану для нашої Церкви; оборона наших незєдинених братів, переслідуваних в большевії» [461, с.405]. А його помічник – єпископ Григорій Лакота – теж відзначав, що «Святіший Отець, як добрий батько, опікується невтомно кожним народом і закладає колегії в Римі, де вчаться і заправляються до Христової служби молодці ріжних народностей. І за наш український народ пам'ятає Святіший Отець і для цього оснував у Римі осібну Колегію св. Йосафата, де наші Єпископи висилають на виховання й науку кандидатів духовного стану. А в часі голоду на Україні не забув Святіший Отець піти зі щедрою помічю нашому голодуючому народові. Своїм невтомним старанням Папа Пій XI довів до згідного життя держав із Церквою і забезпечив Церкві права та розвій



релігійного життя в багатьох державах особними умовами, т. зв. конкордатами, а свободу апостольської Столиці забезпечив через утворення суверенного міста Ватикану» [462, с. 167].

Плідною була співпраця Галицької митрополії ГКЦ з Апостольською столицею і на рівні церковно-канонічного права. Так, на початку 1926 р. священники ГКЦ, які були учасниками Львівського синоду 1891 р. та єпархіальних синодів у Львові й Перемишлі 1897 р. і 1898 р., надіслали до Апостольської столиці три меморіали. У першому меморіалі отці вимагали спростування двох пунктів ухвали синоду 1891 р., які були змінені (за поданням польського кардинала Ледоховського). Зокрема, в главі «О семінаріях» було дозволено клірикам, за давнім правилом грецької церкви, одружуватись, але неоднозначно засуджувалося таке подружжя. А в главі «О єпископах» було зафіксоване правило про виключення повдвілих священників з єпископату і призначення на такі посади лише тих, котрі ніколи не були одружені. Отці львівського провінціального Синоду просили Папу відновити ці ухвали до їх первісних форм, а також утриматися від видання нових розпорядків, які з названих змін розпочалися в ГКЦ [231, с.430-431].

Другий меморіал був адресований Конгрегації для Східної Церкви. Отці названих синодів вимагали від папської інституції недопущення випадків самовільного впровадження нововведень, позаяк такі, на їхнє переконання, шкодили справі об'єднання східних церков.

Третій меморіал містив звернення до всіх східних єпископів-уніатів, щоб вони постояли за права церков східного обряду [ 231, с.431].

Апостольська столиця доручила нунцієві у Варшаві заслухати у цій справі отців-синодів, а він, не діждавшись їх приїзду, повернув справу до Рима. Відтак отці ГКЦ надіслали Конгрегації четвертий меморіал, в якому, підтримуючи свої попередні звернення й вказавши на загрозу, що її могли спричинити інсинуації з цього приводу, вимагали повернення первісних

ухвал Львівського синоду 1891 р., усунення всіх нововведень, доручити архієреям підтримувати тісні зв'язок з духовенством та повернення греко-католицькому духовенству «давнього права грецького щодо вибору архієреїв» [ 231, с.430-431].

Питання літургічного характеру обговорювалися на нараді, що відбулася 21–29 жовтня 1929 р. у Римі з нагоди 50-літнього священницького служіння папи Пія XI [ 618, с.42].

Напруженою була ситуація і стосовно питань запровадження celibату. Автором цієї ідеї був Станіславський єпископ Г.Хомишин. Вважаючи, що наявні в Церкві впливи «візантійства» можуть призвести як до посилення впливу Російської православної церкви, так і підпорядкування ГКЦ державою, він доводив необхідність переходу ГКЦ на Григоріанський календар та запровадження celibату для духовенства, тобто наближення ГКЦ до Римо-католицької церкви. Такі заходи в односторонньому порядку він намагався запровадити у Станіславській єпархії ще в 1916–1917 рр. Однак ні тоді, ні в умовах ЗУНР його ідеї, в тому числі й щодо особливого статусу ГКЦ, не знайшли широкої підтримки як серед духовенства й вірних, так і серед членів уряду та Укрради [816, с.6; 791, с.56].

До питання celibату галицькі владики знову повернулися одразу ж після окупації Східної Галичини польськими військами. Такі наради відбулися 24 серпня 1919 р. у Перемишлі та 20 вересня 1919 р. у Львові. Учасники нарад зійшлися на думці, що священниками могли ставати тільки ті кандидати, які приймали обіт безшлюбності. Семінаристи ж, які не бажали приймати celibат, мали припинити навчання в семінаріях [191, арк.27, 31]. Однак одразу ж приступив до запровадження celibату у своїй єпархії лише єпископ Г.Хомишин, а митрополит А.Шептицький та Перемишльський єпископ Й.Коциловський зайняли вичікувальну позицію [475, с.16-39]. Проте більшість духовенства і вірних не лише

Станіславівської, а й Львівської та Перемишльської єпархій негативно сприйняли як наміри галицьких ієрархів, так і особливо рішучі кроки з реалізації реформи Г.Хомишиним. Його дії вважали шкідливими й невчасними. Священики-опозиціонери навіть створили «Товариство святого апостола Павла», яке мало захищати «чистоту віри» та зверталися до Папи Римського зі скаргами на дії Г.Хомишина [898, s.213]. Але владика не звертав уваги на протести, а натомість створив у своїй єпархії в 1923 р. товариство «Безженних священиків імені святого священномученика Йосафата», яке мало поширювати католицькі ідеї серед українського народу, а також утримувати будинки сиріт, притулки для старих та немічних людей, видавати релігійну літературу [275, с.5].

Ситуація загострилася настільки, що для врегулювання конфлікту до Львова за дорученням Папи прибув із Ватикану кардинал Ян Дженоккі. Під час його відвідин Станіслава (10–16 березня 1923 р.) представники «Товариства безженних священиків» вручили йому листа з проханням підтримати Г.Хомишина [691, s.98].

Проінспектувавши Станіславівську єпархію, папський легат залишився задоволений діяльністю владики та його нормальними стосунками з владою, а тому в одному з інтерв'ю дав зрозуміти, що підтримує курс Г.Хомишина на зближення двох церков [552, с.83]. Місія Я.Дженоккі ще більше загострила конфлікт між ієрархами ГКЦ, що було на руку польським політичним колам, які розгорнули кампанію за зміщення А.Шептицького та призначення митрополитом Г.Хомишина.

У 1924 р. коштом «Товариства безженних священиків» побачила світ анонімна брошура «Жонатий клир, а безженство клиру», автором якої більшість вважало Г.Хомишина. У ній, зокрема, відзначалося, що «жонатий клир – один з головних винувників наших невдач», а спасти ситуацію «на полі національним, політичним і суспільним» зможе лише «безжонне духовенство» [382].

У відповідь журнал «Нива» надрукував статтю священників Г.Костельника і В.Лаби під назвою «RESPICE FINEM з приводу намірів впровадження обов'язкового celibату в нашому духовенстві», в якій доводили, що запровадження celibату «грозить нещастям для нашого народу», а якщо й впроваджувати його, то поступово впродовж, як мінімум, 50 років. Автори також вважали, що запроваджувати celibат необхідно лише за умови існування власної держави, а за її відсутності це може спровокувати громадянську війну на релігійному ґрунті [334, 1924 р, ч.4].

1 липня 1924 р. у Львові відбулися збори противників celibату за участю духовенства та представників світських організацій. На їх підтримку виступили редакції часописів «Діло», «Український голос», «Новий час», які засудили «диктаторські дії» владики Г.Хомишина [334, 1924 р, ч.7-8]. Зокрема, газета «Діло» відзначала, що «інспіраторами celibатної реформи є люди, чужі нашій традиції і психіці, відірвані від народного пня, а тим самим є вони чужинцями або знаряддям чужинців» [327, 1925 р, 17 бер.].

На початку 1925 р. офіційно зважився на запровадження celibату у Перемишльській єпархії і єпископ Й.Коциловський. Противники celibату організували 1 і 8 лютого віча протесту, які пройшли у Перемишлі, Львові та Станіславові. Зокрема, у Станіславові протестувало близько 600 чол. [27, арк.120]. Учасники віча ухвалили резолюцію, в якій говорилося, що примусове запровадження celibату суперечить історичній традиції і може зашкодити Греко-католицькій церкві, а також просили Ватикан втрутитися в справу й захистити Церкву від дій Г.Хомишина [ 327, 1925 р., 12 лютого].

5 лютого з протестом проти celibату виступили і семінаристи перших та других курсів Перемишльської, а 11 лютого – Станіславівської духовних семінарій. Станіславівські семінаристи висунули ультиматум: якщо не припиниться насильне запровадження celibату, то вони залишать

навчальний заклад [69, арк.1]. Оскільки керівництво семінарії проігнорувало їхні вимоги, то до кінця навчального року на першому курсі залишилося лише 15 студентів із 43-х [778, с.60].

Однак, незважаючи на протести семінаристів, частини духовенства і вірних, а також на критику окремих авторитетних громадсько-політичних діячів, владика Г.Хомишин залишався непохитним. Аналізуючи, до чого призвело безбожництво на теренах УРСР, він у своєму пастирському листі «Про грозячі небезпеки» (березень 1925 р.), зокрема, наголошував, що там «більшевизм допроваджує нарід до стану звичайної худоби, ...убивають в душах людських всяке почуття, чесноти і релігії, ...доми Божі обграбували і многі з них обернули на театри, танці, забави розпустні...» [466, с.12].

На конференції греко-католицького єпископату, яка відбулася 8 травня 1925 р. у Львові, питання запровадження Григоріанського календаря було знято. У прийнятій ухвалі відзначалося, що це – «небезпечний експеримент», який може «викликати небажаний неспокій в краю». З цим рішенням погодився і єпископ Г.Хомишин [191, арк.38].

Однак питання celibату продовжувало дискутуватися. Зокрема, навесні 1926 р. серед галицьких українців знову ширилися чутки, нібито вже сам Папа Римський в якійсь приватній формі підтвердив celibатові розпорядження Г.Хомишина та Й.Коциловського. Часопис «Нива» прокоментував ці чутки таким чином: «Всі меморіяли і петиції, що пішли в тій справі до Риму, остали без відповіді до нинішнього дня. Правда, в своєму часі (по листі нашого митрополита до папи) були чутки у Римі, що папа має замір видати рішення, успокоюючи для нашої суспільності. Тільки ще не рішився на форму: чи зробити се явно, чи приватно до єпископів» [440, с.113]. А на запровадження celibату у Перемишльській єпархії місцеві українські патріотичні відгукнулися колективною петицією до Ватикану, в якій говорилося, щоб «Ватикан забрав собі свого владика, а іменував їм иншого» [524, с.39].

Ватикан дипломатично мовчав і лише Апостольський нунцій у Варшаві Філіп Кортежі висловився з приводу заборони Г.Хомишина священикам своєї єпархії брати участь у всіх інших, крім ним створених, світських товариствах та політичних партіях. Зокрема, він обережно підкреслив, що «клир, стоячи понад усякі партії, має в своїй ревності ужити всіх сил, щоби узгіднити методи святої служби з потребами і вимогами нинішньої суспільності, при захованню святої науки Євангелія і глибоко закріпити в умі і в душі суспільні принципи Церкви» [359, с.79].

Водночас необхідно відзначити, що рішуча позиція Г.Хомишина в питанні celibату мала й свої позитивні сторони. Зокрема, кількість безшлюбних священиків у Станіславівській єпархії в 1914 –1927 рр. зростає із 61 до 108, у Львівській – із 38 до 48, а в Перемишльській – із 13 до 42 священиків [887, s.157].

Щодо погляду сьогодення і подій, пов'язаних із ліквідацією ГКЦ в 1946 році та подальшою її катакомбною діяльністю, то, на нашу думку, єпископ Г.Хомишин мав рацію в питаннях celibату і реформи календаря. Як показала практика, найбільш стійкими до репресій радянської влади виявилися саме представники чернечих чинів. А концепція «єдиної православної віри» відіграла немаловажну роль у переході священиків забороненої ГКЦ у православ'я.

Важливе значення для зміцнення зв'язків із Ватиканом мало підписання з польським урядом 10 лютого 1925 р. конкордату. Апостольський нунцій в Польщі наполягав, щоб при укладенні конкордату обов'язково мали бути враховані позиція та інтереси ГКЦ. Відтак українські духовні ієрархи залучили до обговорення окремих статей цього договору. Наради у митрополичій резиденції, на яких обговорювалися питання конкордату, відбулися 19 березня 1924 р. за участю духовенства й представників української інтелігенції.

У зверненні владик ГКЦ з нагоди конкордату, зокрема, говорилося, що його підписання ще не може бути повноцінним гарантом забезпечення прав Церкви і віруючих у Польській державі. На їх думку, «кожда умова між церквою і правительством держави, побудованім на хибнім принципі більшості і нічим не обмеженої свободи, видається нам небезпечною. Церква буде совісно додержуватись прийнятих умов і наданих привілеїв, а держава при першій нагоді не здержиться перед ухваленням антицерковних устав. У польському парламенті немає певної більшості, яка трималася би принципів християнських, і кожної днини можна обавлятися пересунення власти в руки людей, що завтра зірвуть конкордат, заключений сьогодні» [621, с.21].

Вищі достойники ГКЦ все ж мали надію, що конкордат захистить душпастирів від свавільних дій властей та каральних органів, зобов'яже місцеві адміністрації поважати права й привілеї священників і монахів. Галицька митрополія домагалася законодавчого оформлення прав української церкви в сфері освіти, культури та науки. Прагнула незалежності в питаннях освіти та виховання священників, збільшення реального впливу ГКЦ на початкове та середнє шкільництво, законодавчих перепон для насильної полонізації українського населення через зміну обряду на римо-католицький [621, с.21].

Усе ж реальна участь ГКЦ у підготовці конкордату була незначною, оскільки про зміст документа у процесі підготовки не були добре поінформовані навіть римо-католицькі єпископи Польщі. Вірменсько-католицький єпископ Юзеф Теодорович навіть пробував протестувати з приводу такої секретності, але його протести не дали результатів [747, с.38].

Сучасники та дослідники історії Церкви неоднозначно оцінювали суть окремих положень конкордату та його наслідки для статусу й діяльності ГКЦ. Зокрема, С.Баран вважав, що «внутрішня церковно-

адміністраційна самостійність Католицької церкви у Польщі – а в її рамках і греко-кат. Церкви – на основі згаданого конкордату була без порівняння більша, як це було за Австрії на підставі австрійського закону з 7 травня 1874 р. про упорядкування відносин кат. Церкви в Австрії, де ще залишився був відгомін т. зв. йосифінізму з кінця XVIII стол. із сильним державним впливом на внутрішні відносини кат. Церкви» [534, с.100].

Водночас критично оцінював зміст конкордату очевидець тих подій Іван Кедрин-Рудницький, наголошуючи, що «сам конкордат був для нашої Церкви препоганий», оскільки «кожний єпархіальний єпископ ставав насправді незалежним від львівського митрополита, за яким залишався моральний авторитет, і титул призначення кожного нового владики залежало від згоди варшавського уряду; призначення кожного сільського духовника залежало від згоди місцевого дідича-поміщика, якому треба було предклати «терно», трьох кандидатів, з яких він вибирав собі наймилішого – здебільшого такого, який мав зручність знайти для нього найкращу «протекцію»...» [502, с.311].

Сучасні історики дають більш виважену оцінку. Зокрема, вітчизняний науковець Віталій Перевезій [621, с.21-23], польські дослідники Анджей Земна [747], Євгеніюш Коко [859, s.58-59], Анна Крохмаль [675, s.60-64] та Кшиштоф Красовські [674, s.80-82] стверджують, що загалом конкордат мав позитивні наслідки для ГКЦ, хоча окремі його положення були не вигідними для української сторони.

У результаті укладення конкордату митрополит Андрей був змушений присягнути на лояльність Польській державі. Відповідні урочистості розпочалися 8 вересня 1925 р. святковою літургією в кафедральному костелі Варшави за участю усіх католицьких єпископів із території Польщі. Серед них був глава ГКЦ митрополит Андрей.

Після літургії єпископи переїхали до Бельведерського палацу. В президентській резиденції усі католицькі владики, по черзі, особисто



склали присягу президентові Станіславові Войцехівському у присутності прем'єра Владислава Грабського, міністра віросповідань та народної освіти Станіславів Грабського й папського нунція Лоренцо Лаурі [747, с.37].

Урочиста присяга кожного єпископа, у тому числі й українських, мала такий зміст: «Перед Богом і на святу Євангелію присягаю і обіцяю, як і належить єпископові, на вірність Речі Посполитій Польщі. Присягаю і обіцяю, що з цілковитою лояльністю буду шанувати конституційний уряд і зроблю так, щоб його шанувало моє духовенство. Обіцяю також, що не буду брати участь у нарадах і не входитиму в порозуміння, які могли б завдати шкоди польській державі, або порушити публічний порядок. Не дозволю моєму духовенству брати участь у подібних починах. Дбаючи про добро та інтереси держави, намагатимусь зберегти її від будь-якої небезпеки, про загрозу якої мені стане відомо» [747, с.37].

Сприяти впровадженню конкордату в життя й виконанню його сторонами мав Апостольський нунцій у Польщі Лоренцо Лаурі, якому 25 січня 1927 р. у Варшаві президент Речі Посполитої Ю.Пілсудський урочисто вручив кардинальські регалії [896, s.105-106].

Для віруючих ГКЦ її підпорядкування Апостольському престолові й належність до Вселенської Церкви не викликала сумніву. Проте вони непорушно разом із духовенством відстоювали свій східний обряд й українську мову богослужінь, а тому рішуче дистанціювалися від польського католицизму. Як відзначив австрійський учений Ернст Кристоф Суттнер, «сила цієї Церкви та її глибоке вкорінення серед вірних викликали стурбованість з польського боку» [640, с.94]. І все ж, незважаючи на відстоювання свого обряду, греко-католицьке духовенство у своїй літургічній практиці змушене було виконувати рішення §8 конкордату, а саме: «В неділю та в день національного свята 3-го травня священики, що правлять богослужіння, відчитуватимуть літургічну молитву за благо Річипосполитої Польської та її Президента» [378, с.1].

До позитиву можна віднести те, що за умовами конкордату польський уряд був зобов'язаний матеріально підтримувати ГКЦ [719, с.20]. Державні скарбниці щорічно виплачувала греко-католицькому духовенству грошові дотації у такому ж розмірі, як і для римо-католицького кліру. За даними польського дослідника Анджея Земби, у 1938–1939 рр. із державного бюджету було видано на потреби загалом Католицької церкви понад 20 мільйонів злотих, із яких греко-католики отримали майже 3 млн 302 тис. Враховуючи, той факт, що греко-католики становили 14,1% від загальної кількості католиків Польщі, така грошова дотація у розмірі 16,5% мала «цілком пристойну пропорцію» [747, с.47].

У пастирському посланні митрополита «Про Церкву», яке було опубліковане в січні 1936 р. стосовно зв'язку Церкви з державою було відзначено: «Церква не може без причини мішатися до справ чисто політичних і земських. Вона признає державну владу навіть тоді, коли ця влада є в руках грішних... Церква не повинна бути відлучена від держави. Згідне співжиття і співдіяння є ідеалом цих двох влад. Бо і світська влада в якомусь значенні є від Бога, тому Церква признає державу і її права. Церква є потрібна державі, і не можна подумати про справедливе і добре правління держави без огляду на Церкву» [259, с.234]. Як бачимо, фундаментальні засади стосунків світської та духовної влади, викладені Шептицьким на підставі християнського вчення, мали особливу актуальність у міжвоєнній Польщі.

Необхідно зазначити, що 20 червня 1938 р. між Польщею і Ватиканом був укладений додатковий договір до Конкордату 1925 р. Відповідно до нової угоди, Ватикан за кошти в розмірі 2,5 мільйонів злотих відмовився від своїх прав на церковні землі, церкви та каплиці, захоплені свого часу Росією, які перед скасуванням унії були власністю ГКЦ. Йшлося, зокрема, про передачу державі 2800 гектарів української церковної землі. Додатковий договір підписали нунцій Філіп Кортезі та

міністр Юзеф Бек [610, с.343-344]. Під час обговорення угоди на засіданні сейму протест проти укладення такої угоди висловили тільки українські послы греко-католики та православні, але врешті договір було ратифіковано [267, с.303-304].

Зв'язок з Апостольським престолом підтримувався й через взаємні відвідини як владиками ГКЦ Ватикану, так і, відповідно, повноважними представниками Ватикану греко-католицьких єпархій. Зокрема, крім митрополита, Апостольську столицю у жовтні 1923 р. відвідали владика Г.Хомишин та Й.Коциловський [557, с.55].

У 1933 р. Галичину відвідав папський легат о. Іван Гудечек\*, який побував у Станіславові, Львові й Перемишлі та мав розмови з владиками-ординаріями й митрополитом. На думку дослідника С.Шаха, поїздка о.І.Гудечека була пов'язана з домаганням варшавського уряду відокремити Лемківщину від Перемишльської дієцезії [524, с.24-25]. Присутність папського легата в Перемишльській гімназії мала широкий резонанс не тільки серед духовенства, але й у світському українському середовищі [524, с.32, 33].

Загострення стосунків між ГКЦ й Ватиканом було пов'язане з питанням утворення Апостольської адміністрації на Лемківщині. Зокрема, в 1934 р. на основі декрету Папи Римського було засновано Апостольську адміністрацію Лемківщини, до якої відійшло 9 деканатів із 127 тис. вірних греко-католиків Перемишльської єпархії. Апостольським адміністратором було призначено д-ра Володимира Масцюха.

На думку дослідника Б.Білого, ця акція мала політичний характер, оскільки йшлося про позбавлення позицій митрополита Андрея та єпископа Коциловського [713, с.89-90]. На нашу думку, таке рішення означало

---

\* о. Іван Гудечек - римо-католицький священник. У 1933-1934 рр. був на посаді Генерального конзулятора Чину отців-редемптористів у Римі. У 1933 р. Папа доручив йому місію Апостольського візитатора до владик ГКЦ у Галичині.

невпевненість Апостольського престолу щодо спроможності митрополії, єпископату подолати впливи москвофільства у цьому регіоні.

Про це свідчить лист Апостольського нунція у Варшаві до митрополита Андрея, в якому відзначено, що «справді треба боятися, ті різні політично-національні течії, які віддавна перехрещуються в обсязі лемківської проблеми і роблять її через те так дуже складною, може не схотіли записувати на своє Konto цей по суті виключно церковний акт і толкувати його кожна на свій лад та на свою користь, затемнюючи ось так правильний погляд тих дорогих католицьких вірних, що є так дуже близькі сердцю Свят. Отця» [254, с.1].

Незважаючи на деяку напруженість з утворенням Апостольської адміністрації Лемківщини, цю проблему було скоро полагоджено і відновлено добрі взаємини з Ватиканом. Про це свідчить приїзд 12 грудня 1938 р. до Львова Апостольського нунція у Варшаві архієпископа Филипа Кортежі. На залізничному вокзалі його зустрічали представники митрополичої капітули ГКЦ єпископ Іван Бучко та о. Прелат Ковальський. Під час зустрічі з митрополитом, він, зокрема, відзначив, що «захоплений величавістю вашого грецького обряду, радію словами Вашої Екселенції, якими передаєте запевнення прив'язання і вірності Св. Отцеві й Апост. Престолові». А після відвідин митрополита 14 грудня Филип Кортежі побував у Духовній семінарії та Богословській академії, де відбувся урочистий молебень, благословення Найсвятішими Тайнами та урочиста академія в честь поважного гостя. Мав розмову з ректором академії отцем Йосифом Сліпим. Наступного дня нунцій поїхав до Станіславова, де мав зустріч з єпископом Г. Хомишиним [358, с.460-463].

Відвідини Галичини високими духовними особами Ватикану та їх урочиста зустріч у єпархіях засвідчували, що між Апостольською столицею і Галицькою митрополією, незважаючи на деякі незначні порозуміння, загалом зберігалися добрі відносини.

Співпраця ГКЦ з Апостольським Престолом яскраво проявилася і в започаткуванні на початку 30-х рр. Католицької акції, організаторами та ідейними осередками якої в єпархіях стали Інститути католицької акції, а координатором – Архиепархіальний інститут католицької акції, очолюваний Маркіяном Дзеровичем.

Ідею Католицької акції активно пропагували перемишльські єпископи Йосафат Коциловський [457, с.388-390] та Григорій Лакота (єпископ-помічник) [456]. У свій спосіб намагався реалізувати настанови Апостольського престолу Григорій Хомишин [557, с.112-115].

В окремих випадках Апостольська столиця ставала й своєрідним «третейським суддею» – як у вирішенні конфліктів у лоні ГКЦ, так і в пошуку підтримки стосовно дій польської влади. Зокрема, ієрархи неодноразово зверталися до Апостольської столиці за духовною і політичною підтримкою щодо переслідувань польською владою митрополита й галицьких владик [557, с.56]. В окремих випадках Ватикан рекомендував митрополиту Андрею уникати в офіційних документах та зверненнях до народу висловів: «його український народ», «більша частина цього ж народу», «велика Україна», що викликало роздратування польської влади [653, с.13].

Стосунки ГКЦ з Апостольським престолом здійснювалися не лише на рівні особистих контактів її ієрархів та священників, а й безпосередньо віруючими. Зокрема, ці стосунки мали молитовний характер. Існувала практика направлення до Папи Римського замовлень Служб Божих. Зокрема, на 1938 р. до Рима було відправлено 451 замовлення на Служби Божі. В одній із подяк, що надійшла до редакції релігійного часопису «Місіонер» від головної Дирекції апостольської молитви, відзначалося, що надіслані українцями молитви разом із молитвами зі всього світу укладаються до однієї книги й будуть передані Святому Отцю [653, с.13].

Кульмінацією стосунків ГКЦ і Апостольського Престолу міжвоєнного періоду стало святкування 950-літнього ювілею Хрещення Русі. Довідавшись про намір української Церкви відсвяткувати цю визначну дату у Римі, папа Пій XI 12 травня 1939 р. написав до префекта Східної конгрегації спеціальне послання, в якому висловив своє задоволення, що «Папські Колегії, а саме українські св. Йосафата і російська св. Терези від Дитяти Ісуса, вирішили торжественно відсвяткувати тут, у Римі, 950-літню річницю хрещення св. Володимира» [653, с.14]. Ватиканським святкуванням передувала триднівка молінь. А головна урочистість відбулася в соборі св. Петра в неділю, 21 травня 1939 року, коли Архиерейське богослужіння відбулося за участю Папи Римського, кардиналів та жителів Риму [653, с.17].

Таким чином, взаємовідносини ГКЦ з Апостольським Престолом мали надзвичайно динамічний і всебічний характер. Постійні контакти ГКЦ з Апостольською столицею відбувалися у процесі направлення українських юнаків на теологічні студії до Рима й організації тут греко-католицьких осередків духовної освіти.

ГКЦ активно відкликала на духовні ініціативи Апостольського Престолу, зокрема Католицьку акцію. Контакти з Апостольським Престолом мали й молитовний характер. Ватикан сповідував й екуменічні ідеї, свідченням чого стало відзначення ювілею Хрещення Русі.

## **7.2. Зв'язки ГКЦ з українською діаспорою Америки**

Важливою ділянкою життя ГКЦ була підтримка українських церковних громад за межами Польщі. Наприкінці XIX – в першій чверті XX ст. масовий еміграційний рух спричинив появу українських громад в Аргентині, Бразилії, Канаді, Сполучених Штатах Америки. За підрахунками львівського історика С.Качараби, у міжвоєнний період із Західної України до Канади емігрувало майже 100 тисяч осіб . Звичайно,

серед них була певна кількість українців. На відміну від поляків, які мали значні скупчення у великих промислових центрах цієї країни, українці мешкали здебільшого у сільських місцевостях Канади, де творили окрему спільноту [910, с.17].

Потік заокеанської еміграції, що сповільнився у роки Першої світової та українсько-польської воєн, відновився в 1920 р. [908, с.12].

Переважна більшість вихідців із Галичини та Закарпаття були греко-католиками. Але внаслідок асиміляційних процесів та впливу інших християнських конфесій чи сект їхня релігійна ідентичність нерідко змінювалася. Зокрема, українці греко-католики Канади мали свого єпископа ще з 1912 р., й перші хвилі емігрантів на 80% належали саме до цієї конфесії, а решта були православними. Відтак через недостатню духовну опіку з боку названих конфесій частина поселенців попадали поступово під вплив досить численних релігійних сект у Канаді [820, с.72]. У результаті багато українців залишили лоно Католицької церкви, хоча нерідко й поверталися назад [520, с.238]. У 1927 р. у Вінніпезі було чотири парафії ГКЦ, українці яких становили більшість [364, с.1-2].

Важливим чинником консолідації вірних ГКЦ на американському континенті були візити митрополита А.Шептицького у 1920–1922 рр. Одним із завдань поїздки А. Шептицького до Америки був збір коштів для сиріт краю. Причому офіційний дозвіл на таку акцію дав Апостольський Престол.

Відвідуючи греко-католицькі парафії в Канаді, митрополит продовжив свою екуменічну працю. 26 серпня 1926 р. у Торонтській семінарії він організував наукову конференцію «Будучність Церкви в Росії», під час якої закликав західні чини створювати у себе парафії східного обряду, й у такий спосіб сприяти ідеї об'єднання церков [762, с.293].

Священна конгрегація у справах Східних Церков у лютому 1921 р. спеціальним декретом уповноважила А.Шептицького провести пастирську візитацію українських парафій східного обряду Латинської Америки на правах Апостольського візитатора [513, с.147].

16 березня 1921 р. митрополит виїхав до Південної Америки – в Бразилію та Аргентину. На відміну від США та Канади, уряди яких могли впливати на політичні чинники устрою післявоєнної Європи, південноамериканські країни не були серед ключових гравців політичної карти світу. Але відзначимо, що 5 лютого 1921 р. уряд Аргентини визнав УНР «як вільну і незалежну державу» [539, с.27].

Усе ж головною місією була пастирська діяльність митрополита та організація допомоги для постраждалих дітей-сиріт Галичини.

28 березня 1921 р. митрополит прибув до міста Ріо-де-Жанейро. Після святкового літургійного богослужіння та урочистих привітань митрополит відвідав урядових осіб, а вже 30 березня був у бенедиктинському монастирі у Сан-Пауло. Після консультацій зі знайомими духівниками владика вирішив ще до Великодніх свят потрапити до українських колоній у провінції Парана (область Куритиби). Він дістався до мети своєї подорожі 2 квітня. Його прибуття викликало величезний резонанс серед українців Бразилії. Вперше за роки перебування за океаном вони зустрілися з митрополитом [513, с.148].

А.Шептицького вітала величезна кількість поселенців. Владика проводив місійні науки, служив літургії, проповідував та сповідав віруючих. З 26 по 29 квітня митрополит зустрічався зі священниками які провадили душпастирську працю серед українців Бразилії, обговорив із ними пасторальну ситуацію в країні, узгодив головні напрями та способи взаємодопомоги місцевого духовенства ГКЦ . Крім названих міст, владика побував у таких місцевостях Бразилії: Прудентопіль, Марселіна, Гважувіра, Есперанс, Маркондес, Маршіял, Меллет, Санта Катеріна, Антоніо Кандідо,



Жангаду, Нова Галіція, Круз Машіядо, Антоніо Олінто, Сантос Андраде, Ірасема (у цьому містечку було посвячено новозбудовану церкву), Моем, Коста Карвалло, Вера Варані та Іраті.

Завершуючи бразилійську подорож, владика прибув до Куритиби 31 травня 1921 р., де разом з римо-католицьким єпископом Парани обговорив стан й актуальні проблеми життя ГКЦ в цій країні.

Із Бразилії митрополит приїхав до Аргентина. Його візит мав важливе місійне та моральне значення для місцевої греко-католицької громади. Вона була відносно «молодою», оскільки лише в 1908 р. сюди з Бразилії приїхав перший український священник-василіанин Климентій Бжуховський, який досить активно розпочав свою пастирську діяльність, але через півроку з невідомих причин повернувся в Бразилію. З 1911 р. в Аргентині провадили душпастирську та місійну працю направлені А.Шептицьким два священники зі Станіславівської єпархії Іван Сенишин та Омелян Ананевич. Останній, утомлений злиднями, також був змушений виїхати до сусідньої Бразилії. Відтак о. І. Сенишин самостійно опікувався одинадцятьма тутешніми українськими католицькими громадами, окрім того, займався й громадською роботою [513, с.150].

Першою аргентинською провінцією, яку відвідав митрополит, була Місіонес, де мешкала найчисельніша колонія українців. 17 червня 1921 р. владика прибув у містечко Апостолес у супроводі отців К.Бжуховського й О.Ананевича. Під час візитації митрополит об'їздив майже усі парафіяльні осередки українських поселенців. Треба відзначити, що нерідко, через поганий стан доріг, митрополит був змушений рушати в подорож, осідлавши коня. У монографії М.Василика поміщено фото із зображенням митрополита Андрея верхи на коні у супроводі двох інших вершників-священиків. Поряд із митрополитом – о. Іван Сенишин [539, с.51]. У парафіях А.Шептицький відправляв архієрейські богослужіння, давав місійні науки, проводив катехизацію молоді та посвятив новозбудовані

церкви в місцевостях Апостолес та Трес Капонес. У своїх проповідях він закликав українців триматися своєї Церкви та обряду. У Місіонес глава Церкви пробув майже два місяці й наприкінці липня 1921 р. виїхав з Аргентини [539, с.53].

Оцінюючи поїздки митрополита на американський континент, відзначимо, що, крім політичного аспекту, про який йшлося у попередніх параграфах, головною була передусім духовна місія зверхника ГКЦ. Окрім того, треба підкреслити велику суспільно-політичну вагу описаних візитів. Українські емігранти почали об'єднувати свої зусилля у боротьбі за кращі умови існування на чужині, утворювали численні асоціації та спілки, відновлювали суспільне життя заробітчан [539, с.41].

Для ГКЦ за океаном важливе значення мала проведена митрополитом візитація, хоча повністю нейтралізувати автокефальний рух, який розгортався за океаном, починаючи з 1918 р., митрополит не зумів [362, с.1]. Митрополит зібрав значні кошти для допомоги галицьким сиротам. Головне значення цієї поїздки було не в матеріальних здобутках, а в пропагандистській площині: за посередництвом Андрея Шептицького митрополія, обновивши перервані війною зв'язки [911, с.12], встановила постійний зв'язок з українською діаспорою.

На південноамериканському континенті А.Шептицький захворів, тому змушений був у серпні 1922 р. виїхати ненадовго у США на лікування, після чого 14 листопада цього ж року транзитом через Канаду повернувся на європейський континент [762, с.294].

Таким чином, після повернення митрополита на батьківщину закінчився перший етап організованого життя ГКЦ за океаном у міжвоєнний період. Широкий резонанс та суспільно-політична значущість перебування А.Шептицького в США та Канаді були підтвержені восени 1923 р., коли митрополита заарештувала польська влада. Про обставини арешту та перебіг цієї справи були добре проінформовані католицька

спільнота американського континенту. У всіх місцевостях, де був значний відсоток українських емігрантів, відбулися протестні зібрання, які надсилали листи протестів до американського президента Куліджа. Зокрема, на вічу у Філадельфії у протестній акції взяло участь близько тисячі українців-емігрантів [362, с.1].

У наступні роки перед українською Церквою стояли не менш складні завдання зберегти вірних у свему лоні й продовжувати плекання традиції візантійського обряду. Рівень взаємостосунків у середовищі ГКЦ в Канаді та США багато в чому залежав від ролі церковної ієрархії. Після смерті у березні 1916 р. першого українського американського єпископа Сотера Ординського [488, с.96-98], Папа призначив апостольських адміністраторів: для вихідців із Галичини о. Петра Понятишина, для закарпатців - о. Гаврила Мартяка. Через кілька років Апостольський Престол поділив екзархат на дві частини. 8 травня 1924 р. Пітсбурзьким екзархом став закарпатець Василь Такач. Того ж дня Філадельфійським екзархом для галичан Америки був призначений перемишльський крилошанин Костянтин Богачевський. Народився 1884 р. в Манаїві, отримав сан священника у 1909 р., єпископські свячення відбув у Римі 24 червня 1924 р., отримавши титул єпископа Амнізенського. Досягнув успіхів на ниві духовній, у шкільництві й розбудові церковних структур та парафій. Хоча за час його єпископства українське населення було втягнуто у дискусії з приводу власності Церкви, питання celibату та запровадження Григоріанського календаря.

Ситуація була не проста. Про це свідчить доля першого канадійського єпископа ГКЦ Микити Будки. Він не зміг повністю опанувати ситуацією, внутрішні суперечки всередині екзархату, тому у 1927 р. був змушений передати правління єпархії в нові, молодші руки. Вінніпезьким екзархом у Канаді став молодий василіани Василій Ладика, родом із Дрогобича (нар. 1884 р.). Він був назначений єпископом

Абиденським, прийняв єпископські свячення, 14 липня 1929 р. перейняв управління українського екзархату в Канаді.

Галицька митрополія була добре проінформована про проблеми української Церкви в Америці. Перший єпископ ГКЦ у Канаді преосвящений кир Микита Будка, у 30-ті роки ХХ століття повернувшись до Львівської єпархії, обіймав повноваження крилошанина митрополичої капітули.

Галицька митрополія намагалася всіляко сприяти розширенню кадрового потенціалу заокеанської ГКЦ. Наприкінці 1921 р. Ф.-К. Бонн переїхав до США, де працював в українських парафіях штату Пенсільванія [726, с.168]. За дорученням митрополита, о. Йосафат Жан у 1924 р. їздив до Боснії для оборони українського населення від переслідувань югославського уряду, а 4 квітня 1925 р. виїхав разом із діячем УНДП Володимиром Бачинським до Канади для отримання дозволу на приїзд сюди українських емігрантів та заснування студитського монастиря. У 1931 р. він у Канаді вдруге вступив до чину отців-василіан й 14 вересня 1932 р. склав вічні обіти [499, с.131].

Греко-католицькі священники виїздили до Америки впродовж усього міжвоєнного періоду. Уродженець Тереховлянщини Ісидор Борецький після закінчення Львівської богословської академії продовжував студії у Східній колегії св. Андрія у Мюнхені й місцевому університеті. Одержавши свячення з рук крижевацького єпископа Діонісія Нярадія, виїхав на місійну працю до Канади, куди прибув 1 грудня 1938 р. Одразу розпочав активну душпастирську працю серед місцевих українських поселенців. Обслуговував місійні станиці в Саскачевані й Манітобі, після чого осів у емісійному осередку Брентфорд (Онтаріо). Тут уродженець Галичини у 1948 р. став Апостольським екзархом Екзархату Східної Канади [522, с.192].

Систематична увага, яку приділяла галицька митрополія заокеанським єпархіям, сприяла тому, що ГКЦ стала важливим чинником духовного життя не тільки серед української діаспорної спільноти, але й здобувала авторитет серед інших християнських конфесій. 1926 р. у Чикаго відбувся XXVIII Міжнародний євхаристійний конгрес. Один день засідань цього конгресу спеціально був присвячений Східним Церквам [520, с.236].

Митрополит постійно шукав серед молоді жертвних осіб, які могли б себе цілковито присвятити служінню Богові й Україні. Не в останню чергу це було зумовлено внутріцерковними проблемами, пов'язаними з вибором і відрядженням єпископа для українців США. У Церкві на той час не було в підпорядкуванні достатньої кількості самозречених священиків.

Того ж року у Філадельфії заходами К.Богачевського було заплановано заснувати українську духовну семінарію [282, с.188]. Однак більшість українського духовенства та віруючих США виступила проти цього, стверджуючи, що «старий край дасть їм, скільки треба, священиків, а семінарія була би великим тягарем для вірних, бо ж вірні в Америці мусять оплачувати всіх і вся в церкві».

Тим часом конфлікт в єпархії вийшов у площину публічної дискусії. Єпископа підтримував орган «Америка», редактором якого став Осип Назарук, натомість опозицію – часопис «Свобода» [391, с.431-432].

Духовну підтримку українським емігрантам, які виїхали за океан у пошуках кращої долі, надала Греко-католицька церква. Важка праця в лісах Канади, на підприємствах США врешті дала можливість українцям піднятися в матеріальному становищі. З 1923 р. українці починають більш серйозно займатися бізнесом, творять власні фінансові установи, організовується Союз українських бізнесменів у Нью-Йорку. Однак траплялося, що окремі з них, досягши успіху в економіці чи в політичних колах, втрачали зв'язок із діаспорними організаціями [402, с.22]. Ці та інші чинники впливали на становище у США української діаспори та її

церковних структур. Зокрема, на ГКЦ на початку 30-х рр. ХХ ст. негативно відбилася велика економічна депресія.

Контакти та допомога ГКЦ заокеанським парафіям мали не тільки однобічний характер. 1927 р., коли галицькі землі Польщі пережили катастрофічну повінь, єпископ Й.Коциловський звернувся до американського владики К.Богачевського про негайну допомогу. Останній видав відповідний заклик, й за рік було зібрано близько трьох тисяч американських доларів, які було передано українським єпископам рідного краю для допомоги постраждалим селянам [538, с.61].

Підтримка заокеанських поселенців із боку Галицької митрополії здійснювалася через пастирські послання митрополита й листування з емігрантами. З листів переселенців до Канади А. Шептицький довідувався про той важкий стан, в якому вони опинялися на чужій землі, тому й відписував їм з розумінням, даючи корисні поради духовного, морального й практичного характеру [513, с.161].

ГКЦ опікувалася вірними греко-католиками й Латинської Америки. У міжвоєнний період обсяги української еміграції до Аргентини невпинно зростали. В одному тільки 1926 р. в цю латиноамериканську країну прибуло 2825 українців (з них 2318 – греко-католиків). А загалом протягом 1926-1938 рр. до Аргентини із Західної України виїхало 14497 осіб греко-католицького віровизнання [755, с.195]. Підтримка заокеанських поселенців із боку Галицької митрополії здійснювалася через пастирські послання митрополита й листування з емігрантами. 1927 р. в Аргентину після смерті о. І.Сенишина (1926 р.). з Галичини приїхали молоді священики Степан Турчин та Степан Вапрович. Перший невдовзі захворів й був змушений повернутися на батьківську землю [539, с.52]. Священик С.Вапрович своєю невтомною працею завоював довіру не тільки місцевих віруючих українців, але й тутешнього латинського кліру. Щоб сповнити свій духовний обов'язок, він об'їздив усі найдальші українські поселення.

У 1935 р. о. Вапрович передав досить чисельну місійну парафію в складі одинадцяти церков та каплиць (з них п'ять побудованих за його ініціативою) місцевому чинові отців-василіан. Сам повернувся до галицької землі, щоб відпочити й набратися сил для місіонерської праці в Буенос-Айресі. Але цих планів йому не вдалося здійснити. Невдовзі після початку Другої світової війни о. Вапрович був арештований більшовицькою владою й запроторений у сибірські табори [539, с.53].

У 1930 р. Аргентину відвідав єпископ К.Богачевський. За кілька місяців перед початком Другої світової війни за дорученням Ватикану до Аргентини та Бразилії з метою відвідання тутешніх греко-католицьких парафій виїхав єпископ-помічник Іван Бучко. Владика відвідав не тільки українських поселенців у Місіонер, але й також парафії в Буенос-Айресі, в Кордобі й навіть у сусідньому Парагваї. Усюди він закликав віруючих українців організовувати на місцях активне церковно-релігійне життя. Після вступу до Львова Червоної армії І.Бучко не повернувся на рідну землю. Візитація єпископа дала поштовх до організації парафії ГКЦ у провінції Буенос-Айрес [258, с.63].

Систематична увага, яку приділяла галицька митрополія заокеанським єпархіям, сприяла тому, що ГКЦ стала важливим чинником духовного життя не тільки серед української діаспорної спільноти, але й здобувала авторитет й серед інших християнських конфесій. У 1939 р. сюди з української землі приїхали Софронія Ерделі та Маргарита Фендьо. Спочатку вони осіли в місцевості Апостолес, де відкрили новіціат. Опісля українські сестри-монахині поширили свою працю на інші місцевості провінції Місіонер й цілої Аргентини, створюючи нові осідки у Посадас, Буенос-Айресі, Беріссо та у Бовені. Діяльність сестер-василіянок пізніше підтримали і продовжили Згромадження катехиток Серця Ісусового і сестри-служебниці Пречистої Діви Марії [539, с.54-56].

Тримаючи постійний зв'язок із ГКЦ на поселеннях Церква усвідомлювала свій обов'язок оберігати вірних, які вирішили виїхати в еміграцію. Отець Василь Рабій із Лемківщини писав з цього приводу: «Ми не можемо так далі байдужно дивитися на наших парохіян-емігрантів. Їхня доля, спасення душі лежить нам, душпастирям, на серці. Це ж наші духовні діти, наші браття парафіяни! Ми мусимо рятувати їхні душі і дбайливою опікою охоронити нашу еміграцію від нещастя, духовою та матеріальною руйною. Треба нам створити при Кат. Акції у Варшаві, Львові, Станіславові відділи для еміграційних справ під наглядом виключно нашого духовенства для наших людей [423, с.134-135].

Таким чином, встановивши постійну духовну опіку над заокеанською еміграцією, Галицька греко-католицька митрополія допомагала кадрами, надавала моральну, духовну та організаційну підтримку. Важливу роль відіграли заокеанські візити митрополита Андрея Шептицького. Ці та інші заходи сприяли налагодженню організаційного життя українських емігрантів, покращенню їх морального та духовного стану, пристосування до нових умов проживання.

### **7.3. Співпраця з українськими греко-католицькими громадами Європи**

Значна робота проводилася кліром і особисто митрополитом для підтримання тісних контактів з українською діаспорою Західної Європи.

Галицька греко-католицька митрополія всіляко підтримувала структури ГКЦ на тих українських етнічних землях, що у міжвоєнний період перебували в складі сусідніх держав: Чехословаччини, Румунії, СРСР та парафії зарубіжних українців в інших державах Європи. Варто зауважити, що українські греко-католицькі парафії за межами Польщі перебували у прямому підпорядкуванні Ватикану, що ускладнювало контакти з рідним краєм.



На Закарпатті, яке перебувало у складі Чехословацької республіки у міжвоєнний період йшла активна боротьба за національно-культурну ідентифікацію населення краю. Її утвердження було неможливе без зростання національних, духовних та світоглядно-ідеологічних вартостей [651, с.75]. За Австрії греко-католицькі єпархії Закарпаття (Мукачівська, Пряшівська та Гайдудорозька) адміністративно підпорядковувалися римо-католицькій церкві Угорщини. У 1912–1924 рр. єпископом Мукачівської дієцезії був Антоній Папп. У роки Першої світової війни ця єпархія насильно латинізувалася, що викликало масові протести вірних [791, с.43]. Після краху Австро-Угорщини А.Папп виявився безпорадним, і внаслідок релігійної війни на Закарпатті між католиками і православними Мукачівська греко-католицька єпархія втратила близько 100 тис. віруючих, які перейшли на православ'я. Тому Апостольський престол, відкликавши А.Паппа на посаду Мішкольцького адміністратора, призначив на його місце мукачівського генерального вікарія Петра Гевея, який правив єпархією у 1924–1931 рр. й мав дуже приязні стосунки з Галицькою митрополією.

Греко-католицькі вірні у Пряшівській єпархії хоч у 1918–1930 рр. й називали себе «русинами, руснаками», в більшості були пословачені й говорили східнославацьким діалектом. Пряшівський єпископ Стефан Новак, займаючи відверто проугорську позицію, після виникнення Чехословаччини виїхав до Будапешта [767, с.178]. У 1922 р. папська курія призначила Апостольським адміністратором Пряшівської єпархії крижевицького єпископа Діонісія Нярадїя, який ще у роки Першої світової війни мав тісні ділові стосунки з Галицькою митрополією.

Владика, який виразно проголошував себе українцем, активно проводив василіанські місії та регулярні реколекції й сприяв консолідації Пряшівської греко-католицької єпархії. Яскрава українська позиція Д.Нярадїя викликала занепокоєння представників інших національних

орієнтацій. Відтак у вересні 1926 р. Ватикан призначив новим пряшівським адміністратором василіанина Павла (Гойдича) [767, с.180-181]. Новий владика був родом з українського села Руські Пекляни, 1888 р. Вступив до чину отців-василіан у Мукачеві в 1922 р. Єпископські свячення прийняв у Римі 25 березня 1927 р. У 1928 році Андрій Шептицький відвідав Пряшів, де взяв участь у літургійній конференції. Після завершення конференції митрополит відвідав закарпатських греко-католицьких єпископів в м. Ужгороді.

Єпископ Д.Нярадій з Югославії щороку приїздив до Львова, де відвідував митрополита, владик, монастирі, сирітські заклади тощо. Напрявляв до Богословської академії у Львові своїх найкращих кандидатів духовного стану [412, с. 463]. Наприкінці 1938 р. Апостольський Престол іменував крижівського єпископа Діонісія Нярадія Апостольським візитатором та адміністратором у Хусті. Редакція львівського часопису «Нива» з цього приводу зауважила: «Тією номінацією вдоволені не тільки Карпатські Українці а й Українці греко-католики Галичини й усього світу, а передусім ми, духовенство Галицької католицької Церкви». Єпископ Діонісій сповнив надії української Церкви [412, с. 463]. Він підтримав національну орієнтацію та українізацію ГКЦ в період Карпатської України разом із «Товариством українських греко-католицьких священників» [651, с.153].

Не тільки єпископат ГКЦ підтримував зв'язки з Галицькою митрополією в Другій Речі Посполитій. Один із визначних діячів української Церкви в Закарпатті о. прелат Василь Гаджега (1863-1938) постійно контактував з митрополичою консисторією. Закарпатського священика гідно оцінювали й у Львові. Тутешнє Богословське наукове товариство іменувало його своїм дійсним членом [420, с.153-154].

Підтримка зв'язків галицької митрополії з римо-католицьким архієпископом в Оломунці, який разом з Й.Коциловським та василіанами

о. Платонідом Філясом й о. Титом Галушинським був співорганізатором велеградських унійних з'їздів, дала можливість направити цілий ряд українських студентів на навчання в богословський факультет Оломунца (у 1922–1923 рр. – 10 богословів) [416, с.4]. Таким чином, солідно скріплювся кадровий потенціал ГКЦ Чехословаччини.

До Першої світової війни греко-католики Буковини належали до Станіславівської єпархії. Після того як українські землі Північної Буковини увійшли до складу Румунії, для місцевих українців греко-католиків було утворено Апостольську адміністрацію з частин пограничних дієцезій Станіславівської (2 деканати: Сучавський та Чернівецький), Мукачівської (2 деканати – Русполянський та Сиготський) та Гайдудорожської (Сатмарський) [436, с.386-390]. Зміна політичних кордонів й, відповідно, ускладнений зв'язок із колишніми настоятелями дієцезій, які опинилися поза територією Румунії, спонукали папського нунція в Празі Франца Мармаджі виокремити і об'єднати всіх українців-католиків в одну дієцезію, окремо від румун. 7 березня 1922 р. для цієї дієцезії, яка загалом налічувала 38 парохій і близько 70 000 віруючих українців, було призначено настоятеля о. Климентія Злепка, колишнього єпископського делегата, декана і пароха у Сереті Апостольським адміністратором [436, с.386-390].

12 липня 1922 р. Апостольський нунцій у Бухарешті Франц Мармаджі, здійснюючи візитацію Буковини, відвідав греко-католицьку церкву у Чернівцях. Його вітав місцевий провідник українського духовенства о. Клим Ганкевич [366, с.331]. Галицька митрополія підтримувала дві греко-католицькі українські парафії у Відні та Берліні. Віденська парафія мала славу історію з кінця XVIII ст. де більш охоче поселялися колишні вояки-українці австро-угорської армії [625, с.10].

У 1914–1920 рр. парохом був о. Йосиф Жук, а в 1920–1923 рр. – отець Гулин. У роки Першої світової війни кількість парафіян-українців сягнула 15 тисяч. Найбільше серед них було біженців із Галичини та Буковини.

Частина з них у часи національно-визвольної революції 1918–1919 рр. повернулася у рідний край.

22 липня 1923 р. відбулася інсталяція львівського священника М.Горникевича на адміністратора церкви св. Варвари у Відні. Разом із колишніми «сотрудниками» церкви о. Гулином та о. Йосафатом Жаном отець Горникевич відправив Службу Божу, на якій були присутні митрополит А.Шептицький, крижевацький єпископ Діонісій Нярадї, ректор Львівської духовної семінарії о. Тит Галуцинський й колишній голова уряду ЗУНР Кость Левицький. Після богослужіння митрополит провів релігійну конференцію у справі реорганізації та активізації життя віденської парафії. Того ж дня о. Горникевич перейняв керівництво парафії в присутності Андрея Шептицького. Останній вислухав думки тутешніх парафіян із приводу налагодження церковних стосунків в українській громаді Відня. Невдовзі, отримавши австрійське громадянство, отець Горникевич став парохом ГКЦ в австрійській столиці [413, с.2-3].

21–29 грудня 1925 р. греко-католицька спільнота Відня святкувала свято 150 річниці заснування української парафіяльної церкви святої Великомучениці Варвари. Планувався приїзд митрополита, однак він у цей час перебував на лікуванні та відпочинку у Північній Італії, тому не зміг вчасно приїхати до Австрії. Відтак архиерейську літургію відслужив у церкві єпископ Д.Нярадїй [432, с.50]. У Відні о. д-р М.Горникевич налагодив добрі стосунки з місцевими римо-католицькими колами, зокрема з кардиналом Ініцером. Обидва брали діяльну участь у житті українських колоній Відня та Берліна. Необхідно зазначити, що українська присутність у Відні була досить вагомою. У 1926 р. лише до Віденського університету поступили на навчання 43 українці [258, с. 61].

Масштаби української еміграції до Німеччини були значно меншими, ніж до Австрії. Щойно після Першої світової війни почалася тут масове поселення українців. Окрім колишніх бійців Української галицької армії,

котрі не хотіли повертатися до окупованого поляками краю, у Німеччині зосталася частина вояків УНР із таборів інтернованих у Чехословаччині та Німеччині. Українські студенти з Галичини навчалися у Берліні, Гамбурзі, Ростоку, Лейпцігу та Данцінгу.

Що стосується душпастирської опіки, то до Першої світової війни українські сезонні робітники працювали у протестантському середовищі на сезонних роботах й не мали підтримки ГКЦ. Після війни митрополит вислав до Німеччини прелата Леонтія Куницького, однак той не залишився там надовго. 1922 р. до Берліна виїхав о. Михайло Кіндій і працював там до 1926 р., а наступного року виїхав до США [625, с.11]. Зрештою українська парафія у Берліні старанням митрополита А Шептицького отримала свого постійного пароха. Ним став уродженець галицького міста Городок, колишній боєць УГА Петро Вергун. Інтернований у Чехословаччині, він отримав дозвіл на навчання, відбув теологічні студії у Карловому університеті й захистив докторат з історії Церкви. У 1927 р. він був делегований А.Шептицьким до Берліна з метою продовження досліджень з історії мистецтва та роботи над габілітацією. Однак до жовтня того року затримався у Львові, де був висвячений на священника. Незабаром виїхав до Берліна й обійняв духовну пастирську опіку над усіма українськими греко-католиками Німеччини (на той час близько 20 тисяч осіб). З самого початку зіткнувся з браком священників, й більшість обов'язків у берлінській дієцезії спала на його плечі. У німецькій столиці о. П.Вергун, окрім святенництва, займався науковою роботою. Його прийняли на посаду асистента кафедри церковної історії Берлінського університету [625, с.11]. У 1934 р. польський уряд відібрав у о. Вергуна права громадянства й зажадав від німецького уряду висилки священника з Німеччини. Його врятував папський нунцій Євген Пачеллі (пізніше папа Пій XII), з яким П. Вергун був знайомий. За самовіддану працю на чужині Апостольський Престол 1937 р. іменував о. Вергуна прелатом. Як стверджував Петро Романишин, свою

місіонерську працю о. П.Вергун здійснював за вказівкою А.Шептицького й регулярно звітував про неї митрополиту. Священик об'їздив усі місцевості, де українці проживали в громадах, заснував й власним коштом фінансував українські школи в Бремені й Гамбурзі [895, s.64-65].

Українська колонія у столиці Литви Каунасі підтримувала тісні стосунки з єпископом Петром Бучисом із монашого згромадження отців-маріанів. Він відправляв богослужіння для українців у Каунасі. Право відправляти у східному обряді в Литві мав Франциск Каревичіус та інші монахи цього монастиря [361, с.198].

Найважче з політичного, правового та організаційного огляду було підтримувати греко-католиків на теренах СРСР. Релігійна ситуація в Радянському Союзі ускладнювалася тим, що після встановлення більшовицької диктатури боротьба з релігією та Церквою стала однією з центральних завдань радянської влади. Православна і Католицька церкви розглядалися комуністичними правителями як вогнища внутрішньої контрреволюції, а тому стратегічним завданням більшовиків було повне їх знищення або подавлення. Однак, маючи бажання на початку 20-х років вийти з міжнародної ізоляції, радянський уряд пробував нав'язати контакти із Апостольським Престолом [821, с.260]. Свідченням цього було надання Апостольським Престолом матеріальної допомоги Радянській Росії під час голоду на початку 20-х рр. Однак через позицію більшовицького керівництва стосунки з Ватиканом носили поміркований характер, а згодом зовсім погіршилися.

У 30-роки починається другий етап боротьби комуністичного режиму з Римо-католицькою церквою, в результаті чого її організаційні структури в Радянській Україні були остаточно ліквідовані [819, с.150].

У Києві греко-католицький митрополит А.Шептицький мав свого представника в особі о. Миколи Щепанюка, в Петербурзі – Федорова. У роки Першої світової війни М.Щепанюк був вивезений царським урядом із

Галичини як заручник. Наприкінці 1917 р. він став першим парохом спорудженої з дерева у Києві греко-католицької церкви [626, с. 67].

М.Щепанюк підтримував контакти з А.Шептицьким. У 1925 р. до УРСР під виглядом реемігранта прибув Петро Сосенко. Весною наступного року митрополит письмово рекомендував його М.Щепанюку, який врешті став його помічником. Згідно з документами радянських спецслужб, з дорученнями від А.Шептицького до М.Щепанюка зверталися західноукраїнські вчені, які приїздили до Києва у наукові відрядження, – К.Студинський, М.Кордуба, Іларіон Свенціцький [558, с.322, 329].

1929 р. о. М.Щепанюк був арештований радянськими органами й постановою Спеціальної наради при ГПУ УРСР за обвинуваченнями в контрреволюційній діяльності був відправлений у виправно-трудоий табір, звідки вийшов на волю 1933 р. [558, с. 323]. Невдовзі священник став настоятелем римо-католицького костелу с. Кримок Радомишльського району. Та радянські спецслужби не залишили о. М.Щепанюка у спокої – у 1936 р. його знову заарештували й ліквідували [558, с. 330, 335-339].

В умовах тотального контролю направити до радянської України греко-католицького священника було неможливо. Віруючі не мали змоги отримувати постійну підтримку матірної Церкви. Зрештою єдиним містком духовного контакту стало радіо. Польські радіостанції транслювали різдвяні та недільні богослужіння зі Львова. Відтак проповіді А.Шептицького могли слухати і віруючі в СРСР [258, с.91].

Підтримка діаспорних та зарубіжних віруючих базувалася на сталому контакті зверхників галицької митрополії з єпископами ГКЦ у діаспорі й на етнічних українських землях сусідніх держав. Одним зі способів постійного діалогу були унійні з'їзди, єпископські конференції, евхаристійні конгреси.

Способом консолідації та підтримки українських громад стали унійні конгреси. На унійному конгресі в Любляні, який відбувся у 1925 р., був

представник митрополита А.Шептицького о. Гавриїл Костельник [396, с.1-3]. Тоді ж виникла думка здійснити такий конгрес, на якому мали бути присутні уніати-слов'яни з тих країв, де унія мала історичний характер: представники з історичної Галичини, Закарпатської Русі та Югославії. На початку 1926 р. Г. Костельник запропонував організувати такий конгрес у тому ж році в Ужгороді» [396, с.1-3].

Свідченням тісної співпраці Львівської греко-католицької митрополії з українцями зарубіжжя стало святкування 17 січня 1926 р. А.Шептицьким 25 років посідання на митрополичому престолі, коли він отримав привітання від Папа Римського, єпископів Д.Ніярадї, К.Богачевського, Гевея, Такача, священників та українських громад американського та європейського континентів [366, с.37-38].

Найвагомішою нагодою контакту українських владик були єпископські конференції, які за дорученням Апостольського Престолу розпочав митрополит А.Шептицький у 1927 р. у Львові. Метою цих зустрічей було надання можливості усім греко-католицьким єпископам на етнічних українських землях й на поселеннях взаємно пізнати себе й провести спільну конференцію українських владик, що мала вирішити питання уніфікованого видання літургічних текстів, запровадити однастайність в літургічних відправах, оформити спільне партикулярне право для всіх українських єпархій, застосувати найновішу методику у дидактиці богослов'я та поживити діяльність українських церковних інституцій в дусі католицької акції [618, с.43].

29 листопада – 3 грудня 1927 р. у Львові відбулася конференція греко-католицького єпископату, у якій брали участь митрополит та владика: Йосафат Коциловський (перемиський), Григорій Хомишин (Станіславівський), Микита Будка (вінніпезький), Діонісій Ніярадї (крижевацький), Василь Такач (українців Закарпаття), Кирило Куртев (болгарський), Павло Гойдич (Апостольський адміністратор, Пряшів,



Чехословаччина), о. Гануля Генер (вікарій єпископа Такача) [421, с.2]. Темою щоденних нарад конференції були обрядові, кодифікаційні та душпастирські проблеми, які турбували адміністрації ГКЦ різних континентів. Головну увагу приділили питанню упорядкування й усталення правних норм Східної Церкви. Результатом нарад було ухвалено рішення про підготовку, через два роки, з'їзду, який би почав реалізацію об'єднання греко-католицьких церков слов'янських народів. Часопис «Нова Зоря» з цього приводу відзначив: «Так отже справу сю подумано як створення постійної установи, що лучитиме всі греко-католицькі Церкви на всіх слов'янських землях» [265, с.1].

Традиційними для єпископських зібрань були спільні відправи. Учасники першої наради відбули урочисту академію в Львівській духовній семінарії, відвідали заснований А.Шептицьким Національний музей та монастир отців-редемптористів у селі Збоїски біля Львова [421, с.2].

На львівському єпископському зібранні 1927 р. було вирішено, що конференції мали відбуватися кожні п'ять років у Римі, а проміжні наради – щороку в одному з українських єпархіальних центрів європейського континенту [618, с. 44]. Такі зустрічі єпископів відбулися у 1928, 1929 й 1932 (обидві в Римі) та 1934 роках [513, с. 118].

1928 р. проміжна нарада відбулася в Ужгороді [618, с.42]. Продовження внутрішньо церковного діалогу та обміну думками давало можливість вільно обговорювати проблеми, з якими кожен з єпископів стикався у своїй дієцезії [513]. У 1929 р., на який припадав 50-літній ювілей священницького служіння папи Пія XI, наради відбулися 21-29 жовтня у Римі. На цій конференції єпископи узгодили новий «Службник».

Відповідно до ухвали Римської конференції, на початку 1930 р. митрополит організував міжєпархіальну літургічну комісію на чолі з єпископом-помічником Іваном Бучком, яка мала засідати у Львові. У цю комісію усі українські єпархії направили своїх представників, які діяли

узгоджено зі своїми єпископами. Так, мукачівський єпископ своїм представником призначив о. Тита Мишковського, пряшівський – отця Степана Рудя, американський – Василя Такача, Львівська митрополія – ієромонаха-студита Климентія Шептицького [618].

Практика скликання греко-католицьких владик приносила велику користь для всієї спільноти українських католиків. Найбільшим досягненням було поступове зближення між собою досі розрізнених членів українського греко-католицького єпископату. Зокрема, в австрійський період дуже рідко доводилося галицьким владикам підтримувати постійні контакти із закарпатськими єпископами [513].

Зв'язок Галицької митрополії з ГКЦ на Закарпатті було продемонстровано на міжнародному євхаристійному конгресі, який відбувся 35 травня 1938 р. у Будапешті. З Галичини приїхало на конгрес близько 60 учасників, із Закарпаття (з обох єпархій) – біля 600. Обидві гілки ГКЦ виступали окремо. Закарпатці входили до складу чехословацької секції і відправляли свої богослужіння в угорській Греко-католицькій церкві Будапешта, а галичани творили окрему секцію та свої богослужіння служили в каплиці на вулиці Герміна. Разом вони відбули засідання конгресу. Присутні заслухали доповідь о. Назарка на тему: «Вплив Євхаристії на українську культуру» [438, с.201-207].

Постійний контакт та співпраця у духовній площині з вірними греко-католиками, котрі проживали поза межами Галичини, здійснювався також через пастирські послання, адресовані усім українцям. Такого роду звернення єпископату ГКЦ «до всіх людей доброї волі» з приводу голодомору в Радянській Україні було опубліковане наприкінці липня 1933 року [279, с.1]. 12 липня 1938 р. (на празник св. Апостолів Петра і Павла) українська ієрархія Галицької митрополії оголосили спільне пастирське послання про святкування ювілею 950-річчя Хрещення Русі. У своєму зверненні до віруючих вони, зокрема, відзначили: «Ми, всі Єпископи

Галицької Церковної Провінції, запрошуємо передовсім Преосвящених Єпископів нашого обряду й наш нарід Закарпатської Руси, Югославії, Сполучених Держав Північної Америки й Канади, Румунії й Бразилії, щоби з нами злучилися, якщо на те дозволять обставини, в обходженні цього празника, а в тих торжествах уникаймо того всього, що нас ділить і розєднює, а шукаймо всюди того, що лучить і єднає...» [ 441, с.308-309].

Паралельно зі святкуваннями у Європі, зокрема у Ватикані, хвиля відзначення ювілею Християнської України сягнула американського континенту, де українські емігранти під проводом свого духовенства у себе на поселеннях гідно зреалізували ініціативу ГКЦ [541, с.215].

Підтримка й контакти засвідчували серйозні перспективи ГКЦ, яка перетворювалася на важливий чинник міжнародної співпраці. Однак на перешкоді позитивних тенденцій великих планів та ініціатив стала найбільша трагедія людства у ХХ столітті – Друга світова війна.

Таким чином, встановивши постійну духовну опіку над українською еміграцією, галицька митрополія допомагала кадрами, надавала духовну, моральну, а інколи й матеріальну підтримку. ГКЦ різними способами підтримувала церковні структури на тих українських етнічних землях, що у міжвоєнний період перебували в складі Чехословаччині, Румунії й СРСР, а також зарубіжних українців в інших державах Європи.

Духовенство ГКЦ в особі Ватикана вбачала єдиного захисника своїх прав від репресій польського уряду, зносили з яким відбувалися в різних формах та на різних рівнях, зокрема через листування, візити до Апостольської столиці митрополита, єпископів та уповноважених представників від духовенства, зустрічі з папськими представниками в Польщі й Україні, а також через навчання студентів із Галичини в духовних навчальних закладах у Римі. Найбільш ефективними із зазначених форм були особисті зустрічі митрополита з Папою Римським під час його поїздки країнами Західної Європи й Америки. За погодженням

з Папою Римським Конгрегація в справах Східних Церков у лютому 1921 року спеціальним декретом уповноважила А.Шептицького провести пастирську візитацію українських парафій східного обряду в Південній Америці на правах Апостольського візитатора. А за розпорядженням Папи в 1924 р. в абатстві Амей (Голландія) розпочав діяльність монастир отців-бенедиктів, які студіювали візантійський (унійний) обряд.

Постійний контакт з Апостольським Престолом забезпечували теологічні студії української молоді в Римі, зокрема в Папській колегії та в духовній семінарії св. Йосафата, утримання якої з 1939 р. взяла на себе Конгрегація у справах Східних Церков. Важливе значення щодо зміцнення зв'язків з Апостольською столицею мав і конкордат, підписаний Ватиканом із польським урядом 10 лютого 1925 р.

В окремих випадках Апостольська столиця ставала й своєрідним «третейським суддею» як для вирішення конфліктів у лоні ГКЦ, так і пошуку підтримки щодо дій польської влади. Стосунки ГКЦ з Апостольським Престолом здійснювалися й на рівні віруючих, які носили молитовно-паломницький характер. Кульмінацією стосунків ГКЦ із Ватиканом стало святкування 950-літнього ювілею Хрещення Русі, коли 21 травня 1939 р. за участю Папи Римського, кардиналів та жителів Риму в соборі св. Петра відбулося Архиєрейське богослужіння.

Таким чином, взаємовідносини ГКЦ з Апостольським Престолом мали надзвичайно динамічний і всебічний характер.

Важливим чинником консолідації вірних ГКЦ на американському континенті була поїздка митрополита А.Шептицького в 1920–1922 рр., під час якої він не лише проводив митрополичі візитації, а й добродійні акції зі збору коштів для дітей-сиріт Галичини. Окрім того, необхідно відзначити й велику суспільно-політичну вагу візитів митрополита країнами Північної і Південної Америки. Під їх впливом українські емігранти відчували свою нерозривну духовно-релігійну та культурну єдність із батьківщиною, а

також сприяли утвердженню авторитету ГКЦ та греко-католицького віросповідання на американському континенті.

Контакти ГКЦ з українською діаспорою країн Америки підтримувалися також через єпископів і священників, яких митрополит направляв для виконання ними духовних місій у релігійних громадах. Зокрема, тут працювали єпископ М.Будка, представники чернечих чинів отці Й.Жан та Ф.Бонн, священники І.Борецький, який в 1948 р. став Апостольським екзархом Екзархату Східної Канади, К.Богачевський та багато інших.

Систематична увага, яку приділяла Галицька митрополія ГКЦ заокеанським єпархіям, була важливим чинником не лише для зміцнення й розбудови їх духовно-релігійного життя, а й посилення авторитету ГКЦ серед інших християнських конфесій Північної і Південної Америки.

Галицька греко-католицька митрополія всіляко підтримувала структури ГКЦ на тих українських етнічних землях, що у міжвоєнний період перебували в складі сусідніх держав: Чехословаччини, Румунії, СРСР та парафії зарубіжних українців в інших державах Європи. Ці контакти відбувалися у формі візитів зверхників Галицької митрополії, унійних з'їздів, єпископських конференцій, євхаристійних конгресів, пастирських послань, святкування ювілейних дат з історії Церкви тощо. Таким чином, ГКЦ здійснювала постійну духовну опіку над українською еміграцією, підтримуючи різними способами їх церковно-релігійні структури.

## ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити загальні висновки про сутність та значущість суспільно-політичної діяльності ГКЦ в умовах міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.), внести пропозиції щодо подальшого закріплення і здійснення свободи совісті і віросповідань у сучасних умовах.

1. Незважаючи на досить значну кількість публікацій з питань участі ГКЦ у суспільно-політичному житті Східної Галичини в умовах міжвоєнної Польщі, нині відсутнє комплексне дослідження з цієї проблеми. Історіографія історії Греко-католицької церкви в період між Першою та Другою світовими війнами характеризується великою кількістю наукових досліджень, авторами яких є дослідники з діаметрально протилежними ідеологічними та методологічними засадами. Наукові розвідки в цій тематичній ніші складалась під впливом суперечливих суспільно-політичних процесів у Галичині після Першої світової війни, а також у 40–80-ті роки та після падіння соціалістичної системи й розпаду Радянського Союзу.

Періодизація наукового доробку дає підстави виокремити три етапи опрацювання цієї тематики: 1) міжвоєнний час і період Другої світової війни (1920–1945 рр.); 2) повоєнний (1946–1989 рр.); 3) сучасний (від 1990 р.). Кожен з них має свої особливості, викликані зміною державно-політичних режимів, ідеологічних орієнтирів, правового статусу Греко-католицької церкви, а також геополітичними трансформаціями.

Перший період освоєння вказаної проблематики позначений, так би мовити, миттєвими рефлексіями на тогочасні події, які ще «не відстоялися», не віддалилися настільки, аби досягнути їх широкий історичний контекст, всебічну взаємообумовленість і вплив на майбутні явища. Більшість публікацій цього періоду виконані в публіцистичному ключі та мемуарному жанрі. Разом з тим, саме в них знайшли відображення

такі складні сторінки минулого, як становлення та діяльність ЗУНР; боротьба за державний статус Східної Галичини; українсько-польські відносини і спроби міжнаціонального порозуміння; роль архієреїв Греко-католицької церкви в суспільному житті українства та інші питання.

Специфічними ознаками другого періоду слід вважати: 1) оформлення різних методологічних підходів до опрацювання теми у вітчизняній та зарубіжній науці; 2) освоєння нових джерельних масивів та впровадження їх до наукового обігу; 3) надмірна ідеологізація науково-публіцистичних текстів, викликана періодом «холодної війни». На якісно новий рівень польсько-українські студії вийшли після того, як зник цензурний диктат комуністичного ідеологічного апарату. Найбільш продуктивно працювали в цьому тематичному сегменті історики обох цих країн та діаспори, яким і належить основний доробок.

Віддаючи належне попередникам, необхідно визнати, що залишається чимало питань, пов'язаних з життєдіяльністю Греко-католицької церкви у Галичині, що потребують поглибленого дослідження. Виконання цього дисертаційного проекту мало б стати ще одним кроком до відтворення комплексної картини, в центрі якої перебувала Греко-католицька церква.

Джерельну базу дисертаційної праці становлять документи з центральних та обласних архівосховищ України (ЦДАГОУ, ЦДАВОУ, ЦДІАУЛ, ДАІФО, ДАЛО, ДАТО). Республіки Польща (AAN, APPz), Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, епістолярії, мемуарна література, щоденники та інші джерела особистого походження.

Важливим й інформативно насиченим джерелом інформації є тогочасна періодична преса. Важливим інформативним джерелом виявилися шематизми духовенства діючих єпархій та Апостольської

адміністрації Лемківщини, звіти і статистичні зведення, що дають уявлення про кількісні параметри діяльності ГКЦ.

У цілому джерельну базу можна вважати репрезентованою і здатною забезпечити необхідний рівень емпіричного наповнення тексту й аргументувати теоретичні положення та міркування.

Методологічною основою дисертаційного дослідження стали теоретичні напрацювання провідних вітчизняних і зарубіжних вчених. Характер поставлених завдань визначив підбір відповідного пошукового й дослідницького інструментарію. Для їх розв'язання дисертант синтетично використовував комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних методів дослідження. На загал це забезпечило належний рівень теоретичного осмислення фактологічного матеріалу та вихід на обґрунтовані асоціації, порівняння, узагальнення та висновки.

**2.** Греко-католицька церква відіграла важливу роль у процесах державотворення ЗУНР, захисту її в умовах польсько-української війни, у пошуку шляхів дипломатичного впливу щодо вирішення долі Східної Галичини у повоєнні роки.

Події першого листопада 1918 р. у Львові та проголошення української державності стало переломною віхою у формуванні національної свідомості українського населення. В організації Листопадового чину велику роль відіграло греко-католицьке духовенство. Священики брали участь у створенні органів самоврядування на місцях, створенні загонів самооборони та народної міліції.

Важливу роль в активній участі духовенства в державотворенні відіграв пастирський лист митрополита Андрея Шептицького з нагоди проголошення ЗУНР, в якому закликав віруючих жертвувати всім, навіть життям, для захисту і будівництва української держави. ГКЦ духовенство взяло активну участь у діяльності Української Національної Ради,



встановленні української влади на місцях після Листопадового зриву, участі в місцевих та центральних органах самоврядування.

Активними організаторами української держави на місцях стали отці-декани Львівської, Перемиської та Станіславівської єпархій, яких підтримало духовенство. Представники духовенства взяли участь у формуванні тимчасового уряду ЗУНР – Державного секретаріату. На пропозицію митрополита А.Шептицького було створено посаду Державний секретаря освіти і віросповідань, яке очолив Олександр Барвінський. Про авторитет церкви свідчить і те, що до розширеного складу УНРади крім ієрархів ГКЦ – митрополита А.Шептицького, Перемиського та Станіславівського єпископів Й.Коциловського й Г.Хомишина ввійшли також біля двох десятків священиків. Духovenство взяло активну участь у формуванні органів влади на місцях, «народної міліції» для підтримання правопорядку, у формуванні УГА й зборі добровільних пожертв для підтримки армії, організації релігійного й культурно-просвітнього життя в парафіях.

Церква відіграла велику роль у формуванні інституту греко-католицького капеланства в структурі УГА. Інститут капеланства в УГА відіграв значну роль у підтримці високого морально-бойового духу особового складу та вихованні його в дусі патріотизму й високої дисципліни в умовах польсько-української війни. Цьому сприяли особисті якості капеланів, висока освіченість, національна свідомість і самопожертва у ході кровопролитних битвах за українську державність, вірність церковним ідеалам.

Митрополит Андрей Шептицький та греко-католицький єпископат доклали багато зусиль в пошуку шляхів для українсько-польського примирення. Ними було здійснено системні заходи з метою впливу на послів Ради країн Антанти, які в Парижі вирішували подальшу долю Східної Галичини. Важливу роль у цьому плані відіграли поїздки

А.Шептицького у Європу та Америку з метою знайти можливі дипломатичні шляхи для вирішення долі Галичини. Крім того, митрополит зібрав кошти для надання допомоги понад 20 тисячами дітям-сиротам, що залишилися без засобів існування внаслідок Першої світової та українсько-польської війни. Ці поїздки мали великий міжнародний резонанс, сприяли поширенню інформації про українців Галичини, авторитету ГКЦ. Необхідно зазначити, що крім А.Шептицького у вирішенні долі Східної Галичини приймали участь й інші представники ГКЦ.

3. У міжвоєнній Польщі були представлені різні релігійні конфесії. Згідно першого (1921 р.) і другого (1931 р.) всепольських переписів населення третину (приблизно 9 млн.) населення становили національні меншини. Найчисельнішою конфесією була польська Римо-католицька церква, яка згідно ст. 114 Конституції Польщі, посідала у державі провідне становище. Греко-католики становили більшість у трьох східно-галицьких воєводствах. В Галичині крім РКЦ, ГКЦ діяли Вірмено-католицька церква. Після Першої світової війни тут появляються протестантських течії, кількісне збільшення і поширення яких розпочинається з 1925 р. Польський уряд не протистояв їх поширенню, оскільки вважав, що тим самим вони ослаблюють ГКЦ. Лояльно відносилася влада і до діяльності на території Польщі громад іудейського віросповідання. Найменш чисельними на території Східної Галичини були громади мусульман та караїмів. Між різними релігійними конфесіями не існувало відкритого антагонізму.

Національна політика польських урядів стосовно Східної Галичини була великодержавною, спрямованою на повну асиміляцію українського населення й перетворення регіону в інтегровану частину Польщі. Ця політика проводилася як радикальними, так і ліберальними методами. На сторожі захисту національних прав українців Галичини постійно перебувала ГКЦ. Правовий статус релігійних громад визначався ст. 111 Конституції Польщі, яка надавала право громадянам створювати релігійні

об'єднання, а власне сама релігія офіційно визнавалася духовно-моральною сферою суспільства, тобто не була відділена від держави. Однак, гарантуючи релігійним конфесіям статус юридичної особи та відповідні права, конституція водночас й обмежувала їх, оскільки «першість» у державі віддавалася РКЦ.

Важливе значення для діяльності ГКЦ мав конкордат між Польщею та Ватиканом, підписаний 10 лютого і запроваджений в дію із 3 серпня 1925 р., який гарантував Римо-католицькій церкві та її «дочірним» структурам становище рівноправного партнера. Особливо важливим був той факт, що Апостольський Престол застеріг собі виключне право вибору правлячих єпископів та їх помічників без жодного втручання з боку держави. В той-же час ГКЦ змушена була існувати в системі діяльності польської влади. На вимогу польської сторони у § 18 конкордату говорилося, що в Польській державі жоден уніатський єпископ не має права опіки над вірними своєї пастви, які з будь-яких причин мешкають поза територіальними межами Галицької митрополії. З іншого боку, польські римо-католицькі єпископи, незважаючи на різницю обряду могли здійснювати опіку над такими віруючими на всій території Речі Посполитої.

Греко-католицька церква на фоні польської урядової політики асиміляції національних меншин відігравали роль національно-духовного й морального чинника, тісно пов'язаного з національно-історичними та християнськими звичаями і традиціями українського народу.

**4.** У міжвоєнний період розвиток організаційної структури ГКЦ відбувався на двох рівнях: адміністративно-територіальному, на якому основну ланку Церкви становили єпархії, що в свою чергу поділялися на деканати, а групи єпархій об'єднуються в митрополію, та ієрархічному або адміністративно-управлінському, де структурними елементами були насамперед єпископи (ординарій та помічники), єпархіальні собори та

адміністративні органи, які безпосередньо регулювали життя Церкви, зокрема капітула, консисторія та церковний суд, декани (протопресвітери) та парафіяльні управи, а також духовні семінарії та церковні товариства (братства). У своїй діяльності всі вони покладалися на чинну норму канонічного права. Відповідно до чинного канонічного права, єпископи-ординарії в межах своїх єпархій користувалися повною особистою законодавчою, виконавчою та судовою владою, яку могли частково делегувати єпископам-помічникам, колегіальним дорадчим органам (капітулі, консисторії, єпархіальному судові) чи окремим священикам (генеральному вікарію, деканам тощо). Важливе значення щодо визначення правового статусу ГКЦ мала польська Конституція та конкордат, які відкрили перспективи для подальшого її організаційного зміцнення, розширення релігійної, культурно-освітньої, добродійної та місіонерської діяльності. Така організаційна структура давала можливість ефективної роботи усіх структур церкви, сприяла своєчасному прийняттю рішень.

5. Політика польського уряду в національному питанні була великодержавною і спрямованою на повну асиміляцію українського населення та перетворення Східної Галичини в інтегровану частину Польщі. Протистояти цьому курсу можна було тільки консолідацією національних сил. Такою інтегруючою ланкою стає ГКЦ, яка тісно співпрацювала з «Просвітою», «Рідною школою», молодіжними товариствами, відкривала й підтримувала на добровільні пожертви українські навчальні заклади та проводила через світські й релігійні українські товариства значну культурно-просвітницьку та морально-духовну виховну роботу.

6. Ухвала Ради послів країн Антанти про передачу Східної Галичини Польщі стала новим поштовхом до масових маніфестацій українського громадянства краю. ГКЦ намагалася відігравати роль консолідуючого фактора й не допустити нового українсько-польського протистояння, що

могло б призвести до остаточної втрати надії на відновлення української державності в майбутньому. Усвідомлюючи важливість пошуку щодо збереження державотворчих здобутків та аналізу помилок Української революції 1917–1920 рр. ГКЦ акцентує головну увагу на роботі серед молоді. На глибоке переконання митрополита, тільки цілеспрямована й постійна душпастирська праця духовенства із молоддю мала перспективи розвитку національної ідеї та визвольних настроїв на території Східної Галичини. Втілення ідеї митрополита проводилося греко-католицьким духовенством через активну їх участь і співпрацю з українськими товариствами і політичними партіями, створення релігійних товариств, а також через засоби масової інформації та релігійну літературу. Все це й дало можливість ГКЦ на фоні розчарувань від втрати державності, міжпартійних суперечок заявити про себе в першій половині 20-х рр. як про консолідуючу силу і захисника прав і свобод українського громадянства краю від асиміляційної політики польської влади.

Стабільним був розвиток парафій, чернечих (чоловічих та жіночих) чинів, релігійних товариств. Водночас ГКЦ намагалася впливати й на суспільно-політичне життя, а також протидіяти шкідливим, на думку ієрархів, політичним ідеологіям. Зокрема, єпископ Г.Хомишин вбачав вихід із ситуації у створенні релігійного культурно-просвітницького товариства, що діятиме під патронатом Церкви. Відповідно, рекомендував священикам припинити співпрацю з іншими українськими товариствами.

Створення релігійно-просвітницьких товариств «Єдність», «Скала», КАУМ, а також об'єднань партійного характеру – Християнської суспільної партії, Української християнської організації, Української католицької народної партії, Українського католицького союзу свідчили про активізацію суспільно-політичної діяльності ГКЦ серед українського населення. Важливу роль у висвітленні цих процесів відіграла релігійна преса. Про ставлення владик ГКЦ до суспільно-політичних подій свідчать

їх пастирські листи. Завдяки цьому в 20–30-х рр. за ГКЦ остаточно закріпився статус як єдиної консолідуючої національно-релігійної сили, здатної планомірно відстоювали інтереси та права українського громадянства краю.

У міжвоєнний період розвинулися контакти ГКЦ з національно-демократичним табором, який уособлювала Українська Національно-Демократична Партія, а в 20–30-х рр. – Українське національно-демократичне об'єднання. Окремі священики були членами центральних органів УНДП та УНДО, а також очолювали повітові комітети. УНДО й ГКЦ тісно співпрацювали в справах, які стосувалися захисту національних, культурних та релігійних інтересів українського населення. Водночас були й українські партії, радикально налаштовані проти ГКЦ, зокрема, УРП, КПЗУ, УСДП. Особливо неоднозначними й складними були відносини з ОУН. У міжвоєнний період ГКЦ намагалася впливати на ідеологію та практику українського національно-визвольного руху, відстоюючи насамперед християнські засади, підтримуючи демократично-ліберальні цінності перед впливом авторитарних тенденцій. ГКЦ не розділяла крайніх поглядів як зліва, так і з права. Церква активно виступала проти комуністичної ідеології а також проти втягування молоді в ризиковані політичні акції з боку ОУН. В той же час ГКЦ активно лобіювала усі можливі легальні форми політичного впливу на польську владу з метою отримання політичних та економічних преференцій для українців.

7. У пошуках виховних ідеалів власне концепція ГКЦ знайшла широку підтримку серед педагогічної і батьківської громадськості Галичини, а на фоні гострої міжпартійної боротьби утвердила віру в те, що найкращими виховними ідеалами для молоді були, є і будуть християнські цінності в тісному поєднанні з історичною пам'яттю минулого.

8. ГКЦ як ні одна з політичних партій та громадських організацій зробила чимало в питанні добродійної діяльності з підтримки освітніх

установ, заходів культурологічного змісту, надання допомоги дітям-сиротам та найбільш вразливим соціальним верствам українського населення. Переконливим доказом цього була добродійна діяльність чернечих (чоловічих і жіночих) орденів і згромаджень, при яких діяли школи, курси, притулки, захорони, сиротинці та інші заклади соціального захисту. Особистий приклад добродійної діяльності показував митрополит, владика та чимало представників духовенства. Добродійні освітні акції дозволяли підсилувати статус і потенціал української спільноти, яка перебувала у нерівних умовах з польською нацією, яка мала державну підтримку, як титульна нація.

9. Велику увагу греко-католицький єпископат приділяв освіті священиків. Підготовка священичих кадрів ГКЦ головним чином відбувалася у Львівській, Перемишльській та Станіславській духовних семінаріях та їх філіалах, на богословських курсах, а також у Львівській Богословській академії та у духовних навчальних закладах за кордоном (Італії, Франції, Швейцарії). На початку 20-х рр. владика Г.Хомишин та Й.Коциловський мали намір запровадити celibat, що спричинило невдоволення серед семінаристів і суспільний резонанс, тому в 1925 р. єпископи змушені були відмовитися від своїх намірів.

Крім духовних семінарій, діяли дві філії Львівської духовної семінарії – імені св. Йосафата у Львові та в Рогатині. У Перемишльській єпархії діяв Єпархіальний інститут богословських студій, який очолював сам єпископ Й.Коциловський, а в Станіславській – Богословський лицей імені св. Йоана Золотоустого. Завдяки діяльності названих вище духовних закладів кількість священиків значно збільшилась. Підготовка священичих кадрів була важливою не лише для внутрішнього організаційно-структурного зміцнення та покращення роботи в парафіях, а й мала важливе політичне значення для зміцнення авторитету ГКЦ серед населення, оскільки власне

священики здійснювали виховання українського населення на християнських цінностях.

10. Вхідження Східної Галичини до складу Польщі та зміна політичних пріоритетів для українських політичних партій та організацій спонукало українську громадськість до пошуку нових виховних ідеалів для молоді. Висувалися різні концепції як представниками політичних партій, так і педагогічної громадськості. Не стояли осторонь цієї важливої проблеми й богослови ГКЦ, оскільки з цього питання Церква мала чималий досвід. Оскільки головними заповідями християнської моралі є любов до Бога та ближнього, то, на думку богословів, ця любов проявиться лише тоді, коли «на першому місці будуть не матеріальні, а духовні цінності, не буде поділу на роди, на бідних і багатих, на добрих і поганих». Можливість розпочати реалізацію такої концепції на практиці дала Католицька акція, започаткована в 1930 р. папою Римським Пієм XI і приурочена до 1900-річчя Голгофської Жертви Сина Божого, що мала відзначатися в 1933 р. Відповідно 1933 р. було оголошено «Роком Ісуса Христа».

Католицька акція значною мірою вплинула на представників українських громадських, освітньо-виховних та педагогічних інституцій, зокрема «Союзу українок», «Українського педагогічного товариства», «Просвіти» та інших. ГКЦ в особі її владик, богословів, духовенства вдалося переконати педагогічну й батьківську громадськість Галичини, що найкращими виховними ідеалами для молоді були, є і будуть християнські цінності в тісному поєднанні з історичною пам'яттю минулого.

11. Важливим напрямом діяльності ГКЦ була підтримка міжнародних контактів з Апостольською Столицею, греко-католицькими релігійними громадами країн Західної Європи та Америки. Ці контакти підтримувалися на рівні особистих зустрічей високопоставлених достойників, проведення унійних з'їздів, єпископських конференцій, евхаристійних конгресів, пастирських послань, відзначення ювілейних дат, через обмін



священичими і чернечими кадрами тощо. Постійні контакти сприяли взаємній підтримці греко-католицьких громад, утвердженню їх статусу, консолідації для вирішення важливих релігійних і соціальних питань. Власне завдяки такій консолідації під час закордонної подорожі митрополита Андрея Шептицького країнами Західної Європи й Америки в 1921–1922 рр. було зібрано значну суму коштів для допомоги дітям-сиротам Галичини.

12. Церковно-релігійна ситуація в сучасній Україні і та обставина, що кожний громадянин може визнавати свою належність до будь-якої з існуючих конфесій чи релігійних об'єднань або бути атеїстом, зумовили виразну орієнтацію на забезпечення рівності перед законом як кожної із конфесій, так і кожної людини й громадянина. Цьому, на нашу думку, сприятимуть такі заходи:

– подальше теоретичне опрацювання поняття релігії з урахуванням плюралізації вірувань як результату урізноманітнення їхніх об'єктів, особливо поширення нетрадиційних релігій і вірувань;

– досягнення чіткості й прозорості у визначенні правового статусу церкви та релігійних організацій можливе лише за внесення відповідних змін у чинне законодавство, а саме:

– *по-перше*, запровадити серед релігійних організацій розподіл на релігійні товариства, релігійні установи та релігійні об'єднання залежно від порядку їх утворення й управління;

– *по-друге*, релігійно-правове поле діяльності релігійних організацій в Україні, релігійні центри яких знаходяться за межами України, визначати конкордатами.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

### І. Архівні документи

#### Центральний державний архів вищих органів влади і управління України

Ф. 3505 Матеріали Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки, зібрані польським урядом у 1919–1920 рр. (колекція) оп. 1

1. Спр. 1. Документи про переговори поляків із ЗОУНР у зв'язку з війною між ними, про відношення Червоного хреста до закладів у Львові. 09.11. 1918 – 26.03.1919 рр., 48 арк.
2. Спр. 28. Документи про діяльність митрополита А. Шептицького. 18.03.1914 – 25.12. 1918 рр., 648 арк.
3. Спр. 31. Документи повітових комісарів ЗОУНР Дрогобича, Городенки, Бучача, Чорткова, Бродів, Богородчан та ін. 10.11.1918 – 10.05.1920 рр., 1020 арк.
4. Спр. 35. Розпорядження ЗУНР та ЗОУНР. «Вісник державних законів і розпоряджень ЗОУНР», «Вісник державного секретаря освіти та віросповідань» та ін. 7.12.1918 – 15.05.1919 рр., 209 арк.

Ф. 3566 Товариство допомоги емігрантам з України, Львів  
оп. 1

5. Спр. 1. Статут українського Товариства допомоги емігрантам з України. Меморіал про становище українців у Польщі. Звіт про роботу. 16.06.1921 – 20.06.1923 рр., 51 арк.
6. Спр. 11. Прохання різних емігрантів про надання допомоги. 19.06. – 24.09.1921 р., 173 арк.
7. Спр. 24. Річна книга Товариства допомоги емігрантам з України. 17.02.1921 р.– 28.02.1925 рр., 625 арк.

Ф. 3569 Союз українських студентських організацій в Польщі, Львів  
оп. 1

8. Спр. 3. Матеріали III краєвого Конгресу українських студентів. 20 – 21 березня 1932 р., 23 арк.
  9. Спр. 13. Листування з Центральним Союзом українських студентських товариств, з товариствами «Чорномор», «Обнова», студентським спортивним клубом у Львові, з редакцією «Українське слово» в Парижі, про діяльність Центрального Союзу українських студентів, про надсилку інформації до часописів, запрошення на збори та інше. 25.05.1932 – 28.11.1937 рр., 138 арк.
- Ф. 3833 Краєвий провід (керівництво) Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях  
оп 1
10. Спр. 1. Листування українських націоналістів про заснування націоналістичних організацій, їх діяльність та інше. 11.02.1934 р. – 30.03.1942 рр., 230 арк.
  11. Спр. 10. Документи до націоналістичних українських журналів і газет (статті, доповіді, заяви, відозви). 25.05.1935 р. – 17.06.1938 р., 73 арк.
  12. Спр. 11. Журнали «Юнак» за 1933-1936 рр. та заклики ОУН до української молоді. 1933 – 1936., 17 арк.

### **Центральний державний архів громадських об'єднань України**

Ф. 6 ЦК Комуністичної партії Західної України

оп. 1

13. Спр. 69. Постанова Березневого пленуму ЦК КРПП. Стаття Балабанова про правий ухил в КРПП. 1928–1930 рр., 31 арк.
14. Спр. 113. Статистичні відомості про стан парторганізацій КПЗУ. 1925–1928 рр., 10 арк.
15. Спр. 143. Резолюція II з'їзду КПЗУ. 1925–1926 рр., 125 арк.
16. Спр. 149. Постанова і тези III з'їзду Комуністичної партії Польщі. 1925 р., 428 арк.

17. Спр. 247. Постанова Політбюро КПЗУ, протоколи, резолюції і листування з парторганізаціями і членами КПЗУ про стан підпільної роботи в Західній Україні. 1925–1928 рр., 415 арк.
18. Спр. 250. Постанова Секретаріату ЦК КПЗБ. Резолюції ЦК КПЗБ і ЦК КПЗУ. Доповідна записка про роботу «Просвіт» та інших масових організацій, розгортання масового робочого руху і зміцнення пролетарського ядра в КПЗБ. 1927–1929 рр., 22 арк.

**Центральний державний історичний архів України, м. Львів**

Ф. 179 Кураторія Львівського шкільного округу, м. Львів

оп. 1

19. Спр. 594. Листування з Міністерством віросповідань і освіти та настоятелями монастирів про організацію навчання та діяльність шкіл при монастирях. 1927–1930 рр., 55 арк.

оп. 3

20. Спр. 1071. Статут приватної жіночої гімназії сестер Василіанок у Яворові. 1936 р., 55 арк.

21. Спр. 1330. Статут. Історична хроніка вчительської семінарії сестер Василіанок у Львові 1922–1924 рр., 23 арк.

22. Спр. 1484. Звіти про діяльність приватної вчительської семінарії сестер Василіанок у Яворові. 1922–1932 рр., 205 арк.

23. Спр. 1571. Справа про заснування приватного жіночого ліцею сестер Василіанок у Львові. Статут. 1937–1938 рр., 8 арк.

24. Спр. 685. Статути, програма навчання, бюджети, листування та інші документи про заснування та діяльність приватної жіночої кравецької школи у Бориславі. 1936–1939 рр., 64 арк.

оп. 4

25. Спр. 1795. Звіти про перевірку діяльності приватної сільськогосподарської школи с. Милованє. 1933–1938 рр., 78 арк.

оп. 5

26. Спр. 72. Список дитячих садків у Львівському воєводстві. 1921 р., 75 арк.
- Ф. 201 Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів  
оп. 1
27. Спр. 104. Листи А. Шептицького до духовних осіб, політичних діячів про ситуацію в краї. 1939 р., 37 арк.
28. Спр. 107. Листи до А. Шептицького від духовних осіб з суспільно-політичних та господарських питань. 1910–1934 рр., 238 арк.
29. Спр. 212. Листування з українськими установами та організаціями в Східній Галичині про суспільно-політичну ситуацію. 1926–1944 рр., 35 арк.  
оп. 4 в
30. Спр. 503. Матеріали рішень краєвого Євхаристійного Конгресу католицьких єпископів у Познані та інше. 1930 р., 15 арк.
- Ф. 206 Українське педагогічне товариство «Рідна школа», м. Львів
31. Спр. 151. Звернення народної організації українців Львова до українських дітей з закликом вступати в приватні українські школи, товариства. 1926 р., 2 арк.
32. Спр. 280. «Довжні грамоти», видані Головною управою товариства. 1934–1939 рр., 305 арк.
- Ф. 309 Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка, м. Львів  
оп. 1
33. Спр. 2573. Протоколи, резолюції, листування та інші документи про проведення народних зборів у містах Перемишлі та Стрию з метою збереження церковної унії. 1925 р., 12 арк.
34. Спр. 2574. Протоколи, резолюції, листування та інші документи про проведення народних зборів у містах Львові, Коломиї, Станіславі з метою збереження церковної унії. 1925 р., 18 арк.
- Ф. 348 Товариство «Просвіта», м. Львів. 1868–1939 рр.

35. Спр. 6812. Газетні статті, замітки та повідомлення про діяльність товариства «Скала». 1935–1939 рр., 58 арк.
- Ф. 358 Шептицький Андрей-Олександр-Роман (1865–1944), митрополит греко-католицької церкви, граф  
оп. 1
36. Спр. 18. Стаття про переслідування на Холмщині. 1938 р., 63 арк.
37. Спр. 90. Зауваження проти виступу посла Войцеховського в сеймовій бюджетній комісії проти ГКЦ в лютому 1938 р. 1938 р., 96 арк.
38. Спр. 104. Листування з воєводою, старостами. 1924–1927 рр., 64 арк.
39. Спр. 108. Листи українських організацій, комітетів, спілок в Канаді і США до А. Шептицького про надання коштів на благодійні цілі. 1911–1938 рр., 138 арк.
40. Спр. 115. Листування з українськими товариствами Охорони дітей і опіки над молоддю та сирітськими притулками у Львові, Долині, Дрогобичі та ін. до А. Шептицького про діяльність та надання коштів 1923–1939 рр., 135 арк.
41. Спр. 146. Листи українських навчальних закладів, товариств та молодіжних організацій у Варшаві, Перемишлі і Познані до А. Шептицького про діяльність та надання грошової допомоги. 1930 р., 78 арк.
42. Спр. 147. Листи українських навчальних закладів та студентів релігійних товариств в Галичині і Волині до Митрополита Андрея про діяльність та надання грошової допомоги 1917–1938 рр., 81 арк.
43. Спр. 150. Листи Кураторії Львівського шкільного округу навчальних закладів у Львові і Пінську до Шептицького А. про діяльність та надання грошової допомоги 1919–1937 рр., 32 арк.
44. Спр. 151. Листи українських навчальних закладів, Союзу пластунів, емігрантів у Празі і Подєбродах до Шептицького А. про діяльність та надання грошової допомоги. 1917–1938 рр., 100 арк.

45. Спр. 152. Листи українських навчальних закладів, студентських організацій Австрії, Бельгії, Німеччини та ін. до Шептицького А. про діяльність та надання грошової допомоги. 1899–1938 рр., 59 арк.
46. Спр. 163. Листи Станіславівського єпископа Григорія Хомишина. Т. 1. 1907–1930 рр., 225 арк.
47. Спр. 164. Листи Станіславівського єпископа Григорія Хомишина. Т. 2. 1931–1938 рр., 128 арк.
48. Спр. 229. Листування А. Шептицького з кореспондентами з прізвищами на літери «Вла-Вон». 1901–1938 рр., 170 арк.  
оп. 2
49. Спр. 291. Листи Григорія Хомишина Андрею Шептицькому. Т. 1. 1901–1908 рр., 98 арк.
50. Спр. 292. Листи Григорія Хомишина Андрею Шептицькому. Т. 2. 1909–1914 рр., 89 арк.  
оп. 3
51. Спр. 227. Листування Шептицького А. з Міністром фінансів Чехословаччини з приводу фінансової допомоги для української фінансової академії в Подебрадах. 1932 р., 16 арк.
52. Спр. 293. Тези доповіді св. Верховського Глеба «Про значення власного пожертвування», яку він зробив на засіданні східної секції Міжнародного євхаристичного конгресу в Чикаго (США). 23.06.1926 р., 18 арк.
- Ф. 359 (Назарук Осип Тадейович (1883–1940 рр.) – адвокат, письменник, громадський і політичний діяч)  
оп. 1
53. Спр. 35. Записна книжка. 1936–1937 рр., 142 арк.  
оп. 1
54. Спр. 192. Лист до Організаційного суду Української Народної Обнови (УНО) у Станіславі з приводу інтерв'ю тижневика “Неділя” з послом

- І. Волянським. 1936 р., 7 арк.
55. Спр. 197. Листи до о. Тита Галущинського. 1929–1938 рр., 95 арк.
56. Спр. 199. Листи до кореспондентів з прізвищами на букви Д-З-Й. 1929–1938 рр., 33 арк.
57. Спр. 208. Листи до Хомишина Григорія. Т. 1. 1929–1936 рр., 183 арк.
58. Спр. 209. Листи до Хомишина Григорія. Т. 2 і останній. 1936–1939 рр., 207 арк.
59. Спр. 210. Листи до о. І. Чернодолі. 1936–1939 рр., 57 арк.
60. Спр. 225. Листи А. Бойчука. 1931–1940 рр., 162 арк.
61. Спр. 289. Листи Мельниківської О., Мельниковича О., Метеллі С., Микитюка В. до Назарука. 1930–1939 рр., 18 арк.
62. Спр. 331. Листи Хомишина Григорія до Назарука. Т. 1. 1922–1934 рр., 36 арк.
63. Спр. 332. Листи Хомишина Григорія до Назарука. Т. 2 і останній. 1935–1939 рр., 141 арк.
64. Спр. 336. Листи Чернодолі Іллі до Назарука. 1936–1939 рр., 118 арк.
65. Спр. 379. Меморандум, протоколи, листування та інші документи про діяльність української католицької преси. 1927–1938 рр., 83 арк.
66. Спр. 380. Статут, резолюції, листи та інші документи про діяльність партії Українська Народна Обнова. 1930–1936 рр., 134 арк.
67. Спр. 397. Звіт, протоколи, листування та інші документи про діяльність Української Християнської Організації у Львові. 1925–1928 рр., 25 арк.
- Ф. 406 Редакція газети «Нова Зоря», м. Львів
68. Спр. 16. Листування з культосвітніми релігійними організаціями і приватними особами про вислання і поміщення статей, оголошень та інформацій. Т. 1. 1926–1936 рр., 112 арк.
- Ф. 408. Греко-католицький митрополичий ординаріат  
оп. 1



69. Спр. 22. Протоколи засідань міжєпархіальної літургійної комісії у Львові. 1931 р., 30 арк.
70. Спр. 47. Циркуляри, розпорядження, протести, скарги, списки арештованих та інші документи про переслідування польськими властями греко-католицької церкви. 1919–1938 рр., 108 арк.
71. Спр. 50. Звернення духовенства до президента Польщі з протестом проти арешту А.Шептицького в монастирі Шариток у Познані. 1923 р., 133 арк.
72. Спр. 53. Резолюції, зауваження, листи та інші документи про доцільність celibату священників. 1924–1925 рр., 50 арк.
73. Спр. 130. Довідка про напад польських солдат на церкву в Маріамполі. 1919 р., 2 арк.
74. Спр. 172. Списки керівного складу жіночих монастирів Львівської єпархії та учениць василіанських учбових закладів у Львові, які були на утриманні Шептицького А., монастирів, товариств. 1928–1937 рр., 54 арк.
75. Спр. 184. Листи монахинь василіанських монастирів у Крижевцях і Кудринцях Шептицькому А. про виділення коштів на будівництво дому для бідних дітей, прийняття до монастиря, надання допомоги, особисті справи та ін. 1919–1937 рр., 27 арк.
76. Спр. 193. Листи монахинь василіанського монастиря у Львові (вул. Зиблікевича) Шептицькому А. про надання допомоги та особисті справи. Списки монахинь. 1924–1937 рр., 111 арк.
77. Спр. 194. Звіти, рахунки і повідомлення про витрату коштів на сирітський заклад при василіанському монастирі у Львові (вул. Потоцького). Список сиріт. 1901–1938 рр., 16 арк.
78. Спр. 229. Листи монахинь-служебниць монастирів в Бережанах і Болехові Шептицькому А. про надання допомоги та особисті справи. 1925–1938 рр., 30 арк.

79. Спр. 234. Листи монахинь-служебниць монастирів в Новосілці та Перегінську про надання допомоги та особисті справи. 1925–1945 рр., 9 арк.
80. Спр. 235. Листи монахинь-служебниць монастирів в Помор'ях і Рогатині про надання коштів на утримання сирітського притулку (в Рогатині) та особисті справи. 1924–1938 рр., 26 арк.
81. Спр. 239. Листи монахинь студитського монастиря і закладу для сиріт-немовлят в Брюховичах Шептицькому А. про надання допомоги. 1935–1942 рр., 8 арк.
82. Спр. 243. Листи монахинь студитського монастиря і закладу для сиріт-немовлят у Львові про надання допомоги 1931–1938 рр., 42 арк.
83. Спр. 249. Листи монахинь студитського монастиря в с. Убині Шептицькому А. про заснування притулку для сиріт при монастирі 1930–1931 рр., 5 арк.
84. Спр. 259. Листи монахинь йосафаток монастиря в Тернополі Шептицькому А. про надання допомоги. 1928–1938 рр., 14 арк.
85. Спр. 263. Листи до А. Шептицького монахинь монастиря пресвятої родини в Гошові про надання допомоги та особисті справи. 1926–1942 рр., 20 арк.
86. Спр. 264. Листи до А. Шептицького монахинь монастиря пресвятої родини в Долині і Залукві про надання допомоги. 1927–1942 рр., 11 арк.
87. Спр. 300. Звернення студентів Духовної семінарії в м. Станіславі до своїх товаришів по навчанню із закликами підтримки їх у боротьбі проти celibату. 1925 р., 2 арк.
88. Спр. 321. Протоколи засідань ради товариства «Захист митрополита Шептицького А. для сиріт» у Львові. 1918–1939 рр., 75 арк.
89. Спр. 322. Звіти, петиція та листи про діяльність марійських товариств у Львові. 1923–1938 рр., 16 арк.

90. Спр. 371. Квитанції, рахунки, відомості та інші документи про витрати з митрополичої каси і особистого фонду Шептицького А. 1922–1935 рр., 69 арк.
91. Спр. 554. Звернення, листи та інші документи діяльності благодійних товариств у Львові про надання матеріальної допомоги. 1901–1938 рр., 138 арк.
92. Спр. 582. Матеріали про діяльність Української християнсько-народної партії та інше. 1923–1924 рр., 35 арк.
93. Спр. 583. Програма Української християнсько-народної партії у Львові та лист А. Шептицькому про поновлення її діяльності. 1923–1925 рр., 5 арк.
94. Спр. 585. Лист органів громадської безпеки Шептицькому А. з вимогою заборонити демонстраційні збори, присвячені вшануванню пам'яті жертв листопадових подій 1918 р. 1923 р., 1 арк.
- Ф. 409 Центральна адміністрація столових маєтків греко-католицької митрополії, м. Львів  
оп. 1
95. Спр. 55. Фінансові звіти про прибутки і видатки митрополії за 1919–1921 рр., 64 арк.
96. Спр. 363. Справа про надання допомоги будівельним матеріалом та дровами товариствам, школам, окремим особам та іншим 1924–1928 рр., 383 арк.
97. Спр. 378. Справа про надання допомоги товариствам і приватним особам 1935–1936 рр., 206 арк.
98. Спр. 382. Листування з освітніми, благодійними товариствами та приватними особами про надання допомоги будівельним матеріалом та дровами. 1937 р., 312 арк.

99. Спр. 632. Дарчий акт про пожертвування митрополитом Шептицьким А. земельних ділянок і господарських будинків монастиреві Студитів у Львові (Збоїська). 1930 р., 2 арк.
100. Спр. 1046. Справа про побудову початкової школи в с. Крилос. 1924–1938 рр., 134 арк.
101. Спр. 1434. Звіти управління маєтками в с. Перегінське про пожертвування дров благодійним товариствам і окремим особам на основі сервітутного права. 1937 р., 84 арк.
102. Спр. 2331. Листування з управлінням маєтків в с. Яхторів про надання матеріальної допомоги церковно-монастирським закладам, притулкам та приватним особам 1927–1935 рр., 137 арк.
- Ф. 451 Греко-католицька богословська академія, м. Львів  
оп. 1
103. Спр. 253. Листування з Президією ради міністрів, Міністерством віросповідань і освіти, Греко-католицьким митрополичим ординаріатом у Львові про відстоювання прав академії на нерухому власність. 1921–1934 рр., 94 арк.
- Ф. 462 Український горожанський комітет, м. Львів  
оп. 1
104. Спр. 222. Повідомлення, описи подій, листи до Ліги Націй та ін. документи про руйнування і пограбування церков та монастирів польськими легіонерами та обмеження в правах греко-католицького духовенства. 1918–1923 рр., 151 арк.
- Ф. 508 Марійське товариство молоді, м. Львів. 1900–1944 рр.  
оп. 1
105. Спр. 41. Листування Митрополичого ординаріату з управою Марійського товариства та Кураторією Львівського шкільного округу про заснування марійських дружин та кружків. 1925–1939 рр., 63 арк.
106. Спр. 49. Листи харитативної секції при марійській дружині студенток

- у Львові про організацію фантової лотереї. 1932–1933 рр., 10 арк.
- Ф. 572. Український єпархіальний комітет опіки над військовими сиротами,  
м. Львів  
оп. 1
107. Спр. 1. Історична довідка про заснування та діяльність «Українського  
Єпархіального Комітету над військовими сиротами», «Українського  
Краєвого Товариства охорони дітей і опіки над молоддю» та ін. 1917–  
1920 рр., 3 арк.
108. Спр. 13. Статути, протоколи товариства «Українського сирітського  
захисту» ім. А. Шептицького у Львові. 1917–1918 рр., 29 арк.
- Ф. 581 Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР та ЗУНР  
оп. 1
109. Спр. 146. Накази та оперативні звіти начальної інтендантури  
Галицької армії при КЕА (Команді етапу армії) та окружних  
командувань в Коломиї, Самборі та Чорткові. 1919 р., 143 арк.
110. Спр. 109. Накази начальника комендатури Галицької Армії.  
1919 р., 78 арк.
- Ф. 667 Державний Секретаріат освіти і віросповідань ЗУНР. 1918–1919  
рр.  
оп. 1
111. Спр. 118. Листування з єпископськими ординаріатами і деканатами  
про призначення і переміщення священиків, виплату їм зарплати і  
іншим питанням. 1918–1919 рр., 176 арк.

### **Державний архів Івано-Франківської області**

- Ф. 2 Станіславське воєводське управління. 1919–1939 рр.  
оп. 1

112. Спр. 20. Інформація повітових староств про осіб, підозрюваних в комуністичній та українській націоналістичній діяльності на території Станіславського воєводства. 1921–1922 рр., 77 арк.
113. Спр. 45. Листування з Міністерством внутрішніх справ і повітовими староствами про введення польської мови у службову діяльність адміністративних органів, скарги греко-католицького духовенства про заборону застосування у листуванні української мови. 24.09.1921–3.07.1925 рр., 153 арк.
114. Спр. 180. Листування з повітовими староствами про ставлення греко-католицького духовенства до існуючої влади. 23.02.1923 – 28.06.1924 рр., 115 арк.
115. Спр. 237. Листування з повітовими староствами про діяльність греко-католицького духовенства. 22.05–19.06.1924 рр., 80 арк.
116. Спр. 319. Листування з Міністерством внутрішніх справ про діяльність російських білоемігрантів на території Польщі 1922–1926 рр., 78 арк.
117. Спр. 343. Листування з повітовими староствами про діяльність української націоналістичної військово-спортивної організації «Пласт» 1922–1927 рр., 228 арк.
118. Спр. 373. Листування з повітовими староствами щодо надання свідчень про утворення в повітах відділень Української Християнської Організації. 3 жовтня 1925 – 15 листопада 1926 рр., 73 арк.
119. Спр. 637. Листування з повітовими староствами і органами поліції про діяльність Українського Національно-Демократичного Об'єднання на території Станіславського воєводства. 3 січня 1–22 грудня 1928 р., 43 арк.
120. Спр. 733. Листування з повітовими староствами про діяльність греко-католицького духовенства. 09.09.1929 – 23.03.1931 рр., 209 арк.
121. Спр. 937. Статті митрополита Шептицького про діяльність

- Українського Католицького Союзу, вміщені у газетах «Мета», «Діло». 29.04–22.07.1932 р., 5 арк.
122. Спр. 1002. Листування з Міністерством внутрішніх справ про представлення брошури єпископа Хомишина «Українська проблема». 1 лютого – 1 квітня 1933 р., 11 арк.
123. Спр. 1347. Свідчення повітових староств про передвиборчу агітацію яку проводили різні політичні партії в повітах Станіславського воєводства. (21 серпня – 27 вересня 1935 р., 143 арк.
124. Спр. 1431. Щомісячні звіти Станіславського воєводського управління про політичну ситуацію у воєводстві. 11 лютого – 9 липня 1936 р., 243 арк.  
оп. 3
125. Спр. 319. Листування із Станіславським повітовим староством про затвердження статуту українського товариства «Скала» у Станіславі. 5 березня – 29 серпня 1934 р., 25 арк.
126. Спр. 320. Листи обліку читалень українського товариства «Скала» в селах Станіславського воєводства. 23 січня 1934 – 26 лютого 1938 рр., 117 арк.
127. Спр. 383. Листування із Станіславським повітовим староством про затвердження статуту церковного товариства ім. Івана Милостивого в м. Станіславі. 26 листопада 1938 – 17 липня 1939 рр., 24 арк.  
оп. 4
128. Спр. 48. Список дитячих притулків, які перебували на фінансуванні Польсько-американського комітету допомоги дітям. 7.04–27.06.1922 р., 29 арк.
129. Спр. 209. Листування з повітовими староствами про фінансування дитячих притулків з державного бюджету. 17.07.1929 – 15.04.1934 рр., 19 арк.  
оп. 11

130. Спр. 4. Листування з повітовими староствами про діяльність греко-католицьких священників у селах воєводства. 8.10.1921 – 1.09.1922 рр., 58 арк.

Ф. 6. Станіславське повітове староство. 1920–1939 рр.

оп. 1

131. Спр. 58. Статут товариства «Просвіта» і листування з органами поліції про діяльність і персональний склад правління читалень товариства у повіті. 27.07.1922 – 1.06.1939 рр., 189 арк.

Ф. 68. Станіславське воєводське управління державної поліції. 1921–1939 рр.

оп. 2

132. Спр. 437. Агентурні свідчення повітових осередків поліції про діяльність українських буржуазно-націоналістичних партій УСРП, УНДО та інших в Станіславському повіті. 17 січня – 30 грудня 1937 р., 153 арк.

Ф. 69 Станіславське повітове управління державної поліції. 1919–1939 рр.

оп. 1

133. Спр. 234. Листування з органами поліції Станіславського повіту про діяльність українських націоналістів в період виборчої кампанії в Станіславському повіті. 1933–1935 рр., 447 арк.

134. Спр. 478. Листування з Станіславським повітовим староством про наявність та діяльність українських націоналістичних організацій і політичних партій в Станіславському повіті 1925–1926 рр., 120 арк.

135. Спр. 498. Листування із Станіславським повітовим староством і спостерігачами державної поліції про діяльність політичних партій у зв'язку з виборами в польський сейм. 27 травня – 31 жовтня 1935 р., 260 арк.

136. Спр. 592. Інформація про діяльність української організації «Українська народна обнова». 1936–1937 рр., 10 арк.



137. Спр. 730. Інформація постерунків державної поліції Станіславського повіту про діяльність українського товариства «Скала» в повіті. 1937–1938 рр., 50 арк.
138. Спр. 747. Повідомлення спостерігачів державної поліції Станіславського повіту про діяльність греко-католицького духовенства в повіті. 15 травня 1937 – 3 січня 1938 рр., 34 арк.
139. Спр. 859. Повідомлення секретних інформаторів поліції про діяльність партії Українська Народна Обнова в Станіславському повіті. 20 квітня – 18 липня 1938 р., 8 арк.
140. Спр. 864. Повідомлення секретних інформаторів поліції про виступи українських націоналістів проти обмеження діяльності української церкви в Станіславському повіті. 9 лютого – 31 серпня 1938 р., 86 арк.
- Ф. 91 Тлумацьке повітове староство  
оп. 1
141. Спр. 43. Листування з Станіславським воєводським управлінням і дільничими командами поліції про діяльність українських націоналістичних організацій і товариств «Просвіта», «Сокіл» та ін. в Тлумацькому повіті. 1931–1933 рр., 30 арк.
- Ф. 226 Прокуратура окружного суду, м. Станіслав. 1922–1939 рр.  
оп. 1
142. Спр. 417. Справа про звинувачення Августиняка Михайла Яновича за завдання важкого тілесного ушкодження. 1933 р., 9 арк.
- Ф. 378 Станіславська філія товариства «Просвіта»  
оп. 1
143. Спр. 6. Річні звіти про діяльність читальні «Просвіта» в с. Пасічна Станіславського повіту. 1909–1938 рр., 29 арк.
144. Спр. 9. Протоколи загальних зборів читалень товариства «Просвіта» Станіславського повіту. 1924–1936 рр., 140 арк.
- Ф. 504 Єпископська Консисторія в м. Станіславів. 1788–1939 рр.

оп. 1

145. Спр. 808. Протоколи засідань Станіславської Єпископської консисторії. 15 січня – 15 жовтня 1919 р., 14 арк.

Ф. 632 Колекція документів з історії освіти періоду ЗУНР. 1919–1922 рр.

оп. 1

146. Спр. 4. Лист Греко-католицькому парохіяльному урядові в Жидячах з подякою за пожертвування на користь дітей українських емігрантів. 2 травня 1922 р., 1 арк.

Ф. Р-388 Уповноважений Ради по справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Станіславській області. 1944–1959 рр.

оп. 2

147. Спр. 6. Дані про релігійні общини всіх віросповідань по Войнилівському району Станіславської області. 05.09.1944 – 01.08.1945 рр., 25 арк.

148. Спр. 31. Дані, листування про монастирі, відомості про монахів і монашок греко-католицької і римо-католицької церков по Станіславській області. 13.02.1945 – 2.03.1946 рр., 66 арк.

149. Спр. 51. Матеріали про використання приміщень колишнього жіночого монастиря в м. Станіславі по вул Дзержинського № 94. 1945–1950 рр., 118 арк.

150. Спр. 52. Матеріали про зняття з реєстрації релігійної громади євангельських християн-баптистів в с. Завадка Калуського району. 13.02.1945–10.10.1962 рр., 116 арк.

### **Державний архів Львівської області**

Ф. 1 Львівське воєводство. 1921–1939 рр.

оп. 1

151. Спр. 621. Блейкопф Зенон Адольфович, 22 арк.

оп. 29

152. Спр. 611. Про кількість костелів і церков, які користувалися правом патронату. Із листування з Міністерством віросповідань і громадської освіти. 1919–1921 рр., 55 арк.  
оп. 52
153. Спр. 9. Листування в справі греко-католицьких священиків 1923–1930 рр., 41 арк.  
оп. 52
154. Спр. 23. Листування відділу безпеки з 2-м відділом штабу про надання допомоги в роботі контррозвідки місцевою адміністративною владою. 1920–1924 рр., 28 арк.
155. Спр. 250. Справи про громадсько-політичну діяльність греко-католицького духовенства. 1925–1932 рр., 46 арк.
156. Спр. 2908. Справа про усунення українського уніатського священика В. Стерняка із парафії в Пустомитах через звинувачення в націоналістичній агітації. 1926–1934 рр., 6 арк.
- Ф. 11 Львівський окружний суд  
оп. 29
157. Спр. 20. Справа про звинувачення священика Петрицького Теодора в підбурюванні щодо приховування зброї, яка залишилась після ліквідації ЗУНР. 1921–1923 рр., 60 арк.
- Ф. 110 Львівське міське староство  
оп. 3
158. Спр. 1601. Повідомлення Станіславського воєводського управління про конфіскацію № 6 української газети «Авангард». 1932 р., 5 арк.

### **Державний архів Тернопільської області**

- Ф. 231 Тернопільське воєводське управління, м. Тернопіль, 1921–1939 рр.  
оп. 1

159. Спр. 6. Листування з Міністерством віросповідань та повітовими староствами про націоналістичну діяльність духовенства на території воєводства. Т. 1. 1921 р., 75 арк.
160. Спр. 7. Листування з Міністерством віросповідань та повітовими староствами про націоналістичну діяльність духовенства на території воєводства. Т. 2. 1924 р., 82 арк.
161. Спр. 19. Список українських товариств на території Борщівського, Бережанського та Чортківського повітових староств. 03.01.1920 – 01.02.1921 рр., 16 арк.
162. Спр. 136. Листування з повітовим староствами та органами поліції про націоналістичну діяльність вчителів і духовенства на території воєводства. 07. 03. 1922–21. 01. 1925 рр., 62 арк.
163. Спр. 528. Листування з повітовими староствами та органами поліції про конфіскацію брошур «З хати до хати», «Збройна і культурна війна», газети «Діло» в Тернопільському воєводстві. 23.11.1924 – 27.07.1926 рр., 43 арк.
164. Спр. 621. Донесення повітових староств та органів поліції про національний склад учнів шкіл, вимоги українського населення щодо введення навчання українською мовою та листування з окружним прокурором з цього питання. 27.01.1925 – 03.12.1925 рр., 134 арк.
165. Спр. 761. Листування з повітовими староствами та повітовими управліннями поліції про націоналістичну діяльність українських священиків. 06.01.1926 – 07.05.1927 рр., 39 арк.
166. Спр. 762 а. Список українців, підозрюваних в нелояльності до польського уряду. 1926 р., 42 арк.
167. Спр. 951. Відомості, списки та короткі характеристики повітових староств на діячів націоналістичних партій, польських та українських товариств і організацій, які існували на території Тернопільського воєводства. 1927–1928 рр., 84 арк.

168. Спр. 2914. Характеристики Тернопільського воєводського управління, повітових староств, органів поліції та адміністративних установ на окремих осіб. Т. 12. 1936 р., 158 арк.
169. Спр. 2998. Листування з опікуном шкільного округу у Львові та повітовими староствами про встановлення та зміну віросповідання учнів шкіл. 10.03 – 18.05.1936 р., 10 арк.
170. Спр. 3066. Донесення повітових староств та органів поліції про націоналістичну діяльність ОУН та її окремих членів. 15.02–03.09.1937 рр., 128 арк.
171. Спр. 3067. Донесення повітових староств та органів поліції про поширення окремими українцями листівок проти польського уряду. 26.03 – 15.12.1937 рр., 14 арк.
172. Спр. 3463. Інформація повітових староств та органів поліції про організаційний стан українського товариства «Орли». 1938 р., 39 арк. оп. 2
173. Спр. 31. Періодичні відомості про діяльність читальні «Просвіта» в с. Козова Бережанського повіту Тернопільського воєводства. 25.02.1921 – 13.05.1932 рр., 51 арк.
174. Спр. 172. Періодичні відомості про діяльність читальні «Просвіта» в с. Броди Бережанського повіту Тернопільського воєводства. 14.01.1924 – 03.07.1936 рр., 36 арк.
175. Спр. 190. Періодичні відомості про діяльність читальні «Просвіта» в с. Залісся Бережанського повіту Тернопільського воєводства. 18.01.1926 – 08.05.1936 рр., 44 арк.
176. Спр. 241. Статут, періодичні відомості про діяльність читальні «Просвіта» в м. Бучач Тернопільського воєводства. 15.07.1924 – 25.05.1939 рр.

177. Спр. 368. Статут, періодичні відомості про діяльність читальні «Просвіта» в м. Бучач Тернопільського воєводства. 15.07.1924 – 25.05.1939 рр., 20 арк.
178. Спр. 388. Статут, періодичні відомості про діяльність читальні «Просвіта» в м. Збараж Тернопільського воєводства. 28.11.1924 – 01.06.1938 рр., 46 арк.
179. Спр. 458. Статут, періодичні відомості про діяльність читальні «Просвіта» в м. Зборів Тернопільського воєводства. 25.01.1925 – 14.06.1939 рр., 24 арк.
180. Спр. 695. Статут, періодичні відомості про діяльність читальні «Просвіта» в с. Копичинці Гусятинського повіту Тернопільського воєводства. 22.03.1927 – 03.03.1937 рр., 6 арк.
181. Спр. 1029. Періодичні відомості про діяльність читальні «Просвіта» в м. Підволочиськ Тернопільського воєводства. 22.06.1924 – 29.04.1938 рр., 18 арк.
182. Спр. 4746. Періодичні відомості про діяльність читальні «Просвіта» в м. Кам'янка Струмилівська. 15.02.1925 – 08.05.1938 рр., 97 арк.
183. Спр. 4749. Періодичні відомості про діяльність товариства «Рідна школа» в с. Ладиш-Новий Тернопільського воєводства. 03.03 – 05.03.1937 рр., 1 арк.
184. Спр. 4880. Періодичні відомості повітового староства про змію складу керівництва українського товариства «Рідна Школа» в с. Підгайці Тернопільського воєводства. 23.02 – 27.07.1935 р., 2 арк.
185. Спр. 5040. Періодичні відомості повітового староства про зміну складу керівництва українського товариства «Рідна Школа» в м. Тернопіль. 30.07.1929 – 01.12.1938 рр., 17 арк.
- Ф. 276 Збаразька повітова команда державної поліції, м. Збараж Тернопільського воєводства. 1920–1939 рр.

186. Спр. 60. Донесення постерунків поліції с. Токи про загальні збори членів Української націонал-демократичної та Української соціал-радикальної партій. 18.09.1928 – 31.10.1928 рр., 2 арк.

187. Спр. 130. Розпорядження повітової команди поліції, донесення постерунків і листування із Збаразьким повітовим староством соціал-радикальної партій. 18.09.1928 – 31.10.1928 рр., 25 арк.

Ф. 282 Підгаєцька повітова команда державної поліції, м. Підгайці  
Тернопільського воєводства. 1920–1939 рр.

Оп. 1

188. Спр. 190. Справа про розслідування суперечки між українцями та поляками з приводу використання каплиці в с. Михайлівка. 31.05.1929 – 15.05.1930 рр., 25 арк.

189. Спр. 351 Розпорядження Тернопільської воєводської команди і листування з постерунками поліції щодо нарад повітових інструкторів. 28.11.1933 – 23.01.1934 рр., 20 арк.

190. Спр. 396. Розпорядження Тернопільської воєводської команди, відомості повітової команди і постерунків поліції про партії і організації на території повіту та їх членів. 07.09– 19.09.1935 р., 26 арк.

### **Львівська національна наукова бібліотека. Відділ рукописів**

Ф. 9 Окремі надходження

оп. 1

191. Спр. 1069, 41 арк.

192. Спр. 1260, 23 арк.

Ф. 11 Барвінський Олександр – педагог, історик, громадський і політичний діяч. 1847–1927 рр.

193. Спр. 2665 / п. 160. Хомишин Григорій. Листи до Барвінського Олександра Григоровича. 1904–1923 рр., 107 арк.

### **Archiwum Akt Nowych w Warszawie**

#### Zespół 9. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych

194. Sygn. 1285. Ref. p.t. «Problem polsko-ukraiński» 1937 r., 79 k.
195. Sygn. 1036. Referat Wydziału Narodowścigo WSW pt. Ukraińskie i ruskie ugrupowania w Polsce z dnia 1 kw. 1927 r., 140 k.
196. Sygn. 1049. Notatka pt. «Sejm 1938 r.» Zamierajca m.in. fragmenty przemowwicnia prozesa Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej W. Mudryja w Sejmi dnia 3.XII.1938 r. – 7 k.
197. Sygn. 1335. Komunikat informacyjny widzilu Naroowścigo WSW dotycne ruchu ukraińskiego. 1931–1933, 87 k.
198. Sygn. 1295. Referat naczelnika Wydziału Społeczno-Politycznego Urzadu wojew. Lwowskiego pt. Sprawy ukraińskie, 1934–1937, 340 k.

#### Zespół 322. Ministerstwo Spraw zagranicznych

199. Sygn. 789. Ambasada w Londynie, 120 k.
200. Sygn. 5336. Wydział Wschodni, 26 k.

#### Zespół 14. Ministerstwo wyznań religijnych i oświecenia publicznego

201. Sygn. 476. Biskupstwa, Konsystorze, kapituły i dzikanaty w Stanisławowie, 1918–1939, 456 k.
202. Sygn. 449. Archibiskupstwo wo Lwowie, 1919–1934, 346 k.
203. Sygn. 450. Biskupstwa, Konsystorze, kapituły i dzikanaty w Przemyślu, 1919–1934, 284 k.
204. Sygn. 929. Sprawy osobowe. Ksieży-raporty wojewodow o antypanstwowej dzialności kliru greko-katol. w Malopolsce, 1919–1939, 642 k.
205. Sygn. 929. Referat «Wyznania Katolicke. Sprawy osobowe. Kwartalne sprawozdania wojewodow o dzialności polityznej klerukat, 1939, 198 k.

### **Arhiwum Państwowe w Przemyślu**

Zespół. – Arhiwum Biskupstwa Grecko-Katolickiego w Przemyślu



206. Sygn. 5540 [tom II]. Sprawy nauki religii w szkołach. Miesiąc dobrej prasy sprawozdania, 1937, 744 k s.
207. Sygn. 5615 [tom II]. Sprawy nauki religii w szkołach. Sprawozdania z przebiegu miesiąca dobrej prasy. Materiały do schematyzmu, 1933, 732 k.
208. Sygn. 9574. Peremyński Eparchalni Widomosty, 1927–1930, 1278 k.
209. Sygn. 5353. Zezwolenia na zabawy w dniach zakazanych. Sprawy Komisji Ochrony Zabytków przy Ordynariuszu Grec. kat. w Przemyślu. Zjazdy dekanalne (soborczyki). Sprawy diaków. Regulacje parafii. Sprawy metrykalne. Wizytacje dziekańskie parafii, 1931, 718 k.
210. Sygn. 5338. Wykazy szkód wojennych (głównie cerkwi. Sprawy budowy i naprawy cerkwi i budynków parafialnych. Sprawy Seminarium Duchownego, 1921, 511 k.
211. Sygn. 5351. Wizytacje dziekańskie parafii. Zjazdy dekanalne (soborczyki, 1927, 646 k.
212. Sygn. 5366 [tom III]. Wizytacje dziekańskie parafii. Zjazdy dekanalne (soborczyki). Dyspensy od postu, 1966, 247 k.
213. Sygn. 5605. Sprawy dotyczące ewakuowanych i wysiedlonych Rusinów (1916). Spisy świąt obrządku gr. kat. (1917). Sprawy dotyczące diaków. Sprawy wynagrodzenia i zapomóg dla duchownych i ich rodzin, 1919, 161 k.
214. Sygn. 9483. Listy Jozafata Kocyłowskiego, biskupa przemyskiego od różnych nadawców, 1918–1943, 108 k.  
Zespół Apostolska Administracja Łemkowszczyzny. 1934–1945.
215. Sygn. 2. Protokoły posiedkow referentów Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny, 1935–1936, 8 k.
216. Sygn. 4. Protokoły z konferencji plenernych oraz Komisji prawntj, 1935–1936, 191 k.
217. Sygn. 8. Korespondencja Apostolskiego Administratora ks. Basylego Mościucha, 1935–1941, 86 k.

218. Sygnatura 6. Organizacja Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny, 1939, 186 s.

Zespół 1088. Towarzystwo «Eparchialna Pomioz» w Przemyślu

219. Sygn. 4. Statut, 1918, 14 k.

220. Sygn. 5. Statut z 1929 r., 1929–1930, 18 k.

221. Sygn. 26. Książka kasowa, 1933–1938, 138 k.

222. Sygn. 34. Zbiórka ofir na budowę cerkwi OO Bazylianów w Przemyślu, 1930, 3 k.

## II. Опубліковані документи

223. Блажейовський Д. Историчний шематизм Львівської архієпархії (1832–1944). Т. 1 : Адміністрація і парохії / Д. Блажейовський. – Львів ; К. : Академія, 2004. – 1004 с. ; Т. 2 : Духовенство і релігійні згромадження. – Львів ; К. : Академія, 2004. – 570 с. – Текст: англ.

224. Блажейовський Д. Историчний шематизм Перемиської єпархії з включенням Апостольської Адміністрації Лемківщини (1828–1939) / Д. Блажейовський. – Львів : Каменярь, 1995. – 1008 с. – Текст: англ.

225. Блажейовський Д. Историчний шематизм Станиславівської (Івано-Франківської) єпархії від її заснування до початку Другої світової війни (1885–1938 / Д. Блажейовський. – Львів : Місіонер, 2002. – 450 с. – Текст: англ.

226. Бучацький О. Альбом столових маєтків греко-католицької митрополії / О. Бучацький // Мета.– 1932. – 21 лютого. – С. 13.

227. Вестник законов и распоряжений краевых для Королевства Галиции и Володимирии разом с великим Княжеством Краковским. – Львов, 1869. – 456 с.

228. Відозва повітового комітету праці в Стрию до всечесного духовенства Стрийського протопресвітрату // Львівські архіпархіальні відомості. – 1933. – 15 грудня. – С.177.

229. Відозва Руського товариства педагогічного // Шкільна часопис. – Львів, 1884. – 1 (13) Цвѣтня.
230. Внешняя политика СССР. 1917–1944 : сб. документов : в 4 т. Т. 2 : 1917–1924. – М. : Изд-во ВПШ, 1944. – 880 с.
231. Документи до історії нашої церкви // Нива. – 1926. – Ч. 11–12. – С. 430–431.
232. Жертвенність. Грошові джерела «Рідної школи». Коляда // Рідна школа. – 1937. – 20 грудня. – С. 368.
233. Жертви на сироти // Вісник Станіславської єпархії. – 1922. – Ч. 1–3. – С. 14–20.
234. Жіноча фахова школа сс. Василіанок у Львові // Мета. – 1933. – 21 травня.
235. Західно-Українська народна республіка 1918–1923 : Документи і матеріали. Т. 1. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – 584 с.
236. Звідомлення виділу товариства Перемиська єпархіальна поміч // Перемиські єпархіальні відомості. – 1928. – Ч. 10. – С. 153.
237. Звіт з діяльності виділу Є.П. за час від 2 липня 1929 до 16 червня 1930 // Перемиські єпархіальні відомості. – 1930. – Ч. 8–11. – С. 127.
238. Звіт з діяльності виділу товариства П.Є.П. за час від 1 червня 1932 до 1 червня 1933 // Перемиські єпархіальні відомості. – 1933. – Ч. 12. – С. 133.
239. Звіт з діяльності виділу товариства П.Є.П. за час від 1 червня 1933 до 1 червня 1934 // Перемиські єпархіальні відомості. – 1934. – Ч. 7–8. – С. 100.
240. Звіт з діяльності виділу товариства П.Є.П. за час від 1 червня 1934 до 1 червня 1935 // Перемиські єпархіальні відомості. – 1935. – Ч. 10–11.
241. Звіт з діяльності виділу товариства П.Є.П. за час від 1 червня 1935 до 1 червня 1936 // Перемиські єпархіальні відомості. – 1936. – Ч. 7. – С. 58.

242. Звіт з діяльності виділу товариства П.Є.П. за час від 1 червня 1936 до 1 червня 1937 // Перемиські єпархіальні відомості. – 1937. – Ч. 11. – С. 110.
243. Звіт з діяльності виділу товариства П.Є.П. за час від 1 червня 1937 до 1 червня 1938 // Перемиські єпархіальні відомості. – 1938. – Ч. 6. – С. 80.
244. Іменування членів ординаріатської шкільної ради // Львівські архієпархіальні відомості. – 1935. – 15 жовтня. – С. 329.
245. Кодекс канонів Східних Церков проголошений Іваном Павлом II / авториз. пер. Й. Кобів ; канонічна комісія: о. Протоархімандрит І. Патрило, о. С. Мудрий, о. К. Корчагін і о. Т. Галицький. – Львів : Вид-во оо. Василіян, 1995.
246. Конгрес Українських Націоналістів 1929 р. : Документи і матеріали / упоряд. В. Муравський ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка ; Центр досліджень національного руху. – Львів, 2006. – 417 с.
247. Конкордат між Св. Престолом а Річюпосполитою Польською // Вістник Станіславівської єпархії. – 1925. – Ч. IX–XII. – С. 42–46.
248. Конкордат. Дослівний текст польсько-ватиканської угоди // Діло. – 1925. – 24 лютого.
249. Кравчук А. Індекс української католицької періодики Галичини. 1871–1942 / А. Кравчук. – Львів : Свічадо, 2000. – 536 с.
250. Кравчук А. Конференції архієреїв Української греко-католицької церкви (1902–1937) / А. Кравчук. – Львів, 1997. – 92 с.
251. Кривава книга. Передрук видань 1919 та 1921 років / упоряд., авт. передм. та поясн. Ярослав Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 271 с.
252. Курс Католицької Акції в Станіславові. – Станіславів, 1939. – 58 с.
253. Лемківщина : у 2 т. / відп. ред. С. Павлюк ; НАНУ, Ін-т народознавства. – Львів, 2002. – Т. 2 : Духовна культура. – 420 с.

254. Лист Апостольського Нунція в Варшаві до Впреосв. Митрополита  
Андрея // Нива. – 1934. – Ч. 3. – С. 1.
255. Ліквідація УГКЦ (1939–1946) : Документи радянських органів  
державної безпеки. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. – Т. 1. – 920 с.; Т. 2.  
– 804 с.
256. Лотоцький О. Українські джерела церковного права / О. Лотоцький. –  
Варшава, 1931.
257. Мартирологія українських церков. Т. II : Українсько-католицька  
церква : Документи, матеріали, християнський самвидав України /  
упоряд. О. Зінкевич і свящ. Т. Лончина. – Торонто ; Балтимор, 1985. –  
839 с.
258. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів  
державної безпеки (1939–1944 рр.) / упоряд.: С. Кокін, Н. Сердюк,  
С. Сердюк ; за заг. ред. В. Сергійчука. – К. : Українська видавнича  
спілка, 2005. – 480 с.
259. Митрополит Андрей Шептицький : Життя і діяльність : Документи і  
матеріали (1899–1944). Т. 1 : Церква і Церковна єдність. – Львів :  
Свічадо, 1995. – 524 с.
260. Митрополит Андрей Шептицький : Життя і діяльність : Документи і  
матеріали 1899–1944. Т. II : Церква і суспільне питання. Кн. 1 :  
Пастирське вчення і служіння. – Львів : Місіонер, 1999. – 570 с.
261. Митрополит Андрей Шептицький : Життя і діяльність : Документи і  
матеріали 1899–1944. Т. II : Церква і суспільне питання. Кн. 2 :  
Листування. – Львів : Місіонер, 1999. – 571–1096 с.
262. Митрополит Андрей Шептицький : Життя і діяльність : Документи і  
матеріали 1899–1944. Т. III : Церква і душпастирство. Пастирські  
листи, послання 1901–1914. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2000. – 448  
с.

263. Митрополит Андрей Шептицький. Твори аскетично-моральні. – Рим : Вид. Укр. католического університету ім. св. Климента Папи, 1978. – 493 с.
264. Митрополича ординаріатська шкільна рада встановлена // Львівські архієпархіальні відомості. – 1935. – Серпень. – С. 262–263.
265. Нарада греко-католического Єпископату у Львові // Нова Зоря. – 1927. – 11 грудня. – Ч. 49. – С. 1.
266. Національні відносини в Україні у ХХ ст. = Национальные отношения в Украине в ХХ в. : зб. докум. і м-лів / за ред. М. І. Панчука. – К. : Наукова думка, 1994. – 560 с.
267. Новий договір між Ап. Престолом і Польщею // Нива. – 1938. – Ч. 7–8. – С. 303–304.
268. Парохіальні захоронки // Львівські архієпархіальні відомості. – 1936. – Грудень. – С. 145–147.
269. Під увагу Вч. Отцям Парохам і Настоятелям церковних установ // Діло. – 1926. – 6 січня. – Ч. 5. – С. 4.
270. Резолюції Українського Жіночого Конгресу // Діло. – 1934. – 6 липня.
271. Розділ жертв, збираних в церквах архієпархії на добродійні цілі в рр. 1928 і 1929 // Львівські архієпархіальні відомості. – 1930. – 1 жовтня. – С. 12.
272. Розпорядок митрополичого ординаріату про захоронки й дитячі садки // Мета. – 1939. – 21 травня.
273. Світильник істини. Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові (1928–1939–1944). Ч. 1 / за ред. П. Синиці. – Торонто ; Чикаго : Вид. Укр. католического університету ім. Св. Климента Папи, 1973. – 719 с.
274. Статистика українського середнього шкільництва // Рідна школа. – 1939. – 1 січня. – С. 12.
275. Статут і програма «Товариства безженних священників ім. св. священномученика Йосафата в Станіславові». – Станіславів,

1925. – 25 с.
276. Статут Католицької Акції // Нова зоря. – 1931. – 16 серпня.
277. Українська Галицька Армія : матеріали до історії. – Вінніпег, 1958. – Т. I. – 356 с.; Вінніпег, 1960. – Т. II. – 322 с.; Вінніпег, 1966. – Т. III. – 181 с.
278. Українська рада суспільної опіки // Діло. – 1933. – 6 травня.
279. Український Греко-Католицький Єпископат Галицької Церковної Провінції в справах подій на великій Україні до всіх людей доброї волі // Діло. – 1933. – 27 липня. – Ч. 194. – С. 1.
280. Український комітет допомоги безробітним і убогим // Львівські архієпархіальні відомості. – 1931. – 15 грудня. – С. 6–7.
281. Український народ // Діло. – 1924. – 2 січня.
282. Уніонна духовна семінарія в Філядельфії // Нива. – 1926. – Ч. 5. – С. 188.
283. Урядові вісті т-ва «Орли» // Готовсь. – 1937. – Ч. 5. – С. 17–2.
284. Християнський інтернат для української студіюючої молоді // Мета. – 1937. – 3 жовтня.
285. Чинности і рішення руского провінціального Собора в Галичині одбувшогося в Львові в році 1891. – Львів : Накладом Митрополичого Ординариату, Із типографії Ставропігійського Ін-та, 1896. – 272 с.
286. Шематизм греко-католицького духовенства Львівської архієпархії на рік Божий 1924. – Львів : Накладом канцелярії митрополичої консисторії, 1924. – 346 с.
287. Шематизм греко-католицького духовенства Львівської архієпархії на рік Божий 1928. – Львів : Накладом канцелярії митрополичої консисторії, 1928. – 138 с.
288. Шематизм греко-католицького духовенства Львівської архієпархії на рік 1931/32. – Львів : Накладом митрополичої консисторії, 1931. – 330 с.

289. Шематизм греко-католицького духовенства Львівської архієпархії на рік Божий 1935/36. – Львів : Накладом митрополичої консисторії, 1935/36. – 400 с.
290. Шематизм всего духовенства Львівської архієпархії на рік Божий 1938. – Львів : Накладом митрополичої консисторії, 1938. – 114 с.
291. Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1924. – Перемишль : Відбито в печатні греко-католическої Капітули, 1923. – 117 с.
292. Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1928. – Перемишль : Відбито в печатні греко-католическої Капітули, 1928. – 420 с.
293. Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1930. – Перемишль : Відбито черенками печатні греко-католическої Капітули, 1930. – 260 с.
294. Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1932. – Перемишль : Накладом греко-католическої Капітули, 1932. – 117 с.
295. Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1937. – Перемишль : Накладом греко-католическої Капітули, 1937. – 164 с.
296. Шематизм всего клира греко-католицької єпархії Станіславівської на рік Божий 1925. Річник ХХХ. – Станіслав : Накладом клира єпархіального духовенства, 1925. – ХХХІІ + 325 с.
297. Шематизм всего клира греко-католицької єпархії Станіславівської на рік Божий 1929. – Станіслав : Накладом клира єпархіального духовенства, 1929. – 186 с.
298. Шематизм всего клира греко-католицької єпархії Станіславівської на рік Божий 1930. – Станіслав : Накладом клира єпархіального духовенства, 1930. – 194 с.



299. Шематизм всего клира греко-католицької єпархії Станиславівської на рік Божий 1931. – Станіслав : Накладом клира єпархіального духовенства, 1931. – 194 с.
300. Шематизм всего клира греко-католицької єпархії Станиславівської на рік Божий 1938. – Станіслав : Накладом клира єпархіального духовенства, 1938. – 216 с.
301. Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської Адміністрації Лемковщини. – Львів : Накладом Ап. Адміністрації Лемковщини, 1936. – 178 с.
302. Buzek J. Główne zasady polityczne ordynacji wyborczej do Sejmu i Senatu. – Warszawa ; Lwów : Wydawnictwo Państwowe, 1922. – 120 s.
303. Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939 / pod red. T. Jędruszczyka i M. Nowak-Kiełbikowej. – Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 1989. – T. 1 : 1918–1932. – 540 s.
304. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9XII1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe, ludność. Stosunki zawodowe. Polska (dane skrócone), «Statystyka Polski». – Z. 62. – Seria C.
305. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Lwowskie bez miasta Lwowa. – Warszawa, 1938. – 450 s.
306. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – 332 s.
307. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – 300 s.
308. Konkordat między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską, z załącznikiem, 1925 luty 10, Rzym // Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej... T. 1 : 1918–1932. – S. 305–315.
309. Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r.), data wydania: 1925.02.10, data wejścia w życie:

- 1925.08.02 // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej – 1925. – № 72.
310. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – № 44.
311. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921. – Lwów ; Warszawa, 1927. – 160 s.
312. Nieznana korespondencja arcybiskupów metropolitów lwowskich Jozefa Bilczewskiego z Andrzejem Szeptyckim w czasie wojny polsko-ukraińskiej 1918–1919 / red. naukowy Józef Wołczański ; Biblioteka Historyczna Archiwum Metropolii Lwowskiej w Krakowie. Seria. A. Źródła i materiały. T. 2. – Lwow ; Kraków, 1997. – 68 s.
313. Olszewich B. Obraz Polski dzisiejszej: Fakty, cyfry, tablice / B. Olszewich. – Warszawa, 1938. – 128 s.
314. Rocznik Statystyczny Kościoła Katolickiego w Polsce. 1937. – Lublun, 1938. – 314 s.
315. Pierwszy Powszechny Spis Rzeczpospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 r. T. XIV a : Mieszkania, Ludność, Stosunki Zawodowe. – Warszawa, 1926.
316. Żydowska mozaika polityczna w Polsce 1917–1927 (Wybórdokumentów) / wybór i opracowanie: Czesław Brzoza. – Kraków : Księgarnia akademicka, 2003. – 291 s.

### **III. Періодичні видання (1919–1939)**

317. Америка. – Філадельфія. – 1955.
318. Богословія. – 1923–1939.
319. Віра і Наука. – 1926, 1933, 1934, 1936, 1938.
320. Вістник державних законів і розпорядків Західної області УНР. Вип. I. – Станіславів, 1919.
321. Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. – Станіславів, 1919.

322. Вістник Державного Секретаріату освіти і віросповідань. – Станиславів, 1919.
323. Вістник Станиславівської Епархії. – Станиславів, 1904, 1907, 1914, 1919, 1920, 1925, 1928, 1930, 1931, 1933, 1935.
324. Воля. – 1919. – Т. 1. – Ч. 1.
325. Галичанинь. – 1910.
326. Громадський голос. – 1931, 1934.
327. Діло. – 1918, 1923, 1925, 1926, 1932, 1934.
328. Календар «Місіонарія» на 1936 рік. – 1936.
329. Католицька Акція. – 1934.
330. Львівські архієпархіяльні відомості. – 1930, 1935, 1937.
331. Мета. – 1932, 1933.
332. Наш клич. – 1933.
333. Наші вісти : Інформаційне письмо УХО. – 1925.
334. Нива. – 1921, 1923, 1924, 1926, 1933, 1935.
335. Нова зоря. – 1926–1939 (Орган Української християнської організації, Української католицької народної партії, з 1932 р. – орган Української народної обнови).
336. Новий час. – 1938.
337. Перемиські єпархіяльні відомості. – 1928, 1930, 1933–1938.
338. Письмо «Просвіти». – 1922.
339. Рідна школа. – 1939.
340. Свобода. – 1922.
341. Сіяч. – 1933, 1938.
342. Скала і Просвіта. – 1936.
343. Станиславівський голос: Орган Повітової управи Національної Ради в Станиславові. – 1918.
344. Стрілець. – 1919.
345. Стяг. – 1933.

346. Товмачькі вісти: Орган повітового комісаріяту Української Національної Ради в Товмачи. – 1918, 1919.
347. Трємбіта. – 1937.
348. Українська Реформація. – 1929, 1930.
349. Українське Юнацтво. – 1937, 1939.
350. Український вісник. – 1921.
351. Український Скиталець. – 1921.
352. Czas. – 1922. – 28 września.
353. Gazeta Poranna. – 1991. – 5. 01.
354. Kościół Katolicki w Polsce 1918–1990. Rocznik Statystyczny / red. nauk. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz. – Warszawa, 1991. – S. 40–43.
355. Kurier Wilenski. – 1933. – 16. 05.
356. Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych. – Warszawa, 1935. – № 3.
357. Sprawy Narodowościowe – dwumiesięcznik/kwartalnik wydawany w latach 1928–1938 w Warszawie jako organ Instytutu Badań Spraw Narodowościowych / pod red. S. Paprockiego. – 1928–1938.

#### IV. Публіцистика міжвоєнного періоду

358. Апостольський Нунцій у Львові // Нива. – 1938. – Ч. 12. – С. 460–463.
359. Атаки «Нової Зорі» на «Ниву» // Нива. – 1938. – Ч. 2. – С. 79.
360. Б. Г. Культ померших і поляглих як засіб плекання традиції / Б. Г. // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1939. – Травень. – Ч. 5. – С. 3.
361. Від нашого віленського кореспондента // Нива. – 1938. – Ч. 5. – С. 198.
362. Відгомін справи о. митр. Шептицького // Діло. – 1923. – 18 вересня. – Ч. 135. – С. 1.
363. Відродження // Українське Юнацтво. – 1938. – Ч. 3. – С. 66.
364. Вінніпег, центр Українців Канади (Допис) // Нова Зоря. – 1927. – 29 травня. – Ч. 21. – С. 1–2.

365. Виховно-науковий сирітський інститут у Львові, вул. Корняктів 1/П // Нива. – 1932. – Жовтень. – С. 373.
366. Всячина. Візитація Ап. нунція на Буковині // Нива. – 1922. – Ч. 7–8. – С. 331.
367. Галущинський Т. Царство сатани наступає на нас! / Т. Галущинський. – Станіславів ; Львів : Накладом Товариства Безженних священників, Б-ка УХО. – 1930. – Ч. 14. – 45 с.
368. Герасимович Г. І. Українські школи під польською владою / Г. І. Герасимович. – Станіславів : Накладом в-ва «Бистриця», 1924. – 22 с.
369. Герасимович І. Збройна й культурна війна / Г. І. Герасимович. – Львів : Накладом автора, 1925. – 24 с.
370. Глібовицький В. На переломі Нового Року / В. Глібовицький // Українське Юнацтво. – 1939. – Ч. 1. – С. 3–4.
371. Глібовицький В. Туті ніка! (Цим побідиш!) / В. Глібовицький // Українське Юнацтво. – 1937. – Ч. 3. – С. 39–41.
372. Грабовецький В. «Пам'ять его во благословеніє» : Андрей Шептицький і Станіславівщина / В. Грабовецький // Галичина. – 1994. – 27 жовтня.
373. Греко-католицька церква і добродійність // Мета. – 1931. – 5 липня.
374. Десятилітній ювілей Української реальної гімназії в Чехословаччині // Рідна школа. – 1936. – 1 листопада. – С. 307–308.
375. Дзерович Ю. Опіка митрополита Андрея Шептицького над українським шкільництвом / Ю. Дзерович // Рідна школа. – 1939. – 15 липня. – С. 205–208.
376. Дитячі півоселі й сиротинці // Львівські архієпархіальні відомості. – 1937. – Червень. – С. 93.
377. Діти – дітям // Мета. – 1937. – 26 грудня.
378. До чого служить релігія? Молитви, патріотизм і доноси // Діло. – 1926. 28 квітня. – Ч. 93. – С. 1.

379. Донцов Д. Юнацтво і Пласт / Д. Донцов. – Львів, 1928.
380. Драгоманов М. Листи до Франка та інших 1881–1885 : у 2 т. / М. Драгоманов ; вид. І. Франко. – Львів, 1906–1908. – 188 с.
381. Єпископ Григорій Хомишин як «спаситель» народу : Лист пресвитера до Єпископа. – Львів : Накладом «Нового часу», 1933. – 47 с.
382. Жонатий клир а безженство клиру / написав Безженний священник. – Станиславів : Накладом Товариства Безженних священників ім. св. свмч. Йосафата, 1924. – 23 с.
383. З організаційного життя української молоді // Українське Юнацтво. Ілюстрований журнал української молоді. – 1934. – Ч. 6. – С. 14–15.
384. З Української Папської Колегії в Римі // Нова Зоря. – 1928. – 15 березня. – Ч. 19. – С. 3.
385. За методу навчання // Нова зоря. – 1930. – 31 серпня. – С. 4.
386. Завдання «Орлів» // Українське Юнацтво. – 1939. – Ч. 4. – С. 90–91.
387. Завдання членів КАУМ у громадській праці // Готовсь. Листок КАУМ. – Львів, 1936. – Ч. 2. – С. 8–11.
388. Завдання членів КАУМ у громадській праці // Готовсь. Листок КАУМ. – Львів, 1936. – Ч. 3. – С. 11–12.
389. Згідно з конкордатом // Діло. – 1926. – Ч. 150. – С. 2.
390. Згрибатілий демагог // Нива. – 1922. – Ч. 6–7. – С. 267.
391. Зле діється в єпархії єп. Богачевського // Нива. – 1926. – Ч. 11–12. – С. 431–432.
392. Значення дошкільного виховання // Мета. – 1938. – 31 липня. – С. 4–5.
393. Ісаїв П. Історія міста Станиславова / П. Ісаїв // Альманах Станиславівської землі. – 1985. – Т. 1. – 96 с.
394. Католицька акція і світське апостольство. – Львів : Правда, 1931. – 8 с.
395. Костельник Г. *Respice finem*. З приводу замірів впровадження

- обов'язкового celibату в нашому духовенстві / Г. Костельник, В. Лаба // Нива. – 1924. – Квітень.
396. Костельник Г., о. Наш Конгрес / о. Г. Костельник // Нива. – 1926. – Ч. 1. – С. 1–3.
397. Крип'якевич І. Університетські справи / І. Крип'якевич // Політика. – 1925. – Ч. 3.
398. Кузьма В. Проповідь на гробах (виголошена на Личаківським цвинтарі у Львові дня 4 червня 1923 р.) / В. Кузьма // Нива. – 1923. – № 2. – С. 14–16.
399. Кучабський В. Вага і завдання Західно-української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918/1919-ого р. / В. Кучабський // Дзвони. – 1932. – Ч. 3. – С. 194.
400. Левицький К. Перед роком / К. Левицький // Український прапор. – 1919. – 1 листопада.
401. Левицький К. Хто побідив / К. Левицький // Діло. – 1933. – Ч. 125. – С. 4.
402. Лисюк К. Вступ / К. Лисюк // Українсько-Американська Фундація. Бюлетень. Ч. 1. – [Б. м.], 1959. – С. 21–25.
403. Ліси, степи, гаї, річка... // Українське Юнацтво. – 1939. – Ч. 5. – С. 106–107.
404. Ліськевич Б. Станіславська атмосфера / Б. Ліськевич // Діло. – 1938. – 29 грудня.
405. Ляхович Е. Церква й ми / Е. Ляхович // Розбудова Нації. – 1932. – Листопад – грудень. – Ч. 11–12. – С. 280–281.
406. Матеріали для сходин відділів кружка КАУМ // Готовсь. – 1936. – Ч. 9. – С. 32–36.
407. Містерії Єпископа Коциловського // Нова Рада. – 1920. – 3 марта. – Ч. 46. – С. 2.

408. Моці блаж. Йосафата Коциловського. – Режим доступу : [www.osbm-kyiv.com.ua/parafia/relikviji](http://www.osbm-kyiv.com.ua/parafia/relikviji).
409. Назарук О. Греко-католицька церква і українська ліберальна інтелігенція : Загальний огляд української кирилі на церковній області в краю і на еміграції / О. Назарук. – Львів : Накладом «Правди», 1929. – 146 с.
410. Наші противники між собою і про себе. – Тернопіль : Накладом о. Леонтія Куницького, 1928. – 24 с.
411. Наші професори пописуються // Розбудова нації. – 1932. – Травень – червень. – Ч. 5–6. – С. 150–151.
412. Новий єпископ в Карпатській Україні // Нива. – 1938. – Ч. 12. – С. 463.
413. Новинки. Новий адміністратор церкви св. Варвари у Відні // Діло. – 1923. – 7 серпня. – Ч. 100. – С. 2–3.
414. Новинки. Папський нунцій преосв. Лаврентій Ляврій // Діло. – 1923. – 29 грудня. – Ч. 211. – С. 4.
415. о. Мельничук П. Івано-Франківська греко-католицька єпархія: з минулого в майбутнє : до 110-річчя з часу заснування / о. П. Мельничук // Нова зоря. – 1995. – № 3. – С. 4.
416. Памяти Архієпископа д-ра Стояна // Діло. – 1923. – 18 жовтня. – Ч. 159. – С. 4.
417. Папа в обороні українських священиків // Воля. – 1919. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 31.
418. Перший Український Педагогічний З'їзд у Львові // Шлях навчання й виховання. – Львів, 1935. – Ч. 4. – С. 254.
419. Підстави ідеальної організації // Поступ. – 1923. – Ч. 3.
420. Посмертна згадка. О. Прел. Др. Василь Гаджега // Нива. – 1938. – Ч. 4. – С. 153–154.



421. Привітання Достойних Гостей // Нова Зоря. – 1927. – 4 грудня. – Ч. 48. – С. 2.
422. Промислова школа оо. Студитів у Дорі // Мета. – 1935. – 16 червня.
423. Рабій В., о. Еміграційні справи / о. В. Рабій // Нива. – 1938. – Ч. 4. – С. 134–135.
424. Райгородський М. Наступ клерикалізму / М. Райгородський // Розбудова Нації. – 1934. – Травень – червень. – Ч. 5–6. – С. 122–123.
425. Райгородський М. Релігійність та церковництво / М. Райгородський // Розбудова Нації. – 1933. – Січень – лютий. – Ч. 1–2. – С. 24.
426. Редько Ю. Наше вчора, сьогодні, завтра / Ю. Редько // Католицька Акція. – 1935. – Квітень.
427. Рокове свято т-ва «Орли» // Українське Юнацтво. – 1939. – Ч. 4. – С. 89–90.
428. Сербин А. До чого змагати? / А. Сербин // Пластовий шлях. – 1925. – Ч. 7.
429. Сірополко С. Завдання нової школи / С. Сірополко // Республіка. – 1919. – 25 квітня – 14 травня.
430. «Скала» і «Просвіта»: Які різниці між ними ідеологічні, статутіві й організаційні. – Львів : Накладом Головного Відділу «Скали», 1937. – 50 с.
431. Степанович М. Євангелики без маски / М. Степанович. – Коломия, 1936. – 96 с.
432. Стоп'ятдесятиліття церкви св. ВМ. Варвари у Відні // Нива. – 1926. – Ч. 2. – С. 50.
433. Товариство «Орли» починає свою діяльність // Українське Юнацтво. – 1937. – Ч. 6. – С. 109.
434. Товариство «Орли» починає свою діяльність // Українське Юнацтво. – 1939. – Ч. 1. – С. 40.

435. У справі Руської бурси промислової // Львівські архієпархіальні відомості. – 1921. – 10 березня. – С. 5–6.
436. Українська греко-католическа церква в Румунії // Нива. – 1926. – Ч. 11–12. – С. 386–390.
437. У нашого великого добродія // Молоде життя. – 1929. – 15 грудня. – С. 12.
438. Хомин П., о. Евхаристійний Конгрес в Будапешті (Жмут вражінь) / о. П. Хомин // Нива. – 1938. – Ч. 6. – С. 201–207.
439. Хомишин Г. Українська проблема / Г. Хомишин. – Станиславів, 1932. – С. 62–63.
440. Що дальше? // Нива. – 1926. – Ч. 4. – С. 113.
441. Ювілейний гомін // Нива. – 1938. – Ч. 9. – С. 308–309.
442. Ясінчук Л. Фінансові потреби Р.Ш. та внутрішня позичка / Л. Ясінчук // Рідна школа. – 1934. – 1 березня. – С. 49–52.
443. Bączkowski W. Na marginesie prób tworzenia polskiej racji stanu w kwestii ukraińskiej / W. Bączkowski // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1932. – № 11. – S. 11–12.
444. Izdebski H. Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej / H. Izdebski // Samorząd terytorialny. – 1991. – № 5. – S. 38.
445. Grabski S. Polityka polska na kresach / S. Grabski // Słowo Polskie. – 8. II. 1924. – № 69. – S. 2.
446. Lipecki J. Legenda Piłsudskiego / J. Lipecki. – Poznań, 1923. – 60 s.
447. Madajczyk C. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym / C. Madajczyk // Dzieje Najnowsze. – 1972. – № 3. – S. 137–170.
448. Ministrowie spraw zagranicznych Drugiej Rzeczypospolitej. Praca zbiorowa / pod. red. J. Pajewskiego. – Szczecin : Polskie Pismo i Książka, 1992. – 204 s.
449. Mękarska J. Regionalizm i federalizm / J. Mękarska // Słowo Polskie. –

16. VI. 1929. – № 163. – S. 5.
450. Patkowski A. Regionalizm polski wobec ziem zachodnich / A. Patkowski  
// Strażnica zachodnia. – X–XII 1927. – № 4. – S. 502–506.
451. Piłsudski J. Pisma zbiorowe : wydanie prac dotychczas drukiem  
ogłoszonych / J. Piłsudski. – Warszawa, 1937–1938. – T. 2. – 332 s.
452. Pogląd na dzieje kościoła Ewangelickiego w roku 1927 // Kalendarz  
ewangelicki. – Warszawa, 1927. – 153 s.
453. Szagała R. Cmentarz prawosławny na Woli w Warszawie. Groby ukraińskie  
/ R. Szagała, A. Kołańczuk. – Warszawa, 2002. – 124 s.
454. Wasilewski L. Zadania polskiej polityki narodowościowej / L. Wasilewski  
// Droga. – 1923. – № 10. – S. 21–29.
455. Wileńskie Biuro Prac Politycznych : Memoriał w sprawie kresów //  
Droga. – 1925. – № 1. – S. 17–47.

#### **V. Пастирські листи і творча спадщина ієрархії ГКЦ**

456. Блаженний Григорій Лакота, Перемиський єпископ-помічник. Зібрані  
послання та проповіді / Григорій Лакота. – Перемишль, 2005. – Т. II. –  
390 с. – (Богословська спадщина Перемиської єпархії).
457. Блаженний Йосафат Коциловський, Перемиський єпископ. Зібрані  
послання та інші праці / Йосафат Коциловський. – Перемишль, 2004. –  
436 с.
458. Відозва Преосвященного Григорія Хомишина до Всечесного  
духовенства Станіславської єпархії // Нова зоря. – 1928. – 30 грудня.
459. Відозва Преосвященного Григорія Хомишина до Всечесного  
духовенства Станіславської єпархії о пресі як дуже важній збруї  
нинішньої доби. – Станіславів, 1931. – 13 с.
460. Відозва Преосвященного Григорія Хомишина про організаційні  
основи католиків // Мета. – 1934. – 4 листопада.
461. Коциловський Й. В справі 80-літнього дня уродин св. Отця Пія XI /

- Й. Коциловський // Блаженний Йосафат Коциловський – Перемиський єпископ : Зібрані послання та інші праці. – Перемишль, 2004. – С. 405.
462. Лакота Г. Петрова скала: Наука з нагоди річниці коронації Папи Пія XI / Григорій Лакота // Блаженний Григорій Лакота, Перемиський єпископ-помічник ; Зібрані послання та проповіді. – Перемишль, 2005. – Т. II. – 390 с. – (Богословська спадщина Перемиської єпархії).
463. Пастирський лист Григорія Хомишина до Всечесного клира і вірних Станіславської єпархії про політичне положення українського народу в польській державі. – Львів, 1931. – 37 с.
464. Пастирський лист Григорія Хомишина, Станіславівського єпископа, до Всечесного клира Станіславівської Дієцезії про завдання священничого стану в св. католицькій Церкві. – Станіславів : Накладом Єп. Орд., Союзна друкарня, 1939. – 26 с.
465. Пастирський лист Григорія Хомишина до духовенства Станіславівської єпархії «Національна чи об'явлена віра?». – Станіславів, 1935. – 23 с.
466. Пастирський лист Григорія Хомишина, єпископа Станіславівського, до клира і вірних Станіславівської єпархії про грозачі небезпеки. – Станіславів : Накладом Єп. Орд., 1925. – 21 с.
467. Пастирський лист Григорія Хомишина до клира і вірних Станіславівської єпархії про грозачі небезпеки. – Станіславів, 1925. – 15 с.
468. Пастирський лист Григорія Хомишина, єпископа Станіславівського, до клира єпархії Станіславівської про візантійство. – Станіславів : Накл. Єп. Орд., 1931. – 40 с.
469. Пастирський лист Григорія Хомишина до клиру і вірних Станіславської єпархії про большевицьке переслідування релігії. – Станіславів, 1930. – 14 с.
470. Пастирський лист Григорія Хомишина, єпископа Станіславського, до

- клира Станіславської єпархії «Пекучі справи сучасности» // Нова зоря. – 1930. – Ч. 44. – 15 червня.
471. Пастирський лист Григорія Хомишина, єпископа Станіславівського, до духовенства і вірних Станіславівської єпархії про грозу духової руїни. – Станіславів : Накладом Єп. Орд., 1933. – 47 с.
472. Пастирський лист про Католицьку акцію // Нова Зоря. – 1937. – 7 січня.
473. Посланіє пастирське Андрея Шептицького, митрополита Галицького, Архієпископа Львівського, єпископа Кам'янець-Подільського до вірних Станіславівської єпархії про постановлення о. д-ра Григорія Хомишина єпископом. – Жовква, 1904. – 20 с.
474. Посланіє пастирське Григорія Хомишина до духовенства і вірних єпархії Станіславської в переломову добу історії українського народу з нагоди торжества Йорданського. – Станіславів, 1919. – 16 с.
475. Справа celibату : Статті Преосвященного Григорія Хомишина і професора Ренануса. – Львів : Б-ка УКО, 1935. – 69 с.
476. Твори Слуги Божого Митрополита А. Шептицького. Т. 1 : Пастирські листи (2. VIII. 1899 р. – 7. X. 1901 р.). – Торонто : Вид-во оо. Василян, 1965. – 277 с.
477. Українська проблема / написав для духовної і світської інтелігенції українського народу Григорій Хомишин, Станіславівський єпископ. – Станіславів, 1932. – 190 с.
478. Хомишин Г. Боротьба проти «Скали» / Г. Хомишин // Нова зоря. – 1937. – 28 січня.
479. Хомишин Г. Головні напрямні для товариства «Скала» і парохіяльних читалень / Г. Хомишин // Нова зоря. – 1937. – 24 червня.
480. Хомишин Г. Мій погляд на Українську Народну Обнову / Г. Хомишин // Нова зоря. – 1937. – 4 квітня.
481. Хомишин Г. Моя відповідь УНДО-ві згл. Українській парламентарній

- Репрезентації / Г. Хомишин // Нова зоря. – 1937. – 1 квітня.
482. Хомишин Г. Пастирський лист про політичне положення українського народу в Польській державі / Г. Хомишин // Нова зоря. – 1931. – 22 березня.
483. Хомишин Г. Про конечність умертвлення і самозречення для духовного висвободження. Конференція виголошена до безженних священиків в часі реколекцій 1937. р. в Станиславові / Г. Хомишин. – Станиславів : Союзна друкарня, 1937. – 16 с.
484. Шептицький А. Наука катехизму / А. Шептицький // Львівські архієпархіальні відомості. – 1934. – 15 серпня. – С. 172.
485. Шептицький А. Послання до духовенства з нагоди 25-літнього ювілею священства / А. Шептицький // Львівські архієпархіальні відомості. – 1921. – 15 липня. – С. 14.
486. Шептицький А. Слово до молоді / Андрей Шептицький // Мета. – 1932. – 22 травня.

## VI. Мемуарна література

487. Богачевський Д. На возі і під возом. Спомини галицького адвоката / Д. Богачевський. – Торонто : Добра книжка, 1976. – 141 с.
488. В. Л., о. В пам'ять першого українського католицького єпископа у Злучених Державах бл. п. С. Сотера Ординського (допис з Америки) / о. В. Л. // Нива. – 1938. – Ч. 3. – С. 96–98.
489. Вендлянд А. В. Митрополит Андрей Шептицький / А. В. Вендлянд // Поступ. – 2003. – 11 листопада. – № 213. – С. 10.
490. Войнаровський Т. Спогади з мого життя / Т. Войнаровський // Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1961. – С. 6–75.
491. Гайдукевич О. Було колись. Із записок польового духовника УГА / О. Гайдукевич. – Львів, 1937. – 34 с.

492. Добржанський О. В. Бажаємо до України! : Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1919–1921 рр.) [Текст] : до 90-річчя Буковинського віча 1918 р. / О. В. Добржанський, В. П. Старик. – Одеса : Маяк, 2008. – 1168 с.
493. Жовківщина : Історичний нарис. – Жовква ; Львів ; Балтимор, 1994. – Т. 1. – 326 с.
494. З вірою і терпінням. Єпископ-мученик Григорій Хомишин. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 1997. – 31 с.
495. За Божі правди і людські права : збірник на пошану о. Еміліана Ковча / опр. А. М. Ковч-Баран. – Саскатун, 1994. – 98 с.
496. Збірник на пошани о. Еміліана Ковча. – Саскатун, 1994. – 168 с.
497. Гірняк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії / Н. Гірняк. – Порт Амбой : Вид. Укр. військово-історичного ін-ту в США, 1959. – 285 с.
498. Дорошенко В. Великий митрополит (пам'яті митрополита Андрея Шептицького) : Спогади і нариси / В. Дорошенко. – Йорктон, Саск., 1958. – 56 с.
499. Жан Я., о. ЧСВВ. [Спогади] / о. Я. Жан // Лебедович І., о. Полеві духовники УГА. – Вінніпег, 1963. – С. 131–136.
500. Карманський П. Наша дипломатична станиця при св. Престолі в Римі в рр. 1919–1920 / П. Карманський // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1939. – Ч. 2. – С. 3.
501. Каровець М. Зі записок полевого духівника Бригади УСС / М. Каровець // Історичний календар-альманах Червоної Калини на рік 1936. – 1935. – С. 121–123.
502. Кедрин І. Життя – події – люди : Спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1976. – С. 311.
503. Книш З. Дрижить підземний гук : (Спогади з 1930 і 1931 років у Галичині) / З. Книш. – Вінніпег, 1953. – 338 с.

504. Книш З. ЗУНРО. Західно-Українська Національно-Революційна Організація : Історично-політичний нарис / З. Книш. – Торонто : Срібна сурма, 1974. – 304 с.
505. Книш З. На повні вітрила (Українська Військова Організація в 1924–1926 роках) / З. Книш ; з передм. Я. Гайваса. – Торонто : Срібна сурма, 1970. – 423 с.
506. Ковальський М. Станіславів у 1919 р. / М. Ковальський // Альманах Станіславівської землі : збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – Т. 2. – С. 271–272.
507. Кравченко О., о. Франц Ксаверій Бонн (1882–1941) / О. О. Кравченко // Шляхами Золотого Поділля : Регіональний історично-мемуарний збірник. Т. III : Тернопільщина і Скалатщина. – Філадельфія, 1983. – С. 444–447.
508. Лаба В. Заслужена роля польового духівництва / В. Лаба // Українська Галицька Армія : Матеріали до історії. Т. 1. – Вінніпег, 1956. – С. 70–86.
509. Лаба В., о. Отець митрат Роман Лободич / о. В. Лаба // Альманах Станіславівської землі : збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 665–667.
510. Лев В. Мати Северина Парилле, ЧСВВ / В. Лев // Пропам'ятна книга гімназії Сестер Василіанок у Львові. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1980. – 334 с.
511. Левицький Я. Від національного відродження до визвольної боротьби / Я. Левицький // Влох М. Винники – Звенигород – Унів та довкільні села : історично-мемуарний збірник. – Чикаго, 1975. – С. 212–220.
512. Маркус Д. Українськими слідами по Римі й Італії / Д. Маркус. – Нью-Йорк, 1988. – 79 с.



513. Небесняк Є., о. Митрополит Андрей / о. Є. Небесняк. – Рим ; Львів, 2003. – 346 с.
514. Новак В. Південно-західна округа «Турів» / В. Новак // Літопис УПА. Т. 5. – Торонто, 1985. – С. 124–126.
515. о. Колодницький В. Кінець 1918 р. у Товмачі / о. В. Колодницький // Альманах Станіславівської землі : збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. Т. 1. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 860.
516. о. Сохацький І. Станіславів – тимчасова столиця ЗУНР (ЗОУНР) / о. І. Сохацький // Альманах Станіславівської землі : збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 112–116.
517. о. Тимків Л. Праця оо. Редемптористів у Станіславі / о. Л. Тимків // Альманах Станіславівської землі... Т. 2. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – С. 422–424.
518. Пащевський П. Із моїх спогадів про «Зимовий похід» Армії УНР (6. XII. 1919 – 6. V. 1920) / П. Пащевський // Шлях. – 1938. – Ч. 9. – С. 125–126.
519. Ставничий І. Від повітового міста до столиці ЗУНР. Станіславів у 1918–1919 роках / І. Ставничий // Альманах Станіславівської землі : збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 128–138.
520. Тарнавська І. З побуту о. Филимона Тарнавського в Америці / І. Тарнавська // Тарнавський Ф. Спогади. – Торонто : Добра книжка, 1981. – С. 233–242.
521. Українська Галицька Армія : Матеріали до історії. – Вінніпег, 1958. – Т. I. – 356 с.

522. Хомин П., о. Владика Ісидор Борецький – уродженець  
Теребовельщини / о. П. Хомин // Теребовельська земля : іст.-мемуар.  
зб. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1968 – С. 191–194.
523. Шах С. Між Сяном і Дунайцем. Спомин. Ч. 1. / С. Шах. – Мюнхен,  
1960. – 116 с.
524. Шах С. Житейський шлях бл. п. єп. Йосафата Коциловського / С. Шах  
// Пам'яті Перемиського владики Кир Йосафата Копиловського.  
Спомин. – Мюнхен : Християнський Голос, 1956. – С. 36–42.
525. Шухевич С. Моє життя. Спогади / С. Шухевич. – Лондон : Видання  
української видавничої спілки, 1991. – 619 с.
526. Яворівщина і Краковеччина : Регіональний історично-меморіальний  
збірник. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1984.

#### **V. Монографічні дослідження**

527. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська єпархія ГКЦ кризь  
призму століть : історико-релігійний аспект : наукова монографія /  
Андрухів Ігор, Лисенко Олександр, Пилипів Ігор. – Надвірна :  
Надвірнянська друкарня, 2010. – 500 с.
528. Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939  
рр. : Короткий історичний нарис / І. Андрухів. – Івано-Франківськ,  
1995. – 72 с.
529. Андрухів І. О. Історія релігійного життя в Галичині та на  
Прикарпатті : історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів,  
П. Є. Кам'янський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 364 с.
530. Андрухів І. Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ»,  
«Пласт», «Луг» / І. Андрухів. – Івано-Франківськ, 1992. – 80 с.
531. Альманах Станіславівської землі : зб. матеріалів до історії  
Станіславова і Станіславівщини / Наукове товариство ім. Шевченка ;

- ред.-упоряд. Богдан Кравців. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – 959 с. – (Український архів ; т. XXVIII).
532. Альманах Станиславівської землі : зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини / Наукове товариство ім. Шевченка ; ред.-упоряд. Микола Климишин. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – Т. II. – 900 с. – (Український архів ; т. XXIX).
533. Бадяк В. Наш владика: життя та посмертні митарства перемишльського єпископа Йосафата Коциловського / В. Бадяк. – Львів : Місіонер, 2000. – 110 с.
534. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність / С. Баран. – Мюнхен : Вернигора, 1947. – 151 с.
535. Бартошевський І. Педагогія руска або Наука о воспитанню / І. Бартошевський. – Львів, 1891. – 392 с.
536. Бердяев М. Судьба России / М. Бердяев. – М., 1990. – 346 с.
537. Білавич Г. Товариство «Рідна школа» (1881–1939 рр.) / Білавич Г., Савчук Б. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 208 с.
538. Богачевський Д. Владика Константин Богачевський. Перший Митрополит Української Католицької Церкви в США / Д. Богачевський. – Філадельфія, 1980. – 78 с.
539. Василик М. Українські поселення в Аргентині / М. Василик. – Мюнхен : Український Вільний Університет, 1982. – 147 с.
540. Вдовичин І. Я. Свобода особи в правовій українській політичній думці (20–30 рр. ХХ ст.) : монографія / І. Я. Вдовичин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 512 с.
541. Великий А. Г. З літопису християнської України : Церковно-історичні радіолекції з Ватикану. Т. VIII : ХІХ ст. / А. Г. Великий. – Рим, 1976. – 275 с.; Т. IX : ХХ ст. – Рим, 1977. – 304 с.
542. Великий А. Нарис історії згромадження сс. Служебниць НДМ / А. Великий. – Рим : Вид-во сестер Служебниць, 1968. – 767 с.

543. Войналович В. А. Парти́но-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В. А. Войналович. – К. : Світогляд, 2005. – 741 с.
544. Вуянко М. Монастирі Івано-Франківська (Станиславова). Перша половина ХХ ст. / М. Вуянко. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1998. – 216 с.
545. Головащенко С. Історія християнства : курс лекцій : навч. посіб. / С. Головащенко. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
546. Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального Собору Святого Воскресіння / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – 71 с.
547. Гринів О. Національно-державне відродження: історія і сучасні проблеми / О. Гринів. – Львів : Місіонер, 1995. – 222 с.
548. Гриньох І. Слуга Божий Андрей – Благовісник єдності / І. Гриньох. – Мюнхен, 1961. – 222 с.
549. Дейвіс Н. Боже ігрище : історія Польщі / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Таращук. – К. : Основи, 2008. – 1080 с. : іл. – Бібліогр. : с. 1017–1023.
550. Делятинський Р. Історія Станіславівської єпархії (1885–1900 рр.) / Р. Делятинський. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2001. – 96 с.
551. Дик П. Ф. Основы культурологии : учеб. комплекс. Ч. I : Теоретический курс / П. Ф. Дик. – Костанай, 2010. – 348 с. – Режим доступа : [www.rummuseum.ru/portal/taxonomy/term/42](http://www.rummuseum.ru/portal/taxonomy/term/42).
552. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 / Ганна Дильонгова : пер. з пол. М. Кірсенка. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – 239 с.
553. Дмитрук К. Під штандартами реакції і фашизму / К. Дмитрук. – К. : Наукова думка, 1976. – 381 с.
554. Дмитрук К. Свастика на сутанах / К. Дмитрук. – М. : Политиздат, 1976. – 192 с.

555. Добржанський О. В. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / Олександр Володимирович Добржанський. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 574 с.
556. Добричев В. У тіні святого Юра / В. Добричев. – Львів : Каменяр, 1970. – 212 с.
557. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин : портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / О. Єгрешій. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 168 с.
558. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. [Спецвипуск:] Влада і Костьол в Радянській Україні, 1919–1937 рр. : Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму. – К., 2003. – № 2 (21).– 496 с.
559. Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький : Нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865–1944 рр.) / Я. Ю. Заборовський // Митрополит Андрей Шептицький : Матеріали та документи (1865–1944 рр.) / за ред. Заборовського Я. Ю. – Вид. 2-ге., доп. – Львів ; Івано-Франківськ, 1995. – 64 с.
560. Зашкільняк Л. Українське питання в працях і діяльності Леона Василевського / Л. Зашкільняк // Україна – Польща : історична спадщина і суспільна свідомість. – К., 1993. – 264 с.
561. Здіорук С. І. Етноконфесійна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти / С. І. Здіорук. – К. : НІСД, 1993. – 59 с.
562. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939) / Іван Зуляк. – Тернопіль : Воля, 2005. – 946 с.
563. Історія Львова : у 3 т. Т. 3 : Листопад 1918 – поч. XXI ст. – Львів : Центр Європи, 2007. – 576 с.
564. Історія релігії в Україні : у 10 т. / редкол.: А. Колодний (голова) [та ін.]. – К. : Укр. Центр духовної культури, 2001. – Т. 4 : Католицизм / за ред. П. Яроцького. – 598 с.
565. Історія релігій в Україні / за ред. А. М. Колодного і П. Л. Яроцького.

- К. : Знання, 1999. – 736 с.
566. Кащак І. Виховання українського греко-католицького священика (1882–1946) / І. Кащак ; пер. з англ. О. Шпунт. – Львів : Свічадо, 2007. – 232 с.
567. Кияк С. Р. Ідентичність українського католицизму : генезис, проблеми, перспективи : монографія / С. Р. Кияк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 632 с.
568. Колянчук О. Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х рр. у Польщі / О. Колянчук. – Львів, 2003. – 247 с.
569. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1930) / О. Колянчук. – Львів, 2000. – 278 с.
570. Кондратюк В. Україна в 20–30-х рр. : Суспільно-політичне життя ХХ ст. / В. Кондратюк, О. Зайцев. – Львів, 1993. – 153 с.
571. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. : Проблема польсько-українських стосунків / О. Красівський. – Львів, 2000. – 416 с.
572. Красівський О. За Українську державу і Церкву : Громадська та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького 1918–1923 рр. / О. Красівський. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 85 с.
573. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918 – 1923 рр. : проблеми взаємовідносин / О. Красівський. – К. : Вид-во ЦДДУ, 1998. – 298 с.
574. Красівський О. Українсько-польські взаємини. 1917–1923 / О. Красівський. – К. : ІПЕНД, 2008. – 544 с.
575. Кугутяк М. Галичина : сторінки історії : Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
576. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Т. 1. – 532 с.

577. Кугутяк М. Голодомор 1933-го і Західна Україна : Трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20–30-х років / М. Кугутяк ; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника, кафедра нової та новітньої історії. – Івано-Франківськ, 1994. – 63 с.
578. Кудрик В. Маловідоме з історії греко-католицької церкви : у 4 т. / В. Кудрик. – Вінніпег ; Манітоба : Тризуб, 1952. – Т. 2. – 254 с.; 1956. – Т. 4. – 256 с.
579. Кучабський В. Вага і завдання Західно-української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918/1919-ого р. / В. Кучабський // Дзвони. – 1932. – Ч. 3. – С. 194.
580. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький, його життя і заслуги : У 100-річчя уродин. – Рим, 1965. – 71 с.
581. Лебедович Іван, о. Полеві духовники Української Галицької Армії : (Матеріали до історії) / о. Іван Лебедович. – Вінніпег, 1963. – 327 с.
582. Левицький К. Великий Зрив : До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів / К. Левицький. – Львів : Червона Калина, 1931. – 150 с.
583. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 рр. Ч. 1 / К. Левицький. – Львів : Жовківська друкарня оо. Василян, 1928. – 285 с.; Ч. 2. – Львів, 1929. – С. 289–496; Ч. 3. – Львів, 1930. – С. 496–776.
584. Левицький. К. Історія політичної думки галицьких українців / К. Левицький. – Львів, 1926. – 736 с.
585. Левицький Я. Від національного відродження до визвольної боротьби / Я. Левицький // Влох М. Винники – Звенигород – Унів та довкільні села : іст.-мемуар. зб. – Чикаго, 1975. – С. 212–220.

586. Лемківщина : Земля, люди, історія, культура // Записки НТШ. Т. 206 : Історико-філософська секція / ред. Б. О. Струмінський. – Нью-Йорк, 1988. – 569 с.
587. Лемківщина [Текст] : Духовна культура : у 2 т. / редкол.: С. Павлюк [та ін.] ; відп. ред. С. Павлюк. – Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2002. – 424 с.
588. Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви : Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий / Василь Ленцик. – Львів : Свічадо, 2001. – 608 с.
589. Кравченко О. Велетень зо Святоюрської гори / О. Кравченко. – Йорктон, Саск : Бібліотека Логосу, 1963. – 148 с.
590. Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові / І. Крип'якевич. – Львів : Априорі, 2007. – 116 с.
591. Кубійович В. Західні українські землі в межах Польщі 1920–1939 : Етнографічні відношення / В. Кубійович. – Чикаго ; Нью-Йорк : Укр. публіцистично-науковий ін-т, 1963. – 31 с.
592. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Т. 1. – 532 с.
593. Литвин М. Р. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів : Ін-т українознавства НАНУ ; Олір, 1995. – 368 с.
594. Литвин М. Військова еліта Галичини / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Ін-т українознавства НАНУ, 2004. – 376 с.
595. Литвин М. Р. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Р. Литвин. – Львів : Ін-т українознавства НАНУ, 1998. – 488 с.
596. Лисенко О. Є. Українська національна ідея і християнство / О. Є. Лисенко, О. П. Реєнт. – К. : Богдан, 1997. – 128 с.
597. Лициняк В. Дещо про сироти і про наші зглядом їх обов'язки / В. Лициняк // Нива. – 1921. – Травень. – С. 137.



598. Лужницький Г., о. Українська Церква між Сходом і Заходом : нарис історії Української Церкви / о. Г. Лужницький. – 2-ге вид., випр. – Львів : Свічадо, 2008. – 640 с.
599. Луцький І. Створення Станіславської (Івано-Франківської) єпархії Української греко-католицької церкви / І. Луцький. – Івано-Франківськ : Таля, 2004. – 280 с.
600. Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. Макарчук. – Львов : Вища школа, 1983. – 256 с.
601. Макарчук С. Українська республіка галичан : нарис про ЗУНР / С. Макарчук. – Львів, 2003. – 192 с.
602. Марунчак М. Г. Митрополит Андрей Шептицький на Заході 1920–1923 / М. Г. Марунчак. – Вінніпег ; Едмонтон : Крайова Рада Українських Організацій за Патріархат Української Католицької Церкви, 1981. – 47 с.
603. Марчук В. Українська греко-католицька церква : історичний нарис / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 164 с.
604. Марчук В. Церква, духовність, нація : Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 464 с.
605. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин – патріот, місіонер, мученик / П. Мельничук. – Львів : Місіонер, 1997. – 416 с.
606. Мірчук І. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. 1920–1939 рр. / І. Мірчук. – К. : Укр. видавнича спілка, 2007. – 1006 с.
607. Мончак І., о. Самоуправна Київська Церква / о. І. Мончак. – Львів : Свічадо, 1994. – 175 с.
608. Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. ХХ ст. / М. Москалюк. – К. : Стилос, 1998. – 56 с.

609. Мудрий С., владика. Нарис історії Церкви в Україні / владика Софрон Мудрий. – 2-ге вид. – Івано-Франківськ : Вид-во Івано-Франківського теологічно-катехитичного духовного інституту, 1999. – 528 с.
610. Нагаєвський І. Історія Римських Вселенських Архієреїв з узглядненням важніших подій Української Церкви і Народу : у 4 ч. Ч. 3 / І. Нагаєвський. – Рим : Вид. Укр. катол. ун-ту ім. св. Климента Папи, 1979. – Ч. 4 : XX століття. – 521 с. – Івано-Франківськ : Нова Зоря ; Львів : Місіонер, 1999. – 332 с.
611. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К. : Укр. письменник, 1993. – 414 с.
612. Назарко І., ЧСВВ. Київські і Галицькі митрополити : Біографічні нариси (1590–1960) / І. Назарко. – Торонто, 1962. – С. 234.
613. Назарко І. Йосафат Коциловський. ЧСВВ., Єпископ Перемиський. 1917–1947 / І. Назарко. – Торонто, 1954. – 84 с.
614. Недавня О. Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом / О. Недавня. – К. : Гнозис, 2000. – 218 с.
615. Нагаєвський І., о. Патріярхати та їх початок і значення в Церкві та Український патріярхат : Історично-правна студія / І. Нагаєвський. – 2-ге, випр. й доповн. вид. – Лондон, 1976. – 216 с.
616. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні в контексті історизму / П. П. Панченко. – К. : Укр. центр духовної культури, 2003. – 99 с.
617. Патрило І., ЧСВВ. Джерела і бібліографія історії української Церкви / Ісидор Патрило // Записки ЧСВВ. Секція І. Т. І. – Рим, 1975. – 378 с.; Т. II. – Рим, 1988. – 330 с.; Т. III. – Рим, 1995. – 324 с.
618. Пекар А. В., ЧСВВ. Нариси історії Церкви Закарпаття / А. В. Пекар // Записки ЧСВВ. – Рим ; Львів : Місіонер, 1997. – Т. II : Внутрішня структура. – 492 с.

619. Пелехатий І. Я загину в тюрмі, а ви мусите жити / І. Пелехатий // Нова Зоря. – 1997. – Ч. 12. – 25 березня.
620. Перевезій В. О. Служіння Богу і народу : Українська греко-католицька церква між двома світовими війнами / В. О. Перевезій. – К. : Світогляд, 2004. – 203 с.
621. Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20–30-х рр. ХХ ст. [Текст] / В. Перевезій ; НАН України, Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень. – К. : [б. в.], 1998. – 48 с.
622. Петляков П. Уніатська церква – ідейний ворог трудящих / П. Петляков. – Львів : Вища школа, 1976. – 155 с.
623. Релігія і нація в суспільному житті України і світу / Колодний А. М., Филипович Л. О., Яроцький П. Л. – К. : Наук. думка, 2006. – 286 с.
624. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / А. Річинський. – Володимир-Волинський, 1933. – 270 с.
625. Романишин П., о. Українська католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в Німеччині до 1945 року / о. П. Романишин. – Мюнхен, 1978. – 111 с.
626. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) / О. Рубльов. – К., 2004. – 648 с.
627. Рубльов О. С. Західноукраїнські землі у складі II Речіпосполитої, 1921–1939 : історичні нариси : навч. посіб. / Рубльов О. С., Коростіль Н. Ж., Безносюк О. П. – К. : Фоліант, 2010. – 226 с.
628. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина ХІХ ст. – 1939 р.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 280 с.

629. Савчук Б. Корчма : алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX ст. – 30-х рр. XX ст. / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – 248 с.
630. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30 рр. XX ст.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 136 с.
631. Савчук Б. Український пласт. 1911–1939 / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. – 272 с.
632. Скотт Дж. Новые проблемы современных христиан / Дж. Скотт ; пер. с англ. – Черкасы, 2004. – 346 с.
633. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939 рр.) / Ю. Ю. Сливка. – К. : Наукова думка, 1985. – 272 с.
634. Сливка Ю. Ю. Реакційна роль унії в історії українського народу / Ю. Ю. Сливка. – К. : Політвидав, 1967. – 138 с.
635. Соляр І. Українське Національно-Демократичне Об'єднання : перший період діяльності (1925–1928) / І. Соляр. – Львів, 1995. – 70 с.
636. Стахів М. Західна Україна : Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Т. 6, кн. 2 / М. Стахів. — Скрентон, 1966. – 220 с.
637. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення : навч.-метод. посіб. / Б. Ступарик. – К. : ІЗМН, 1998. – 336 с.
638. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – 143 с.
639. Ступарик Б. М. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.) / Б. М. Ступарик, В. Д. Моцюк. – Коломия, 1995. – 176 с.

640. Суттнер Е. К. Українське християнство на початку III тисячоліття / Е. К. Суттнер. – Львів, 2001. – 168 с.
641. Тищик Б. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. / Тищик Б., Вівчаренко О. – Коломия, 1993. – 120 с.
642. Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі : Переклад стенограми відчиту уладженого нститутом дослідів національних справ у Варшаві 12. IV. 1929. / С. Томашівський. – Львів : Накладом автора, 1929. – 48 с.
643. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX – перша пол. XX ст.) / Б. Трофим'як. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 695 с.
644. Трофим'як Б. Є. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.) / Б. Є. Трофим'як. – К. : ІЗМН, 1997. – 424 с.
645. Українська церква між Сходом і Заходом / за ред. П. Яроцького. – К. : Укр. центр духовної культури, 1996. – 225 с.
646. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Зашкільняк Л., Крикун М. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 752 с.
647. Уніатство і клерикальний антикомунізм. – К. : Вид-во політ. л-ри України, 1982. – 300 с.
648. Уніатство і український буржуазний націоналізм. – К. : Наукова думка, 1986. – 251 с.
649. Федорів Ю., о. Історія церкви в Україні / о. Ю. Федорів. – Львів : Монастир монахів Студитського Уставу, 2001. – 368 с.
650. Федорів Юрій, о. Організаційна структура Української Церкви / о. Юрій Федорів. – Торонто : Наук. т-во ім. Шевченка в Канаді, 1990. – 212 с.

651. Ференц П. Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20–30-ті роки ХХ століття / П. Ференц. – Мукачево : Карпатська вежа, 2005. – 216 с.
652. Хома І. Апостольський Престіл і Україна. 1919–1922 / І. Хома. – Рим : Укр. катол. ун-т св. Климента Папи, 1987. – 137 с.
653. Цвенгрош Г. Апостольський Престол і Митрополит Андрей Шептицький : Невідомі взаємини між Апостольським Престолом і Митрополитом А. Шептицьким у 1918–1919 рр. (у контексті східногалицької політики Франції) / Г. Цвенгрош. – Львів : Фонд духовного відродження ім. Митрополита А. Шептицького, 1991. – 38 с.
654. Цьорох С. Погляд на історію та виховну діяльність сс. Василіанок / С. Цьорох. – Львів : Накл. Богосл. наук. т-ва, 1934. – 254 с.
655. Шанковський Л. Українська Галицька Армія : Воєнно-історична студія / Л. Шанковський. – Вінніпег : Вид-во Дм. Микитюка, 1974. – 396 с.
656. Шиш А. Антигуманний характер моралі уніатства / А. Шиш. – К. : Політ. вид-во України, 1973. – 116 с.
657. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України : (політологічний аналіз) / О. Шуба. – К. : Криниця, 1999. – 324 с.
658. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918–1923 рр. / С. Ярославин. – Філадельфія, 1956. – 182 с.
659. Ясінчук Л. 50 літ. «Рідна школа» 1881–1931 / Л. Ясінчук. – Львів : Накладом т-ва «Рідна школа», 1931. – 271 с.
660. Alabrudzińska E. Kościoły ewangelickie na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej / E. Alabrudzińska. – Toruń. 1999. – 272 s.
661. Bartoszewicz H. Znaczenia polityczne kresów wschodnich dla Polski / H. Bartoszewicz. – Warszawa : Biblioteka Polska, 1924. – 53 s.
662. Bochenski A. Problem polsko-ukrainski w ziemi czerwińskiej / Bochenski A., Los S., Bajszkowski W. – Warszawa : Polityka, 1938. – 243

- s.
663. Chałupczak H. Mniejszości narodowe w Polsce. 1918–1995 / Henryk Chałupczak, Tomasz Browarek. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000. – 322 s.
664. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich ; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979. – 262 s.
665. Davies N. Boże Igrzysko. Historia Polski. T. 2 : Od roku 1795 / Norman Davies. – Kraków : Znak, 1994. – 810 s.
666. Dobrzyński Z. Prawosławni i grekokatolicy w dawnej Polsce / Z. Dobrzyński. – Warszawa : Warszawska Metropolia Prawosławna, 1992. – 175 s.
667. Gella J. Ruski miesi / J. Gella. – Lwów, 1919. – 232 s.
668. Grelewski S. Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej / S. Grelewski. – Lublin, 1937. – 772 s.
669. Grunberg K. Trunde sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku / Karol Grunberg, Bolesław Sprengel. – Warszawa : Książka i Wiedza. – 752 s.
670. Jeżewski K. W blasku legendy. Kronika poetycka życia Józefa Piłsudskiego / K. Jeżewski. – Paryż, 1988. – 280 s.
671. Karabowicz T. Tożsamość cerkwi ukraińskiej / Tadeusz Karabowicz. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004. – 88 s.
672. Koko E. Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1923 / E. Koko. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1991. – 234 s.
673. Krasieński A. Ludność ukraińska (ruska) w Polsce w świetle spisu 1931 r. / A. Krasieński. – Warszawa, 1938. – 328 s.

674. Krasowski K. Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne / K. Krasowski. – Warszawa ; Poznań : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988. – 356 s.
675. Krochmal A. Konflikt czy współpraca? Relacje między duchowieństwem łacińskim i greckokatolickim w diecezji przemyskiej w latach 1918–1939 / A. Krochmal. – Lublin : Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 2001. – 238 s.
676. Kukułka J. Francja a Polska po traktacie Wersalskim (1919–1923) / J. Kukułka. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1970. – 622 s.
677. Kumaniecki K. Odbudowa państwowości polskiej / K. Kumaniecki. – Kraków : Nakł. Księgarni J. Czerneckiego, 1937. – 700 s.
678. Łacińskim i greckokatolickim w diecezji przemyskiej w latach 1918–1939. – Lublin : Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 2001. – 338 s.
679. Łesiów M. Rola kulturotwórcza Ukraińskiej cerkwi greckokatolickiej / Michał Łesiów. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001. – 78 s.
680. Łukomski S. Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską / S. Łukomski. – Łomża, 1934. – 42 s.
681. Materski W. Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939 / W. Materski – Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Historii PAN, 1994. – 159 s.
682. Mich W. Obcy w polskim domu. Nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszości narodowych 1918–1939 / W. Mich. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1994. – 143 s.
683. Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku / pod. red. J. Jachymka. – Lublin : Czas, 1992. – 253 s.
684. Motylewicz I. Społeczność mieska a grupy narodowościowe w miastach czerwonoruskich w XV–XVIII w. / I. Motylewicz. – Kraków, 1996. – 229 s.



685. Mróz M. *Katolicyzm na pograniczu. Kościół katolicki Wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej w Polsce w latach 1918–1925* / Maciej Mróz. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003. – 311 s.
686. Osadczy W. *Kościół i Cerkiew na wspólnej drodze concordia 1863. Z dziejów porozumienia między obrządkiem greckokatolickim a łacińskim w Galicji Wschodniej* / Włodzimierz Osadczy. – Lublin : Redakcja wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1999. – 238 s.
687. Olszański T. *Zarys historii Ukrainy w XX wieku* / T. Olszański. – Warszawa, 1990. – 223 s.
688. Osuchowski J. *Prawo wyznaniowe Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939* / J. Osuchowski. – Warszawa : Książka i wiedza, 1967. – 562 s.
689. Osuchowski J. *Stosunki wyznaniowe w Polsce na tle transformacji ustrojowej* / J. Osuchowski. – Warszawa, 1996. – 234 s.
690. Paczkowski A. *Prasa polska w latach 1918–1939* / Andrzej Paczkowski. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980. – 382 s.
691. Papierzynska-Turek M. *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926* / M. Papierzynska-Turek. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1979. – 390 s.
692. Paruch W. *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926–1939)* / W. Paruch. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1997. – 425 s.
693. Pietrzak M. *Prawo Wyznaniowe* / M. Pietrzak. – Warszawa : Lexis Nexis, 2005. – 344 s.
694. Pietrzak M. *Prawo Wyznaniowe* / M. Pietrzak. – Warszawa : Lexis Nexis, 2010. – 312 s.
695. Pisuliński J. *Nie tylko Petlura: kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923* / J. Pisuliński. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. – 444 s.

696. Potocki R. Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939 / R. Potocki. – Lublin, 2003. – 441 s.
697. Stawiecki J. Następcy komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935–1939 / J. Stawiecki. – Warszawa, 1969. – 323 s.
698. Stradomski J. Spory o «wiarę grecką» W dawnej Rzeczypospolitej / Jan Stradomski. – Kraków : Scriptum, 2003. – 346 s.
699. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1939 / R. Torzecki. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1989. – 468 s.
700. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933–1945 / R. Torzecki. – Warszawa : Wydawnictwo Literackie, 1972. – 378 s.
701. Urbanski Z. Mniejszości narodowe w Polsce / Z. Urbanski. – Warszawa, 1932. – 375 s.
702. Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. Spotkanie polsko-ukraińskie Studia Ucrainca / pod. red. Stefana Kozaka. – Warszawa, 1994. – 240 s.
703. Wielka Historia Polski. T. 5. – Kraków : Fogra ; Warszawa : Świąt Książki, 2003. – 840 s.
704. Wielka historia Polski. Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918–1945) / Czesław Brzozowski. – Kraków, 2001. – T. 9 : Fogra oficyna wydawnicza. – 424 s.
705. Wisłocki J. Konkordat polski z 1925 roku. Zagadnienia prawno-polityczne / Jerzy Wisłocki. – Poznań : UAM, 1977. – 296 s.
706. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939 / E. Wiszka. – Toruń, 2005. – 392 s.
707. Wysoczański W. Prawo Kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce / Wysoczański W., Pietrzak M. – Warszawa : Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 1997. – 521 s.
708. Zaporowski Z. Józef Piłsudski w kręgu wojska i polityki / Z. Zaporowski. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. –

81 s.

## VI. Наукові статті

709. Аввакумов Ю. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблеми церковної єдності в Росії / Ю. Аввакумов // Ковчег : наук. зб. із церковної історії. – 2003. – Ч. 4. – С. 101–114.
710. Бабійчук Г. Микола Василенко – поборник ідеї державності / Г. Бабійчук // Джерела. Науково-методичний вісник. – Івано-Франківськ, 1997. – Ч. 2. – С. 41–48.
711. Білас І. Ліквідація Перемишльської греко-католицької дієцезії та трагічна доля її ординарія єп. Йосафата Коциловського в контексті політики віросповідання СРСР / І. Білас // Polska – Ukraina : 1000 lat sąsiedztwa. Т. 3. – Przemyśl, 1996. – S. 277–290.
712. Білас І. Трагічна доля єпископа Коциловського / І. Білас // Перемиські дзвони. – 1992. – № 6.
713. Білий Б. Нарис історії Перемиського єпископства східного обряду / Б. Білий // Перемиські архієпархіальні відомості. Річник IV. Ч. 4. – Перемишль, 2006. – С. 89–90.
714. Бадяк В. Велич і драма Йосафата Коциловського / В. Бадяк // Київська церква. – 1999. – № 6. – С. 62–68.
715. Борковський О. Вступ до націології / О. Борковський. – К. : Генеза, 1996. – № 1 (4). – С. 90.
716. Боруцька О. Митрополит Андрей Шептицький у Росії (1914–1917 рр.) / О. Боруцька // Історія релігій в Україні : праці XII Міжнар. наук. конф., (Львів, 20–24 трав. 2002 р.). – Львів, 2002. – Кн. 1. – С. 73–76.
717. Боруцька О. Перебування митрополита Андрея Шептицького в російському ув'язненні (вересень 1914 – березень 1917 рр.) / О. Боруцька // Історія релігій в Україні : Науковий щорічник. 2004 рік. – Львів, 2004. – Кн. 1. – С. 89–101.

718. Борщевич В. Політика Другої Речі Посполитої щодо Української православної церкви на Волині / В. Борщевич // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 7. – Львів, 2000. – С. 362–371.
719. Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква і Радянська держава (1939–1950). / Б. Боцюрків ; пер. з англ. Н. Кочан ; за ред. О. Турія. – Львів : Вид-во УКУ, 2005. – XX + 268 с.
720. Будорович Б. Ватикан, Польща і Українська католицька церква напередодні Другої світової війни / Б. Будорович // Сучасність. – 1983. – № 12. – С. 102–110.
721. Васьків А. Греко-католицька церква і діяльність Католицької Акції в Східній Галичині (30-ті роки ХХ століття) / А. Васьків // Історія релігій в Україні : тези повідомлень ІV «круглого столу», (Львів, 9–10 трав. 1994 р.). – К. ; Львів, 1994. – С. 30–33.
722. Васьків А. Греко-католицька церква і розвиток культурно-мистецьких традицій українства у 20–30 рр. ХХ ст. / А. Васьків // Християнство і культура : матеріали Міжнар. наук. конф. – К. ; Тернопіль, 1998. – С. 30–34.
723. Віднянський С. В. Польща : Утвердження незалежної держави 1918–1926 / Віднянський С. В., Рубльов О. С., Алексієвець М. // Український історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 212–216.
724. Вітвіцький О. Висвітлення діяльності митрополита Андрея Шептицького в українській періодиці першої чверті ХХ століття / О. Вітвіцький // Матеріали наукової конференції, присвяченої 100-річчю від часу введення на митрополичий престіл у Львові Слуги Божого Андрея Шептицького. – Тернопіль : Астон, 2001. – С. 128–134.
725. Вовк Я. О. Формування політики Польської держави стосовно протестантських конфесій (1918–1926 рр.) / Вовк Я. О. // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 168–169.

726. Волинський Б. Бонн Франс Ксаверій / Волинський Б., Пиндус Б. // Тернопільський Енциклопедичний Словник. – Тернопіль : Збруч, 2004. – Т. 1 : А-Й. – С. 168.
727. Гайковський М. ГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького / М. Гайковський // Київська Церква. – 2001. – № 2–3. – С. 32–48.
728. Гайковський М. Московська патріархія – спільниця і знаряддя більшовицького режиму в ліквідації греко-католицької церкви / М. Гайковський // Київська Церква. – 2000. – № 2. – С. 14–20.
729. Галуха Л. Розвиток православ'я на Холмщині і Підляшші у 20–30-х роках ХХ століття / Л. Галуха // Українці Холмщини і Підляшшя : Історична доля, духовна і національна культура впродовж віків / упоряд. М. Кучерепа, Н. Стеценко. – Луцьк, 2008. – С. 290–291.
730. Геллер Г. Нація-етнос / Г. Геллер // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Генеза ; Довіра, 1996. – С. 124.
731. Гентош Л. Дипломатичні контакти Української Народної Республіки з Апостольською столицею в 1919–1921 роках у контексті східної політики Римської курії / Л. Гентош // Україна модерна. – 2000. – Ч. 4–5. – С. 163–186.
732. Гентош Л. Католицька церква та становлення української державності (1917–1923 рр.) / Л. Гентош // Другий міжнародний конгрес українців. Історія : доповіді і повідомлення, Львів, 22–28 серп. 1993 р. – Львів, 1994. – Ч. II. – С. 19–22.
733. Голинський П. Перемиські владика і духовенство в службі церкві і народові / П. Голинський // Перемишль – західний бастион України. – Нью-Йорк ; Філадельфія, 1961. – С. 67–85.
734. Голубенко І. Греко-католицька церква і національно-визвольний рух в західноукраїнських землях (30–40 роки ХХ ст.) / І. Голубенко // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік». – Львів, 1993. – С. 287–292.

735. Грицан А. Міжпартійна боротьба за вплив на «Просвіту» на Прикарпатті 1921–1939 рр. / А. Грицан // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 61–65.
736. Гудима А. До витоків національної церкви в Україні / А. Гудима // Ідея національної церкви в Україні : матеріали всеукр. наук. конф. – Тернопіль, 1997. – С. 55–57.
737. Делятинський Р. І. Станиславівська духовна семінарія у 1918–1925 роках: етапи повоєнного відновлення та її роль у формуванні духовенства нового типу / Делятинський Р. І. // Нарис історії Івано-Франківської (Станіславівської) духовної семінарії імені святого священномученика Йосафата. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 55–76
738. Держава і церква: уроки минулого і проблеми сьогодення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 27 листоп. 2003 р., Ужгород, Україна. – Ужгород : Ліра, 2003. – 224 с.
739. Державник, мислитель, богослов : матеріали міжнар. наук. конф., присв. 60-річчю від дня смерті Митрополита Андрея Шептицького, 2 листоп. 2004 р. – К. : Укр. видавнича спілка, 2005. – 216 с.
740. Димид М. Єпископ Київської Церкви (1589–1891) / М. Димид. – Львів : ЛБА, Ін-т канонічного права, 2000. – С.170–171.
741. Дністрянський М. Адміністративно-територіальна організація греко-католицької церкви : історична ретроспектива і сучасні проблеми / Дністрянський М., Ковальчук А. // Історія релігій в Україні : тези повідомлень VI Міжнар. «круглого столу», (Львів, 3–8 трав. 1995 р.). – Львів, 1996. – С.82.
742. Завадка Б. Переслідування Української греко-католицької церкви в Галичині у 1938–1939 роках за участь у процесі національного відродження / Б. Завадка // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік». – Львів, 1993. – С. 274–275.

743. Загайкевич Б. Освіта і школи в Перемишлі / Б. Загайкевич // Перемишль – західний бастион України / Б. Загайкевич. – Нью-Йорк ; Філадельфія : Перемиський видавничий комітет, 1961. – 246 с.
744. Зайцев О. Націоналізм і національна демократія: витоки конфлікту (1920–1930) / О. Зайцев // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 70–76.
745. Зайцев О. Націоналізм як релігія. Приклад Дмитра Донцова та ОУН (1920–1930-ті роки) / О. Зайцев // Наукові записки Українського католицького університету. – Львів, 2010. – Ч. II. – С. 185–186.
746. Зайцев О. Українська Народна Трудова Партія (1919–1925) / О. Зайцев // Україна модерна. – Львів : Критика, 2002. – Ч. 7. – С. 69–90.
747. Зємба А. Митрополит Андрей Шептицький і уряд II Речі Посполитої Польщі у 1923–1939 рр. / А. Зємба // Метрополія Нью-Йорку Служі Божому Андреєві у п'ятидесятиріччя його смерті / зредагував Микола Галів. – Нью-Йорк, 1996. – С. 36–54.
748. Зуляк І. «Просвіта» і греко-католицьке духовенство в умовах польської окупації / І. Зуляк // Розстріляна і відроджена Церква (матеріали науково-теоретичної конференції до 55-ї річниці ліквідації УГКЦ радянським режимом). – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2001. – С. 32–40.
749. Іванечко Д. Єпископ Йосафат Коциловський (1876–1947) : Життя і діяльність / Д. Іванечко // Polska – Ukraina : 1000 lat sąsiedztwa. Т. 3. – Przemyśl, 1996. – S. 247–260.
750. Іванцев І. Українська греко-католицька церква і Західноукраїнська Народна Республіка / Іванцев І., Пилипів І. // Розстріляна і відроджена Церква : матеріали наук.-теор. конф. до 55-ї річниці ліквідації УГКЦ радянським режимом. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 5–31.
751. Ісаїв П. Історія міста Станиславова / П. Ісаїв // Альманах Станиславівської землі. – 1985. – Т. 1. – С. 92–96.
752. Історія та культура Прикарпаття : зб. наук. праць на пошану Петра

- Арсенича з нагоди його 70-річчя. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2005. – 560 с.
753. Кам'янський П. Взаємовідносини між митрополитом Андрієм Шептицьким і Станіславським єпископом Григорієм Хомишиним 1899 – 1944 рр. / П. Кам'янський // Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. – Ужгород, 2005. – № 14. – С. 55–60.
754. Кам'янський П. Митрополит Андрей Шептицький і суспільно-політичні рухи в Галичині на початку ХХ століття / П. Кам'янський // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 56. – С. 21–26.
755. Качараба С. Еміграція населення Західної України в Аргентину (1919–1939) / С. Качараба // Наукові зошити історичного факультету. – Львів, 2001. – Вип. 4. – С. 184–196.
756. Климов В. Василіани в Україні : 380 років діяльності / В. Климов // Українське релігієзнавство. – 1997. – № 6. – С. 10–15.
757. Комар В. Політика Польщі щодо українців Галичини (1919–1939 рр.): основні напрямки та етапи / В. Комар // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 290–295.
758. Комар В. Спроби нормалізації польсько-українських відносин у Другій Речі Посполитій / В. Комар // Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 236–242.
759. Комар В. Українське питання в політиці Польщі (1935–1939) / В. Комар // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 1998. – № 1. – С. 99–105.
760. Кравець М. Проблема Холмщини і Підляшшя напередодні й під час першої світової війни / М. Кравець // Україна – Польща : історична спадщина і суспільна свідомість, – К., 1993. – С. 183–187.
761. Кравчук А. Соціальне вчення і діяльність митрополита Андрея



- Шептицького (вересень 1939 – червень 1941 років) / А. Кравчук // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХХVIII : Праці Історично-філософської секції. – С. 309–342.
762. Красівський О. Дипломатичні місії Митрополита Андрея Шептицького / О. Красівський // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6 : Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиція. – С. 291–295.
763. Крив'як Б. Роль «Нової зорі» в релігійному та національно-патріотичному вихованні галицького суспільства / Б. Крив'як // Київська церква. – 2000. – № 4. – С. 64–71.
764. Кугутяк М. Галицькі українці в боротьбі за державну незалежність у 1920–1923 рр. / М. Кугутяк // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 1997. – № 1. – С. 45–57.
765. Кугутяк М. Українське національно-демократичне об'єднання : активізація діяльності, посилення громадсько-політичних впливів (1928–1930) / М. Кугутяк // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2000. – № 4. – С. 90–96.
766. Кугутяк М. Українсько-польські стосунки 20–30 рр. – від конфронтації до «нормалізації» / М. Кугутяк // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С. 18–27.
767. Летц Р. Греко-католицька церква у Словаччині в період між двома світовими війнами / Р. Летц // Ковчег. – 2000. – Ч. IV. – С. 174–186.
768. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський // Політологічні читання. Українсько-канадський щоквартальник. – К., 1992. – № 1. – С. 216–264.
769. Лисенко О. Є. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ століття / Лисенко О. Є. // Український історичний журнал. – 2000. – № 6. – С. 29–51.

770. Литвин М. Українське культурно-освітнє життя в Кракові (кінець XIX – перша третина XX століття) / М. Литвин // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 16. – С. 245–252.
771. Лициняк В. Товариство «Захист ім. митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові» (його початок і розвиток по кінець 1925 р.) / В. Лициняк // Богословія. – 1926. – С. 78–84.
772. Ляхович Є. Діяльність ОУН в Лондоні в 1933–1935 роках / Є. Ляхович // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 908–909.
773. Малик Я. Й. Проблема історичних пам'яток у Галичині в діяльності Йосипа Застирця / Малик Я. Й. // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали наук. краєзн. конф., 26 жовтня 2000 р. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 42–46.
774. Малик Я. Михайло Галушинський: період парламентської діяльності / Малик Я., Прокіп А. // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. – Львів, 2003. – Вип. 3. – С. 138.
775. Марчук В. Греко-католики в Другій Речі Посполитій: суспільний чин та конфесійно-територіальний устрій / В. Марчук // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 302–307.
776. Мельникович О. До історії УВО в Чехо-Словаччині / О. Мельникович // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен : Вид. фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 328–341.
777. Москалюк М. Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920–1939 рр.) / М. Москалюк // Галичина. – 1997. – № 1. – С. 97–101.
778. Москалюк М. Проблема цілібату в християнсько-суспільному житті Галичини 20–30 рр. XX ст. / М. Москалюк // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 1997. – № 1. – С. 58–62.

779. Москалюк М. Українська католицька народна партія і проблема польсько-українського порозуміння / М. Москалюк // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (21–22 листоп. 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С. 221–224.
780. Мудрий С., ЧСВВ, владика. Значення Галицької митрополії і Церкви в історії України / Софрон Мудрий, ЧСВВ, владика // Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу (присвячується 70-річчю археологічного відкриття і 850-літтю Галицького кафедрального собору) : матеріали ювіл. наук. конф. – Галич, 2006. – С. 24–30.
781. Назарко І. Акція митрополита Шептицького напередодні рішення Ради амбасадорів 1923 р. / І. Назарко // Записки ЧСВВ. – Рим, 1900. – Т. 13. – С. 449–453.
782. Назарович М. Організація Українських Січових Стріль / М. Назарович // Тернопіль. – 1995. – Ч. 4. – С. 61–65.
783. Науменко К. Є. Бандера Андрій / К. Є. Науменко // Енциклопедія історії України. – К., 2003. – Т. 1. – С. 177.
784. о. Зінько В. Апостольська візитація митрополита Андрея Шептицького у Південну Америку / о. Зінько В. // Київська Церква. – 2001. – № 1. – С. 72–73.
785. о. Гриньох І. Знищення Української католицької церкви російсько-більшовицьким режимом / о. Іван Гриньох // Сучасність. – Мюнхен, 1970. – Ч. 7–8. – С. 155–168.
786. о. Лятишевський І. З історії Духовної Семінарії в Станіславівові / о. І. Лятишевський // Альманах українських богословів. – Жовква, 1923. – С. 130–145.
787. о. Мельничук П. Івано-Франківська греко-католицька єпархія: з минулого в майбутнє (до 110-річчя з часу заснування) / о. П. Мельничук //

- Нова зоря. – 1995. – № 3. – 12 січня.
788. о. Патрило І. Нарис історії Галицької провінції ЧСВВ / о. І. Патрило // Нарис історії Василянського Чину Святого Йосафата. – Рим : Вид-во оо. Василян, 1992. – С. 330–351.
789. о. Пелехатий І. Архіпастир, патріот, мученик / о. І. Пелехатий // Нова зоря. – 2002. – Ч. 13. – С. 4.
790. Онацький Є. Творення дипломатичної місії при Ватикані за Карманського і Тишкевича / Є. Онацький // Матеріали ІV наукової конференції НТШ. – Торонто, 1953. – Ч. 1. – С. 34–35.
791. Павлишин О. З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців : календарна реформа єпископа Григорія Хомишина / О. Павлишин // Україна модерна. – К. ; Львів, 2002. – Ч. 7. – С. 7–68.
792. Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини і Буковини в революції 1918–1919 рр. / О. Павлишин // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5. – С. 187–245.
793. Перевезій В. Українська греко-католицька церква у східногалицькому суспільстві (20–30-ті роки ХХ століття) / В. Перевезій // Розбудова держави. – 1998. – № 11–12. – С. 111–128.
794. Перевезій В. О. Просвітницька діяльність греко-католицьких монаших чинів у 20–30-х роках ХХ ст. / В. О. Перевезій // Історія релігій в Україні : Праці X Міжнар. наук. конф., (Львів, 16–19 трав. 2000 р.). – Львів : Логос, 2000. – С. 292–299.
795. Перемишль – західний бастион України : зб. матеріалів до історії Перемишля і Перемиської землі / зладж. редкол. під проводом проф. Б. Загайкевича. – Нью-Йорк ; Філадельфія, 1961. – 414 с.
796. Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Т. 2 : Видатні діячі Перемищини : зб. наук. праць та матеріалів Міжнар. наук. конф.,

- (Перемишль, 14–15 листоп. 1998 р.) / за ред. С. Заброварного. – Перемишль ; Львів, 2001. – 324 с.
797. Петляков П. Антинародна діяльність уніатської церкви на Західній Україні (1929–1932 рр.) / П. Петляков // Український історичний журнал. – 1982. – № 3. – С. 87–92.
798. Пилипів І. Державотворча політика Греко-католицької церкви в період ЗУНР / І. Пилипів // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи. – Львів, 2002. – Ч. 1. – С. 90–94.
799. Пилипів І. Державотворча політика Греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті Західної України 20–30 років ХХ ст. / І. Пилипів // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи. – Львів, 2001. – Ч. 1. – С. 90–95.
800. Пилипів І. Культурно-просвітницька діяльність Української греко-католицької церкви в 20–30-х роках ХХ ст. / І. Пилипів // Проблеми інтеграції науково-освітнього потенціалу в державотворчому процесі. Вип. 2. – Тернопіль ; Севастополь ; Суми, 2002. – С. 279–283.
801. Пилипів І. Питання церковної єдності в діяльності ГКЦ в 20–30-ті роки ХХ ст. / І. Пилипів // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т. 6 (8). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 489–498.
802. Полєк В. Нарис історії Івано-Франківської греко-католицької єпархії / В. Полєк // Шематизм Івано-Франківської Української греко-католицької церкви станом на 10 листопада 1995 року Божого. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1995. – С. 99–156.
803. Полонська-Василенко Н. Історія церкви / Полонська-Василенко Н., Чубатий М. // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. – [Перевид. в Україні]. – К., 1995. – Т. 2. – С. 619.

804. Пятигорский А. М. Национальный суверенитет как объект феноменологии [Электронный ресурс] / А. М. Пятигорский. – Режим доступа : [http://vasilieva.narod.ru/mu/csipfo/metod/index\\_st.htm](http://vasilieva.narod.ru/mu/csipfo/metod/index_st.htm).
805. Пятигорский А. М. Этнос или религия? [Электронный ресурс] / Пятигорский А. М. // Перемены. – № 5. – С. 114–130. – Режим доступа : <http://amtropotok.arghipelag.ru/sod/as-arch.htm>.
806. Романюк Т. Архів о. Тита Войнаровського в Національному музеї у Львові / Т. Романюк // Ковчег. – Львів, 2000. – Ч. 2. – С. 403–409.
807. Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / Реєнт О. П., Рубльов О. С. – К. : Альтернативи, 1999. – Т. 10. – 320 с. – (Серія «Україна крізь віки»).
808. Рубльов О. Галицькими маршрутами ГУЛАГу : західноукраїнська інтелігенція у таборах СРСР, 1930-ті роки / Олександр Рубльов // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – К. : Ін-т історії України НАН України. – № 6. – С. 319–341.
809. Свистунов С. Етноконфесійні трансформації в Україні в умовах глобалізації / С. Свистунов // Релігійна свобода. Релігія і церква в Україні: уроки минулого і проблеми сьогодення. Науковий щорічник / за заг. ред. А. Колодного, М. Новиченка, О. Сагана. – К. : Світ знань, 2003. – № 7. – С. 121–131.
810. Сиверцев М. А. Межрегиональный диалог в эпоху глобализации / Сиверцев М. А. // Человек. – 2002. – № 5. – С. 80–88.
811. Соколовський О. Господній свідок : (За прославу слуги Божого єпископа Григорія Хомишина) / О. Соколовський // Нова Зоря. – 1995. – Ч. 19. – Вересень.
812. Стемпень С. Між окциденталізацією і візантизацією: проблема обрядової ідентичності Греко-католицької церкви в Речі Посполитій міжвоєнного періоду / С. Стемпень // Ковчег : Наук. зб. із церковної історії. – Львів, 2003. – Ч. 4. – С. 86–98.

813. Стемпень С. Критика терору як методу вирішення національних і політичних конфліктів у пастирській науці митрополита Андрея Шептицького / С. Стемпень // Наукові записки Українського католицького університету. – Львів, 2010. – Ч. II : Історія. – С. 274–292.
814. Степанюк Г. Організаційна будова Галицько-Львівської митрополії УГКЦ у міжвоєнний період / Г. Степанюк // Історія релігій в Україні: Матеріали X міжнар. конф., (Львів, 16–19 трав. 2000 р.). – Львів, 2000. – Кн. 1. – С. 354–355.
815. Стефанів В. Дискусія між Греко-католицькою церквою та Організацією Українських Націоналістів про актуальні проблеми розвитку українського суспільства в 1920–1930-х роках / В. Стефанів // Український Визвольний рух : Збірник 12. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. — С. 33.
816. Стефурак В. Зміна календаря у Станіславській єпархії / В. Стефурак // Світло. – 1995. – Ч. 1. – С. 6.
817. Стоколос Н. Неоунія: історія провалу / Н. Стоколос // Людина і світ. – 2004. – № 1. – С. 39–45.
818. Стоколос Н. Трагедія православної церкви Польщі в 20–30-х роках ХХ ст. (на матеріалах фондової збірки Рівненського краєзнавчого музею) / Н. Стоколос // Історія релігій в Україні : тези повідомлень III «круглого столу». – К. ; Львів, 1993. – С. 15.
819. Стронський Г. Римо-католицька церква в Радянській Україні у 20–30-ті роки ХХ століття / Г. Стронський // Ковчег. – Львів, 2000. – Ч. 2. – С. 149–164.
820. Тесля І. Канадійські українці у світлі свіжооголошених матеріалів перепису людности Канади 1951 р. (В світлі перепису населення з 1951 р.) / І. Тесля // Бюлетень. Матеріали IV наукової конференції НТШ. – Торонто, 1953. – Ч. 1. – С. 65–73.

821. Токарева Е. С. Отношения СССР и Ватикана: от переговоров к разрыву 1922–1929 гг. : (краткий обзор по материалам отечественных архивов) / Е. С. Токарева // Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX века / под. ред. Е. С. Токаревой и А. В. Юдина. – С. Пб., 2003. – С. 260–320.
822. Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині / О. Турій // Людина і світ. – 2001. – № 10. – С. 21–26.
823. Україна – Польща : важкі питання : матеріали другого міжнар. семінару істориків [«Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках»]. – Варшава, 1999. – 348 с.
824. Україна і Польща в XX ст.: проблеми і перспективи взаємовідносин : зб. наук. праць / за ред. П. М. Чернеги. – К. ; Краків, 2002. – 312 с.
825. Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (21–22 листоп. 1996 р.). – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 452 с.
826. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість : матеріали міжнар. наук. конф. – Кам'янець-Подільський : Генеза, 1992. – 264 с.
827. Україна соборна : зб. наук. ст. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. – Вип. 2. – Ч. II. – 483 с.
828. Ушинский К. Вопросы обучения / К. Ушинский // Избранные педагогические сочинения : в 2 т. Т. II. – М. : Просвещение, 1954. – С. 260–268.
829. Химка І. П. Релігія і національність на Україні. II половина XVIII–XX століття / І. П. Химка // Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine. The foundations of historical and cultural traditions in East Central Europe. – Lublin ; Rome : Institute of East Central Europe, 1994. – С. 198–210.
830. Хруслов Б. Політика УНДО напередодні II світової війни / Б. Хруслов



- // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 1999. – № 3. – С. 181–188.
831. Цвенгрош Г. Офіційне взаємовизнання і взаєморозуміння УНР і Апостольського престолу : (Передумови, іноземні документи, їх український переклад) / Г. Цвенгрош // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік». – Львів, 1993. – С. 340–346.
832. Шанковський Л. Визвольні змагання 1917–1920–1926 рр. / Л. Шанковський // Вісті (Мюнхен). – 1966. – Ч. 121. – С. 9–13.
833. Швагуляк М. До історії українсько-польських переговорів у 1921 році / М. Швагуляк // Записки НТШ : Праці Історично-філософської секції. Т. ССXXXІН. – Львів, 1997. – С. 126–147.
834. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України напередодні ІІ світової війни / М. Швагуляк // Записки НТШ. Т. 228. – Львів, 1994. – С. 207–248.
835. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація в Західній Україні на початок 30-х рр. ХХ ст. / М. Швагуляк // Записки НТШ : Праці Історико-філософської секції. Т. ССXXXІІ. – Львів, 1991. – С. 111–145.
836. Швагуляк М. Українські консерватори і справа українсько-польських взаємин (1921–1939 рр.) / М. Швагуляк // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Torun, 1997. – S. 371–384.
837. Шиш А. Слуга. Чий? / А. Шиш // Людина і світ. – 1968. – № 11. – С. 31–34; № 12. – С. 42–45.
838. Шиш А. Реакційна суть західноукраїнських клерикальних партій про релігію / А. Шиш // Збірник статей. – Станіславів, 1958. – С. 151–162.
839. Штокало В. Відносини глави УГКЦ Кир Андрея Шептицького з Українською Військовою Організацією / В. Штокало // Матеріали наукової конференції, присвяченої 100-річчю від часу введення на митрополичий престіл у Львові Андрея Шептицького. – Тернопіль : Астон, 2002. – С. 84–96.

840. Ювілейний збірник праць наукового конгресу у 1000-ліття хрещення Руси-України : (Доповіді й матеріали з чужомовними резюме). – Мюнхен, 1988–1989. – 1002 с.
841. Яроцький П. Католицизм на українських землях / П. Яроцький // Релігія і релігійність в незалежній Україні. – К. : Світ знань, 2000. – С. 201–224.
842. Artowski T. Kościoły ewangelickie w Polsce z uwagi na ich właściwości ustrojowe i narodowościowe / T. Artowski // Straznica Zachodnia. – 1933. – T. XVI. – S. 141–160.
843. Bader V. Religious Pluralism: Secularism or Priority for Democracy / Veit Bader // Political Theory. – 1999. – № 27 (5). – Н. 597–633.
844. Brzoza Cz. Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918–1945) / Brzoza Cz. // Wielka Historia Polski. T. 5. – Kraków : Fogra ; Warszawa : Świąt Książki, 2003. – S. 22–44.
845. Bijsterveld S. C., van. Church and State in Western Europe and the United States: Principles and Perspectives / S. C. van Bijsterveld // Brigham Jounq Law Review. – Vol. 5. – P. 989–997.
846. Budurowicz B. Polska i problem ukraiński w latach 1921–1929 / B. Budurowicz // Zeszyty Historyczne. – Paryż, 1983. – Z. 66. – S. 20–67.
847. Casanova J. The Secular and Secularisms / Jose Casanova // Social Research. – 2009. – № 76 (4). – P. 1049–1066.
848. Chodkiewicz A. Zarys historii Kosciola greckokatolickiego / A. Chodkiewicz // Chrzescijanin w swiecie. – 1984. – № 10. – S. 1–29.
849. Cookson C. Encyclopedia of Religious Liberty / Catharine Cookson. – New York ; London, 2003.
850. Durham W. Cole Jr. Perspectives on Religious Liberty: A Comparative Framework // John D. van der Vyver & John Witte Jr. Religious Human Rights in Global Perspective: Legal Perspectives. – Boston : Martinus Njhoff, 1996. – P. 1–44.

851. Friszke A. Kościoły wschodnie w Drugiej Rzeczypospolitej / A. Friszke // *Wież.* – 1988. – № 7–8. – S. 75–98.
852. Fradkin H. Does Democracy Need Religion? / Hillel Fradkin // *Journal of Democracy.* – 2000. – № 11 (1). – P. 87–94.
853. Fox J. *A World Survey of Religion and the State* / Jonathan Fox/ – New York : Cambridge University Press, 2008.
854. Hentosz L. Kanadyjski duchowny o. Jozafat Jean (Żan) – ukraiński dyplomata / L. Hentosz // *Biuletyn ukrainoznawczy.* – Przemyśl, 2000. – № 6. – S. 52–60.
855. Horowitz D. L. *Ethnic Groups in Conflict* / Donald L. Horowitz. – Berkeley : University of California Press, 1985.
856. Iwaneczko D. Biskup Jozafat Kocylowski (1876–1947). Życie i działalność / D. Iwaneczko // *Polska – Ukraina : 1000 lat sąsiedstwa.* – Przemyśl, 1996. – T. 3. – S. 247–276.
857. Kazymyra B. Sheptyts'kyi and Ukrainians in Canada / B. Kazymyra // Magocsi P. *Morality and Reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi.* – Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1989. – P. 329–348.
858. Kodryn I. Ewolucja stosunków polsko-ukraińskich / I. Kodryn // *Biuletyn polsko-ukraiński. Tygodnik ilustrowany.* – Warszawa, 1936. – № 25. – S. 228–230.
859. Koko E. Metropolita Andrzej Szeptycki a państwo polskie w latach 1918–1939 / E. Koko. – S. 58–60.
860. Kosibowicz E. Zagadnienie ukraińskie / E. Kosibowicz // *Przegląd Powszechny.* – 1938. – № 218. – S. 128–141.
861. Krochmal A. Protestantyczne ruchy religijne i sekty w greckokatolickiej diecezji przemyskiej w okresie II Rzeczypospolitej / A. Krochmal // *Rocznik historyczny-archiwalny.* – Przemyśl, 1994. – № VII/VIII. – S. 159–180.
862. Kunowska-Porębna M. Unia i unicy okresu porozbiorowego w oświetleniu

- czasopisma «Холмско-Варшавский Епархиальный вестник» /  
 M. Kunowska-Poręba // Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w  
 kulturze narodów słowiańskich / pod. red. R. Łuźnego, F. Ziejki,  
 A. Kępińskiego. – Krakow : Universitas, 1994. – S. 403–415.
863. Krishnasvami A. Study of Discrimination in the Matter of Religius Rights  
 and practices / A. Krishnasvami // Religion and Human Rights : Basic  
 Documents. – New York, 1998.
864. Lijphart A. Democracy in Plural Societies / A. Lijphart. – New Haven :  
 Yale University Press, 1997.
865. Lubienski H. Najpowazniejsza reforma w Kosciele Grecko-Katolickim /  
 H. Lubienski // Biuletyn polsko-ukrainski. – 1934. – № 51–52. – 23–31  
 grud. – S. 7.
866. Mill J. S. Considerations on Representative Government / J. S. Mill //  
 Utilitarianism, Liberty, and Representative Government. – New York :  
 E. P. Dutton, 1951.
867. Mryz M. Biskupi polscy wobec walki o granick, wschodnij (1918–1922) /  
 M. Mryz // Studja z dziejow XIX i XX wieku. – Wrocław, 1991. – S. 132–  
 140.
868. Mac L. J. F. Church and State in the Modern Age : A Documentary  
 History / L. J. F. Mac. – New York : Oxford University Press, 1995.
869. Mattei D. The decline of fraditional values in Western Europe: religion,  
 nationalism, authority / D. Mattei // International Journal of Comparative  
 Sociology. – 1998. – Vol. 39. – Issue 1. – P. 77–89.
870. Mysłek W. Na wyznaniowej mapie Polski 1918–1939 / W. Mysłek //  
 Przedmurze. – Warszawa, 1987. – S. 112–120.
871. Mysłek W. Proby renimowania unii / W. Mysłek // Przedmurze. –  
 Warszawa, 1987. – S. 100–141.
872. Mysłek W. Wokół problemów Łemków / W. Mysłek // Przedmurze. –  
 Warszawa, 1987. – S. 142–161.

873. Nowak A. Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego (1918–1921).  
Koncepcja i realizacja / A. Nowak // Rola i miejsce Polski w Europie 1914–1957. – Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Historii PAN, 1994. – S. 44–55.
874. Osadczy W. Relacje między obrządkami Kościoła Katolickiego w Galicji Wschodniej: współdziałanie w życiu zakonnym / W. Osadczy // Polska – Ukraina : 1000 lat sąsiedztwa / pod red. S. Stępnia. – Przemyśl, 1998. – S. 207–220.
875. Paul J. Best. Apostolska Administracja Łemkowszczyzny (1934–1944) / Paul J. Best // Polska – Ukraina : 1000 lat sąsiedztwa. T. 4 : Katolickie Unie Kościelne w Europie Środkowej i Wschodniej – idea a rzeczywistość / pod red. S. Stępnia. – Przemyśl, 1998. – S. 240–254.
876. Pogląd na dzieje kościoła Ewangelickiego w roku 1927 // Kalendarz ewangelicki. – Warszawa, 1927. – 153 s.
877. Polsko-ukraińskie badania religii / pod red. K. Banka. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – 258 s.
878. Polska – Ukraina : 1000 lat sąsiedztwa. T. 1 : Południowo-wschodni instytut naukowy w Przemyślu / pod red. S. Stępnia. – Przemyśl, 1990. – 286 s.
879. Polska – Ukraina : 1000 lat sąsiedztwa. T. 2 : Południowo-wschodni instytut naukowy w Przemyślu / pod red. S. Stępnia. – Przemyśl, 1994. – 429 s.
880. Polska – Ukraina : 1000 lat sąsiedztwa. T. 3 : Południowo-wschodni instytut naukowy w Przemyślu / pod red. S. Stępnia. – Przemyśl, 1996. – 337 s.
881. Polska – Ukraina : 1000 lat sąsiedztwa. T. 4 : Południowo-wschodni instytut naukowy w Przemyślu / pod red. S. Stępnia. – Przemyśl, 1998. – 472 s.

882. Polska – Ukraina : 1000 lat sąsiedztwa. T. 5 : Południowo-wschodni instytut naukowy w Przemyślu / pod red. S. Stępnia. – Przemyśl, 2000. – 362 s.
883. Prus E. Problemy obrządku unijnego Drugiej Rzeczypospolitej / E. Prus // Władze państwowe a związki wyznaniowe w Polsce XVI–XX wieku. – Warszawa : Instytut Religioznawstwa, 1986. – S. 429–471.
884. Religious Councience, the State and Lsw: Historical Context and Contemporary Significance / ed. by J. McLaren, H. Coward. – New York, 1999.
885. Rawles J. Political Liberalism / J. Rawles. – New York : Columbia University Press, 1993.
886. Slipyj J. Wizantynizm jako forma kultury / J. Slipyj // Pamiętnik IV Pińskiej Konferencji kapłańskiej w sprawie unii kościelnej, (7, 8 i 9 września 1933). – Pińsk, 1934. – S. 57–78.
887. Sliwa T. Kosciot greckokatolicki w Polsce w latach 1918–1939. Koscol w II Rzeczypospolitej / T. Sliwa. – Lublin, 1980. – S. 149–163.
888. State and Church in the Europe Union / ed. by G. Robbers. – Baden-Baden, 1996.
889. Stępień S. Życie kulturalne a proces konsolidacji narodowej Ukraińców w Drugiej Rzeczypospolitej / S. Stępień // Faza. – 1994. – № 7. – S. 84–95.
890. Stepan A. Religion, Democracy, and the «Twin Tolerations» / A. Stepan // Journal of Democracy. – 2000. – № 11 (4). – P. 37–56.
891. Tomaszewski S. Dziesięć lat kwestii ukraińskiej w Polsce / S. Tomaszewski // Sprawy Narodowościowe. Rocznik III. – 1929. – S. 562–575.
892. Torzecki R. Metropolita Andrej Szeptycki / R. Torzecki // Znak. – 1988. – № 9. – S. 55–63.
893. Torzecki R. Z problematyki stosunkow polsko-ukrainskich // R. Torzecki // Dzieje najnowsze. Rocznik XVIII. – 1985. – S. 151–166.

894. Urban J. Rosjanie haliccy, a unia Kościelna / J. Urban // Oriens. – 1939. – № 3. – S. 77–80.
895. Wojtówic B. Początki Kościoła grekokatolockiego w Niemczech. Działalność i losy ks. Petra Werhuna – apostolskiego wizytatora i administratora dla Ukraińców wyznania grekokatolickiego w Berlinie / B. Wojtówic // Biuletyn ukraїnoznavczy. – Przemyśl, 2005. – № 11. – S. 63–77.
896. Wręczenie biretu kardynalskiego na zamku warszawskim // Tygodnik ilustrowany. – Warszawa, 1927. – 5. 02. – № 6. – S. 105–106.
897. Ziejka F. Czytanie podlaskie. Unia i unicy w piśmiennictwie polskim na przełomie XIX–XX wieku / F. Ziejka // Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich / pod. red. R. Łuźnego, F. Ziejki, A. Kępińskiego. – Krakow : Uniuersitas, 1994. – S. 218–237.
898. Stepień S. Życie religijne społeczności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej / S. Stepień // Polska – Ukraina : 1000 lat sąsiedztwa. T. 1. – Przemyśl, 1990. – S. 207–227.
899. Studia z dziejów grekokatolickiej diecezji przemyskiej / pod red. S. Stepnia. – Przemyśl : Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu, 1996. – 331 s.

## **VII. Автореферати дисертацій**

900. Білоус О. М. Державно-церковні відносини як об'єкт політологічного аналізу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / О. М. Білоус ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2004. – 20 с.
901. Васьків А. Ю. Греко-католицька церква в духовному житті українців Східної Галичини (1919–1939 : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / А. Ю. Васьків. – К., 1997. – 25 с.

902. Вітвіцький О. І. Діяльність духовенства української греко-католицької церкви як чинник формування національної ідеї у Східній Галичині в першій чверті ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.02 / Олег Іванович Вітвіцький ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 20 с.
903. Вовк Я. О. Політика Польської держави стосовно християнських конфесій (1918–1926 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.02 / Ярина Олександрівна Вовк, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 21 с.
904. Гентош Л. Апостольська столиця і питання державно-правового статусу Східної Галичини в 1918–1923 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Л. Гентош. – Львів, 1997. – 23 с.
905. Гладка Г. Л. Суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького (1899–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Г. Л. Гладка. – Чернівці, 2000. – 18 с.
906. Гнот С. Добродійна діяльність Греко-католицької церкви у 1921–1939 рр. (за матеріалами Галицької митрополії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / С. Гнот ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2003. – 19 с.
907. Грицан А. Діяльність товариства «Просвіта» на Прикарпатті в 1920–1939 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / А. Грицан. – Чернівці, 2003. – 21 с.
908. Гуцал П. Українська еміграція Канади і США та національно-визвольний рух на західноукраїнських землях (1914–1923) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / П. Гуцал. – Львів, 2005. – 20 с.
909. Єгрешій О. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904–1945 рр.) : автореф.



- дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / О. Єгрешій, Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
910. Качараба С. Еміграція з Західної України. 1919–1939 : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / С. Качараба. – Львів, 2003. – 46 с.
911. Крупа Л. Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця ХІХ – першої половини ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Л. Л. Крупа ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2003. – 20 с.
912. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.01 / Василь Васильович Марчук : Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2004. – 35 с.
913. Москалюк М. Ф. Український християнсько-суспільний рух у Галичині (1920–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / М. Ф. Москалюк. – К., 1999. – 19 с.
914. Перевезій В. О. Просвітницька діяльність Української греко-католицької церкви в 20–30-х роках ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / В. О. Перевезій. – К., 1998. – 18 с.
915. Пунько Л. Б. Етноконфесійні процеси в Галичині (1919–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.05 «Етнологія» / Л. Б. Пунько. – Івано-Франківськ, 2009. – 20 с.
916. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (ХІХ – перша половина ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук / Н. Г. Стоколос. – К., 2003. – 46 с.
917. Сурмач О. І. Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.) : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» /

О. І. Сурмач. – Львів, 2001. – 20 с.

918. Тиміш Л. І. Українська греко-католицька історіографія міжвоєнного Львова: організація, інституційний розвиток, напрямки досліджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Лідія Ігорівна Тиміш ; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2003. – 19 с.

### Додаток А.

## Ієрархія Галицької митрополії української Греко-католицької церкви (1918-1939 рр.).

Галицька митрополія української Греко-католицької церкви у 1918-1939 рр. включала три одиниці:

- 1 – Львівська архієпархія; 2 – Перемишльська єпархія;  
3 – Станіславівська єпархія.**

**Львівська архієпархія** (ієрарх – Галицький митрополит, єпископ Львівський і Кам'янець-Подільський).

Ім'я та прізвище ієрарха	Роки	Посада
<b>Антін Ангелович</b>	1807-1814	Митрополит Галицький, єпископ Львівський і Кам'янець-Подільський
<b>о. Михайло Гарасевич</b>	1814-1816	Адміністратор Галицької митрополії
<b>Михайло Левицький</b>	1816-1858	Митрополит Галицький, єпископ Львівський і Кам'янець-Подільський
<b>Григорій Яхимович</b>	1841-1848	Єпископ-помічник Львівський
	1858-1860	Адміністратор Галицької митрополії
	1860-1863	Митрополит Галицький, єпископ Львівський і Кам'янець-Подільський
<b>Іван Бохенський</b>	1850-1857	Єпископ-помічник Львівський
<b>Спиридон Литвинович</b>	1857-1863	Єпископ-помічник Львівський
	1857-1860	Адміністратор Галицької митрополії
	1863-1869	Митрополит Галицький, єпископ Львівський і Кам'янець-Подільський
<b>Йосиф Сембратович</b>	1870-1882	Митрополит Галицький, єпископ Львівський і Кам'янець-Подільський

<b>Сильвестр Сембратович</b>	1879-1882	Єпископ-помічник Львівський
	1882-1885	Адміністратор Галицької митрополії
	1885-1898	Митрополит Галицький, єпископ Львівський і Кам'янець-Подільський
<b>Юліан Куїловський</b>	1899-1900	Митрополит Галицький, єпископ Львівський і Кам'янець-Подільський
<b>Андрей Шептицький</b>	1900-1944	Митрополит Галицький, єпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, адміністратор митрополії Київської і всієї Русі, адміністратор архієпархій Володимирської, Полоцької, Смоленської, адміністратор єпархій Луцької з екзархатом всієї Русі, Острозької, Новгородської, Мінської, Брестської, Вітебської, Мстиславської, Оршанської, Могилевської, Холмської, Белзької, Сіверської, Пінської, Туровської.
<b>Йосиф Боцян</b>	1924-1926	Єпископ-помічник Львівський
<b>Іван Бучко</b>	1929-1945	Єпископ-помічник Львівський
<b>Микита Будка</b>	1929-1949	Єпископ-помічник Львівський
<b>Йосиф Сліпий</b>	1939-1944	Єпископ-коад'ютор Львівський
	1944-1984	Митрополит Галицький, єпископ Львівський і Кам'янець-Подільський

**Перемишльська єпархія (ієрарх – єпископ Перемишльський,  
Самбірський і Сяніцький).**

Ім'я та прізвище ієрарха	Роки	Посада
<b>Іван Снігурський</b>	1818-1847	Єпископ Перемишльський, Самбірський і Сяніцький
<b>Іван Сілецький</b>	1847-1848	Адміністратор Перемишльський, Самбірський і Сяніцький
<b>Григорій Яхимович</b>	1848-1860	Єпископ Перемишльський, Самбірський і Сяніцький
<b>Тома Полянський</b>	1860-1867	Єпископ Перемишльський, Самбірський і Сяніцький
<b>Йосиф Сембратович</b>	1867-1872	Єпископ Перемишльський, Самбірський і Сяніцький
<b>Іван Ступницький</b>	1872-1890	Єпископ Перемишльський, Самбірський і Сяніцький
<b>Юліан Куїловський</b>	1890	Єпископ-помічник Перемишльський, Самбірський і Сяніцький
	1890-1891	Адміністратор Перемишльський, Самбірський і Сяніцький
<b>Юліан Пелеш</b>	1891-1896	Єпископ Перемишльський, Самбірський і Сяніцький
<b>Константин Чехович</b>	1896-1915	Єпископ Перемишльський, Самбірський і Сяніцький
<b>Йосафат Коциловський</b>	1917-1947	Єпископ Перемишльський, Самбірський і Сяніцький
<b>Григорій Лакота</b>	1926-1950	Єпископ-помічник Перемишльський, Самбірський і Сяніцький

**Станіславівська єпархія (ієрарх – єпископ Станіславівський).**

Ім'я та прізвище ієрарха	Роки	Посада
<b>Юліан Пелеш</b>	1885-1891	Єпископ Станіславівський
<b>Юліан Куїловський</b>	1891-1899	Єпископ Станіславівський
<b>Андрей Шептицький</b>	1899-1900	Єпископ Станіславівський
<b>о. Василь Фацієвич; о. Іван Литвинович</b>	1900-1904	Адміністратори Станіславівської єпархії в духовних та майнових справах
<b>Григорій Хомишин</b>	1904-1945	Єпископ Станіславівський
<b>Іван Лятишевський</b>	1929-1945	Єпископ-помічник Станіславівський

## Додаток В.

Динаміка розвитку Галицької митрополії Греко-католицької церкви  
(1918-1939 рр.).

## Львівська архієпархія

№ п/п	Деканати	Станом на 1927 р.			Станом на 1935/36 р.		
		Парафії	Священники	Віруючі	Парафії	Священники	Віруючі
1	Бережанський	25	16	27.456	25	16	27.947
2	Бобрецький	27	15	21.991	27	15	22.853
3	Болехівський	21	16	26.796	21	17	30.462
4	Брідський	22	16	24.581	23	20	26.125
5	Бурштинський	26	17	25.854	27	19	27.706
6	Буський	22	13	20.384	22	14	21.383
7	Войнилівський	26	11	23.497	26	12	25.852
8	Винницький	24	15	19.452	16	17	20.254
9	Галицький	27	14	28.912	27	15	27.578
10	Глинянський	24	17	21.533	25	19	22.066
11	Городецький	21	16	27.008	21	16	30.233
12	Гримайлівський	25	14	18.074	25	15	18.749
13	Долинський	29	16	29.502	29	15	32.464
14	Жидачівський	21	15	17.453	21	14	18896
15	Журавенський	28	16	25.454	28	17	26.761
16	Залозецький	20	11	18.240	20	13	17834
17	Зарваницький	19	10	19.724	18	13	21.467

18	Збаразький	28	14	24.855	28	15	23.764
19	Зборівський	27	14	16.797	26	14	18.773
20	Золочівський	23	19	28.652	23	21	30.588
21	Калуський	27	18	40.634	27	21	42.428
22	Козлівський	26	15	23.174	26	16	23.577
23	Любінецький	18	14	17.338	18	14	17.947
24	Лопатиснький	22	14	20.152	22	14	20.829
25	Львівський	22	28	53.248	18	27	42.843
26	Миколаївський	17	12	23.979	17	16	25.483
27	Микулинецький	27	16	24.870	27	19	25.215
28	Милятинський	13	13	12.753	13	12	13.848
29	Нараївський	18	14	18.967	18	14	20.947
30	Новосільський	31	13	27.565	31	18	25.708
31	Олеський	21	17	29.229	21	18	27.410
32	Оліївський	20	13	16.353	20	13	17.824
33	Озірнянський	24	13	17.881	24	14	17.500
34	Перегінський	22	11	25.369	22	13	27.582
35	Перемишлянський	26	14	17.743	26	15	19.037
36	Підгаєцький	32	17	31.281	33	20	34.086
37	Підкамінецький	20	12	20.453	20	14	22.609
38	Поморянський	25	17	22.128	25	16	25.578
39	Радехівський	22	15	19.104	22	16	20365
40	Рогатинський	26	19	29.650	26	22	32.242
41	Рожнятівський	16	13	25.138	16	14	26.884
42	Скалатський	27	18	26.821	27	19	25.461
43	Скільський	15	10	17.034	15	13	20.189



44	Стрілиський	29	15	23.944	29	15	26.598
45	Струмилово-Кам'янецький	18	13	21.282	18	13	21.699
46	Стрийський	34	19	33.040	34	19	37.466
47	Теребовельський	35	17	32.097	35	19	34.368
48	Тернопільський	29	21	34.733	29	21	32.166
49	Тухлянський	20	13	18.954	20	15	21.114
50	Унівський	18	12	16.687	18	14	18.733
51	Ходорівський	25	14	24.414	25	15	26.813
52	Щирецький	21	13	19.887	21	15	21.405
53	Янівський	18	14	21.165	18	15	24.619
54	Яричівський	15	15	16.542	17	18	18.980
	<b>Разом</b>	<b>1264</b>	<b>807</b>	<b>1.289.824</b>	<b>1266</b>	<b>874</b>	<b>1.351.308</b>

Джерела:

1. Шематизм греко-католицького духовенства Львівської архієпархії на рік 1928. Річник 74. – Львів: Накладом канцелярії митрополичої консисторії, 1928. – С.284-286.
2. Шематизм греко-католицького духовенства Львівської митрополичої архієпархії на рік 1935/36. Річник 78. – Львів: Накладом митрополичої консисторії, 1935/36. – С.380-381.

### Перемишльська єпархія

№ п/п	Деканати	Станом на 1925 р.			Станом на 1937 р.		
		Парафії	Священики	Віруючі	Парафії	Священики	Віруючі
1	Балигородський	11	10	14.390	10	10	15.941
2	Белзький	11	12	24.040	11	14	23.887
3	Бірчанський	11	11	21.345	12	13	25.372
4	Бориславський	14	14	35.687	14	16	42.260
5	Буківський*	11	10	14.575	-	-	-
6	Варязький	11	11	15.648	11	12	17.804
7	Великомостенський	10	9	27.759	10	10	29.144
8	Височанський	15	15	25.514	14	16	29.291
9	Горлицький*	18	15	21.942	-	-	-
10	Грубівський*	10	9	10.721	-	-	-
11	Добромильський	13	14	21.132	12	16	24.180
12	Дрогобицький	14	20	28.838	13	21	36.190
13	Дуклянський*	17	16	17.490	-	-	-
14	Динівський*	10	10	15.814	-	-	-
15	Жовківський	19	17	30.271	15	18	34.949
16	Жукотинський	16	15	19.034	15	17	19.880
17	Комарнянський	16	18	27.149	16	19	28.388
18	Короснянський*	7	7	7.923	-	-	-
19	Краковецький	15	15	26.652	14	17	27.798
20	Куликівський	16	17	23.951	16	18	24.372
21	Лежайський	8	10	10.936	9	11	16.150

22	Ліський	15	13	22.340	13	14	21.253
23	Лупківський	11	10	12.845	11	11	13.167
24	Лучанський	13	14	24.524	13	15	23.494
25	Любачівський	13	13	24.020	13	14	26.011
26	Лютовиський	16	15	21.624	16	17	26.196
27	Мединицький	13	12	27.670	12	14	27.679
28	Медицький	12	11	20.988	12	13	21.204
29	Мостиський	15	13	28.310	15	16	31.896
30	Мушинський*	16	14	22.342	-	-	-
31	Немирівський	12	10	22.486	12	12	23.334
32	Нижанківський	11	10	18.180	11	12	18.575
33	Перемишльський	11	14	24.029	9	16	24.730
34	Підбузький	16	14	21.769	9	9	17.185
35	Порохницький	10	9	13.902	10	10	14.114
36	Равський	17	16	39.245	17	22	47.676
37	Радимнянський	15	15	24.648	15	16	25.672
38	Риманівський*	14	12	18.510	-	-	-
39	Розлуцький	-	-	-	9	13	15.828
40	Рудецький	16	15	31.786	16	20	33.786
41	Самбірський	18	17	31.945	16	20	34.040
42	Сінявський	10	9	17.114	10	9	18.373
43	Сокальський	14	13	31.675	15	16	31.785
44	Старосамбірський	17	16	22.188	14	17	22.306
45	Старосільський	14	14	28.423	14	16	30.078
46	Судововишенський	14	13	26.323	12	18	28.456
47	Сяніцький*	14	10	21.591	-	-	-

48	Тіснянський	8	8	7.565	8	7	8.272
49	Турчанський	15	14	23.764	12	14	24.466
50	Угнівський	15	13	27.027	14	17	28.608
51	Устріцький	14	12	20.623	14	14	23.195
52	Чесанівський	13	13	24.092	13	14	25.350
53	Яворівський	17	16	34.863	16	17	36.451
54	Ярославський	14	14	26.447	14	16	25.602
	<b>Разом</b>	716	687	1.177.222	577	667	1.120.501

- -деканати, які відійшли у 1934 р. зі складу Перемишльської єпархії Галицької митрополії ГКЦ до складу Апостольської адміністрації Лемківщини, безпосередньо підпорядкованої Апостольському Престолові.

Джерела:

1. Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1928. – Перемишль: Відбито в печатні гр. кат Капітули, 1928. –420 с.
2. Шематизм всего греко-католицького клира злучених єпархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1937. – Перемишль: Накладом греко-католицької Капітули, 1937. – 164 с.

### Станіславівська єпархія

№ п/п	Деканати	Станом на 1925 р.			Станом на 1938 р.		
		Парафії	Священники	Віруючі	Парафії	Священники	Віруючі
1	Богородчанський	21	22	50.133	21	23	55.437
2	Бучацький	23	30	41.455	23	28	48.616
3	Городенківський	22	24	51.696	22	22	56.352
4	Гусятинський	29	30	52.808	31	36	53.595
5	Єзупільський	17	16	31.617	17	18	31.607
6	Жуківський	21	21	43.970	21	23	51.315
7	Заліщицький	23	24	48.773	24	30	52.314
8	Коломийський	23	25	65.987	23	31	70.047
9	Косівський	22	22	65.001	22	27	67.806
10	Кудринецький	26	35	56.132	26	32	55.587
11	Надвірнянський	20	21	60.539	20	27	68.695
12	Пістинський	21	21	61.438	21	28	68.446
13	Скальський	24	28	57.373	24	36	57.669
14	Снятинський	22	23	57.225	22	22	57.993
15	Станіславівський	19	19	34.403	19	19	38.829
16	Станіславів-місто	1	17	14.068	1	22	15.928
17	Тлумацький	20	24	41.726	20	26	49.402
18	Тисменицький	18	22	38.255	17	22	39.850
19	Устецький	20	21	42.691	21	25	45.882
20	Чортківський	24	27	58.367	26	34	59.552
	<b>Разом</b>	416	474	973.657	421	531	1.044.992

## Джерела:

1. Шематизм всего клира греко-католицької Епархії Станиславівської на рік Божий 1925. Річник XXX. – Станиславів: Накладом Клира Епархіяльного, Друкарня Льва Данкевича, 1925. – С.290-291.
2. Шематизм всего клира греко-католицької Епархії Станиславівської на рік Божий 1938. Річник XXXIX. – Станиславів: Накладом Клира Епархіяльного, Друкарня Льва Данкевича, 1938. – С.194-195.



Згромадження Сестер Милосердя св. Вінкентія і Павла	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	10
Згромадження Сестер Святого Йосафата	3	30	2	45	-	-	-	-	-	-	2	18
Згромадження Сестер Святого Йосифа	-	-	-	-	5	??	13	87	-	-	-	-
Згромадження Сестер Пресвятої Родини	-	-	-	-	1	??	-	-	-	-	4	12
Згромадження Сестер Службениць Пресвятої Непорочної Діви Марії	2	87	17	???	25	145	34	185	17	94	30	149
Згромадження Сестер Мирносиць	2	43	2	45	-	-	-	-	-	-	1	59
<b>Разом</b>	23	496	41	506	42	310	59	589	26	158	48	328

Примітка:

- до числа монахів включено отців, братів, новиків; для Студитського Уставу – схимонахи, схимники, рясофори, архарії, новики.



- до чила монахинь включено сестер, новичок, для Студитського Уставу – схимничок, рясофорок, архаріок, новичок.

Джерела:

1. Шематизм греко-католицького духовенства Львівської архієпархії на рік Божий 1928. – Львів: Накладом канцелярії митрополичої консисторії. 1928. Річник 74. – С.115-117.
2. Шематизм греко-католицького духовенства Львівської архієпархії на рік 1931/32. Річник 76. – Львів: Накладом митрополичої консисторії. 1931. – С. 252-256.
3. Шематизм всего греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської, Сяницької на рік Божий 1937. – Перемишль: Накладом греко-католицької єпископської консисторії, 1937. – С.154-157.
4. Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської, Сяницької на рік Божий 1928. – Перемишль: Відбито в печатні гр..кат. капітули. 1928. – С. 382-387.
5. Шематизм всего клира греко-католицької Єпархії Станиславівської на рік Божий 1925. Річник XXX. – Станиславів: Накладом Клира Єпархіяльного, Друкарня Льва Данкевича, 1925. – С.270-278.
6. Шематизм всего клира греко-католицької Єпархії Станиславівської на рік Божий 1938. Річник XXXIX. – Станиславів: Накладом Клира Єпархіяльного, Друкарня Льва Данкевича, 1938. – С. 178-190.